

MAROSVÁSÁRHELY TÖRTÉNETÉBŐL

III.

Megjelent a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával

MAROSVÁSÁRHELY TÖRTÉNETÉBŐL 3.

Tanulmányok

Szerkesztette
Pál-Antal Sándor és Simon Zsolt

Mentor Kiadó
Marosvásárhely, 2013

© Mentor Kiadó, 2013

A kötet szerzői:

© Berekméri Árpád-Róbert, 2013

© Fodor János, 2013

© Pál-Antal Sándor, 2013

© Rüszt-Fogarasi Enikő, 2013

© Sebestyén Mihály, 2013

© Simon Zsolt, 2013

© Szabó Miklós, 2013

© Takács Péter, 2013

© Tamási Zsolt, 2013

© Zepeczaner Jenő, 2013

TARTALOM

ELŐSZÓ (<i>Pál-Antal Sándor</i>)	7
BEREKMÉRI ÁRPÁD RÓBERT: A marosvásárhelyi ispotály az erdélyi	
fejedelemség korában (1629–1702)	9
Az ispotály középkori előzményei	9
A Szent Miklós utcai ispotály	11
Az ispotály működése	13
Az adományok	14
Az ispotály vagyona	18
Épületek, tárgyak, eszközök	19
Az ispotálymajor	23
Az ispotály földjei, jövedelmei és kiadásai	26
Élet az ispotályon belül	30
Az ispotálybírók	30
Az ispotálymesterek	32
Az ispotály gondozottjai	34
A lelki gondozás és a lelki gondozók	37
FODOR JÁNOS: A visszatérés: Dr. Bernády György második marosvásárhelyi	
polgármestersége (1926–1929)	40
Polgármester helyett „prímár”	42
Városvezetői működéséről	49
Kultúra, közművelődés, sajtó	51
Bernády és a baloldali mozgalmak	53
Bernády „utolsó párbaja”	54
Zárszó	57
PÁL-ANTAL SÁNDOR: Marosvásárhely vízművesítése a 20. század elején .	59
Előzményei	59
A vízkérdés megoldását célzó első lépések	61
Dr. Bernády György polgármestersége és egy új korszak kezdete	67
A víztelep és a vízvezetékhalózati kiépítés előkészítése	69
A marosvásárhelyi vízvezeték terve	71
A vízmű megépítése	75
RÜSZ-FOGARASI ENIKŐ: A vagyon örökítése a Fejedelemség-kori	
Marosvásárhelyen	81
SEBESTYÉN MIHÁLY: Marosvásárhely keletén (A Bethlen Gábor	
Szabadkőműves Páholy Anyakönyve)	93

SIMON ZSOLT: Marosvásárhely késő középkori piackörzete	156
SZABÓ MIKLÓS: Marosvásárhelyiek külföldi egyetemeken a letűnt századokban	169
I. 1520-ig	174
II. 1521–1700	175
III. 1701–1849	175
IV. 1849/1850–1918/1919	178
TAKÁCS PÉTER: A régi Marosvásárhely piacszervező erőtere	186
A város	186
Marosvásárhely központi szerepkörének a jellemzői	191
A kézműipar Vásárhelyen és Marosszéken	195
A vásárolások 1785-ben és 1820-ban	198
Piacozás, vásárolás 1785-ben és 1820-ban Marosvásárhelyen	200
A Marosvásárhelyen piacozók	206
A vásárolást gátló tényezők	208
TAMÁSI ZSOLT: A marosvásárhelyi felsővárosi állami elemi iskolák első évtizedei	211
Az állami elemi oktatás kezdetei Marosvásárhelyen	211
A felsővárosi állami elemi iskolák 1906–1919 között	215
Tanügyi változások 1919–1940 között	217
A visszarendeződés évei. 1940–1944	224
A szovjet hatalom árnyékában. 1944–1948	226
ZEPECZANER JENŐ: Marosvásárhelyiek a székely fürdőkön	242
 A tanulmánykötet szerzői	 259
 A kötet képeinek és grafikonjainak jegyzéke	 261
Képek	261
Grafikonok	262
 REZUMATE	 263
ABSTRACTS	269

ELŐSZÓ

Kedves olvasói számára a Mentor Kiadó újabb tanulmánykötetet kínál Marosvásárhely történetéről. A legutóbbit, a marosvásárhelyi személyiségeket bemutató *Teremtő életek* című összeállítást 2012 januárjában mutatta be a vásárhelyi olvasóközönségnek. Most már nyugodtan kijelenthetjük, hogy több évtizedes kényszerszünet után városunk magyar lakossága már friss és (szerencsés módon) egyre gyarapodó szakirodalmi munkákból is tud tájékozódni a sok évszázados múltra visszatekintő Maros-parti település történetét illetően.

Az 1989-es fordulat után megjelent történeti tárgyú írások sokasága külön könyvészeti számbavételt igényel, amit remélhetően elvégeznek a bibliográfiákat összeállító könyvtárosok. Ezúttal csak megemlíjtük, hogy a város történetére vonatkozó, szakemberek, történekutatók által írt és eddig megjelent történeti munkák jelentős részét a jelen kötet kiadója juttatta az olvasók asztalára. 1997 óta tanulmányköteteket, összefoglaló várostörténetet és többkötetes történelmi kronológiát, ún. „időtárat” is közölt. Arról sem feledkezhetünk meg, hogy mindezt nehéz anyagi körülmények között, rendkívüli erőfeszítések árán sikerült elérnie.

Ez a tanulmánykötet, amely teljes egészében Marosvásárhely történetébe enged betekintést, ezen könyvek közt sorrendben a negyedik (a *Marosvásárhely történetéből* sorozatban a harmadik; az első kötet 1999-ben, a második 2007-ben jelent meg), és – szinte kivétel nélkül – eddig érintetlen kérdésekre vonatkozó írásokat tartalmaz. Az Olvasó ebben a könyvben feleletet kap a középkori város kereskedelmi életére, a fejedelemskori örökösödési szokásokra és a városi „ispotályra” vonatkozó kérdésekre a távolabbi időkből ugyanúgy, mint az újabb kori városi életből. Van benne hosszabb időszakot felölelő, átfogó tanulmány a városi ifjak külföldi egyetemjárásáról, valamint a város piaci vonzaskörzetéről, az írások fele pedig a 20. századi kérdésekre irányul. Ezek közt található a város vízművesítése, az állami elemi oktatás bevezetése és sorsának alakulása, a vásárhelyi polgárok által látogatott fürdők bemutatása, valamint Bernády György második polgármesterségének a kálváriája. Végül, de nem utolsósorban szólunk a marosvásárhelyi szabadkőműves-páholyról, amelynek tagnyilvántartó anyakönyvét teljes egészében közreadjuk.

Az itt közölt írások marosvásárhelyi, kolozsvári, nyíregyházi és székelyudvarhelyi szakemberek munkájának az eredménye, és úgy érezzük, hogy ezek segítségével újabb fehér foltokat sikerült eltüntetnünk városunk eseménydús, ámbár nem mindig napfényes múltjából.

Marosvásárhely, 2012. február 20.
Pál-Antal Sándor

Berekméri Árpád Róbert

A MAROSVÁSÁRHELYI ISPOTÁLY AZ ERDÉLYI FEJEDELEMSÉG KORÁBAN (1629–1702)

Az ispotály középkori előzményei

A marosvásárhelyi szegénygondozás gyökerei a középkorba nyúlnak vissza, és a Szentlélek-rend ténykedéséhez kötődnek. Annak ellenére, hogy a tanulmányunkban a szociális intézmény Fejedelemség-kori történetét kísérik végig, szükségesnek tartjuk ezt a korszakot is röviden áttekinteni, hiszen ekkor fejlődött ki az a gyakorlat, amelyet az újkori Marosvásárhely életében világosan nyomon lehet követni.

A Szentlélek-rend középkori Európa egyik legjelentősebb betegápoló rendje volt.¹ A rend szociális intézményei a római Szentlélek-kórház világi nagymesterének központi felügyelete alatt álltak.² Az általa működtetett ispotályok a 15. század második felére már a Magyar Királyság területén is meggyökereznek, habár nem nagy számban (9), és érdekes módon túlnyomórészt Erdélyben. Ismereteink szerint a középkori Magyarországon működött 117 ispotály kezdetben szorosan az egyházi intézményrendszerhez kötődött, és a középkori városokban, mezővárosokban, illetve egy-két esetben azok környezetében fejtett ki gondozói tevékenységet.³ Nem volt ez másként Erdély területén sem, ahol az erre az időszakra vonatkozó kutatás eddig 17 településen 24 ispotályt azonosított.⁴

A késő középkorban, a polgáriasodás felgyorsulásával, illetve a városok jelentőségének megnövekedésével az ispotályok vezetése fokozatosan a városi önkormányzatok kezébe ment át. A folyamat lényegét Pásztor Lajos nem feltétlenül a vallásos élet hanyatlásában, hanem a polgárságnak az elesettek és betegek iránti felelősségér-

¹ PÁSZTOR Lajos: *A magyarság vallásos élete a Jagellók korában*. Budapest, 2000, 53. A Szentlélek-rend Olaszországban, Spanyolországban, Franciaországban, Angliában, sőt a skandináv államokban is számos kórházzal rendelkezett.

² Uo.

³ KUBINYI András: Orvoslás, gyógyszerészek, fürdők és ispotályok a késő-középkori Magyarországon. In: Uő: *Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon*. Budapest, 1999, 262.

⁴ RÜSZ-FOGARASI Enikő: Ispotály, szerzetesrendek és városvezetés a 15–16. századi Erdélyben. In: Uő: *Erdélyi ispotálytörténeti tanulmányok*. Kolozsvár, 2008, 56.

zete kialakulásában látta,⁵ míg az újabb kutatás a városi közösség azon törekvésében véli felfedezni, hogy ellenőrzését kiterjessze a városban folyó minden tevékenységre. Ebben a folyamatban azonban mégis az egyház volt az a keret, amely a városok számára biztosította az ispotályok fenntartásának, illetve adminisztrálásának jogkörét. A folyamat hatásai, más erdélyi ispotályokhoz hasonlóan, a székelyvásárhelyi ispotály esetében már a 16. század első felében kimutathatók.⁶

Székelyvásárhely a Hunyadi Mátyás által 1470. április 18-án kiadott rendelkezése alapján függetlenítette igazságszolgáltatását Marosszéktől, a következő évtizedekben pedig további jogi, valamint gazdasági jellegű kiváltságokat szerez.⁷ Elképzelhető, hogy az így megerősödött város vezetősége hatáskörét a Szentlélek-rendi testvérek által fenntartott ispotályra⁸ is kiterjesztette. A kegyúri jog gyakorlása mellett a város polgárai és a környéken birtokos előkelőbb családok a rend tagjainak támogatását is felvállalták.⁹ Ezt bizonyítja Toldalagi Andrásnak a kolozsmonostori konvent előtt 1478-ban tett rendelkezése is, melynek értelmében azzal a kikötéssel hagyott a marosszentkirályi pálosoknak bizonyos javakat, hogy a nekik adományozott halastó halaiból a Szentlélek-rend tagjainak is juttassanak.¹⁰ A könyöradományokból és a koldulásból élő ispotály – amely nemcsak a város, hanem egész Marosszék szegényeit is ellátta – a 16. század elejére igen válságos állapotba került. A cselekvésképtelen egyház helyett a hanyatló intézményen Marosszék előljáróságának jóindulata segített. Az 1511. február 1-jén megtartott közgyűlésen – a szegények és a hajléktalan gyermekek ellátására – a szék Sospatakon egy udvarházat adományozott az ispotálynak a hozzá tartozó szántóterületekkel, kaszálókkel és erdőrésszel együtt, úgy, hogy egy későbbi nyílosztás esetén is a birtok sértetlenül az ispotály rendelkezésére kellett álljon.¹¹

Az ispotálynak nyújtott támogatásokkal összefüggésben a város a Szentlélek-rendi szociális intézmény perjelének megválasztását is saját hatáskörébe vonta. Érdekes megfigyelni, hogy ezt a patronátusi jogkörére való hivatkozással tette. 1514-ben ugyanis, amikor a városi tanács István plébánost – aki nem volt a rend tagja – érdemeiért és szolgálataért a Szentlélek-kórház perjelévé nevezte ki, nem mérlegelte a rend római nagymesterének megerősítési jogát. Mindezek ellenére István plébános

⁵ PÁSZTOR: *I. m.* 51.

⁶ RÜSZ-FOGARASI: *I. m.* 58–62; 63–64.

⁷ PÁL-ANTAL Sándor: *Marosvásárhely története I. A kezdetektől 1848-ig*. Marosvásárhely, 2009, 28–30; 32–34.

⁸ A Szentlélek-ispotály helyét eddig nem sikerült azonosítanunk. Az ismert példák azt mutatják, hogy az ispotályokat általában a városok periferiáján hozták létre, így nehezen képzelhető el, hogy a Szentlélek-rendiek intézménye a város belső területén működött volna.

⁹ Uo. 39.

¹⁰ Uo.

¹¹ *Székely Oklevéltár* (a továbbiakban SzOkI.) III. Szerk. SZÁDECZKY Lajos. Kolozsvár, 1896, 177–178.

egy évvel később megkapta a rend központi szervének beleegyezését és kinevezésének megerősítését.¹²

A 16. század közepén a hitújítás hulláma Marosvásárhelyt is elérte. Az új vallási berendezkedés, az egyházi javak szekularizációja végleg lezárta a szegénygondozás középkori szakaszát. A Szentlélek-rend távozásával a marosvásárhelyi ispotály megszűnt. A szegények iránti elkötelezettség azonban a város polgárainak lelkiületében átmentődött, s ennek köszönhetően nem kellett sok időnek eltelnie ahhoz, hogy a város református közössége létrehozza a Szentlélek-ispotály utódintézményének is tekinthető új szociális otthont.

A Szent Miklós utcai ispotály

Az egykori Szent Miklós (ma Ștefan cel Mare) utca végében működő ispotály keletkezésének idejét pontosan nem ismerjük. Az erre vonatkozó források és a város történetével foglalkozó írások többnyire közvetett, egymásnak ellentmondó adatokat közölnek. Hasonlóan vitatott és a kollektív emlékezet szülte egyházi hagyományban gyökerezik az, hogy ki is adományozta a telket az ispotály számára.

A Kistemplomról írt rövid történeti összefoglalójában Benkő Károly egy, egykor a templom mellett létező „kórodát” említ. A telekadományozó személyére vonatkozóan a Kistemplom 1829 júliusában készült toronygomb-iratának ide vonatkozó részét idézi: „2. Ezt a telket, egy Sásvári nevű leány, kiben familiája mindkét ágon kifogyott, hagyta volt a Maros Vásárhelyi Eklézsiának kétszáz esztendőnél többel ezelőtt. 3. Nemes jószág ez, és ez előtt itt az Eklézsia Uradalmi Széket [Domina Forum] is gyakorlott. 4. Úgy hagyta az Eklézsiának ezt a telket külső hozzá tartozó fekvő jókkal edgyütt, hogy itt néhány reformata valláson lévő szegények, elnyomorodott öregek is tartassanak egyszersmind templom és pap legyen ezen a helyen.”¹³ Erre az adatra támaszkodik közismert művében Orbán Balázs,¹⁴ de Fodor Istvánnak a *Krónikás Füzetek* hasábjain közétett, a „koldusintézet”-ről szóló írásában is ezt a hivatkozást találjuk.¹⁵ A marosvásárhelyi református egyházzól készített történeti összefoglalójában Farczady Elek viszont telekadományozóként egy Sásvári nevű református, magtalan

¹² PÁSZTOR: I. m. 53.

¹³ BENKŐ Károly: *Marosvásárhely szabad királyi város leírása 1862-ben*. Szerk., a bevezető tanulmányt írta és jegyzetekkel ellátta PÁL-ANTAL Sándor. Marosvásárhely, 2001, 24, 49.

¹⁴ ORBÁN Balázs: *A Székelyföld leírása történeti, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból*. IV. Marosszék. Pest, 1870, 149–150.

¹⁵ FODOR István: A református kistemplom és az egykori koldusintézet. *Krónikás füzetek*, II. 2. 21–30.

nemesembert nevez meg.¹⁶ Kimerítő várostörténeti munkáikban¹⁷ Pál-Antal Sándor és Sebestyén Mihály a Benkő Károly által közzétett adatokat veszik alapul. Pál-Antal szerint a középkori szociális otthon utódintézményeként létesült ispotály egy Sásvári nevű hajadon által adományozott telken létesült.¹⁸ A város történetét taglaló egyéb kiadványok nem közölnek figyelemreméltó adatokat, vagy közölnivalójukat csak néhány sorra korlátozzák.¹⁹

A fent említett fejtegetések alapját a marosvásárhelyi egyházi levéltárban őrzött 18. századi tanúkihallgató jegyzőkönyvek szolgáltatták. A Bonyhai Simon György esperessége alatt, 1734-ben²⁰ és 1736-ban²¹ készült jegyzőkönyvek az ispotály eredetét és jogállását voltak hivatottak tisztázni. A királyi rendeletre, meghatározott kérdéssor alapján felvett vallomások többsége telekadományozóként egy Sásvári nevű vagy Sásvári faluban lakó nemes (úri) embert jelöl meg. Az első jegyzőkönyv 17. tanúja, a 67 éves Tordai Sámuel csizmadia például az alábbiakat vallotta: „Az néhai édesatyámtul és több régi meg is halt emberektül úgy hallottam, hogy egy Sásvári nevű magtalan úri ember legálta volt az utrumban [kérdésben] feltött ispotály helyet a M[aros]Vásárhelyi Reffor[mata] Ekkleziának, hogy ispotályt csinállyanak reájja.”²² A második jegyzőkönyv első tanújaként meghallgatott 46 éves Köteles János pedig így nyilatkozott: „15, 16 esztendővel az atyám is sokáig lévén ispotály bíró, hallottam a régi koldusoktól, hogy Sásvári nevű faluban lakott volna egy özvegy nemes ember, aki is azon ispotályt mely a Szent Miklós utca végén vagyon legálta.”²³

A Mária Terézia uralkodása idején, hasonló céllal összeállított jegyzőkönyv²⁴ tanúvallomásaiban már egy bizonyos Sásvári Péterről,²⁵ sőt egy ismeretlen „öregleány”-

¹⁶ FARCZÁDY Elek: *A marosvásárhelyi református egyházközség élete 1556–1949*. Marosvásárhely, 2000, 28.

¹⁷ PÁL-ANTAL: *I. m.* 184; SEBESTYÉN Mihály: *Időtár. I. Marosvásárhely történeti kronológiája a kezdetektől 1848-ig*. Marosvásárhely, 2009, 49.

¹⁸ PÁL-ANTAL: *I. m.* 184.

¹⁹ *Marosvásárhely és vártemploma*. Szerk. MEDVIGY Endre. Budapest, 1990; POPA, Traian: *Monografia oraşului Târgu-Mureş*. Tg. Mureş, 1932.

²⁰ Erdélyi Református Egyházkerület Marosvásárhelyi Vidéki Gyűjtőlevéltára, Évrendezett iratok (a továbbiakban: Évri.) 235A/1734. sz.

²¹ Évri. 244A/1736. sz.

²² Uo. 235A/1734. sz.

²³ Uo. 244A/1736. sz.

²⁴ Uo. 378/1760. sz.

²⁵ Vas Ferenc agilis primipilus [nemes lófő], 79 éves tanú az alábbiakat nyilatkozta: „[...] hanem egy Sásvári nevezetű református hites gazdag ember (kinek keresztnévét, úgy jút valami homályosan eszembe, hogy Péternek mondták) kötötte s testálta volt a nevezett ispotály-nak [...]”

ról²⁶ is olvashatunk. Érdekes azonban, hogy a toronygombba helyezett iratban, illetve az említett szerzőknél előforduló kegyes lányról egyik jegyzőkönyv sem tesz említést.

Marosvásárhely kora újkori ispotálya tehát egy Sásvári nevű személy által adományozott telken született újjá, a református hitre tért városi közösség jóvoltából, annak támogatásával. Az intézmény létrejöttét Orbán Balázs és Fodor István 1550 körüli időpontra,²⁷ Imreh Barna a reformáció korára, Pál-Antal Sándor pedig a 16–17. század fordulójára teszi.²⁸ Források hiányában az ispotály életének e korai szakaszát nem ismerjük ugyan, de ha figyelembe vesszük a vásárhelyi polgároknak 1592-ben, az ispotály épületének fenntartására fordított pénzadományát,²⁹ azt látjuk, hogy az ispotály a 16. század végén már működő intézmény volt. A feltevést Kendi Zsófia végrendelete is alátámasztja. Az 1598. december 20-án kelt dokumentum szerint Bogáthi Menyhárt felesége a vásárhelyi ispotálynak 10 forintot adományozott.³⁰ Mivel az intézmény csupán az 1620-as évek végén jelenik meg az egyházi iratokban, a 16. századi, illetve 17. század eleji fejlődés története továbbra is nyitott kérdés marad. Elképzelhető, hogy a reformáció során a középkori ispotálynak csupán az egyházi vezetését cserélték le a vásárhelyiek, ettől eltekintve az intézmény zavartalanul vészelte át a vallásváltást.

Az ispotály működése

A marosvásárhelyi ispotály működésének első, jól datálható szakasza az erdélyi fejedelemség idejére tehető. Itt elsősorban a Bethlen Gábor uralkodásával kezdődő időszakra gondolunk, hiszen az azt megelőző ingatag politikai és katonai helyzet az intézményre vonatkozó forrásanyag pusztulását³¹ eredményezte, amelynek hiányában megalapozatlan feltételezésekbe nem bocsátkozunk. Mielőtt vázolnánk az ispotály belső életét, szükségesnek tartjuk áttekinteni azokat a jövedelmi forrásokat, amelyek az intézmény működését lehetővé tették.

²⁶ Sárkány János agilis primipilus [nemes lófő] 52 éves tanú vallomásában a következőket olvassuk: „Én a kérdésben cum vicinitatibus circumscribált [a szomszédaival együtt leírt] ispotály felől, azt hallottam régi öreg emberektől, hogy azt egy öregleány testálta volna a Reformata Ecclesiájának, a szegények számára [...]”

²⁷ ORBÁN: *I. m.* 149; FODOR: *I. m.* 24.

²⁸ PÁL-ANTAL: *I. m.* 184.

²⁹ SIMON Zsolt: Monumente de limba maghiară din secolul al XVI-lea din Arhiva oraşului Târgu Mureş. *Anuarul Arhivelor Mureşene*. 3. 2004, Tg. Mureş, 286.

³⁰ TUDÓS S. Kinga: *Erdélyi testamentumok. Erdélyi nemesek és főemberek végrendeletei*. III. Marosvásárhely, 2006, 177.

³¹ Az 1629. évi számadáskönyvből egyértelműen kiderül, hogy hasonló jellegű összeírások korábban is léteztek.

Az adományok

Az erdélyi ispotályok működésének anyagi hátterét elsősorban a különböző formában és tételben nyújtott adományok biztosították. Így volt ez a marosvásárhelyi intézmény esetében is, hiszen a birtokában lévő ingatlanok bevételeiből az amúgy is igen szerény körülmények között működő ispotályt nem lehetett volna hosszú ideig fenntartani. Az adományozás szokásának kezdetei legkésőbb a 16. század végére nyúlnak vissza, de nagyobb számban a 17. század folyamán terjed el. Az „adománygyarapodást” bizonyára a gazdasági élet pozitív irányú elmozdulása tette lehetővé, amely az elesettek sorsa iránt érzett felelősségtudat fokozottabb megnyilvánulását vonta maga után. Ebben Bethlen Gábor is jó példával szolgált.

A fejedelem széles körben gyakorolt várospártoló politikája Marosvásárhely esetében is megmutatkozott. A céheknek nyújtott privilégiumokon kívül a fejedelmi kancellária 1616. április 28-án kibocsátott kiváltságlevele³² jelentős hatást gyakorolt a város jogi, politikai és gazdasági életére.³³ A fejedelem a városban működő iskolát és ispotályt is felkarolta. Bethlen Gábor 1616-ban a kincstár jövedelméből évi 150 forint segélyt juttatott a marosvásárhelyi iskolának, melyet 1618-ban 200 forintra emelt.³⁴ A segélyt a fejedelem végrendeletébe is belefoglalta a város szegényeinek gondozására nyújtott 150 forintos adománnyal együtt.³⁵ A kor pénzügyi viszonyai között jelentősnek számító összeg lényegében az első olyan adomány volt, amely a 17. század folyamán a település életére is kiható, gyakran váltakozó erdélyi politikai és gazdasági viszonyok ellenére az intézmény fennmaradását biztosította. Az adománnyal az egyházi előjáróság rendelkezett. A pénzösszeget, a kor bevett szokása szerint, kölcsönadták. Egy részét (100 forintot) 1634. január 10-én, évi 10 forint kamatért Pál deák egy évre át is vette.³⁶

A fejedelmi legátum, amely ugyan egyedülálló volt a maga nemében, az ispotály javára tett adakozások egész sorát nyitotta meg. Az adományozók egy részét a végrendeletekből ismerjük, mások pedig a vagyonleltárok, adomány-összeírások, illetve számadáskönyvek lapjain bukkannak fel. Az adományok formája és nagysága igen széles skálán mozog, és sok esetben jól tükrözi az adományozó gazdasági-társadalmi helyzetét is.

A szegények számára juttatott első jelentősebb adományok Kibédi Zsigmond nevéhez fűződnek. Kibédi 1635-ben, Nagy Szócs István bírósága alatt egy nagy hordó

³² A kiváltságlevelél Székelyvásárhelyt szabad királyi várossá tette.

³³ PÁL-ANTAL: *I. m.* 48–49.

³⁴ Évri. 28/1630. sz. 21., 22.

³⁵ Uo., 7. „Az mi idvezült kegyelmes Fejedelmünk Bethlen Gábor kegyelmes testamentaria dispositioja [végrendelete] szerint: Tordai Pál diák uram hozott volt Fejérvárról az Marosvásárhely ispotályhoz hagyott pénzt. Nr. fl. 150.”

³⁶ Uo.

bort adott a koldusok számára, amelyet az egyházfik nyolc forintért értékesítettek. 1636. január 12-én ellátásukhoz további tíz forinttal járult hozzá.³⁷ Valószínű, hogy Kibédi adományai nemcsak az ispotályban gondozott szegényeket érintették, hiszen azok a későbbi adomány-összeírásokban nem szerepelnek.

A következő, nagyobb értékű tétel Hajdú Mártonné adománya volt. 1640-ben ő egy öt gira (kb. 1 kg) összsúlyú hímzett, öreg, láncos pártaoövet és egy kis késhüvelyt adományozott az ispotálynak.³⁸ Az övet 1643. január 16-án Ersényes János nótáriusnak adták el 100 forintért. Az adományok sora ezzel egy időre megszakadt. Ennek okait pontosan nem ismerjük, de az I. Rákóczi György uralmának utolsó éveit kitöltő háborúk, a pestis, illetve a vár építésének költségei³⁹ is hozzájárulhattak az adományok elmaradásához. Az ispotály szükségait ebben az időszakban a már meglévő adományok kamataiból fedezték.

Az ispotálynak szánt következő támogatást a város egykori főbírája, Nagy Szabó Péter 1646. január 11-én kelt végrendeletének 3. pontja tartalmazza: „Ugyan azon marosvásárhelyi ispotály számára is hagyok ötven forintot, ezt az pénzt is az meg írt mód szerint hiteles ember kezébe adnák, öt forint interest tartozzék [...] beszołgáltatni az ispotályba levő szegényeknek. Az fenn meg nevezett ötven forint pedig fenn maradjon és in perpetuum duralljon [örökké tartson].”⁴⁰ Az adományt az egyházfik 1648. július 5-én jegyezték fel, és 2,50 forint kamatért az év karácsonyáig Nyerges Györgynek adták kölcsön.⁴¹ Az ispotály pénzalapját 1648-ban Datzó Istvánné 17 forint 50 dénárral gazdagította,⁴² de az intézmény ugyanekkor egy asszony által hátrahagyott szoknya eladása során is nyert 2 forint 40 dénárt.⁴³ 1649-ben Makai Balázs kilenc forintot adott az intézmény épületének karbantartására. A tanács az összeget az akkori ispotálymesterre, Ördög Jánosra bízta, hogy azt a szükségeknek megfelelően használja fel.⁴⁴

A következő adomány Balogh György vásárhelyi polgár végrendeletében található. Az 1650. március 2-án kelt testamentum 4. pontja alatt a következőket olvassuk: „Vagyon az Székelyfalui⁴⁵ határon egy zálogos földem, mellyet Rác János vett hattam zálogba hét forintban, 18 öl föld, az Hajdú Márton és Borbély Balázs

³⁷ Uo. 8.

³⁸ Uo. 28/1630. sz., 5. (A késhüvely csak a későbbi iratokban szerepel. Az adományozott tárgyak akkori váltóértéke 42½ tallér volt.)

³⁹ SEBESTYÉN: *I. m.* 70–71.

⁴⁰ Évri. 39/1646. sz.

⁴¹ Uo. 28/1630. sz., 11.

⁴² Datzó Istvánné adománya is csak a későbbi összeírásokban található.

⁴³ Évri. 27/1629. sz.

⁴⁴ Uo. 28/1630. sz., 17.

⁴⁵ Székelyfalva: eltűnt falu, az okiratok utoljára 1609-ben említik. Marosvásárhellyel szemben a Maros jobb partján feküdt.

vicinitásában [szomszédságában] vagyom, azt úgy hagyom az ispotálybeli szegényeknek az hét forintot, ha meg is váltják.”⁴⁶ Az utóbbi kitéltet nem teljesítették, mert az adományt a későbbi összeírások nem említik. 1652-ben Székely István megbízta Ördög János ispotálymestert, hogy az általa adományozott 40 forintból a szegények számára „egy kémény alá két házacsát” csináltasson azzal a feltétellel: „[...] hogyha ebből mégis nem csináltathatna, valamiben telik az ház, tartozzék Vidombákiné asszonyom⁴⁷ tisztességesen elkészíteni.”⁴⁸ Később látni fogjuk, hogy Ördög János a házat – a megbízáshoz méltón – el is készítette.

Székely István tételét marosvásárhelyi Almási János pap tízforintos adománya követte. Az 1655. július 1-jén jegyzett adományhoz a lelkipásztor azt a feltételt fűzte, hogy az „egy emberséges, szavahihető ember kezébe legyen adva”, aki évi egy forint kamatot fizessen érte, amelyet minden évben osszanak ki a koldusoknak.⁴⁹

A 17. századi adományok közül négyet 1657-ben jegyezték. A későbbi összeírásokban ezek az adományok nem jelennek meg, bár értéküket tekintve nem voltak elhanyagolhatók. Az adólapjstrom bejegyzései alapján Bereczki Gergely 5, Varga Birtalanné 21, a Bányán lakó Radnóti Istvánné 25 forinttal, Kézdivásárhelyi István pedig egy „öreg”, vagyis nagy köből búza árával segített az ispotály szegényeinek sorsán. Az adományok a feljegyezés idején kölcsönben voltak.⁵⁰

A következő városbíró, aki a fent említett Nagy Szabó Péter mellett az ispotály számára pénzt adományozott, Vidombáki Szőcs Márton volt. Az 1659. január 11-én jegyzett 10 forintos tételen kívül a számadás még Daróczi András mezei katona 10 forintját, illetve az Almási János pap által adott bársony váll⁵¹ eladásából nyert 8 forintot is említi.⁵² A számadáskönyvben jegyzett adományok sorát Nagy Balogh Lászlóné és Nyíró Szabó Miklós 1662-ben tett 50, illetve 10 forintos tétele zárja.⁵³ A vagyonleltár bejegyzéseiből nem derül ki, hogy az adományok közül mennyit foglaltak végrendeletbe, és mennyi a más jellegű tétel, de tény, hogy ezek a segélyek a következő évtizedekben nagyon lecsökkennek. Moldvai Mihályné Nagy Ilona 1681. évi 25⁵⁴ és Sombori Andrásné Kis Borbála 1702. évi 10 forintos⁵⁵ végrendeleti adományán kívül a vizsgált időszakban tett egyéb segélyről nincs tudomásunk.

⁴⁶ Évri. 43/1650. sz.

⁴⁷ Vidombáki Szőcs Márton városbíró felesége.

⁴⁸ Évri. 28/1630. sz., 19.

⁴⁹ Uo. 42.

⁵⁰ Uo. 47.

⁵¹ Korabeli női ruhadarab.

⁵² Évri. 28/1630. sz., 62–64.

⁵³ Uo. 65.

⁵⁴ Uo. 110/1681. sz.

⁵⁵ Uo. 156/1702. sz., 6. melléklet. (Az egyházi levéltár a végrendelet másolatát őrzi.)

Az adakozás csökkenésének okait nem ismerjük, de biztos, hogy ezeket nem az iratok hiányában kell keresni, hiszen az 1680., 1682. és 1702. évi adomány-összeírásokban⁵⁶ – néhány eltéréssel – csak a fent sorolt tételek szerepelnek. A lajstromok közül az 1702. évi a legrészletesebb. Ezt november 22-én – gróf losonczy Bánffy György, Erdély kormányzója parancsára – gróf bethleni Bethlen Sámuel főispán, losonczy Bánffy László királyi táblabíró, valamint Simonfi Mihály ítélmester⁵⁷ állította össze. Az egyház pénzügyi helyzetének ellenőrzése végett készített lajstrom *Tertio in Rationem Xenodochii Legatorum Series* cím alatt foglalja össze az ispotály számára tett adományokat. Az összeírás annyiban tér el a már ismert adatoktól, hogy az ispotály javainak eladásából (1652-ben a 22 forint és 96 dénárért⁵⁸ eladott disznók és 1701-ben a 8 forintért eladott földterület) nyert összegeket is az adományok közé sorolja. Ugyanakkor Csiszár Dánielné Végh Zsófia adományának vételárát⁵⁹ és az ispotályban lakó Varró Péter javai felől történt vizsgálatot is megemlíti. Az egyházfik vagyonleltárában szereplő néhány jelentősebb adomány viszont (mint pl. az 1657. évi tételek) kimaradt belőle.⁶⁰

Az ispotály javára tett adományokat és az azokból származó jövedelmeket az egyházi előljáróság kezelte. Az egyházi szervezet a 17. századi Marosvásárhely esetében is szorosan összefonódott a városvezetéssel, hiszen az egyházi iratokból egyértelműen kiderül, hogy a zömében református vallású város főbírái – gondnoki minőségben – az egyház életét is kézben tartották. Az egyházi ügyek lebonyolításában pedig a főbíró a városi tanácsosok közül választott egyházfik segítették.⁶¹ Ennek értelmében az ispotály mint egyházi intézmény javai fölött is ők rendelkeztek.

A beérkezett adományokat nem közvetlenül használták fel, hanem a kor bevett szokása szerint kamat fejében kölcsönadták. A kölcsön értékéről és a célszemélyről, akihez az összeg eljutott, a bíró vagy a tanács döntött. A kölcsönzők általában a tanács tagjai közül kerültek ki, amint azt egy 1652. február 3-án kelt kimutatás is jól szemlélteti:

⁵⁶ Uo. 156/1702. sz.

⁵⁷ Az Erdélyi Fejedelemség legfontosabb igazságszolgáltatási tisztviselője, a Királyi Tábla szakbírája.

⁵⁸ Az említett adat a vagyonleltárban is szerepel, de mi nem soroltuk a hagyományos adományok közé.

⁵⁹ Csiszár Dánielné az 1686. évi végrendeletében a Szent Miklós utcában lévő házát az ispotálynak adományozta, úgy, hogy hat évig egy asszony lakhatott benne. A házat, amelyet később 16 forintért eladtak, először az 1694. évi számadáskönyv említi: „Egy kis házacska az schola mellett mellyet Csiszár Dánielné hagyott.” Évri. 124/1686. sz.

⁶⁰ Évri. 156/1702. sz.

⁶¹ Uo. 148/1699. sz. Az irat egyik lapján található jóval későbbi feljegyzést Farczády Elek Koncz Józsefnek tulajdonította.

„Az mely Ispotály pinze az tanácsbeli uraim kezeknél volt, és azon kívül is egyéb hagyományok voltak, Nyíró Miklós uram bíróságában így regestáltak [feljegyeztettek], és az város conservatoriumába [kasszájába] bé vittük:

Kövesi Márton uram az nálla levő ispotály pinzét interessével [kamatjával] együtt bé adta ft. 110

Simonffi Szabó Mihály uram is az ispotály pinzét az interessével együtt bé adta ft. 110

Notarius úr Dési Horvát Péter az ispotály pinzét interessével együtt bé adta ft. 55

Szávai Márton uramnál is volt ispotály pinze, bé adta interessével ft. 16,50

Csiszár Györgynél is volt ispotály pinze, bé adta interessével ft. 33

Márton Kovács uramnál is volt ispotály pinze, bé adta interessével ft. 54

Pál deákné ispotály pinze interessét neki engedték ft. 7

In summa [összesen] tessent ft. 385,50.”⁶²

A kölcsön után kapott kamatok egy részét – néhány rendkívüli esetet kivéve – az igényeknek megfelelően, az ispotály karbantartására és bővítésére, az ott dolgozók jövedelmezésére, illetve a szegények eltartására fordították. Hasonlóképpen jártak el az 1630-as vagyoneleltárban említett alamizsnapénzzel vagy a koldusok pénzével. A 300 forintot kitevő pénzösszeg eredetét nem ismerjük, de feltételezhetően a templomi perselyezésből, részben pedig koldulásból gyűlhetett össze az évek során. A kölcsönadott pénz kamatjának egy részét (általában 2–6 forintot) minden évben, a sátoros ünnepek alkalmával a szegények között kiosztották.⁶³

Az ispotály vagyona

A marosvásárhelyi ispotály fejedelemségkori vagyonának alakulása a fennmaradt számadáskönyvek alapján több-kevesebb pontossággal nyomon követhető. Annak ellenére, hogy az intézmény vagyoni állapotáról csak 1629-től vannak adataink, biztosra vehető, hogy a számba vett javak korábban is az ispotály használatában voltak, eredetüket azonban nem minden esetben ismerjük. Az ispotály vagyonát képező ingó és ingatlan javak, amelyek a lakók ellátását voltak hivatottak szolgálni, az ispotálymester gondozása és felügyelete alá tartoztak, de fölöttük a városi/egyházi előljáróság rendelkezett. Kivételt képeztek ez alól a bentlakók hátrahagyott személyes javai,

⁶² Uo. 46/1652. sz.

⁶³ Uo. 28/1630. sz. 7. „Anno 1630. Húsvét napján Szabó Péter uram bíróságában azon alamizsna pénzből osztottanak az koldusoknak numero fl. 5. Azon esztendőben pünkösöd ünnepében ugyan azon pénzből osztottanak numero fl. 5. Azon esztendő karácsony ünnepiben osztottanak az koldusoknak numero fl. 2/47.”

illetve azon kis értékű berendezési tárgyak, amelyek adományként kerültek az ispotály tulajdonába.⁶⁴

Épületek, tárgyak, eszközök

Az ispotály központi épületét az ispotályház képezte, hiszen körülötte alakult ki az az önálló gazdasági egység, amely a fejedelemségekori intézményt jellemezte. Az épület korai formáját a források hiánya miatt lehetetlen rekonstruálni. A számadáskönyvekben felsorolt belső berendezés alapján arra következtetünk, hogy egy egy helyiséggel rendelkező épület lehetett, amely 1638-ban egy jelentősebb átépítésen esett át: „8 die Martii, mikor az espotáliban az fundamentumot hánattam az Gergely pápa hetében, akkor volt egy polgár, költöttem ételire, italára per diem dn. 25.” Az egy héti tartó munkálatokért az ismeretlen egyházi további 1 forintot és 64 dénárt fizetett ki az említett munkásnak.⁶⁵ Az épület karbantartására 1649-ben a Makai Balázs által adott kilenc forintot költötték el, de a szűkös körülmények között élő szegények életkörülményeinek javítása elodáztatatlanná vált. A segítség, Székely János részéről, 1652-ben érkezett. Az adományok rendjén már említett polgár vert aranyban juttatott 40 forintját felhasználva láttak hozzá az egy kémény alá tervezett két házacska megépítéséhez. Az építkezés pluszköltségeit Vidombákiné fedezte, kivitelezését pedig Ördög János ispotálymester felügyelte. Az épületekhez – egy 1653-as feljegyzés értelmében – Vidombákiné elbontott pajtájának anyagát is felhasználták.⁶⁶ Az építkezések során nemcsak az új lakóházak készültek el, hanem a régi épületet is rendbe hozták, sőt az ispotály számára egy kaput is készítettek.⁶⁷

Az 1653. január 4-én előterjesztett⁶⁸ számadásból kiderül, hogy a kaput Virág István 8 forint 50 dénárért csináltatta, amelyhez Borbély Istvántól vásárolt szarufát és deszkát. A kapu fedésére és az ispotály tetejének foldozására pedig 14 000 zsindelyt használtak fel.⁶⁹ A számadás az építkezés eredményéről is beszámol: „Vagyon egy ház is, kamarák, pince jók, újak.”⁷⁰ A házban kályhas kemence, a pitvarban pedig sütő-kemence is állt.⁷¹ Az ispotály épületeinek leírását az 1662-ben, valamint az 1663-ban

⁶⁴ Évri. 27/1629. sz. 4. „Egy hajas fevaly [huzattal ellátott párna] ki maradtott egy szegény asszonytól.”

⁶⁵ Uo. 35/1638. sz.

⁶⁶ Uo. 28/1630. sz., 20.

⁶⁷ Uo. 27/1629. sz., 25.

⁶⁸ A számadást az időközben elhunyt Ördög János ispotálymester helyett annak felesége állította össze!

⁶⁹ Évri. 27/1629. sz., 25.

⁷⁰ Uo.

⁷¹ Uo. 34.

készült számadás teszi teljessé. Az inventáriumok érdekessége az, hogy nemcsak az ispotálymester házáról tudósítanak, hanem az ispotályház belső helyiségeinek számát is megadják. A Lőcsei Mátyás, illetve Hajdú Gergely ispotálymestersége alatt készült összeírások szerint az ispotály hét szobával, a gazda háza pedig egy pincével, egy pitvarral és egy kemencével rendelkezett.⁷²

Az ispotályházat a következő évtizedek hiányos forrásanyaga a fenti részletességgel nem említi. Ennek ellenére az ispotály pénzének egy részét időnként egész biztosan az épületek karbantartására fordították,⁷³ hiszen azok rossz állapotát a számvevők az ispotálymestertől számon kérték volna. Jelentősebb karbantartási munkálatok 1694-ben, 1695-ben és 1699-ben voltak. Valószínű, hogy az új épületeken csak ekkor kellett nagyobb méretű javítást végezni. Az 1694-es számadás melléklete értelmében Ördög Ferenc ispotálymester 1 forint 60 dénárért előbb az ispotály kapuját javíttatta meg, majd jelentős mennyiségű zsindelet és zsinelyszeget vásárolt, amit az ispotályház újrafedésére használtak fel.⁷⁴ A zsinelyezési munkálatokon kívül a gazda ekkor az ispotály kéményét is megjavíttatta,⁷⁵ egy évvel később 1 forint 17 dénárért egy új kemencét is rakatott.⁷⁶ A javítási munkálatokkal kapcsolatban 1699-ben feljegyezték, hogy az ispotálybíró az „ispotály építésre, majorkodásra, buza vetéshez erogált [költött] fl. 11, 62.”⁷⁷

A fenti adatokat összegezve elmondhatjuk, hogy az intézmény egy szerény kivitelezésű, de céljának megfelelő központi épületegyüttessel rendelkezett. Valószínű – bár erre vonatkozóan nincsenek adatok –, hogy az ispotályház (házak) deszkából készült(ek), oldalait tapasztották, és zsindelettel fedték, amely gyakran ki volt téve nemcsak az időjárás viszontagságainak, hanem az emberi kéz pusztításának is.⁷⁸

Az épületek szerénysége a berendezés minőségében és mennyiségében is megmutatkozott. Az ispotályszámadások rendszeresen tájékoztatnak az ispotály tulajdonában lévő bútordarabokról, közhasználati tárgyakról, de a szegénylakások belsejének leírá-

⁷² Uo. 27/1629. sz., 36–37. „Vagyon hét kis házok, ötiben laknak kettej puszta. Vagyon egy ház pincéstől, pitvarostól, kemencéstől.”

⁷³ Az 1656-ban összeállított számadásban például 14 szál fenyődeszkát, 1200 zsindelet és 800 zsinelyszeget, míg 1658-ban 5 szál fenyődeszkát és 1000 zsindelet is említene, ami azt bizonyítja, hogy az említett évben valószínűleg javítási munkálatokra került sor.

⁷⁴ „Az ispotiál házat zsindeleztem, az ácsoknak fizettem flo. 1 denár 44. Ételekre költ denár 69. Lécet is vettem denár 45.”

⁷⁵ Évri. 138/1694. sz., 15–16. „Az kaput csináltattam, ácsoknak adtam flo. 1/68. Ételekre, italokra denár 90. Az kéményt is csináltattam, az ácsoknak fizettem flo. 3. A cigányoknak fizettem, hogy megtapasztották ételekkel együtt flo. 1/8.”

⁷⁶ Uo. 17.

⁷⁷ Uo. 138/1694. sz., 6.

⁷⁸ A Fejedelemség korában előforduló katonai mozgások miatt az ispotály teljesen kiszolgáltott helyzetben volt, főleg a zsákmányra éhes zsoldosokkal szemben.

sát nem tartalmazzák. Figyelembe véve a meglévő adatokat, elképzelhetetlennek tartjuk, hogy az ispotály csak azokkal a tárgyakkal rendelkezett volna, amelyek az inventáriumban szerepelnek, annál is inkább, mert például a bentlakó hat szegényt nehezen lehetett volna egy nyoszolyában elhelyezni. A tárgyak egy része mindenik számadáskönyvben szerepel, ezért az első említésüket követően azokat nem soroljuk fel többé.

Az első és legteljesebb összeírást 1632-ben állították össze.⁷⁹ Ennek értelmében az ispotály tulajdonában ekkor egy rossz állapotban lévő fa gyertyatartó, egy régi tálas, egy székel szekrény, egy paddal körülvett „fias” asztal, egy hosszú fedetlen láda, egy nyoszolya, illetve egy tekenő volt. A bútorzat 1652-ben két fogassal,⁸⁰ 1654-ben pedig egy karosszékkal⁸¹ egészült ki.

A bútordarabok mellett a kiegészítő textíliák is jelen vannak, úgymint „egy hitvány derékalj, két igen hitvány fevaly⁸² és egy szegény asszonytól maradt hajas fevaly”. A számadás következő része, amely az ispotály tulajdonában lévő ruházati cikkeket és a karbantartásukhoz szükséges anyagokat sorolja, az idők folyamán tönkrement. A szakadozott lap töredékei alapján megállapítható, hogy az ispotályban többek között egy kendering, egy gyapot gyolcsing, egy kender vászoningalj, egy viselt szokmány,⁸³ négy sing kendervászon, tíz gomolyag fonál, előruha-kender is volt.⁸⁴ A ruházati cikkek nagyobb része valószínűleg adományozás útján került az ispotály birtokába, de az ott elhaltak hagyatékát is az intézmény örökölte.

Az ispotály mindennapi életének kellékei közé a konyhai felszerelés és az egyéb közhasználati eszközök is hozzátartoztak. Az étkezés, a tisztálkodás és a lelki gondozás gyakorlathoz kötődő tárgyak között egy fél ejteles (kb. 0,7 l), fedetlen ónkannán kívül egy katlanba való üst, egy kisebb üst, 12 fatányér, egy szapuló cseber, egy fűhordó cseber, egy igen rossz szekerce, illetve egy csengettyű is szerepel.⁸⁵ A leírás alapján az ispotályon belül önálló-önellátó életvitelre következtetünk, amely szerénysége és sokszori szegénysége ellenére a bentlakók testi-lelki épségének megőrzését célozta.

A mezőgazdasági eszközök tekintetében az ispotály kezdetben igen szegényes képet mutatott. Az 1632-es számadás csupán két búzatartó kast és egy 19 szemű láncot említ, de 1633-ban is csak egy szántóvas állt a gazda rendelkezésére.⁸⁶ Az eszköztár a későbbiek során, valószínűleg adományozás útján, jelentős mértékben bővült, hiszen a források 1636-ban már a következő eszközök létéről tudósítanak: „Egy eke

⁷⁹ Uo. 27/1629. sz., 4.

⁸⁰ Uo. 26.

⁸¹ Uo. 29.

⁸² Párna, vánkös.

⁸³ Zeke.

⁸⁴ Évri. 27/1629. sz., 5.

⁸⁵ Uo. 27/1629. sz., 4.

⁸⁶ Uo. 6.

allyastól taligástól. Vagyon egy egész vágású fakó szekér, jó. Négy járom. Két tesla⁸⁷ sikoltyú⁸⁸ nélkül.”⁸⁹

Az ispotály földjeinek megműveléséhez szükséges szerszámok száma az évek során nem változott, de az iratok alapján néhány fontosabb adatot megtudunk róluk. Így például az ekéről és a szekérről feljegyezték, hogy mindkettőt hat-hat ökör vontatta. A szekéralja marokvassal, a szekéragy karikával volt ellátva, a szekér kerekei viszont vasatlanok voltak.⁹⁰ Ugyanakkor azt is megtudjuk, hogy a szekér, amelyet ugyan az ispotály használt, lényegében a város tulajdonát képezte.⁹¹ Az ispotálymester ezzel végezte azokat a közfeladatokat, amelyekre tisztségénél fogva kötelezve volt. Az állandó használat miatt a szekér tönkrement, így 1652-ben a marhák után begyűlt négy forintért újat vásároltak, tengelyét pedig meg is vasaltatták.⁹² Az ispotály tulajdonában lévő tárgyak, amelyek között később egy-egy szuszékot, hordót és sikoltyút is számba vesznek, egy szerény körülmények között működő korabeli gazdaságról tanúskodnak; ennek ellenére a munkaeszközök az ispotály tulajdonában lévő földterületek megműveléséhez elegendők voltak.

Az ispotály a központi épületeken kívül melléképületekkel is rendelkezett; ez utóbbiakban az ispotály állatállományát, a betakarított terményt, illetve a lakók számára szükséges élelmiszert helyezték el. A melléképületekről, főleg az intézmény kezdeti időszakából, nagyon kevés adattal rendelkezünk. Az iratokban viszonylag későn jelennek meg, ami arra enged következtetni, hogy az ispotály korábban ilyen épületekkel nem rendelkezett. A melléképületeket az új ispotályházzal egyszerre építhették, hiszen azok először az 1653-as számadásban jelennek meg: „Vagyon egy csűr, ép, jó. [...] Kamarák, pincék, jók, épek.”⁹³ A kamrák és a pincék nem voltak külön helyiségek, hiszen a források mindig a házakkal együtt említik őket. Az épületek a későbbi számadásokban is nyilván vannak tartva, de betöltött funkciójukról nem maradtak fenn adatok.

Az állandó használat miatt nagyon megrongálódott csűrt 1695-ben felújították. Az ispotálymester feljegyzéseiből kitűnik, hogy az épület tetejét át kellett építeni, oldalát pedig átköttetni. A javításhoz szükséges lécet az ispotálymester 48 dénárért vásárolta meg, míg a tetőfedést végző ácsok ételére és az áldomásra – a 6 forintnyi fizetés mellett – 3 forint 12 dénárt költött. A csűr oldalának javítását szászok végezték.

⁸⁷ *Tészla, tézsola*, mai értelemben vendégrúd, amelyet négyes vagy hatos ökörfogatnál alkalmaztak.

⁸⁸ A tézslát a szekérrúdhoz kapcsoló csigaszerű eszköz.

⁸⁹ Évri. 27/1629. sz., 8.

⁹⁰ Uo. 18.

⁹¹ Uo. 22. „Itten vagyon a város számára egy öreg fakó szekér is.”

⁹² Uo. 25.

⁹³ Uo.

Munkájukért tíz véka búza fizetséget kaptak, étkezésükre pedig a gazda összesen 60 dénárt költött.⁹⁴

A 17. század végén az ispotályon belül két nagyobb beruházásra került sor, melynek során az intézmény két újabb épülettel gazdagodott. Az első 1695-ben történt, amikor az ispotálymester az ispotály telkén egy sütőházat építtetett, „az melyben a szegények könyörögni járjanak”. Az épület 3 forint 15 dénárba került, az ácsok élelmezésére pedig 2 forint 13 dénárt költöttek. Az épület kéményének taposásáért az ispotálymester 60 dénárt fizetett ki, a befedését végző munkások pedig 64 dénárral gazdagodtak.⁹⁵

A második jelentős építkezésre 1701-ben, Berkesi Márton ispotálybíró jóvoltából került sor. A beruházás kiváltó okát nem ismerjük, de feltételezzük, hogy az állatállomány tartásának körülményein javítani akaró bíró egy pajta felépítése mellett döntött. Az állatokat addig akolban tartották, amely mellett éjszakai szállásaként egy marhaszín állt. Ennek a felső szintjén (padlásán) az állatok számára szükséges szénát tárolták.⁹⁶ Az építkezés kivitelezése érdekében a bíró 3 forint 80 dénár értékben fenyőfát vásárolt, a felfogadott munkásoknak és a város jobbágynak pedig 2 forint 85 dénárt fizetett ki.⁹⁷ A vizsgált időszakban az ispotály területén több beruházásra már nem került sor. Az ispotálymesterek feladata ezt követően a meglévő ingatlanok karbantartására korlátozódott. Bár erre vonatkozóan nincsenek adataink, ezt a feladatot lelkiismeretesen végezheték, hiszen panaszra adó okot egyetlen feljegyzésben sem találtunk.

A fenti adatokat összegezve láthatjuk, hogy az ispotály a 17–18. század fordulóján viszonylag jelentős épületegyüttessel rendelkezett, amely lehetővé tette, hogy úgy az állatállományt, mint az ispotályba behordott terményt jobb körülmények között őrizték.

Az ispotálymajor

A meglévő adatok alapján nem tudjuk megállapítani, hogy a vizsgált időszakban az ispotály rendelkezett-e majorral, de az tény, hogy 1665. március 3-án nemes Szalai György az ispotály és a Várad Lakatos János majorkertje között lévő pusztát nemes örökségként, amelynek egyik vége a baromvásárra, a másik pedig a városból kimenő országútra nyúlt, 11 forintért és 3 véka búzáért a városnak eladta. A városi előljáró-

⁹⁴ Uo. 138/1694. sz., 17.

⁹⁵ Uo.

⁹⁶ Uo. 25.

⁹⁷ Uo. 10.

ság ezt a jelentős kiterjedésű telket az ispotályhoz csatolta.⁹⁸ Valószínű, hogy ezen a földterületen alakították ki az illetékesek később az ispotálymajort. Erre utalhat az 1658-as számadásban talált bejegyzés is, ahol a számadó a szegényeknek kiosztott majorságos búzát említi.⁹⁹

Az ispotály már a 17. század elején rendelkezett azzal az állatállománnyal, amely lakóinak ellátásához és földterületeinek megműveléséhez szükséges volt. A számadások pontosan nyomon követik az állatállomány nagyságát, annak fogyatkozását, szaporulatát, de ugyanakkor azok felhasználását is. Az inventáriumok alapján megállapítható, hogy az igavonó állatokon (ökrök, tulkok) kívül az ispotály tulajdonában szarvasmarhák, sertések, illetve szárnyasok is voltak. Nem áll szándékunkban az állatállomány évenkénti alakulását felvázolni, de szükségesnek tartjuk szemléltetésként egy-egy kiemelt év érdekesebb adatait közzétenni.

A rendelkezésünkre álló első számadás adatai szerint az ispotálynak 1629-ben 3 öreg bikája, 4 ökre, 3 tulka, 2 borja, 3 borjas tehene, 3 öreg malacos disznója, 3 süldő eméje és kakassal együtt 10 tyúkjá volt.¹⁰⁰ A következő években ez az állomány 4 lúddal egészült ki.¹⁰¹ Az állatok számának növekedése sok esetben adomány útján történt. 1634-ben az akkori számadó például feljegyezte, hogy Bordosról hoztak az ispotály számára „két öreg ökröt és egy fehér szőke meddő tehenet”. A feljegyzésből továbbá megtudjuk, hogy a szárnyasok száma 14 tyúkra és 2 kakasra emelkedett.¹⁰² Öt évvel később viszont azt jegyezték fel, hogy a „ludnak magva szakadt”.¹⁰³ Az ispotályban lévő állatok egy része a város tulajdonát képezte. A tartás fejében az állatok egy részét az ispotálynak hagyták. Szaporodás esetén a többletből az ispotály is részesült. Az 1640-es számadás az alábbiakban tudósít erről: „Vagyon kilenc öreg számú disznó, hete az városé [...] Ittem ama szaporodás vagyon 10 az ki közös.”¹⁰⁴ 1642-ben újra a szárnyasok szaporodását emelték ki. A májusban összeállított inventáriumban a meglévő 10 tyúk és 3 kakas mellett 18 „apró szálás csürkét” is jegyeznek.¹⁰⁵

Húsz évvel az első jegyzett számadást követően, 1649-ben, az ispotály állatállománya olyan nagyszámú volt, hogy arra korábbi és későbbi története során ritkán volt példa. A számadó összeírása alapján az intézmény ekkor már 8 ökörrrel, 4 tehénnel, 3 bikával, 1 ünnövel, 14 disznóval és 4 süldővel, továbbá 26 tyúkkal és 6 kakassal rendelkezett.¹⁰⁶ A szaporodás mellett a számadások az állatok pusztulásáról is tudósíta-

⁹⁸ Uo. 78/1665. sz.

⁹⁹ Uo. 27/1629. sz., 33.

¹⁰⁰ Uo. 1.

¹⁰¹ Uo. 6.

¹⁰² Uo. 10.

¹⁰³ Uo. 13.

¹⁰⁴ Uo. 14.

¹⁰⁵ Uo. 16.

¹⁰⁶ Uo. 20.

nak. 1657-ben a számadó kiemeli, hogy egy bikán kívül egy öreg tehén és egy kan pusztult el, ugyanakkor azt is, hogy „emék az döggel megholt”.¹⁰⁷ A század vége felé haladva az állatállományon belül lényeges változást nem tapasztalunk. Kiemelhető az 1674. év, amikor eddig ismeretlen okok miatt az akkori számadók a meglévő állományról külön jegyzéket is készítettek, mely szerint ekkor az ispotálynak egy-egy öreg, illetve herélt bikája, 9 jármos ökre, 5 tehene, 7 disznaja, 4 nyári süldője és 2 borja volt.¹⁰⁸

A város és ugyanakkor az ispotály is a 17. század végétől az idegen katonai egységek által elkövetett folyamatos visszaéléseknek volt kitéve. Ezt sok esetben az állatállomány is megsínylette. Bár erre vonatkozóan főleg a várost érintő rekvirálásokról vannak adataink, 1696-ban mégis feljegyezték, hogy az ispotálymester számára kijelölt üntöt a németek elvitték.¹⁰⁹ A rekvirálások ellenére az ispotály a 18. század elején még a szükségleteinek megfelelő szarvasmarhával és sertéssel rendelkezett. Az 1701. október 30-án készült számadás szerint az ispotály állatállományát 8 ökör, 5 tehén, 4 bika, 1 tulok, 1 ökör tinó, 3 eme, 1 kan disznó, illetve 3 borjú jelentette.¹¹⁰ Az állatok lakhelyéről a melléképületek bemutatásakor már szóltunk.

Az állatállomány felhasználásának számos és változatos formáit ismerjük. Elsősorban az ispotály lakóinak élelmezésére használták őket. Erre vonatkozóan már 1629-ből vannak adataink: „Harmadik ünt tehenet az ispotálymester az szegények számára nyúzzata meg, bíró uram akaratjából az húsát a szegények számára kiosztotta.”¹¹¹ A szarvasmarhákon kívül időnként szalonnának sertést hizlaltak,¹¹² és az élelmezés biztosítására szárnyasokat is vágtak. A város előljárósága az állatokat, szükség esetén, a város javára is felhasználta. Ilyen rendkívüli esetekről is tudósítanak a források. 1629-ben arról értesülünk, hogy a „negyedik ünt tehenet Urunk”¹¹³ ittlétében az abrakosoknak nyúztak meg.¹¹⁴ Hasonlóképpen járt el a városvezetés 1637-ben I. Rákóczi György, illetve 1655-ben II. Rákóczi György látogatásakor is. Az előbbi az ispotály borjaiból, disznóiból és lúdjaiból vendégelték meg,¹¹⁵ míg utóbbi tiszteletére egy ökröt nyúzzattak.¹¹⁶ A feláldozott vagy elpusztult állatok bőre sem ment kárba. A bőrt vagy eladták, vagy pedig más formában értékesítették, amint azt az 1656-os feljegyzésben olvassuk: „Az ökör tinóknak az bőrét felbocskorozták az gyer-

¹⁰⁷ Uo. 30–31.

¹⁰⁸ Uo. 107/1679. sz.

¹⁰⁹ Uo. 138/1694. sz., 2.

¹¹⁰ Uo. 9.

¹¹¹ Uo. 27/1629. sz., 1.

¹¹² Uo. 27. „Egyet [süldőt] a szegények számára öltek meg.”

¹¹³ Bethlen Gáborról van szó, aki 1628-ban látogatott Marosvásárhelyre.

¹¹⁴ Uo. 1.

¹¹⁵ Uo. 12.

¹¹⁶ Uo. 29.

mekek.”¹¹⁷ A bőr hasonló jellegű felhasználásáról írnak az 1658. évi számadásban is: „Az megholt tulok bőrét az ispotály bocskornak metszette fel.”¹¹⁸

A nagyobb beruházások alkalmával, a szükséges pénz előteremtése végett, az ispotálybíró rendelkezése értelmében az állatokból eladtak. Ez történt 1652-ben is, amikor az ispotály kapuját csináltatták. A számadó feljegyzése szerint ebben az évben három ökröt adtak el, a bevétel egy részét pedig a kapu elkészítésére fordították.¹¹⁹

A hasznosítás egy másik formája, amely főleg az igavonó állatokat érintette, a mezőgazdasági munkában, illetve a fuvarozásban való alkalmazásuk volt. Az ispotálymester ugyanis a reá rótt feladatokat, úgymint a szántóföldek megművelését, a termény betakarítását, az egyház számára végzett szállítást az igavonó állatok segítségével végezte. Az ő feladatai közé tartozott a fiatal állatok igába való betörése is. 1630-ban például két tulokról írnak a források, amelyek közül egyet abban az évben járomba, a másikat pedig szekér elé fognak.¹²⁰

Az ispotály állatai nem utolsósorban fizetési eszközökként is szolgáltak. Az ispotálymester ugyanis fizetésének részeként az előljáróság jóvoltából minden évben egy vagy több állatot kapott. Erről azonban az ispotálymesterekről szóló részben szólunk bővebben.

Az ispotály földjei, jövedelmei és kiadásai

A hagyomány szerint az ispotálynak szánt telek adományozásakor az említett Sásvári nevű személy az intézmény számára egy 80 vékás szántót és 15 szekérnyi kaszálót kitevő földterületet is adományozott.¹²¹ A földek eredetét a meglévő források alapján nem lehet pontosan megállapítani. Ettől függetlenül a számadók már 1629-ben említést tesznek róluk. A feljegyzésből megtudjuk, hogy az ispotálynak ebben az évben a város törvényfája mellett¹²² és az „oldalba” volt megművelt földje, amelybe hat, illetve nyolc köből búzát vetettek.¹²³ 1633-ban egy újabb, az ispotály tulajdonában lévő földterületről kapunk értesítést: „Vagyon az úton alól, az polgárok földihez és az úton felül egészen, az ispotály földiben alakortól 12 köbőlnyi vetés.”¹²⁴ A

¹¹⁷ Uo. 30.

¹¹⁸ Uo. 32.

¹¹⁹ Uo. 25.

¹²⁰ Uo. 2.

¹²¹ FODOR: *I. m.* 24.

¹²² Érdekes megjegyezni, hogy ezt a területet 1660-ban úgy azonosítják, hogy „[...] az szegények számára való földben, mely vagyon a törvényfán túl az Hideg kútra menő út felén.” Évri. 27/1626. sz.

¹²³ Évri. 27/1626. sz. 1.

¹²⁴ Uo. 6.

földeket az ispotálymester művelte, egy részét pedig dézsmába adták. A dézsmába adott földterületet először 1637-ben jegyezték fel: [ti.] „az alsó földeket, az patakra járókat”.¹²⁵ Egy évvel később a bérlők nevét is feljegyezték. A patakra járó földekből egy-egy darabot Nagy Szabó Péter, Rácz János, Székely István, Barcza Gergely, Harasztkeréki (Mihály), a „tavalyi bíró”, Bőjte János, Molnár János, Szima János és Szima Mihály bérelt.¹²⁶

A megművelt földeket búzával, rozssal és alakorral vetették be,¹²⁷ földenként általában 7–10 köbölt.¹²⁸ Az iratokból az is kiderül, hogy nem mindig sikerült a teljes földterületet megművelni, így egyes részek parlagon maradtak.¹²⁹ A 17. század folyamán kaszálókát nem említene az iratok. 1647-ben ugyan feljegyezték két teljes és egy megkezdett szénaboglyát, de ha figyelembe vesszük egy, az egyházfik számadásába korábban bejegyzett szövegrészt, mely szerint „a Morgó réten az város szénáját gyűjtötték, harmadnapján be hordották az ispotályba”,¹³⁰ akkor elképzelhető, hogy az innen nyert szálastakarmányt használták az állatok ellátásához.

A termény betakarítása is az ispotálymesterre tartozott, amelynek egy részét a szegények és az állatállomány élelmezésére, illetve vetőmagnak használták fel. A megmaradt részt tartalékolta vagy értékesítették. A földterületekről begyűjtött termény mennyisége nagyon változó volt. Az 1640-es számadásban például 200 kalangya búzát jegyeztek fel,¹³¹ míg két évvel később a számadó búzahiányról számolt be.¹³² Jobb volt a helyzet 1652-ben, ami az egy évvel később készített, részletes és érdekes számadásból is kiderül: „Volt búza [...] kalangya nr. 84. Ezt elcsépltettem volt belőle búza Saxonicalis cubulus [szász köből] nr. nem tudatik mennyi. Melyből adott az koldusoknak öt vékát. Az csépléskor is költ el három véka. Vetett el az földben az oldalon búzát, vékát nr. 36. Tizedbe adott el földeket hoc modo [ekképpen]. Tar Istvánnak darabot nr. 2, Piroska Balázsnak darabot nr. 1., Gorgolyás Istvánnak is darabot nr. 1, Szima Györgynek nagy darabot nr. 1. Az bodoni dézsmát Virág István uram husz kalangyának monda lenni, de az szemestül nem tudnak számot adni. Zab is jutott öt kalangya: annak az számát a város zabja közé alá vitték. Vagyon két kalangya széna. Vagyon egy fél kalangya is.”¹³³

¹²⁵ Uo. 10.

¹²⁶ Uo. 11.

¹²⁷ Uo. 16.

¹²⁸ Ördög János ispotálymester idejében az alábbi búzavetési adatokat találjuk: 1647-ben 35 véka, 1648-ban 40 véka, 1649-ben 40 véka, 1650-ben (rozssal együtt) 29 véka, 1651-ben 32 véka és 1652-ben 36 véka.

¹²⁹ Uo. 17.

¹³⁰ Uo. 38/1644. sz., 8.

¹³¹ Uo. 27/1629. sz., 14.

¹³² Uo. 16.

¹³³ Uo. 25.

A szegények számára juttatott termény mennyiségét a termés mennyisége határozta meg. 1629-ben az ispotály törvényfánál lévő földjén termett 250 kalangya búzából 12 vékát osztottak ki a koldusoknak, míg 1631-ben a 187 kalangya búzából hatot.¹³⁴ A sok esetben szerény juttatások kiegészítéseként az egyház bodoni jószágának bevételeiből is egy részt az ispotály számára utaltak ki. A bodoni dézsmát először az 1651-ben készült számadásban említik,¹³⁵ így valószínű, hogy az előjáróság ez idő tájt utalhatta ki az ispotálynak.¹³⁶

A felsoroltakon kívül az ispotálynak a vizsgált időszakban semmilyen más jellegű tulajdona (kert, erdőrészt, legelő, szőlő) nem volt. Ugyanakkor az említett adományokon, kamatokon és vagyoni gazdálkodáson kívül egyéb bevételi forrással sem rendelkezett. A város tanácsa az 1649. augusztus 11-én, a vasárnapi áruforgalom szabályozására kiadott rendeletében ugyan kimondta, hogy a szabályszegő árusoktól elkobozott javakat a városi ispotálynak adja,¹³⁷ de ezt nem lehet az állandó jövedelmek közé sorolni. Az ispotály koldusainak a koldulásból szerzett jövedelméről pedig – adatok hiányában – semmit nem tudunk.

Az ispotály jövedelmeiről és kiadásairól is igen kevés adattal rendelkezünk. Az ilyen jellegű feljegyzések, meglepő módon, csak 1675-től jelennek meg az ispotály-számadásokban. A töredékes adatok alapján nem lehet egy pontos és részletes gazdasági mérleget felállítani, hiszen az esetek egy részében a számadók csupán az ispotály évi jövedelmét, más esetben pedig csak a kiadásait jegyezték. Ezért mi is csak a meg-lévő adatok felsorolására szorítkozunk, amelyet az alábbi táblázatban teszünk közzé:

Év	Jövedelem/kiadás
1675	„Adtunk az ispotály bíró úr kezébe az ispotály jövedelmét, fl. nr. 16,92.” ¹³⁸
1676	„Pénz fl. nr. 13,57.” ¹³⁹
1677	„Pénzt kell adminisztrálni Mész Mihály úrtól Lakatos Pál kezébe fl. 8,20. Kercsedí Péter úrnak dénár 50.” ¹⁴⁰

¹³⁴ Uo. 27/1629. sz., 4.

¹³⁵ „[...] Ha mi dézsmá esik Bodonban azt is tartozzék az több város számához való búzához rakni [...]”

¹³⁶ Évri. 27/1629. sz., 23.

¹³⁷ SEBESTYÉN: *I. m.* 71.

¹³⁸ Évri. 27/1629. sz., 38.

¹³⁹ Uo. 39

¹⁴⁰ Uo.

Év	Jövedelem/kiadás
1678	„Adott bíró úr ispotály bíró úr kezébe interes [kamat] pénzt fl. 13,1. A mester szerint az ispotály szükségire elkölt [...]” ¹⁴¹
1694	„Ispotály szükségire való költség fl. 29,40.” ¹⁴²
1696	„Ispotály költségire való költség vagyon fl. 15,6.” ¹⁴³
1699	„Ispotály szükségire való költség volt fl. 14,70 Kis Márton uram keze alatt, melyről ő kegyelme rátió [számadás] csinálván ispotály építésire, majorkodásra, búza vetésre erogált [költött] fl 11,62. Restál [marad] 3,8. Item [hasonlóan] percipiált [bevett] Csiszár Dánielné ház legátuma [adománya] szerint fl. 2,10. Summa restál fl. 5,18.” ¹⁴⁴
1700	„Tavalyi ispotály bíró Berkeszi Márton úr kezében fl. 5 transzferált Kis Kádár Márton. Berkeszi uram rátiót csinálván róla ispotály építésére erogált fl. 11,86. Perceptuma [bevétele] volt fl. 23. Rest[ál]. fl. 1,14.” ¹⁴⁵
1701	„Lévén in summa perceptuma ő kegyelmének [ti. Berkeszi Mártonnak] fl. 56. Erogált ő kegyelme fl 52,77. És így marad adósa ezen fl. 3,23.” ¹⁴⁶

A fenti adatokat figyelembe véve, összegzésképpen elmondhatjuk, hogy az ispotály törékeny gazdasági mérleggel rendelkezett, ami azt jelentette, hogy vagyonának bevételeiből nem tudta minden esetben saját költségeit fedezni. Ilyenkor előfordult, hogy a szükséges hiány fedezésére az ispotálymester részét tartották vissza, vagy az állatállományból adtak el néhány egyedet.¹⁴⁷ Számos esetben azonban az ispotály a város/egyház támogatására szorult.

¹⁴¹ Uo. A leírás többi része hiányzik.

¹⁴² Uo. 138/1694. sz., 2.

¹⁴³ Uo. 3.

¹⁴⁴ Uo. 6.

¹⁴⁵ Uo. 9.

¹⁴⁶ Uo. 10.

¹⁴⁷ Uo. 27/1629. sz., 32. „Az ispotály a tavaly [ti. 1657-ben] két ökör borjút adott el.”

Élet az ispotályon belül

Ebben a fejezetben arra próbálunk választ adni, hogy hogyan zajlott az élet az ispotályon belül, milyen törvények szabályozták a bentlakók életvitelét, tevékenységét, majd az ispotály felügyelőit, gondozóit és gondozottjait vesszük számba.

A rendelkezésünkre álló 17. századi töredékes források nem teszik lehetővé azt, hogy átfogó képet alkossunk az ispotály lakóinak korabeli életéről, ezért kénytelenek voltunk azt későbbi iratok alapján rekonstruálni. Alapvető forrásként a Beregszászi Sámuel lévita által 1722. január 30-án összeállított ispotályszabályzatot használtuk.¹⁴⁸ Beregszászi a szabályokat az ispotályban lakó szegények¹⁴⁹ elmondása alapján jegyezte le, s annak ellenére, hogy egy évtizeddel az általunk vizsgált időszak után készültek, valószínű, hogy azok korábban is érvényben voltak. Feltevésünket az a tény is alátámasztja, hogy a lévita által megkérdezett személyek egyike – Bányai Beke János – 1674-ben, 55 éves korában került az ispotály gondozásába, tehát annak belső szabályait jól ismerhette.

Az ispotálynak mint a város/egyház alárendeltségében működő intézménynek az adminisztrálását és gondozását a fenntartó által kinevezett személyek végezték: a bíró vagy inspektor, illetve az ispotálymester.

Az ispotálybírók

Az inspektorok tevékenységéről igen keveset tudunk. A számadásokból kiderül, hogy az ispotálynak Virág Szabó István személyében 1651-től¹⁵⁰ kinevezett bírása volt.¹⁵¹ Valószínű, hogy ekkor dönthetett úgy a város magisztrátusa, hogy az ispotály dolgainak ügyintézését egy általa kinevezett személyre bízta. Az ispotálybíró kinevezésének módját és feladatkörét 1659-ből ismerjük. A számadó Simonffi Mihály beiktatásáról a következőképpen tudósít: „És ugyanakkor Simonffi Mihály uramat ispotály bírónak az becsületes tanács választásából introdukálok [beiktatok] és statuálok [állítok], az verge [végre], hogy ő kegyelme az ispotály bíró kezéhez járandó javaira provideáljon [gondoskodjon] és annak bizonyos idejében bíró uramtól értvén, az ispotálybeli szegények számokra járandó búzát kioossa ő kezökbe.”¹⁵²

¹⁴⁸ Évri. 204/1722. sz.

¹⁴⁹ Név szerint Bányai Beke János, Székely Pál és Tótfalusi Székely János. Orbán Balázs idézett művében őket helytelenül ispotálypapokként említi.

¹⁵⁰ Az ispotálybíró neve az 1652. évi számadáskönyvben jelenik meg, de valószínű, hogy már az előző évben kinevezték.

¹⁵¹ Évri. 27/1629. sz., 23.

¹⁵² Uo. 33.

A bíró feladatköre, az ispotálymester tevékenységének felügyelete mellett, az ispotály adminisztratív, pénzügyi és jogi ügyeinek intézése, az ispotályon belüli rend fenntartása, illetve az ispotály lakói között felmerülő vitás kérdések orvoslása volt.¹⁵³

A kezdeti időszakban a tisztség véleményünk szerint inkább tiszteletbeli állásnak számított.¹⁵⁴ Ez azonban nem zárta ki, hogy szolgálataiért a bírót időnként némi juttatásban részesítették. 1653-ban jegyezték fel, hogy az ispotálybíró a marhaállomány szaporodásából két bikaborjút és egy süldőt kapott.¹⁵⁵ A juttatások mellett az ispotály dézsmába adott földterületeiből is bérelhetett. Ezt tette Virág István is, aki a patakra járó földekből bérelt egy darabot.¹⁵⁶ A bíró feladatkörével kapcsolatosan az 1658-as számadás egy érdekes adatot tartalmaz. A dézsma és a szegények számára juttatott majorságos búza gondviselését ugyanis ekkor kivették az ispotálymester kezéből, és a továbbiakban „az mázsás bástyában lészen collocálva [...] külön szuszékba, és az ispotály bíró disponál [rendelkezik] és ad számot is róla.”¹⁵⁷ A bírók tevékenységéről a vizsgált időszakban több adattal nem rendelkezünk, de igen szűkösek és hiányosak a személyükre vonatkozó feljegyzések is. Jelenleg hét ispotálybíró nevét ismerjük, az alábbiak szerint:

Virág Szabó István,¹⁵⁸ 1652–1657 között töltötte be az ispotálybírói tisztséget. Utóbbi évben nagy valószínűséggel elhunyt.

Simonffi Mihály,¹⁵⁹ 1659-ben iktatták be a tisztségbe. Korábban a tanács tagja volt.¹⁶⁰ Valószínű, hogy feladatát 1662-ig látta el, de források hiányában ez nem bizonyítható.

Nagy Csiszár János,¹⁶¹ 1662–1663-ban látta el a bírói tisztséget. Előtte a vár egyik kapitánya volt,¹⁶² majd főbírói tisztséget is ellátott.¹⁶³

Kádár Szabó György,¹⁶⁴ 1694-ben volt ispotálybíró.

¹⁵³ IMREH Barna: *A marosvásárhelyi ispotály*. Kézirat az Erdélyi Református Egyházkerület Központi Gyűjtőlevéltárában, 4–5.

¹⁵⁴ Uo.

¹⁵⁵ Évri. 27/1629. sz., 27.

¹⁵⁶ Uo. 28.

¹⁵⁷ Uo. 33. Érdekes megjegyeznünk, hogy a további feljegyzésekben a szuszék helyét a „Szent Péterben” (a Vár egyik helyisége volt) említik!

¹⁵⁸ Uo. 23.

¹⁵⁹ Uo. 33.

¹⁶⁰ Uo. 46/1652. sz.

¹⁶¹ Uo. 36.

¹⁶² SEBESTYÉN: *I. m.* 75.

¹⁶³ Uo. 218.

¹⁶⁴ Évri. 138/1694. sz., 1.

Kádár Márton,¹⁶⁵ 1696-ban volt ispotálybíró. 1705. október 16-án hunyt el.¹⁶⁶

Berkeszi Márton,¹⁶⁷ 1699-ben, majd 1701-ben látott el ispotálybírói feladatokat. 1703-ban és 1704-ben a város főbírája is volt.¹⁶⁸ 1709. április 4-én hunyt el.¹⁶⁹

Borbély Szőcs István,¹⁷⁰ 1700-ban volt ispotálybíró. 1705-ben és 1711-ben városbíróként is tevékenykedett.¹⁷¹ 1739. május 25-én halt meg 65 éves korában.¹⁷²

Érdekes megemlítenünk, hogy Beregszászi Sámuel az 1722-es feljegyzéseiben Berkeszi Márton előtt még négy ispotálybíróat említ, név szerint Kádár Mihályt (lehet, hogy Kádár Márton nevét a szerző tévesen írta!), Rozsnyai Jánost, Borbély Istvánt és Szőcs Miklóst.¹⁷³ A felsoroltak tevékenysége adatok hiányában nem bizonyítható.

Az ispotálymesterek

Az ispotály gazdaságának igazgatását, illetve az intézményben lakók gondviselését a városi tanács által megválasztott ispotálygazda vagy ispotálymester végezte. A választás folyamatáról az 1653. évi számadáskönyvben találunk leírást, ami egyben a mester kötelezettségeinek egy részét is tartalmazza: „Fazekas Istvánt pedig állíták bé bíró úr parancsolatjából Szabó Lukács, Nyerges György, Szalontai Gergely és Bakos Dániel akkori hites polgárok, és adtak elejébe ilyen kondíciókat:

1. Hogy az mely búzavetést Isten kezébe ad [...] tartozzék felét maga számára, az felét pedig az ispotálybeli szegények számára fordítani, behordani és reá is tartozzék jó gondviseléssel lenni.

2. Az mikor Isten elhozza az búzavetésnek idejét, ha lészen bodoni dézsma búza, abból vessen, ha pedig nem lészen, tartozzék vetni az közből.

3. Hogy valamit esztendő által, akármi névvel neveztessek, de ha az város marháján keresi, tartozzék hiti kötelessége alatt az ispotály bírónak harmadát igazán beszolgáltatni. Tüzifát is pedig az Bonyáru¹⁷⁴ tartozzék hordani.”¹⁷⁵

¹⁶⁵ Uo. 2.

¹⁶⁶ Uo. 162/1705. sz.

¹⁶⁷ Uo. 5.

¹⁶⁸ SEBESTYÉN: *I. m.* 203.

¹⁶⁹ Évri. 171A/1709. sz.

¹⁷⁰ Uo. 138/1694. sz., 7.

¹⁷¹ SEBESTYÉN: *I. m.* 204.

¹⁷² Román Nemzeti Levéltár Maros Megyei Hivatala, Anyakönyvek gyűjteménye (a továbbiakban RNL MMH, Anyakvk gyűjt), 884., 246v.

¹⁷³ Évri. 204/1722. sz., 12.

¹⁷⁴ Valószínűleg Pónya erdejéről van szó.

¹⁷⁵ Évri. 26/1629. sz., 26.

A kinevezett ispotálymester jogait és kötelezettségeit szerződésbe foglalták. Az ispotályba való beköltözés előtt köteles volt a másfél forintot kitevő ún. „igasságot” (ez egyfajta belépési díj lehetett – megj.) kifizetni.¹⁷⁶ A mester a számára fenntartott házban lakott, és az ispotály összes melléképületét használhatta. Kivételt képezett a pince és kamra, amelyek fele a szegények rendelkezésére állt. A használat fejében azonban köteles volt azokat felügyelni és karbantartani. A rendelkezésre álló igaerő felhasználásával az ispotály földjeit megművelte, a terményt pedig betakarította.¹⁷⁷ A „madaras búzát” – a szegényekkel felváltva – két-két hétig őrizte és gyomlálta, a terményt pedig kötelező módon megrostálta. A szegények számára adományozott búzát köteles volt az ispotályba beszállítani, illetve ha a szükség kívánta, a malomban megőröltetni. A gabonaszállításért prebenda [természetbeni illetmény] járt neki.¹⁷⁸ Az ispotálymester munkáját (aratás, cséplés, építkezés) a szegényeken kívül a városbíró által kirendelt városjobbágyok is segítették.¹⁷⁹ Az ispotályban zajló munkálatokról időnként az egyházfik számadásaiból is értesülünk. 1671-ben egy ismeretlen atyafi feljegyezte, hogy „a jobbágyokra, hogy csipeltenek az ispotályban költöttem rájuk ételekre fl. 1,77.”¹⁸⁰

Az előírásokat az évek folyamán több ízben kiegészítették. 1651-ben például előírták, hogy az ispotálymester a számba vett lábas marhák szaporodásának arányában részesül, de a gabonavetésből származó részt is köteles volt különválasztani. A bodoni dézsmából származó részt a város búzájához kellett raknia, és meg kellett őriznie. Saját felhasználásra abból nem vehetett.¹⁸¹ 1659-ben továbbá azt is „observálni [követni] kell az ispotály mesternek, hogy amennyi búza jött a Bodonban, azokat, annak kalangya számát tartozzék menten értésére adni az bíró uramnak, és mikor elcsépeletet is, addig fel ne méresse, hanem ő kegyelmőknek és az ispotály bírónak meg jelencse”.¹⁸²

Az ispotálymestert nemcsak a gazdasághoz kapcsolódó előírások kötelezték. A belső törvények értelmében köteles volt a szegényeket megbecsülni, de ő vigyázott a koldulóhelyek biztonságára is. Ha azokat idegenek foglalták el, az ő feladata volt azt a bitorlótól visszaszerezni. Továbbá az ispotályba behatolt „malefactorokat” [gonosztevőket] elfoghatta, de a „könyörgéseken” (istentiszteleteken) való részvétel is kötelezettségei közé tartozott.¹⁸³

¹⁷⁶ Uo. 204/1722. sz., 12.

¹⁷⁷ IMREH: I. m. 4.

¹⁷⁸ Évri. 204/1722. sz.

¹⁷⁹ Uo. 138/1694. sz., 10.

¹⁸⁰ Uo. 89A/1671. sz., 5.

¹⁸¹ Uo. 26/1629. sz., 21–22.

¹⁸² Uo. 33.

¹⁸³ Uo. 204/1722. sz.

Az ispotálymester minden évben köteles volt az általa igazgatott gazdaságról számadást adni. Az elöljáróság által felállított számvevő bizottság ez alapján bírálta el a mester tevékenységét, és döntött arról, hogy igényt tart-e a további szolgálatára, vagy sem.

Amint már említettük, az ispotály szolgálatában végzett feladatokért az ispotály-mestereknek állat-, illetve terménybeli részesedés járt. A fizetségeknek a bevételekhez viszonyított arányát az évenként összeállított számadáskönyvekben rendszeresen leírták. Ezek alapján megállapítható, hogy az ispotálymesterek évi jövedelme általában egy-két ökor borjú, illetve két-három disznó (malac) volt, amiket az állatok évenkénti szaporodásából utaltak ki számára. A földek terményéből is csak gazdagabb termés esetén részesültek. A források alapján az eddig ismert leggazdagabb jutalékot Farkas István ispotálymester kapta, akinek tevékenységét 1658-ban az egy-egy tinón, ünőn és süldőn kívül 63 véka búzával hálálták meg.¹⁸⁴

Az ispotálymesterek életének és tevékenységének részletesebb megismeréséhez további kutatásra van szükség, amit a jelen dolgozat megírásáig nem állt módunkban elvégezni. Az alábbiakban csupán az ispotálymesterek nevét és tevékenységük ismert időszakát soroljuk fel:

Bonczi János (1630, 1633–1634)

Veres Péter (1631)

Debreczeni Márton (1636)

Szima György (1637, 1645), 1657-ben halt meg.¹⁸⁵

Gergely János (1638–1642)

Ördög János (1647–1652. december 4)

Fazekas István (1653–1660)

Lőcsi Mátyás (1662)

Hajdú Gergely? (1664)

Máthé András (1675–1678)

Ördög Ferenc (1694–1696)

Simonfi Mihály (1699–1701).¹⁸⁶

Az ispotály gondozottjai

Az ispotály életének legfontosabb szereplői a gondozottak voltak. A szegények vagy koldusok – ahogy a korabeli források említik őket – kilétére, életkörülményeire próbálunk egy rövid fejezet keretei között rávilágítani. A fejedelemségkori ispo-

¹⁸⁴ Uo. 27/1629. sz., 32.

¹⁸⁵ Uo. 60/1657. sz.

¹⁸⁶ Uo., 26/1627., 138/1694. sz.

tályokról tudjuk, hogy elsősorban a szociális gondozás központjai voltak. Az ispotályok lakóinak többsége tehát elsősorban a szociális szempontból perifériára szorult személyek köréből került ki. Voltak azonban olyan esetek is, amikor a világtól elvonulni kívánó személyek vonultak be életük hátralevő részére az ispotály falai közé. A gondozottakra vonatkozó 17. századi források nagyon töredékesek, és elsősorban az elhalálozásukkal, illetve ellátásukkal kapcsolatosak. Ezért a szegények életének rekonstruálásakor kénytelenek voltunk későbbi adatokra is hagyatkoznunk, elsősorban a Beregszászi-féle feljegyzésekre.

A Szent Miklós utcai ispotályban általában öt-hat személyt gondoztak, férfiakat és nőket egyaránt.¹⁸⁷ Az intézménybe való felvétel az előjárók javaslatára történt. Az új tag felvételekor a bentlakók véleményét is figyelembe vették: „ha az szegények közönségesen jó bizonytságot tettenek rólla bé vették, ha peniglen nem s nem tetszett bé nem vették az ispotályban.”¹⁸⁸ A felvett személy előtt az ispotálybíró felolvasta az ispotály belső szabályait, majd átvette tőle a felvételért járó 150 forint összeget („igasságot”). A családos koldust egész, az egyedülállót pedig fél prebendára vették fel. Utóbbi egy fél évig novícius volt, majd annak lejárta után a teljes járandóságot ő is megkaphatta.¹⁸⁹

A szegények életét szigorú belső előírások szabályozták, amelyeknek betartását az ispotálybíró felügyelte. A törvények értelmében a szegények között előforduló lopásért a vétkesnek első ízben verés járt, másodszor három forintig büntették, harmadszor elkövetett vétkéért pedig kizárták az ispotályból. Részségéért, verekedésért a vétkesnek a többieket meg kellett vendégelnie, s bocsánatot kellett kérnie tőlük. A koldusoknak tilos volt egymást szidalmazniuk. Ha mégis megtették, büntetésként egy fél veder bort voltak kötelesek fizetni. Hasonló büntetés járt feleségverésért is.

A koldusasszonyoknak nem volt szabad keményített gyolcsot, piros csizmát, fodros inget és csipkés fejkötőt viselniük. Átkozódásért – annak súlyossága függvényében – pálczás, borfizetés vagy kizárás járt. Az ispotály területét éjszakára, őrlés kivételével, a szegényeknek nem volt szabad elhagyniuk. A szabályszegésért büntetésképpen 24 dénárt fizettek. Az ispotályon belül tilos volt pletykálódni, vádaskodni és a magisztrátus engedélye nélkül esküdni. Az imaalkalmakon való részvétel – betegség kivételével – szintén kötelező volt. A kimaradás pénzbeli büntetéssel és a fél prebenda megvonásával járt.¹⁹⁰ A törvények betartását az ispotálybíró felügyelte, de a vétkesek megbüntetése is az ő hatáskörébe tartozott. A súlyosabb vétkek esetén ún.

¹⁸⁷ 1662-ben például öt, 1663-ban pedig hat „koldus” lakott az ispotályban.

¹⁸⁸ Évri. 204/1722. sz., 13.

¹⁸⁹ Uo. 13–14.

¹⁹⁰ Uo. 14–15.

úriszéket tartottak, s a vétkeket behívott tisztek által, helyben ítélték el. Az ítélet ellen a vétkesnek jogában állt a Királyi Táblánál fellebbezni.¹⁹¹

Az ispotály lakói külön háztartást vezettek, a munkaképesek pedig az ispotály életének aktív részesei voltak. A legfontosabb feladatuk a koldulás volt. A vásáros napokon, illetve kéve- vagy fahordáskor a koldusoknak kötelező módon kéregetniük kellett, hiszen részben így szerezték meg a saját ellátásukhoz szükséges javakat. Abban az esetben, ha egy koldus ezt valamilyen oknál fogva nem tudta vállalni, akkor maga helyett mást kellett fogadnia. A koldulás mellett a szegények az ispotálymester munkáját is segítették. A „madaras búza” őrzése, a gyomlálás, a cséplésnél való részvétel és nem utolsósorban az állatok gondozása jelentette a gazdasági tevékenységhez való hozzájárulásukat.¹⁹²

Az ispotály szegényeinek ellátását és gondozását elsősorban az előjáróság biztosította. Az ispotály földjeiből származó jövedelmek mellett az ispotály állatállományának egy részét is azok élelmezésére fordították. A szegényekre fordított javak mennyisége az ispotály számadásaiban pontosan nyomon követhető. 1629-ben például számukra egy disznót hizlaltak és vágtak le, de ugyanakkor ők gabonát is kaptak.¹⁹³ 1655-ben két köből búzát osztottak ki közöttük.¹⁹⁴ A támogatás másik részét a vasárnapi istentiszteletek rendjén meghirdetett és összegyűjtött perselypénz, illetve az adományok tették ki, amelyekről már a fentiekben bővebben szóltunk.

A szegények étkezéséről és ruházkodásáról a vizsgált időszak forrásai csak közvetett adatokat nyújtanak. Az 1734-ben összeállított tanúvallatási jegyzőkönyvben található vallomások egyöntetűen arról tanúskodnak, hogy a szegényeket az egyház¹⁹⁵ és a patrónusok látták el élelemmel és ruházattal.¹⁹⁶ Az 1630-as évek első feléből származó adattöredékek azonban arra engednek következtetni, hogy az adományok útján szerzett ruházati cikkek mellett a szegények maguk is készíthettek ruházatot, amelyet karban is tartottak. Azonkívül pedig az elhunytak dolgait is ők „örökölték”. A pincék és a kamarák használata pedig bizonyíték lehet arra nézve, hogy azokban az étkezésükhöz szükséges élelmiszercikkek (hús, zöldség, gyümölcs) tároltak.

Az ispotály betegeinek ápolása – mindennemű orvosi beavatkozás hiányában – a bentlakókra hárult. A beteggondozás is a szegények kötelezettségei közé tartozott, és az említett szabályzat 12. pontja foglalta össze. Ennek értelmében a beteg szegény mellett a többiek felváltva őrködtek mindaddig, amíg az vagy felgyógyult, vagy pe-

¹⁹¹ IMREH Barna: *I. m.* 3. Az úriszékről nem lehetett egyenesen a Királyi Táblára fellebbezni, esetleg a városi tanácshoz. (*Szerk. megj.*)

¹⁹² Évri. 204/1722. sz., 14–15.

¹⁹³ Uo. 26/1629. sz., 1.

¹⁹⁴ Uo. 30.

¹⁹⁵ Uo. 58/1656. sz. Kis Solymosi Mihály egyházfi 1656. január 15-én a következőket jegyezte fel: „Az ispotályban négy szegénynek attam 65 dénárt.”

¹⁹⁶ Uo. 235A/1734. sz.

dig meghalt.¹⁹⁷ Az elhunytak eltemetéséről az eklézsia gondoskodott.¹⁹⁸ Erről az egyházfik számadásaiban található harangoztatási elszámolások is tanúskodnak. Nincs tudomásunk arról, hogy az ispotály mellett, esetleg közelében lett volna kialakított temetkezési hely. A temetkezési szertartást kezdetben valószínűleg az egyház lelkészei, később pedig az ispotálypapok végezték, a temető szegények számára kialakított parcelláiban.

Mit is tudunk arról, kik voltak az ispotály gondozottjai? A rendelkezésre álló források alapján nagyon keveset, de mégis előfordul, hogy az iratok név szerint említik őket. 1653-ban jegyezték fel az egyházfik, hogy az ispotályban egy Ferenczi nevű vak koldus temetésére egy forintot fordítottak.¹⁹⁹ Az 1664. évi számadásból viszont egy szegény emberén kívül egy bizonyos Barcsainé²⁰⁰ haláláról értesülünk, akinek temetésére a bíró parancsolatából 1 forint 50 dénárt költöttek.²⁰¹ Az ispotály lakói között volt továbbá egy bizonyos világtalan János deák, akinek feleségét 1691. április 18-án temették el,²⁰² illetve egy Peti nevű koldus, akitől, halála után, egy ló maradt az ispotályra.²⁰³ A 17–18. század fordulóján további két koldus nevét említik az iratok. Az egyik Kis István volt, akinek elhunyt feleségéért 1699-ben egyet harangoztak.²⁰⁴ A másik pedig Varró Péter, aki 1701-ben élt az ispotályban, és, akinek javait tekintve, az ispotálybíró vizsgálatot rendelt el.²⁰⁵

A lelki gondozás és a lelki gondozók

Az ispotály életének egyik alapvető tevékenysége a szegények lelki gondozása volt. Ennek megszervezése és kivitelezése az egyház feladatkörébe tartozott. A rendelkezésre álló adatokból nem lehet messzemenő következtetéseket levonni, de feltételezhető, hogy a lelkiélet gazdagítását célzó tevékenység már az ispotály működésének kezdetétől létezett, hiszen ezt nemcsak a kor szelleme, hanem maga az intézmény természete is megkövetelte.²⁰⁶ A társadalom perifériáján élő szegények lelki gondozása az intézmény keretein belül történt. A 16–17. század folyamán az ispotály ugyan nem rendelkezett sem templommal, sem pedig imaházzal, de a könyörgési alkalmakra

¹⁹⁷ Uo. 204/1722. sz. 14.

¹⁹⁸ A temetési költséget a szegények számára gyűjtött alamizsnapénzből fedezték.

¹⁹⁹ Évri. 58/1656. sz.

²⁰⁰ A kutatás során nem derült fény arra, hogy a Barcsai család melyik tagjáról van szó.

²⁰¹ Évri. 76/1664. sz., 4.

²⁰² Uo. 135/1691. sz.

²⁰³ Uo. 138/1694. sz., 13.

²⁰⁴ Uo. 148/1699. sz.

²⁰⁵ Uo. 156/1702. sz.

²⁰⁶ IMREH: I. m. 5.

hívó harangocskával már igen.²⁰⁷ Az 1631-es számadáskönyvben először említett részcsengettyű talán egy tartószerkezetbe épült be, ami egy kezdetleges harangláb létezését feltételezi. Az egyházi szertartásokat kezdetben az ispotály épületében tartották, majd az 1695-ben épített sütőházba helyezték át.²⁰⁸ Ez az állapot a 18. század elejéig, a fatemplom megépítéséig maradt fenn.

A szegények lelki gondozását az ispotályapapok végezték. A források csak a 16. század második felében említik őket, ezért elképzelhető, hogy korábban az egyház vagyoni állapota nem tette lehetővé külön ispotálypap fenntartását. A szegények lelki gondozása így az egyház papjaira hárult, akik az elhunyt szegényeket is eltemették. A temetési költségeket általában az egyház fedezte.²⁰⁹

Az ispotályapapok megválasztása – az egyházközség papjaihoz hasonlóan – az egyházi előjáróság hatáskörébe tartozott. A megválasztott ispotálylelkész kezdetben a szegényekkel egy épületben lakott, hiszen külön papi lakást az iratok csak a 17. században említenek. Ennek ellenére az ispotály belső rendszabálya alól mentesülve volt, és csupán az ispotálybírónak tartozott felelősséggel. Az elvégzett szolgálatért járó honoráriumot az egyház előjárósága a vasárnapi istentiszteleti alkalmakkor összegyűjtött alamiznapénzből fedezte.²¹⁰ Azt nem tudjuk, hogy a vizsgált időszakban a pénzbeli juttatáson kívül a papok egyéb járulékból részesedtek-e, de az biztos, hogy a kapott fizetés igen szűkös megélhetést biztosított számukra. Beregszászi Sámuel 1722-ben írt feljegyzéseiben pontos képet rajzol életkörülményeiről, mikor úgy fogalmaz, hogy 21 éve valósággal nyomorog az intézmény falai között.²¹¹ Nem lehetett jobb a sorsa elődjének sem.

A rendelkezésre álló források alapján a vizsgált idősakra nézve eddig négy ispotálypap működése bizonyítható, melyek közül egyről csak feltételezzük, hogy az ispotályban szolgált. A papok közül Magyarosi Mihályt kizárásos alapon helyeztük az ispotályapapok sorába. Ő ugyan Marosvásárhelyen szolgált, de az eddig ismert papi névjegyzékekben egyik sem szerepel. Magyarosi neve az 1661. évi egyházi számadás harangoztatásainak rendjén bukkan fel.²¹² A következő, ismeretlen nevű ispotálypapot 1686. május 30-án temették el.²¹³ Őt Abarai János követte. Az ő nevével jóval később,

²⁰⁷ Évri. 27/1629. sz., 7.

²⁰⁸ Uo. 138/1694. sz., 17.

²⁰⁹ Uo. 76/1664. sz., 9.

²¹⁰ Uo. 378/1760. sz., 10.

²¹¹ Uo. 204/1722. sz., 12.

²¹² Uo. 66/1661. sz. („Október 1. Magyarosi Mihály pap feleségéstől meghalván 6 szori harangozással fizetett 1 ft. 50 dr.”) A család járványos betegségben pusztulhatott el, hiszen december 28-án a házaspár gyermeke is elhunyt, akiért kétszer harangoztak, és temetésére az egyházfi 50 dénárt költött. Uo.

²¹³ Uo. Ad. 122/1686. sz. („A Szent Miklós utcában egy prédikátor ember meghalván adtak 72 dr. harangozásért.”)

Debreceni Andrásnak az 1760. évi tanúvallató jegyzőkönyvbe felvett vallomásában találkozunk: „[...] Hanem arra emlékezem, hogy ennek előtte circiter [körülbelül] 70 esztendővel azon ispotályban volt egy Abarai János nevezetű pap [...].”²¹⁴ Abarai is családos ember volt, hiszen Palkó nevű fiát az ispotálybíró az újonnan állított bitófa megfaragásáért megverette.²¹⁵ A vizsgált időszak papjai közül Beregszászi Sámuel volt az, akinek tevékenységéről már többet tudunk. Beregszászt 1701-ben választották meg ispotálypapnak. Az ispotályban eltöltött szolgálati idejét két jelentős megvalósítása tette ismertté. Egyfelől az ispotály belső törvényeit rekonstruálta 1722-ben, másfelől pedig a szolgálatok rendjében hozott újítást. A törvényekről a dolgozat során már több ízben is szóltunk, ezért most itt csak a lelkész utóbbi ténykedését emeljük ki. A szolgálati ideje alatt Beregszászi az addig gyakorlatban nem lévő vasárnapi kétszeres prédikáció mellett a kétszeri könyörgést is bevezette. A lépés indoklásaként a presbitériumhoz intézett levelében azt írta, hogy azért tette ezt, mert „[...] hogy szép sereggel jünek fel az isteni szolgálatra [...] s, hogy Szent Pál tanítási szép renddel folyanak [...]”²¹⁶ Beregszászi feleségével együtt 1731-ben távozott el az élők sorából.²¹⁷

A lelkipásztor eredményes munkájának köszönhetően a lelki gondozás az ispotály közelében lakók körében is elterjedt, olyannyira, hogy a 18. század elején már egy nagyobb befogadóképességű templomépület felépítését kellett szorgalmazni. Ez azonban már az ispotály történetének egy másik szakaszát jelenti.

Írásunk során a marosvásárhelyi helytörténetírás által eddig mellőzött, a helyiek tudatából pedig kikopott intézmény működéséről, illetve lakóinak életéről próbáltunk átfogó képet rajzolni. Munkánkat a források adta lehetőségekhez mértük, ezért tudatában vagyunk annak, hogy számos, a kutatás előtt megfogalmazódott kérdés továbbra is nyitott maradt. A közeljövőben igyekszünk a jelen dolgozat hiányosságainak pótlása mellett a szociális intézmény történetének második, intenzívebb periódusát is feltárni; reméljük, hogy ez számunkra a jelenlegihez hasonló kihívást fog jelenteni.

²¹⁴ Uo. Ad. 378/1760. sz.

²¹⁵ Uo.

²¹⁶ Uo. 204/1722. sz., 15.

²¹⁷ RNL MMH, Anyakvk gyűjt, 884, 241.

Fodor János

A VISSZATÉRÉS: DR. BERNÁDY GYÖRGY MÁSODIK MAROSVÁSÁRHELYI POLGÁRMESTERSÉGE (1926–1929)

„Nehéz és küzdelmes volt a polgármesteri székben eltöltött újabb több mint két és fél év, sokat szenvedtem (...) lelkileg, rengeteget fáradtam fizikailag (...), s mindezek dacára hálás vagyok a Mindenhatónak azért, hogy módot és erőt adott nekem arra (...), hogy ezt végig kínlódjam.”¹

Dr. Bernády György általános megítélése általában a „boldog békeidők” marosvásárhelyi városépítő polgármestereként való ábrázolásában merül ki. Kétségtelen, hogy városvezetői munkássága azóta is meghatározó eleme Marosvásárhely arculatának. A korabeli lexikonok, az újságok elsárgult lapjai, adomák, róla szóló mítoszok éltetik a köztudatban emlékét. Polgármesteri és politikai tevékenysége azonban korántsem tartozik a történészek által kimerített témák közé.

A marosvásárhelyi és erdélyi történetírás egyik hiányos fejezete Bernády életének és munkásságának teljes körű feldolgozása. Természetesen nem elhanyagolandó a már több kiadást is megért, Marosi Barna által készített dokumentumriport,² amely talán a legátfogóbb munka Bernády életéről (de azt nem történészként elemzi). Ezenkívül a Magyar Életrajzi Lexikon foglalja össze életpályáját néhány mondat erejéig. Pál Judit várostörténeti könyvében³ is találunk hivatkozásokat az építkezés és városfejlődés század végi vívmányai keretében, de még figyelemreméltóbb Sebestyén Mihály tanulmánya, amely részletesen elemzi Bernády két „titokzatos”

¹ Bernády polgármesteri értékelője, zárszámadása az 1928. december 13-án kelt leveléből, amelyet a belügyminiszternek írt. Lásd: Román Nemzeti Levéltár Maros Megyei Hivatala (A továbbiakban MMNL), Dr. Bernády György iratai, 68/1928. sz., 11.

² SZEPESSY László szerkesztésében a *Bernády György városa* címet viseli, a munkát 1993-ban adták ki a Bernády György Alapítvány jóvoltából, majd ezt követte a 2006-os bővített kiadás. A Bernádyról szóló szöveg azonban még 1968-ban íródott.

³ PÁL Judit: *Városfejlődés a székelyföldön 1750–1914*. Csíkszereda, 2003. 213–215.

évét.⁴ Amennyiben a magyar történetírásban élő képről beszélünk, Bernády neve fellelhető Farczady Elek egyháztörténeti jellegű kötetében,⁵ illetve Bárdi Nándor több tanulmányában is, amely a két világháború közti erdélyi magyar politikai életet tárgyalja.⁶ Ugyanakkor Mikó Imre a *Huszonkét év* című, két világháború közötti politikatörténeti monográfiájában találkozhatunk Bernádyra vonatkozó adatokkal.⁷ A Bernády két világháború közötti politikai tevékenységére vonatkozó legátfogóbb munka György Béla budapesti történész 2011-ben megjelent terjedelmes tanulmánya.⁸ Hamarjában talán ki is merítettem azokat a forrásmunkákat, amelyek Bernády életét-tevékenységét, illetve annak egyes vetületeit kívánják bemutatni. (Volna még néhány népszerűsítő újságcikk, amelyek a halála óta eltelt hét évtized alatt itt-ott láttak napvilágot.) Életművének összegzésétől még távol állunk, további kutatások szükségesek, hogy személyisége a maga teljes összetettségében, ellentmondásaival együtt

⁴ A tanulmány PÁL-ANTAL Sándor szerkesztésében, *A Maros megyei magyarság történetéből* második kötetében jelent meg (Marosvásárhely, 2002) Másnap. Adalékok Bernády György 1919–1920-as pályaképehez címmel. Tanulmányunk megírása óta megjelent a szerző *Időtár* című várostörténeti kronológiája is (I–III. Marosvásárhely, 2009–2012.). Ennek második és harmadik kötete bőven adatolja Bernády politikai, városvezetői pályáját. Írásunk véglegesítése során ezt a két könyvet is felhasználtuk.

⁵ FARCZÁDY Elek: *A marosvásárhelyi református egyházközség élete 1556–1948*. [Szerk. FÜLÖP G. Dénes.] Marosvásárhely, 2010, 141., 148., 155., 176.

⁶ Bárdi Nándor mellett (BÁRDI Nándor: Az ismeretlen vízmosság és a régi országút. Stratégiai útkeresés a romániai Országos Magyar Pártban 1923–1924. In: *Etnopolitika. A közösségi, magán- és nemzetközi érdekek viszonyrendszere Közép-Európában*. Szerk. BÁRDI Nándor - FEDINEC Csilla. Budapest, 2003; BÁRDI Nándor: A romániai magyarság kisebbségpolitikai stratégiái a két világháború között. *Regio*, 8. 1997. 2. Budapest, továbbá érdemes ide sorolni a még nem publikált doktori disszertációját, amely az *Otthon és Haza* címet viseli). György Béla, illetve Balázs Sándor nevét is fontos kiemelni a romániai Országos Magyar Párt tevékenységének elemzése kapcsán (BALÁZS Sándor: *Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, 2008), illetve román vonatkozásban Tóth Szilárd foglalkozott a témával (TÓTH Szilárd: *Partidul Maghiar și problema minorității maghiare în Parlamentul României în perioada interbelică*. Cluj-Napoca, 2008). Emellett a PÁL-ANTAL Sándor és SIMON Zsolt szerkesztésében megjelent *Teremtő életek. Marosvásárhelyi személyiségek* című kötetben (Marosvásárhely, 2011) is találunk három munkát Bernády életéről SEBESTYÉN Mihály (*Bernády György zárszámadása 1917-ből*), GYÖRGY Béla (*Harmadnap. Adalékok Bernády György 1922–1938-as pályaképehez*) és PÉTER H. Mária (*Bernády György mint marosvásárhelyi gyógyszerész*) tollából, amelyek hozzájárulnak a mozaikszerű Bernády-kép kutatásához.

⁷ MIKÓ Imre: *Huszonkét év — az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940. augusztus 30-ig*. Budapest, 1941.

⁸ GYÖRGY Béla: Harmadnap. Adalékok Bernády György 1922–1938-as pályaképehez. In: *Teremtő életek. Marosvásárhelyi személyiségek*. Szerk. PÁL-ANTAL Sándor – SIMON Zsolt. Marosvásárhely, 2011, 41–68.

tisztán álljon az utókor előtt. Ehhez szeretnénk hozzájárulni jelen tanulmányunkkal, amelyben eddig feldolgozatlan, ún. „második” polgármesterségét ismertetjük és értékeljük. E próbálkozás az eddigi hiányokat a korabeli sajtóban és levéltári forrásokban található adatokkal próbálja pótolni.

Polgármester helyett „prímár”⁹

Marosvásárhelyen az impériumváltás után a következő polgármesterek léptek porondra: dr. Marthy Ferenc (1917–1919); dr. Valer Ghibu (1919. január 29. – 1920. február 7.); dr. Cornel Albu (1920. február 9. – 1920. október 22.); dr. Ioan Harșia (1920. október 22. – 1922. december 22.); dr. Emil A. Dandea (1922. december 22. – 1926. március 15.). Jól látható e felsorolásból, hogy a román közigazgatás berendezkedésével a városi hatalomgyakorlást román nemzetiségűek vették át.

Történt mindez annak ellenére, hogy amint az alábbi táblázatból egyértelműen ki-vehető, a korai betelepítések ellenére a két világháború között nem borult fel a magyar többségű város etnikai arculata.

Marosvásárhely lakosságának etnikai megoszlása, 1910–1930¹⁰

Marosvásárhely	Összesen	Román	%	Magyar	%	Német	%	Zsidó	%
1910	25 517	2983	11,7	18 789	74,5	606	2,4	2775	3,4
1920	30 988	3947	12,7	23 178	74,7	446	1,7	3246	10,4
1930	38 517	9795	25,4	22 387	58,1	682	1,7	4828	12,5

Az új közigazgatási rendszer, amely az 1923-as román alkotmány által lépett életbe, átalakította az addig érvényben levő monarchiabeli városvezetési normákat, törvényeket. A községek feje a *prímár* (vagyis polgármester) volt. A városi polgármestert a tanács választotta a legtöbb szavazatot elért három jelölt közül, de végül a belügyminiszter nevezte ki. A városi tanács *részben választás, részben kinevezés* útján alakult meg. A választott tanácsosok száma nem lehetett több, mint 36 fő. Ezek 2/5 része hivatalból volt tag, illetve delegálás útján nyert mandátumot.¹¹ A tanácsban hivatalból tag volt a megyei tanács által delegált 2–7 tanácsos is. A jog szerinti kinevezett tagok

⁹ A korabeli forrásokban is megjelenő forma, amely a román „*primar*” szó fonetikus átírása.

¹⁰ ADAM, I. Iosif – PUȘCAS, Ioan: *Izvoare de demografie istorică*, II, București 1987, 564–567; *Recensământul populației din România din 29 decembrie 1930*, II, 290.

¹¹ *Erdélyi Lexikon*. Nagyvárad, 1929, 158–159.

az egyház, iskola, közegészségügy, ipar, munkaügy egy-egy képviselőjéből választódtak, akiket a belügyminiszter erősített meg. Az új törvény tehát eltörölte, azaz hatályon kívül helyezte azt a politikai és jogi elvet, amely szerint a tanácsba egy bizonyos arányban a legtöbb adófizetés elve alapján kerültek be a tanácstagok.¹²

Az új törvény szerint a polgármester, akit bár a tanács választott, de a belügyminiszter erősítette meg pozíciójában, a kormány bizalmi embere is volt egyben. Az önkormányzati autonómia korlátozva volt a közjavak felügyeleténél, a közügyek rendszerezésében, valamint a népszavazási teendőknél is. A tanács a folyó ügyek elintézésére egy *állandó választmányt* (Consiliu Permanent) delegált, mely 5–7 tagból állott. Az állandó választmány tagjai egy-egy ügyosztály ellenőrzésével voltak megbízva. Köztisztviselőknek tekintették őket, és lemondásuk felett a belügyminisztérium határozott.¹³

A tisztviselők az új törvény értelmében végrehajtói lettek a tanács állandó választmányának, valamint a polgármester határozatainak, és közvetlenül a jegyző felügyelete alatt álltak. A strukturálisan is megreformált közigazgatás autonómiája lényegesen beszűkült a korábbi állapotokhoz viszonyítva.¹⁴ A tanácsai szervek így a fontosabb kérdésekben, mint a költségvetés, szabályrendelet-alkotás, ingatlanvagyron adásvétele, nem dönthettek önállóan. A belügyminiszternek kellett a végső szót kimondania és a hozott határozatokat jóváhagynia. A belügyminiszter ugyancsak a törvény által előírt esetekben prefektusi rendelettel feloszlathatta a tanácsot. Elvben a feloszlatási rendelettel együtt kiírandó lett volna az új választás is, ennek megejtéséig *Időközi Bizottságot* (Comisia Interimară) kellett kinevezni. Ez a későbbiek folyamán gyakran meg is történt, az esedékes választások sorozatos elnapolásával.

A marosvásárhelyi nyilvánosság számára csak 1926-ban, január végén – február elején, a községi választások előtt csillant fel a lehetőség, hogy Bernádyt polgármesterként felléptessék.¹⁵ Ez főleg a liberálisokkal való megegyezés alapján jöhetett létre, akikkel Bernády 1925 őszétől tárgyalt. A tárgyalások végeredményben kudarcba fulladtak, ugyanis nem született paktum az Országos Magyar Párt és a liberálisok között, azonban a tárgyalások alatt többször is felmerült a jövőbeli marosvásárhelyi polgármester kérdése. A liberálisok ugyanis tisztában voltak Dandea népszerűtlen városi megítélésével, Bernádyt pedig bizalmasként kezelték.¹⁶ A román Nemzeti Liberális Párttal közösen összeállított listán végeredményben 15 OMP-jelölt szere-

¹² Uo.

¹³ OLTYÁN Csaba-Attila: *Marosvásárhely a két világháború között*. A kézirat egy másolata a szerző birtokában.

¹⁴ Pl. megszűnt a megyének az a joga, hogy a meg nem szavazott újonc- és adó kiállítás, illetve behajtása ellen fellebbezzon.

¹⁵ *Székely Napló*, 1926. február 14.; *Ellenzék*, 1926. január 27.

¹⁶ A tárgyalások összegzését Bernády *Emlékeztető* címen jegyezte le az OMP vezetősége számára. Lásd: MMNL, Dr. Bernády György iratai, 47/1926. sz., 1–22.

pelhetett (Bernády listavezetőként), a románok a megmaradt kilenc helyet foglalták el.¹⁷ A közös lista a tárgyalások végeredménye lett. Az együttműködés kizárólag a helyhatósági választásokra szólt, de nem kötelező módon, vagyis azon magyarul lakta településeken, ahol nem voltak jelen a román liberálisok képviselői, az OMP saját jelölteket indíthatott.

A február 17-én kezdődő választásokig folyamatos sajtópropaganda zajlott. A helyi pártközponti utasításra a magyar sajtóban megjelentek Bernády üzenetei („Magyar testvéreim! Szeretettel és bizalommal fordulok hozzátok a döntő órákban. Aki a Magyar Párt listájára adja szavazatát, az a magyar ügy győzelmét támogatja. Nekünk nincs uralmi vágyunk, csak faji [értsd nemzeti – FJ.] érdekeink vannak” stb.).¹⁸ Az egység megtartása és a szavazói fegyelem érdekében, mert Bernády ekkor még jól kezelte az embereket, kijelentette, hogy „a párt minden tagjának megtiltja, hogy nevét bármely más [a liberálisokkal összeállított közös listán kívüli] szavazólapra felvétesse”.¹⁹ Bizonyos ellenállás így is mutatkozott, az OMP-vel szövetkezni nem kívánók a Nemzeti Párt, a Munkásblokk listáin indultak, de külön szerepelt a városi zsidóság egy része is, elsősorban azok, akik az éledő, szervezkedő cionizmus hatása alá kerültek, a zsidó különutasság hívei lettek. A választások eredményének kihirdetése előtt, a február 18-án tartott OMP intéző bizottsági gyűlésen kizárták a párt soraiból azokat a személyeket, akik más listákon indultak. A határozatot nyilvánosságra hozták, továbbá hozzáfűzték, hogy a felsorolt személyek a „magyarságra nézve idegenek”.²⁰

A február 20-án megrendezett városi OMP-gyűlésen a választási eredmény kiértékelése volt a fő téma. Megállapították, hogy a 60%-os siker a város 95%-os arányú magyar lakosságához²¹ viszonyítva ugyan csekély győzelem, azonban figyelembe véve a közös listás jelöltség elé gördített akadályokat (a többi párt és a hivatalosságok részéről), mindenképp győzelemként könyvelhető el, különösen a korábbi választási eredményekhez viszonyítva. Javasolták továbbá, hogy az Intéző Bizottság tagjai közé

¹⁷ A póttagoktól eltekintve. *Székely Napló*, 1926. február 11.

¹⁸ A párt külön helyi lappal nem rendelkezett, azonban a helyi magyar hírlapok rendszerint erőteljesen támogatták a pártot (*Székely Napló*, *Ellenzék*, *Maros*) mint a magyar érdekek politikai érdekképviseletét. *Székely Napló*, 1926. február 20.

¹⁹ *Székely Napló*, 1926. február 11.

²⁰ MMNL, dr. Bernády György iratai, 46/1926. sz., 46. A határozatot közlemény formájában publikálta az *Ellenzék* és a *Székely Napló* is.

²¹ Ez szám szerint több, mint ami a közzétett táblázatból kiszámítható, viszont ez annak tudható be, hogy a gyűlésen felhasznált statisztikák a korábbi népszámlálási adatokat vették figyelembe, ugyanakkor a kerekítésnek politikai funkciója is volt. MMNL, dr. Bernády György iratai, 46/1926. sz., 46.

vegyék fel azokat a magyarokat is, akik ugyancsak bejutottak a tanácsba (így került be többek közt a Bernádyval minap kibékült Petri Zsigmond is).²²

Az OMP-re nézve a választások általában is sikeresnek bizonyultak, ugyanis 31 városban a magyarok által támogatott lista győzött (a községekben még nagyobb volt a magyarság győzelmének az aránya), csupán 13 városban bukott el a közös lista.²³ Elhatározták, hogy pártirodának nagyobb helyiséget keresnek. Bernádynak a magyar egység megtartására tett kísérlete azonban nem valósult meg teljes mértékben, a március 6-i gyűlés alkalmával jelentette be kilépési kérelmét Molter Károly, aki felmondta bizottsági tagságát, és kérte a nevének feltüntetését a pártból kirekesztettek listáján.²⁴

A városi tanács alakuló ülésére március 12-én került sor. Bár a „formai követeléseknek” megfelelően történt a polgármester megválasztása, utólag megállapítható, Bernády személye nem volt kétséges. A liberálisokkal való előzetes tárgyalások alkalmával többször is szóba jött jelöltsége, amelyről valószínűleg meg is egyeztek Tancred Constantinescuval.²⁵ Bár Bernády ezt a tényt utólag váltig tagadta, Constantinescu február 5-i, Ugron Istvánnal való tárgyalása alkalmával kijelentette, hogy „[...] akár lesz paktum, akár nem, akár maradnak a liberálisok, akár átmennek az ellenzékbe, Bernády mindig a liberálisokkal fog tartani és azokkal megy; éppen azért akarom, hogy ő Marosvásárhely polgármestere legyen, én ezt neki felajánlottam és őt meg is teszem”.²⁶ Az alakuló ülésen az állandó bizottság tagjaivá Radó Sándort, Sebestyén Miklóst és Kovács Eleket, póttagnak pedig Csíky Emilt választották (ez a március 1-én tartott Intéző Bizottság tagozati ülésén dőlt el).²⁷ Román részről dr. I. Vancea és Th. Coculescu ezredes került be az öttagú állandó bizottságba, póttagként pedig Ștefan Pop és Ioan Pădurean. Az ülést és a választásokat a korelnök Petri Zsigmond vezette. A három polgármesterjelölt Jaross Béla apátplébános, Aurel Rusu és Bernády György volt, ezek közül az utóbbi kapta a legtöbb szavazatot (2, 9 és 15 szavazat arányban), akit a belügyminiszter jóváhagyott, és március 26-án a prefek-

²² Uo.

²³ GYÖRGY Béla: *A romániai Országos Magyar Párt története (1922–1938)*. Doktori disszertáció. Budapest, 2006, 84. A továbbiakban: *A romániai Országos Magyar Párt története...*

²⁴ MmNL, dr. Bernády György iratai, 46/1926. sz., 46. Bernádynak a Molter Károllyal való viszonya a továbbiakban sem maradt felhőtlen, utóbb, 1930-ban Molter *Erdélyi Helikon*ban közölt cikke miatt keveredtek vitába, de ez lovagiasan megoldódott. GYÖRGY Béla: *Harmadnap...* 63–64.

²⁵ Tancred Constantinescu akkori kereskedelemügyi miniszter Bernády tárgyalópartnere volt a Nemzeti Liberális Párt részéről.

²⁶ A kolozsvári magyar konzul, Aichhorn Rudolf beszámolója a bukaresti Magyar Királyi Követség részére. Kolozsvár, 1926. február 4. Magyar Országos Levéltár K 64-1926-27a-109. „A Magyar Párt paktumtárgyalása” címen közli: *Magyar Kisebbség*, 2000. 4. 6. 73–80.

²⁷ MMNL, dr. Bernády György iratai, 46/1926. sz., 46; *Székelly Napló*, 1926. március 14.

tus kinevezett a város élére. Jól látható az a taktika, amellyel Bernády biztos győzelemre számíthatott. Jaross Béla és Aurel Rusu (ekkor még) közeli barátságban állt Bernádyval, Petri Zsigmond régi ellenzékiiségére sem kellett tekintettel lennie a már jelzett összebékülés okán, egyedül Adrian Popescu tiltakozott az ülés napirendje előtti felszólalásában.

Bernády számára második polgármestersége első komoly feszültségét az okozta, hogy az addig kormányzó liberálisok március 27-én lemondtak. A király Alexandru Averescu tábornokot bízta meg kormányalakítással, aki kiírta a választásokat. A történetek után Ugron István lemondott az OMP elnöki tisztségéről – lemondásának fő okát a csucsai paktum²⁸ felmondásában jelölte meg (amelynek oka gyakorlatilag Bernády liberálisokkal való paktumtárgyalása volt) –, utódának pedig Bethlen Györgyöt jelölte. Az Ugron lemondásával megüresedett pártelnöki funkciót ekkor Bernády kategorikusan visszautasította, a városi tagozatnak is megtiltotta, hogy jelölje őt elnöknek (esélye valószínűleg a történetek után nem is lett volna).²⁹ Április folyamán Ugron levele mellett a *Keleti Újság* és az *Ellenzék* is közölte Bernádyt támadó cikkeket, amelyekkel szemben a vásárhelyi sajtó védelmébe vette a polgármestert.³⁰

Szóba jött a képviselőisége és polgármestersége közötti összeférhetetlenség is, azonban minden jel arra utal, hogy ekkor még kezelni tudta a támadásokat.³¹ A parlamenti választások közeledtével a pártelnökség kérdése tisztázódni látszott. Bernády valószínűsíthetően részt vett az Elnöki Tanács ülésein, amelyeken a választásokkal kapcsolatos stratégiákat tárgyalták. A helyi Intéző Bizottság összejövetelein körvonalazódott a parlamenti jelöltek jegyzéke: a képviselőjelöltek között Bernády volt a listavezető, akit Toldalagi Mihály és Szoboszlai László követett, a szenátorjelöltek közé felkerült gr. Teleki Arctur és Jaross Béla személye.³² Az OMP újra felvette a kapcsolatot az Averescu-féle Néppárttal, a felmondott paktumot április 21-én választási egyezményre alakították.³³ Végeredményben a parlamenti választások sikeresnek bizonyultak, Bernády ismét képviselői funkcióban tevékenykedett a mandátuma lejártáig (a liberálisok 1927-ben megbuktatták Averescuék). (A korabeli politikai élet

²⁸ A „csucsai” paktum egy választási egyezmény volt az OMP és az Averescu Néppártja között, amelyet 1923. október 23-án írtak alá, később választási kartellé alakítottak, amely a magyarság számára a legelőnyösebb választási feltételeket biztosította. A paktum sokáig titkosítva volt, Bernády nem is írta alá, azonban elejétől fogva tudott róla, a beavatottak közé tartozott.

²⁹ Uo.

³⁰ Bernády kijelentette, hogy nem a parlamenti felszólalás volt fontos, mivel ő a parlamenten kívüli politizálással érte el eddigi eredményeit. *A Ma*, 1926. április 16.

³¹ 1926. április 11-én már teadélutánt tartott a városi tanács tiszteletére (a tanácsosok és újságírók mellett Tancred Constantinescu is jelen volt, aki ekkor a megyei liberálisok elnöki funkcióját töltötte be). *Székegy Napló*, 1926. április 11.

³² MMNL, dr. Bernády György iratai, 46/1926. sz., 46.

³³ GYÖRGY Béla: *I. m.* 91.

jobb megértése végett megjegyezzük, hogy az OMP-vel szemben már korábban is jelentkezett egy utóbb erőteljesen kibontakozó, más irányultságú mozgalom, amelyet ekkor Kós Károly képviselt.³⁴)

A választások utáni időszak Bernády számára a városi ügyek intézésében merült ki. A szabadságra menetele előtti időszakban többször összehívta a városi tanácsot, ahol hangsúlyt helyezett a városi pénzügyek és a város gazdasági állapotának felmérésére és kivizsgálására. (Ebben az előző, Dandea-féle polgármesterség bűneinek gazdasági vizsgálata is szerepelt.)³⁵ A városi vízvezeték-hálózat feljavítása és kiterjesztése, valamint a villamos művek korszerűsítése (a villanytelep 1907-es bővítése óta a város lakossága jelentősen növekedett az 1920 utáni kivándorlási hullám ellenére is) is napirenden szerepelt.³⁶ Bernády kilátásba helyezte egy szanatórium építését, de elsősorban a városi tartozások számbavételét és rendezését tekintette feladatának.³⁷ Konkrét programja nem volt polgármestersége kezdetekor, azonban 1928-ban a minisztérium kötelezte egy nyolcéves tervet kidolgozására, amelynek közzétételével fogalmunk alakulhat arról, hogy milyen fejlesztési tervekkel helyezte előtérbe a város számára. Ezek között szerepelt a földgáz bevezetése, új mozi, szegényház, tűzoltó-laktanya létrehozása, vízvezetékek rendezése, az utcák kivilágítása és burkolása, valamint vízzel való ellátása, népfürdő és sporttelep építése és „még több fontos alkotni való”.³⁸

Bukarestbe csupán akkor utazott el, mikor sor került az ellene felhozott összeférhetetlenségi vádak tárgyalására. Noha erről a sajtó semmi továbbit nem közölt, tekintve, hogy Bernády a következő kormányváltásig megtartotta parlamenti képviselőiségét, ebből következik, hogy összeférhetetlenséget nem állapított meg a közigazgatási bíróság.

Bernády egyaránt keresztültüzebe került mind a regionális (erdélyi) román sajtó, mind a bukaresti *Cuvântul* támadásainak, többször vádolták meg törvénytelen intézkedésekkel, a városi tanács azonban az ügyek kivizsgálása mellett döntött, s így vég eredményben kiállt Bernády mellett.³⁹ Valószínűleg Emil Dandea volt polgármester

³⁴ A Magyar Néppárt alapítójaként régi elveihez ragaszkodva azt kérte az elnökségtől (már 1925-ben kilépett az OMP-ből), hogy úgy módosítsák a jelöltek névsorát, hogy minden társadalmi osztály és politikai irányzat képviselve legyen. Uo. 94.

³⁵ MMNL, Marosvásárhely város levéltára (A továbbiakban: Mvhely város lt.), Közgyűlési jegyzőkönyvek, 99/1927. sz., 18–22.

³⁶ A város vízellátásának kérdése korábban is intenzíven foglalkoztatta Bernádyt. Lásd a jelen kötet PÁL-ANTAL Sándor: *Marosvásárhely vízművesítése a 20. század elején* című tanulmányát.

³⁷ Uo.

³⁸ *Ellenzék*, 1928. február 1.

³⁹ A vádakat a városi tanács is alaptalannak tartotta, kivizsgálásukat csupán formalitásnak lehet tekinteni ezek bebizonyítására, ezért tekinthető Bernády mellett való kiállásnak.

állt a rágalmozgások, a legtöbbször minden valóság alapot nélkülöző vádak terjesztésének háttérében. Például 1926 decemberében a *Carpatia* című brassói lap (amelyet Dandea terjesztett a városban) hasábjain megtámadta a belügyminiszternél a városi tanács által elfogadott 1927-es költségvetés-tervezetet. Szerinte Bernády túl sokat költene a magyar iskolákra. Akciója ekkor még nem járt sikerrel.⁴⁰

Városvezetői elfoglaltságai helyi szintű párttevékenységét csak látszólag hátráltatták. Bár a parlamenti csoport gyűlésein nem vett részt, a városi OMP-gyűléseken gyakran elnökölt. Az októberre összehívott gyergyószentmiklósi OMP-nagygyűlésre⁴¹ már nem ment el, holott ennek napirendjén a párt országos szerveinek tisztújítása szerepelt. A párton belüli ellenzéki mozgalomhoz történt közeledése is e korszakra tehető, bár irányváltoztatása nem volt minden kétségtől mentes. Az ellenzéki mozgalom Krenner Miklós vezette csoportosulását az OMP tevékenységével kapcsolatos elégedetlenség sarkallta cselekvésre. Krenner 1926 augusztusában több politikusnak és közéleti személyiségnek, köztük Bernádynak és Gyárfás Elemérnek is levelet írt, ugyanis valamelyiküket szerette volna a mozgalom számára megnyerni, az ellenzéki csoportosulás élére állítani. Bernády hajlandóbbnak mutatkozik a szerepvállalásra, s amint kialakultak az együttműködés feltételei, Vásárhelyi agilis polgármestere a reformellenzék élére áll. Ekkor még úgy képzeltek, hogy a szükséges reformokat végre lehet hajtani anélkül, hogy az OMP egysége sérülne. A reformer Bernády szerint fel kell újítani a tárgyalásokat a liberálisokkal. (Az OMP hivatalos irányvonalával szembehelyezkedők másik része, Kós Károly csoportja kilép a Magyar Pártból, újra megalapítják a Magyar Néppártot, és a Román Nemzeti Parasztpárttal keresnek együttműködési lehetőségeket.) Hősiünk elkötelezettsége a liberálisok irányába (most nem adva fel saját, még a Monarchia idején kialakult liberális világnézetét), illetve az a tény, hogy a választások során a liberálisokat támogatta, végül is kisodorta az OMP-ből Bernádyt. 1927 októberében OMP Elnöki Tanácsa megpróbálta tetteiért felelősségre vonni, mire Bernády kilépett a pártból. Végeredményben nem következett be pártszakadás (Bernády nem vitt magával jelentékeny számú tagot), de véleményem szerint nyilvánvalóvá vált, hogy miért nem lehetett a párt elnöke Bernády György 1924-ben. Személye, noha a magyarországi és romániai politika irányítói többségének támogatását élvezte, az erdélyi magyar elitet megosztotta.

A pártból való kilépésével egyszerűbbé vált a további polgármesteri tevékenységének értelmezése.

⁴⁰ Az esetekről lásd: *A Ma*, 1926. december 22–23.

⁴¹ Erre 1926. október 10-én került sor. GYÖRGY: *I. m.* 101.

Városvezetői működéséről

Bernády szemében bizonyos igazgatási-döntéshozói ügykörök, ügyek elsőbbséget élveztek. Ezek közé tartozott a városi infrastruktúra fejlesztése, jelesen a régóta húzódó földgázbevezetés felgyorsítása, mi több, megnyugtató lezárása. A mezőségi földgáz kérdésköre már Bernády első, a világháború előtti polgármestersége idején, 1911-ben jelentkezett, amikor Kissármáson (a várostól 51 km-re) geológusok kálisó után kutatva, véletlenül földgázmezőket fedeztek fel. Bernády hatalmas lehetőséget látott kiaknázásukban, először kolozsvári szakértőkkel tárgyalt, miután kijelentette: „a földgáz fogja a jövőben eltartani a várost, az fizeti vissza a kölcsönöket, kamatokat, az lesz az aranyfedezet!”⁴² Ezután két hónapot töltött az Egyesült Államokban a földgáz kérdésének tanulmányozására, beutazva az országot New Yorktól Los Angelesig és vissza. Több mint negyven nagyvárosban járt, a Standard Oil társaság szervezésében. Rengeteg tapasztalattal érkezett vissza, amit azonban az első világháború közbejötté, személyi körülményeinek alakulása (lemondása a főispáni hivatalról, budapesti hivatalnokoskodása), illetve az impérium-váltás és a gázmezők tulajdonjogi viszonyainak megváltozása, a kiaknázás körül fölmerült viták és akadályok miatt már nem kamatoztathatott, így aztán a földgáz szélesebb fölhasználása akkoriban elmaradt.⁴³ Abbamaradt, de a kérdés nem felejtődött el. Bernády második polgármestersége alatt is napirenden tartotta a város vezetése, a tanácsi testület, ám a város és a gáztársaság közötti, a bevezetést szabályozó szerződés megkötését csupán Bernády lemondása után, az Időközi Bizottság hozta tető alá. Végül, a sajtóhírek ellenére (amelyek a 20-as évek végére már megelőlegezték), 1932-ben bevezették a földgázt Marosvásárhelyen is. (Városunkat e tekintetben megelőzte Dicsőszentmárton és Torda.)

Hasonló prioritást élvezett a Kultúrpalota felújítása. 1926-ban a bútorzat, a padlózat, székek kicserélése (felújítása) mellett a hangversenyterem orgonájának megóvására védőhuzat elkészítését rendelte el.⁴⁴ A munkálatok egész polgármestersége alatt tartanak, igyekezett felkeresni azokat a művészeket, mérnököket, akikkel annak idején a művelődési palotát építtette (budapesti útja során Róth Miksát próbálta elérni, aki az üvegfestmények alkotója volt).⁴⁵

Ezenkívül számos olyan infrastrukturális intézkedés született, amely vagy pótolta vagy kiegészítette, feljavította az első polgármestersége idején elkezdett beruházá-

⁴² MAROSI Barna: *Bernády György városa*. Marosvásárhely, 2006, 37.

⁴³ Egy írása is megjelent a témában *Az erdélyi földgázkérdésről* címen (Marosvásárhely, 1913), amelyben részletesen kifejti a tanulmányútja tanulságait, és utolsó mondatában írta, hogy „hiszem és vallom, hogy nem soká kell már várnunk [a gáz bevezetésére. FJ].” 44.

⁴⁴ Mvhely város lt. Közgyűlési jegyzőkönyvek, 99/1927. sz., 122.

⁴⁵ Uo. 100/1927. sz., 53.

sokat. Ide tartozott az aszfaltozás, kövezési munkálatok, az utak feljavítása, a Maros szabályozása, parkosítás, fák ültetése, a csatornázás és a Villamosművek (ún. „marosi turbina”) vízmedencéjének a rendbetétele bécsi szakemberek segítségével, valamint a szemétszállítás korszerűsítése (a régi teherautókat két új Ford kocsira cserélték).⁴⁶ A vízművek és a vezetékhálózat működési zavarainak elhárítása sem került el figyelemet, hisz a vízellátás akadozása állandó lakossági panaszra adott alkalmat. (Minden polgármesternek állandó fejtörést okozott a vízmű, ezért Temesvár polgármesteréhez, a kiváló vízmérnök Stan Vidrighinhez fordultak, aki már a húszas évek elején kidolgozott egy nagyszabású felújítási tervet, amit aztán Bernády elődei is örökölték.)⁴⁷ 1928-ban (mint korábban többször is) a városi ivóvíz megfertőződött, ami kisebb járványt okozott a polgárok soraiban. A költséges szűrőtelep megépítéséig azonban a vizet klórral fertőtlenítették és vastalanították, hogy iható legyen.⁴⁸

Második polgármesterségének egyik sikertörténete a háború előtti tartozások rendezése volt. Bár a köztudatban elterjedt, hogy a háború és impériumváltás megszábadította a várost a hatalmas kölcsönök (amelyekből az építkezéseket fedezték) visszaterítésének kényszerétől, ez csak részben volt igaz. A tartozások egy része valóban inflálódott, illetve néhány nagy hitelező becsődölésével azok megszűntek, így is maradt viszont elég tetemes adósság. Bernády ennek érdekében elrendelte a város költségvetésének felmérését, kölcsöneinek és tartozásainak összeszámolását, azonban erre belügyminisztériumi rendelet is kötelezte. Még az 1926 augusztusában tartott tanácsi gyűlésen megállapították, hogy a város rendezte tartozásait a Pesti Magyar Kereskedelmi Bankkal, a Pesti Hazai Első Takarékpénztárral és a Magyar Asphalt RT-vel szemben, kielégítetlen maradt azonban a Magyar Jelzálog Hitelbank követelése.⁴⁹ Ennek rendezésére (és egyéb teendők mellett) 1927. március 27-én Bernády Budapestre utazott, ahol többnapos tárgyalást folytatott a Magyar Hitelbank igazgatójával. Az alkudozás sikerrel járt: megegyeztek, hogy a háború előtti tartozás (amely 25 millió aranykoronára rúgott), részletekben az 1927 folyamán, összesen 6 és fél millió lejnek megfelelő összeggel törlesztendő.⁵⁰ A várost terhelő régi adósságok rendezésével sokkal nyugodtabb gazdasági helyzetet teremtett. Erről később úgy nyilatkozik, hogy „minden nehézségek dacára e város gazdaságában és ügyvitelében sikerült olyan rendet teremtenem, amely e város jövődjét megalapozza”.⁵¹ Erre a sikerre emlékeztette a tanácsot Petri Zsigmond is azon a tanácsülésen, amely végül

⁴⁶ Uo. 101/1928. sz., 150.

⁴⁷ SEBESTYÉN Mihály: *Időtár III. Marosvásárhely történelmi kronológiája 1919–1944*. Marosvásárhely, 2011, 116.

⁴⁸ *Maros*, 1928. május 1.

⁴⁹ Mvhely város lt., Közgyűlési jegyzőkönyvek, 99/1927. sz., 66.

⁵⁰ Bernády beszámolója az útról: Mvhely város lt., Közgyűlési jegyzőkönyvek, 100/1927. sz., 53.

⁵¹ MMNL, dr. Bernády György iratai, 68/1928. sz., 11.

bizalmatlansági indítvánnyal él Bernádyval szemben, és a testület feloszlatásához vezet: „mindenki tudja milyen helyzetben volt ez a hivatal, amikor a jelen tanács létrejött, azóta kifizetődtek a háború előtti tartozások és van spórolt pénze is a városnak.”⁵² Megkockáztatnám, a sikeres adósságtörlesztés volt a legjelentősebb sikermozzanat Bernády második polgármestersége három esztendeje alatt, maga is erre volt a legbüszkébb saját bevallása szerint.⁵³

Kapcsolatai az egymást a gyakori kormányváltások következtében viszonylag sűrűn váltogató prefektusokkal (a kormány kinevezett megyei megbízottaival: Nicolae Ionescu, Virgil Ciacian, Virgil Bărcănescu, Ioan Vescan) általában hullámzó, folytonosság e tekintetben nem nagyon mutatható ki. A prefektusok legtöbbszörének az volt a dolga, hogy a várost rászorítsa a kormány rendelkezéseinek végrehajtására, illetve a városi kezdeményezéseket képviselje a bukaresti főhivatalok előtt. Bernády március 26-i beiktatása óta 1926-ban 14, 1927-ben 12 és 1928-ban 9 városi tanács ülést tartottak, amelyek legtöbbször ő maga elnökölt. Ha hiányzott (budapesti vagy bukaresti utak, betegség, pihenőszabadság⁵⁴ miatt), ami gyakran előfordult, ezeken a tanács üléseken Teodor Coculescu ezredes helyettesítette, ugyanígy a polgármesteri teendők elvégzésében is. 1926–1927 folyamán, amikor az OMP megyei tagozatának elnöke volt, ebben a tisztségében Sebestyén Miklós helyettesítette. Sebestyén Miklós a városi tanácsban állandó választmányi tag volt, s mind Coculescu ezredes, mind dr. Sebestyén Bernády bizalmi emberének számított (legalábbis az 1928–1928. évi, Bem-szobor miatt kirobbant botrányig).

Kultúra, közművelődés, sajtó

Az 1832-ben alapított magyar kaszinó egykor a városi polgárság színe-javának, értelmiségének és a környéken élő arisztokráciának kedvelt találkozóhelye volt. Száz évvel később a marosvásárhelyi magyar kulturális és gazdasági élet fóruma, a politikai elit találkozóhelye. Természetesen a kaszinó értelmiségi tagjai (kollégiumi és gimnáziumi tanárok, orvosok, írók, művészek) kötelességüknek érezték a reformkori hagyományok folytatását, könyvtárat tartottak fenn, bel- és külhoni lapokat járattak, felolvasó esteket szerveztek, a szellemi és gazdasági élet kiválóságait választották tagjaik közé, támogatták a kisebbségi művelődés más civil szervezeteit akkor is, mi-

⁵² Mvhely város lt., Közgyűlési jegyzőkönyvek, 101/1928. sz., 179–184.

⁵³ MMNL, dr. Bernády György iratai, 68/1928. sz., 11.

⁵⁴ Bernády pihenőszabadságát (július–augusztus) rendszerint a Várad melletti Félixfürdőn töltötte. Bár kedvelte Herkulesfürdőt is, második polgármestersége idején orvosai tanácsára a bihari termálvizes kezelést részesítette előnyben. Lásd: *Székelly Napló*, 1926. július 20; 1927. június 26.

kor az állam semmilyen módon nem járult hozzá fenntartásukhoz, mi több, ellehetetleníteni akarta azokat.⁵⁵ „A boldog békeidőkben” azokat választhatták taggá, akik „úriember számba jöhetnek”. A húszas évek közepén a tisztújítások során gyakorta pártoskodás zavarta meg a kaszinó nyugalmas beléletét. 1927. február 9-én Bernádyt választották a Kaszinó elnökévé, tisztségéről 1928. december 12-én mondott le.⁵⁶ A kaszinói tevékenységéről kevés adat áll rendelkezésünkre, ám abban bizonyosak lehetünk, hogy kiváló fórumnak bizonyult a polgárság elitjeivel való találkozáshoz, különböző háttéralkukhoz, megegyezésekhez, pártösszejövetelekhez. Emellett a szokásos Bernády-vacsorák (melyek első polgármestersége idején is kedvelt alkalmak voltak az eszmecserére), teadélutánok is fontosak voltak e tekintetben. Ezek Bernády lakásán zajlottak, s a városban élő magyar és román elit találkozási helyévé váltak. Több alkalommal magas rangú vendégeket is fogadott efféle kötetlenebb keretek között. Például amikor 1926-ban Móricz Zsigmond látogatott Marosvásárhelyre, tiszteletére Bernády (mint OMP tagozati elnök, polgármester és a Kemény Zsigmond Irodalmi Társaság tagja) díszebédet adott.⁵⁷

A kisebbségi kulturális élet másik pillérét Marosvásárhelyen a színház jelentette, noha a városban nem volt saját otthona (a Nemzeti Színház épülete, mint köztudott, csak 1973-ra épült meg). A fellépő társulatok nehéz körülmények között játszottak, nem csoda, hogy jelentős adósságot halmoztak föl. A színház szanálására Bernády értekezletet hívott össze, adakozásra biztatta a közönséget, s ennek eredményeképpen a városiak adományából enyhíteni lehetett Thália szorongatott helyzetén.⁵⁸

Bernády számára mindig fontos volt, hogy akciói a sajtó útján is támogatást kapjanak, hogy a közvéleményt a maga és a város érdekei szerint befolyásolhassa. Erre már első polgármestersége idején ráértett, ezért a városban a városvezetést támadó lapok mellett mindig akadt néhány, amely fenntartások nélkül támogatta Bernády elképzeléseit és döntéseit. (Molter Károly szerint „A Bernády-kultusz iskolapéldája lehetne a tekintélytiszteletnek”.⁵⁹) A két világháború közötti marosvásárhelyi sajtótermékek kevésbé voltak színvonalasak a kolozsvári, aradi, nagyvárad vagy brassói laptaírsaikhoz képest.⁶⁰ A vezércikk mellett a helyi ügyek töltötték meg az újságolda-

⁵⁵ Erről bővebben lásd: DEÉ NAGY Anikó: A marosvásárhelyi Kaszinó krónikája. In: *A Maros megyei magyarság történetéből*. II. Szerk. PÁL-ANTAL Sándor. Marosvásárhely, 2001, 95–125.

⁵⁶ *Székely Napló*, 1927. február 9; *Maros*, 1928. december 12.

⁵⁷ *Maros*, 1926. december 12.

⁵⁸ *Maros*, 1928. február 24.

⁵⁹ MOLTER Károly: Marosvásárhely. Portrévázlat a székelyfővárosról. *Erdélyi Helikon*, 1930, 677.

⁶⁰ Ez a korszak laptermelésével is összefüggésben van. Egy korabeli adat szerint a két világháború közötti Marosvásárhely ötödik helyen állt laptermelés szempontjából (Kolozsvár, Temesvár, Nagyvárad és Arad után), összesen 93 periodikummal, amelyek közül a cenzúra,

lakat, kevés szerkesztő állította össze naponta a szemlét, a világ és Erdély híreit saját tudósítók hiányában a nagyobb lapok írásaiból ollózták össze. Olyan volt, amilyen egy főleg kispolgárok lakta vidéki városé lehet. Molter Károly, a kiváló tollú publicista (és író) így látta: „A közvélemény másik fele a sajtó. Ez a székely fővárosban nem hírszolgálat, hanem [megoldatlan] *probléma*. [...] De a lapokat itt nálunk nem sajtó-, hanem nyomdatulajdonosok érdekei hozzák létre, azért annyi az újság s azért olyanok amilyenek. [...] Nem illik így megjelenni a Bolyaiak városában, pláne kisebbségi sorsban. Hiszen valaha Magyarországon, mikor nem kellett, akkor is jobbak voltak itt a nyomdatermékek.”⁶¹ Ezek közül érdemes kiemelni a *Székely Naplót*, amely egykor Bernády pártlapja volt, később „átvedlett” az OMP tagozati pártlapjává. Így tehát, amikor Bernády kilépett az OMP-ből, a lap is „szakított” vele, gyászkeretes közleményben *Bernády végzete* címmel, a címlapon adta hírül a tényét.⁶² Ezt követően Bernády polgármesteri mandátumának további időszakából alig találunk említést vele kapcsolatban, míg korábban jóformán minden lépéséről értesülhetett az olvasóközönség, s ha mégis leírják nevét a lapban, akkor is támadó éllel. Ezzel szemben az 1927-től megjelenő *Maros* eleve pártfogásába veszi, ugyanígy *A Ma* is, bár az utóbbit Bernády megtagadta, vonakodott elismerni, hogy bármilyen köze is lenne hozzá. („Tiltakozom az ellen, mintha A Má-hoz valamelyes közöm is volna, nem is olvasom [...]”⁶³) A Vásárhelyen megjelenő *Ellenzék* ezekhez képest távolságtartó, nagy „lepedőnyi” hasábjain egy oldalon megfértek a Bernádyt védő írások és az OMP közleményei, a párt tevékenységéről szóló tudósítások.

Bernády és a baloldali mozgalmak

A gazdasági helyzet romlása, a munkanélküliség növekedése a baloldali mozgalmak fokozatos térnyerésével járt együtt; a szociális intézkedések elmaradása, a létbizonytalanság megnövelte a baloldaliság vonzerejét a leszakadó társadalmi csoportok körében, amely nem késett hangját hallatni. A városi mozgalmak legismertebb alakja Simó Géza tanár volt, aki a városi szabadlíceum (Munkásotthon) szervezője is volt egyben. Itt a szervezett munkásság és radikális polgárság a szocializmusról hallgathatott előadásokat.⁶⁴ 1927 végén egy 20 fős munkásküldöttség kereste fel Bernádyt

a válság és egyéb okok miatt több megszűnt, átalakult stb. Az egyetlen lap, amely 1923-as alakulásától megőrizte formáját, nevét, és viszonylag változatlanul jelent meg a két világháború között, az *Ellenzék* című újság volt. Lásd: MONOKI István: *A magyar időszaki sajtó a román uralom alatt 1919–1940*. Budapest, 1941, 10–11.

⁶¹ Uo. 681. (Kihagyások tőlem, FJ.)

⁶² *Székely Napló*, 1927. november 6.

⁶³ *Maros*, 1928. március 4.

⁶⁴ MOLTER: *I. m.* 606.

a kormányhoz benyújtandó memorandummal, amely a munkanélküli-segély bevezetését és sürgős folyósítását követelte.⁶⁵ Nehéz statisztikailag meghatározni a foglalkoztatottság arányát, a tüntetők azonban a tartósan munkanélküliek számát 625 főre becsülték. Bernády a helyzet kezelését ígérte, tervei szerint tavasszal nagyobb arányú közmunkákkal igyekezett a munkanélkülieket foglalkoztatni, és nem mulasztotta el együttérzéséről biztosítani a kérelmezőket („Tudom, hogy negyven éve nem volt ilyen nyomorúság Marosvásárhelyen”).⁶⁶ Két nappal később népkonyha megnyitásáról tanácskozott a polgármesteri hivatal. A korábbi évek gyakorlatát követve gyűjtést szervezett, az így összegyűlt összegből a népkonyha napi 400 adag ebédet biztosított a rászorulóknak.⁶⁷ A városi munkásküldöttség többször is Bernádyhoz fordult hasonló ügyekben,⁶⁸ kielégítő elintézésüknek – ígéretei és erőfeszítései dacára – azonban a rosszabbodó gazdasági helyzet szabott határt.

Bernády „utolsó párbaja”

Bernády második polgármesterségének a végét több esemény siettetette. Összegezve az történt, hogy a városi tanács bizalmatlanságot szavazott, amelyet a prefektus felterjesztett, a belügyminiszter jóváhagyott, és ezzel feloszlatták a tanácsot. Kinevezték az Időközi Bizottságot, élén Adrian Popescu volt prefektussal, aki indítványozta a tanács feloszlátását – úgy tűnik tehát, Popescu volt az, aki megbuktatta Bernádyt.

Kibontva az események sorát, kijelenthető, hogy Bernády második polgármesterségének első válságjelei az OMP-ből való kilépéshez köthetők. 1927. június 18-án az OMP megyei intézőbizottságának ülésén Bernády bejelentette lemondását a megyei pártelnöki és az ügyvezetői tisztségről. Az elnöki tisztséget ekkor Szoboszlai László foglalta el ideiglenesen. Június 21-én hatvantagú pártküldöttség kereste fel, és arra akarták rávenni, másítsa meg elhatározását. Bernády viszont kijelentette: „A mi útjaink elváltak.”⁶⁹ Ezt követően 1927. június 25-én bejelentette lemondását a polgármesteri tisztségről, elbúcsúzott a tisztviselőkartól, és elutazott szabadságra, gyakorlatilag sokkolva a városi közvéleményt.⁷⁰ Erről később így emlékezett vissza: „Jámbor fej-jel úgy képzeltem el a dolgot, hogy a választások idejét majd eltöltöm gyógykezelte-

⁶⁵ *Maros*, 1927. december 13.

⁶⁶ Uo.

⁶⁷ *Maros*, 1927. december 15.

⁶⁸ Ilyen volt a kolozsvári kommunista perek éhségsztrájkolóinak a szabadon bocsátása vagy munkanélküli-segélyek osztása. Lásd: *Maros*, 1928. május 13.

⁶⁹ SEBESTYÉN: *I. m.* 192.

⁷⁰ *Székel Napló*, 1927. június. 26.

tésem kapcsán Félixfürdőben.”⁷¹ A belügyminiszter azonban nem fogadta el lemondását, így visszatérésekor újból a város élére állt, miközben a lapok minden oldalról támadták.⁷² Az, hogy lemondását mennyire gondolhatta komolyan, nem egészen világos, mivel a hír kapcsán Tancred Constantinescu ezt alaptalannak tartotta: „a magyarság biztosítására a kormány nem fogja tudomásul venni Bernády lemondását. Több mint bizonyos, hogy a politikai tér ilyen átalakulása és lecsendesülése után Bernády dr. eleget fog tenni a kormány és a magyarság kérésének, s egyhónapos szabadsága lejárta után ismét elfoglalja a polgármesteri széket.”⁷³ Valóban így is történt.

Bernády második „próbálkozása” Bukarestben zajlott. Kivizsgálást kért maga ellen, annak a Vásárhelyről ellenfelei (itt elsősorban a Dandea-féle támadásokra kell gondolni) által felröppentett vádnak alapján, miszerint a magyar egyházak támogatása a román egyház hátrányára történik. I. G. Duca belügyminiszter újra elutasította a lemondási kérelmét, a vizsgálatot alaptalannak tartotta, így Bernády ismét folytathatta a munkáját.⁷⁴ A minisztérium ezen felül igyekezett a városi tanácsban fennálló kedélyeket „lecsillapítani”, ezért Dumitru Tomescu főfelügyelőt küldték le, hogy felmérje a kialakult feszült helyzetet. A vizsgálat megejtésére akkor futott be a felkérés, amikor Bernády szerint a tanács több tagja bojkottálta a városi tanácsot, ugyanis több ízben nem jelentek meg a tanács soron következő ülésén, így hónapokig nem volt a képviselőtestületnek alkalma döntéseket hozni.

További elégedetlenségre adott okot a Bem-szobor ügyének sérelmes rendezése, amely 1928. október 19-én végre megtartott ülésen nyílt konfliktusba csapott át. A belügyminisztérium sürgönyben kérte Bernádyt, hogy a marosvásárhelyi Bem-szobrot (amelyet 1919-ben „ismeretlenek” döntöttek le, s a további csonkulások megelőzésére a magyarság erőteljes követelésére a román városvezetés kénytelen volt bemenekíteni a Városháza udvarára) a város adja ki, Lengyelországnak (Bem szülővárosának, Tarnównak) ajándékozva. Az eset igen heves vitát keltett a városi tanácsban. Sebestyén Miklós, Jaross Béla, Ugron András és Csíky Emil a szobor kiadatása ellen szólaltak fel, azonban Bernádynak a felsőbb utasítást teljesítenie kellett, ezért Jaross Bélát rendreutasította, és szavazásra bocsátotta a szobor ügyét. Jaross és cso-

⁷¹ BERNÁDY György: Megjegyzések az „Első kísérlet”-hez. *Magyar Kisebbség*, 1937, 295.

⁷² Az OMP-ből való kiszállását megelőző vitasorozat hatalmas veszekedésekbe, sajtópolemiákba torkollott. Ekkor Bernádyt gyakorlatilag egy évtizeden belül másodszor tekintették „nemzetárulónak”. A vitából „ízeltőt” György Béla közölt a *Magyar Kisebbség*ben. Lásd: GYÖRGY Béla: Vita a nemzetárulásról (1927–1928). *Magyar Kisebbség*, 2011/1–2, 16, 137–239.

⁷³ *A Ma*, 1927. június 28. Tancred Constantinescu Vásárhelyen tartózkodva a liberálisok listáján Bernádynak egy helyet ajánl föl. Ezt Bernády azonban visszautasítja, ugyanis ezen a jelölőlapon együtt kellene szerepelnie nagy ellenfelével, Dandeaival, egykori polgármester-elődjével. SEBESTYÉN: *I. m.* 193.

⁷⁴ Mvhely város lt., Közgyűlési jegyzőkönyvek, 100/1927. sz., 170.

portja elhagyták az üléstermet, így a megmaradt tanácsosok többségben a szobor kiadásáról döntöttek.⁷⁵ Az eset kapcsán Jaross Béla december 11-én levelet intézett a város tanácsához, melyben létszám-elégtelenségre hivatkozva közölte, hogy a Bem-szobor szavazásakor a tanács nem volt határozatképes, ezért a következő gyűlésről távolmaradását jelentette be.⁷⁶

A következő gyűlés december 14-ére volt kitűzve, Bernády azonban hiányzott. Kislánya súlyos betegsége miatt december 2-tól Budapestre, majd Bécsbe utazott a gyerek kezelésére. A belügyminiszter kiutazását és szabadságát nem hagyta jóvá (ui. a köztisztviselőknek külföldre utazásukhoz a belügyminiszter engedélyét is meg kellett szerezniük), azonban az erről szóló utasítás megérkezésekor Bernády már eltávozott az országból. A prefektus (Vescan) panaszlevelet írt a belügyminiszternek (ekkor már Alexandru Vaida-Voievod töltötte be a tisztséget, Iuliu Maniu kormányában), amelyben sérelmezte Bernády kiutazását és a városi tanácsban tanúsított magatartását.⁷⁷ A december 14-i képviselőtestületi ülésen az 1928-as költségvetés teljesítéséről szóló polgármesteri jelentés elfogadása volt a fő napirendi pont, a polgármester hívei a megejtett szavazás során alulmaradnak, a költségvetésről szóló számadást nem fogadják el.⁷⁸ A gyűlés botrányba fulladt. Dr. Adrian Popescu, az ellenzék szószólója többek közt szóvá tette a Jaross Béla levelét, és kérelmezte az október 19-i gyűlés jegyzőkönyvének semmissé nyilvánítását.⁷⁹ Utána Bernádyt vette célba: „Mindig hiányzik, amikor érzékeny dologról van szó, vagy beteg, vagy szabadságon van. Kár, hogy nincs jelen, hogy előtte mondanám.”⁸⁰ Továbbá kérelmezte a tanács szavazatokban leadható véleményét a testület feloszlatásáról. A szavazás eredményeképpen 18:7 arányban a tanács működésképtelenségét mondták ki, és a belügyminisztériumtól kérték a tanács feloszlatását.⁸¹ Bernády hazaérkezésekor próbálja menteni a menthetőt, kevés sikerrel. Megkísérelt ellentmondani a feloszlatásnak, bár írásban jelezte, hogy képtelen együttműködni ezzel a tanáccsal. Táviratozott Bukarestbe, hogy az ott lévő, „felújítás” alatt álló Bem-szobrot ne szállítsák Varsóba. A külügyminisztérium azonban az ügyet a maga részéről lezártnak tekintette. (A szobor soha nem érkezett meg Lengyelországba...) A belügyminiszter feloszlatta a tanácsot, amit királyi rendelet erősít meg február 15-én, és miután a tanácsot mindenik fél működésképtelennek nyilvánítja más-más meggondolásból,⁸² még 1929. február 6-án kinevezik az Időközi

⁷⁵ Az esetet több esetben a sajtó és a tanácsi jegyzőkönyv, valamint beszámolójában Bernády is előadta. Lásd: *Maros*, 1928. október 20.

⁷⁶ MMNL, dr. Bernády György iratai, 66/1928. sz., 48.

⁷⁷ Uo. 1.

⁷⁸ SEBESTYÉN: *I. m.* 227.

⁷⁹ Mvhely város lt., Közgyűlési jegyzőkönyvek, 101/1928. sz., 179–184.

⁸⁰ Uo.

⁸¹ *Maros*, 1928. december 15.

⁸² SEBESTYÉN: *I. m.* 230–231, 450.

Bizottságot, amelynek feladata a következő választásokig a város ügyeit intézni. Az Időközi Bizottság megalakulásával a polgármester városvezetői hatalma megszűnik, így Bernády februárban benyújtott lemondása már csupán formalitás kérdése volt. Az ideiglenes testületet dr. Adrian Popescu vezette. Választásokat csak 1930 októberében rendeztek, amikor Ioan Panteát választották a város élére, Bernády ismét tanácstagként tevékenykedett, ezúttal támadó hangnemben, gyakorlatilag ugyanazt a taktikát alkalmazva, amivel őt is „megpuccsolták”.⁸³

Zárszó

Bernády bukására részben a szerencsétlen időzítés, működésének akadályozása miatt került sor, s a feszült közhangulatot még az őt támogató belügyminisztérium sem tudta eloszlatni. Még ha mindenben szerencsés lett volna is Bernády politikai pozicionálása, a hatalomra kerülő Maniu-kormány előbb vagy utóbb elmozdította volna hivatalából, hogy saját emberét ültesse Vásárhely polgármesteri bársonyszékébe. A személyes konfliktusok csak egyik részét képezik az esetnek, Adrian Popescuval ugyanis még párbajt is vívott Bernády. A *Maros* című napilap tudósítása szerint a párbajra 1928. november 17-én került sor (tehát még a botrányos gyűlés előtt), azonban ennek a hítele megkérdőjelezhető. Elsősorban a lap nem első oldalán közli hírt, illetve a többi napilap meg sem említi az állítólagos esetet, amelyre azért kerülhetett sor, mert egy november elejei városi tanácsülésen egy telekadományozási rendelet kapcsán éles vita fejlődött ki Popescu és Bernády között. (Popescu „hazugnak” nevezte Bernádyt, amiért emez párbajra hívta ki.)⁸⁴ Azonban a Bernády-mítosz képzéséhez kitűnő építőkövnek bizonyult a *Maros*-ban olvasható legenda. Ha belegondolunk, nem nehéz elképzelni, hogy Bernády, a volt rendőrfőkapitány pisztolyt ránt ellenfelére. Az újság szerint a párbaj végkimenetele: Popescu a levegőbe lőtt, amire Bernády nem élt lövési jogával, így a felek továbbra sem békültek ki. Ez pedig egy olyan hír lehetett volna, ha megtörténik valóban, amelyet egy „olyan városban, melyben a fütty egyike városvégről a másikra hallatszik”,⁸⁵ nem igazán lehet eltitkolni a közvélemény és a szemfüles újságírók előtt.

Tanulmányunk végkövetkeztetéseként elmondható, hogy Bernády második polgármestersége nem hozott hosszú távon komoly eredményeket, jelentősége nem mérhető a világháború előtti teljesítményéhez. A városvezetés az országos pártpolitikához képest mégis közelebb állt személyéhez, ennek minden kis útvesztőjét ismerte, értette. Személyes kapcsolatai meghatározták politikai irányelveit, ennek alapján megje-

⁸³ A Popescu által szervezett eseményre ő maga is puccsként utalt a későbbiekben.

⁸⁴ *Maros*, 1928, november 18.

⁸⁵ MOLTER: *I. m.* 681.

lölhetők azok a helyi és országos kulcsfigurák, akiknek támogatását (esetenként rajongását) élvezte, amikor ezekkel szakított (az OMP-ből történt kilépéssel, másrészt a Bem-szobor elajándékozásával), ez polgármestersége végét is jelentette. Ugyanígy ez mondható el nagy vonalakban a román elittel fenntartott kapcsolatairól is. Bernády a századforduló liberális eszmevilágában vált politikussá, szabadelvű kötődéseit megtartotta az impériumváltás után is, ám látnia kellett, ezek a liberálisok nem ugyanazok a liberálisok, akik a régi Magyarország sokszínűségében szocializálódtak. Az új országban a liberálisok befolyásának köszönhetően olyan ügyek elintézéséhez kapott viszonylagos szabad kezet, ami más körülmények között egy magyar polgármester számára a királyi Romániában elképzelhetetlen volt. Mi több, Vásárhely kivételével 1920–1940 között egyetlen erdélyi municípium élén sem állott magyar polgármester. Másfelől Bernádyra más román politikai pártok is komoly tárgyalófélként tekintettek, elismerték városvezetői erőit. Ilyen volt a különben gondolatvilágától ugyan-csak távol álló Nicolae Iorgával való viszonya. 1927. május 22-én Bernády részt vett a Román Művelődési Kongresszuson (lebonyolításához felajánlotta a Kultúrpalota nagytermét), ahol hosszú román nyelvű beszédet is mondott, amelyet Iorga el is kért közlésre újsága részére. (Igaz, két nap múlva Gyergyószentmiklóson már úgy nyilatkozott: „dr. Bernády polgármesterrel milyen jó közös egyetértésben élnek még a románok is, ámbár Bernády nem tud jól románul”).⁸⁶

Bernády pacifikáló szándéka a román–magyar viszony javítására nem vezetett eredményekre: megközelítése egyrészt nem volt időszerű, másrészt ezt nem tudta elfogadtatni magyar pártfőgóiival. Erről a miniszterelnökhöz 1928 decemberében címzett levelében (amely polgármesterségének egyfajta számadásaként, kiértékelőjeként is felfogható) így nyilatkozott: „igyekeztem minden időben a román és a magyar nemzetek egymásra utaltságának tudatában a román–magyar megértés előkészítésében dolgozni.”⁸⁷ A városra, illetve önmagára úgy tekintett a világháború elvesztése és az impériumváltás után is, mint a „magyar többségű város (sikeres vagy kevésbé sikeres) magyar polgármestere”. Bernády maga is érezte a magyar politikai és társadalmi közeg lassú hanyatlását, ámbár nem köszönt el végleg a politikától. Ezután következett a Magyar Polgári Demokrata Blokkal való „kísérletezése”, amely már egy új tanulmány témája, de kétségtelen, hogy a továbbiakban sokkal visszavonultabban élt.⁸⁸ Életművének összegzésétől azonban még távol állunk, további kutatások szükségesek, hogy személyisége a maga teljes összetettségében, ellentmondásaival együtt megismerhetőbbé váljon az utókor előtt.

⁸⁶ *Székely Napló*, 1927. június 1.

⁸⁷ MMNL, dr. Bernády György iratai, 68/1928. sz., 10.

⁸⁸ Az Országos Magyar Párttól sem szakadt el végleg, mivel 1933-ban kibékült velük, majd visszalépett a pártba. *Ellenzék*, 1933. július 18.

Pál-Antal Sándor

MAROSVÁSÁRHELY VÍZMŰVESÍTÉSE A 20. SZÁZAD ELEJÉN

Előzményei

A dualizmus időszaka Magyarországon, így Marosvásárhelyen is kedvező feltételeket biztosított a városiasodási folyamatok felgyorsulásához, az urbanizáció kiteljesedéséhez. A korszakban a város előtt nyitva állt a gyors növekedés és fejlődés esélye, és Marosvásárhely tudott élni a kínálgató lehetőségekkel. Megragadta az alkalmat, kiemelkedett a vidék szürkeségéből, és a hazai város-hierarchiában előkelő helyet harcolt ki magának. Né pessége a 19. század közepétől az első világháborúig megkészszerződött, ami országos viszonylatban számottevő. Az egykori vidéki kisváros 25 000 főre gyarapodott lakosságával a negyedik legnagyobb Erdély-részi településsé nőtte ki magát. A gyors fejlődést elősegítő egyik fő tényező a vasúthálózat volt, mely bekapcsolta az ország vérkeringésébe. A város a térség egyik kereskedelmi-ipari centruma lett, amely regionális központi szerepkört is ellátott.

A kedvező közlekedés-földrajzi adottságokon és gazdasági környezeten túl az urbanizáció tekintetében kiemelkedő jelentősége volt annak a ténynek, hogy a város konstruktív együttműködést tudott kialakítani a kormánysszervekkel, a belügy-minisztériummal valamint a földművelésügyi minisztériummal, amelyek részéről jelentős támogatásban részesült fejlesztési programjai megvalósítása érdekében. A városvezetés eredményesen kamatoztatta kapcsolatait is a központi intézményekben tevékenykedő személyekkel. Egy-egy előnyös pozíció vagy intézmény megszerzése érdekében sokszor kihasználta a helyi kötődésű, országos befolyással rendelkező politikusok (pl. a marosvásárhelyi Sándor János belügyi államtitkár) közbenjárását. A városvezetés mentalitása, a helyi elit vállalkozó szelleme, progresszív szemlélete és polgári öntudata is hathatósan hozzájárult a gyors fejlődéshez. A döntéshozók tudatosan törekedtek a városszépítésre, a lakosság igényeit kielégítő modern intézmények meghonosítására és a provincializmus ellensúlyozására. E szándékok összhatásaként épült ki a 20. század elején a várost behálózó korszerű műszaki infrastruktúra.

Marosvásárhely lakosságának gyors ütemű szaporodása, a növekvő népsűrűség az egyre gyarapodó közegészségügyi problémák előidézésével – társulva a vagyonoso-

dó polgárok fokozódó higiéniai, kényelmi elvárásaival – a városvezetéssel szemben új igényeket fogalmazott meg. A város életében beállt változások szükségessé tették a tudatos és tervszerű városfejlesztési koncepciók kidolgozását, valamint a korszerű infrastrukturális intézmények, közművek kiépítését.

A városvezetés az 1890-es évekig – a korabeli közfelfogásnak megfelelően – elsősorban hagyományos rendészeti feladataira összpontosított, s nem mutatott készséget újszerű feladatok felvállalására, így modern közműhálózatok kiépítésére sem. A város előljárósága megelégedett a település közegészségügyi, köztisztasági állapotának ellenőrzésével és az erre vonatkozó határozatok, városi szabályrendeletek megalkotásával. A város döntéshozó szervének, a törvényhatósági bizottságnak a közgyűlésein rendszeresen napirendre került az egészségügyi és járványügyi helyzet értékelése, és számos intézkedést hoztak a „közegészségügyi érdek” jelszavára hivatkozva. A gyarapodó gondok elhárítása érdekében kiemelt figyelmet fordítottak az utcák tisztán tartására, kövezésére, a pangó vizek lecsapolására, az árnyékszékek, pöcegödrök megfelelő állapotban tartására. Csapadékos időjárás alkalmával a város gondoskodott az összegyűlt sár kihordásáról, száraz időben az utcák locsolásáról. Szabályozták az állattartás kereteit; a közbiztonságról és a hús- és húsvágás szabályairól is külön rendeleteket alkottak. Járványveszélyes időszakokban megelőző óvintézkedéseket hoztak a betegségek kiterjedése és terjedése megakadályozására. Az utcák, a vendéglátóhelyek, a boltok, a vágóhíd és a vasútállomás tisztaságára ilyenkor még fokozottabban felügyeltek, csakúgy, mint a pöcegödrök fertőtlenítésére, illetve a trágyahalmok és hulladékok eltávolítására. A gyermekek között halálos áldozatokat is szedő betegségek (kanyaró, influenza, diftéria) ellen iskolabezárásokkal és fertőtlenítési kampányokkal védekeztek.

A városvezetés komoly erőfeszítéseket tett ugyan az említett kérdések kezelésére, de a technikai módszerek tökéletlensége, a ráfordítható pénzeszközök szerénysége és a koncepcióhiány következtében a polgárok mindennapjait megkeserítő problémák gyökeres orvoslására nem került sor. Az úthálózat karbantartásán, a közegészségügyi–köztisztasági állapotok rendeleti szabályozásán és hatósági ellenőrzésén, a rendszertelenül és csak helyenként kiépült felszíni csatornahálózat javításán és a közvilágítási rendszer fenntartásán, azaz a városi lét elviselhetővé tételéhez elengedhetetlenül szükséges minimum-biztosításán túl a városvezetés nem mert nagy költségigényű és megtérülési kockázatú beruházásokba, kétes kimenetelű vállalkozásokba bocsátkozni. A nagyobb horderejű beruházások felvállalására a város sokáig csak központi ösztönzésre vállalkozott.

A vízkérdés megoldását célzó első lépések

A m. kir. Belügyminisztérium az 1891. március 29-i 16.076. számú leiratában utasította a várost a közegészségügyi hiányok minél előbbi orvoslására.¹ Radikális intézkedésként az egészséges ivóvízzel való ellátást és a csatornázás megvalósítását helyezte kilátásba. A leiratra válaszként tett tanácsi javaslatra a város törvényhatósági bizottsága 1891. május 5-én utasította a tanácsot a város egészséges ivóvízzel való ellátása és csatornázása kérdésének tanulmányozására és az erre vonatkozó tervek és a költségvetési előirányzat elkészítésére.²

A tanács szakvéleményezésért a m. kir. Földművelésügyi Minisztériumhoz fordult, amelynek keretében szakosodott ügyosztály működött, az Országos Vízépítési Igazgatóság Közegészségügyi Mérnöki Hivatala (később Osztálya). A földművelésügyi miniszter 1893 nyarán a város lakosságának egészséges ivóvízzel való ellátása kérdésében véleményadásra dr. Prunics György segédgeológust nevezte ki. A szakember a kérdést legbiztosabban és legcélszerűbben csakis a Maros természetesen szűrt vizének kútrendszerekkel egy közös medencébe való összegyűjtése s ebből a város területére való bevezetése által vélte megoldhatónak. Az elkészült szakjelentést a Földművelési Minisztérium a 49.358/1893. számú leiratában azzal az ajánlattal közölte a kérvényezőkkel, „hogy amennyiben a város közönsége a vízellátás kérdését a geológiai vizsgálat eredménye szerint egyedül célravezető s helyes módzat szerint megoldani hajlandó, e részbeni felterjesztése alapján kész lesz ő méltósága a város közönségét ezen törekvésében támogatni, s a szükséges tervezeteket és költségvetést elkészíttetni”.³ Prunics jelentését Geréb Béla polgármester a város törvényhatósági bizottságának 1893. október 14-én tartott közgyűlésén ismertette. A jelentést egy erre a célra kinevezett bizottság véleményezte, és elfogadhatónak találta. Ennek alapján a bizottság gyűjtőkutak helyéül a Marostól jobbra, Remeteszeg és Marosszentanna községek között fekvő területet jelölte ki. A vízmű létesítése fölötti végleges döntés előtt szükségesnek tartotta próbakutak ásását és a nyert víz elemzését. Addig is a városközpont vízzel való ellátására, átmeneti intézkedésként, ajánlották a rossz állapotban levő piaci kút (Bodor-kút) rendbetételét és a többi csorgó medrének kővel való kirakását. A Bodor-kúttal kapcsolatosan javasolták a kutat ellátó víz forrásának felkutatását, amely az eddig ismertnél fennebb, a Klastrom (ma Mihai Viteazul) utca táján, gyűjtőmedencéjét pedig az eddiginél feljebb helyeztesse, és a többi csorgó medrét kővel kirakassa.⁴

¹ Román Nemzeti Levéltár Maros Megyei Hivatala, Marosvásárhely város levéltára (a továbbiakban: Mvhely lt), Közgyűlési jegyzőkönyvek, 71/1891. sz., 20–21.

² Uo.

³ Mvhely lt, Közgyűlési jegyzőkönyvek, 73/1893. sz., 68–70.

⁴ Uo.

A szakbizottság álláspontját a közgyűlés magáévá tette, a város – dr. Prunics György javaslata szerint – szűrt Maros-vízzel való ellátását szükségesnek nyilvánította, és elfogadta. Ugyanakkor elhatározták, hogy amennyiben a vízelemzések jóknak bizonyulnak, a szükséges tervezetek és a költségvetés elkészíttetése iránt a földművelésügyi minisztert haladéktalanul felkeresik. Míg a tervek elkészülnek, a törvényhatósági bizottság megbízta a tanácsot, hogy az akkor ivásra használt közutakat rendbe tegye, és agyagsövekkel is ellássa.

Az Országos Vízépítészeti és Talajjavító Hivatal a vízvezeték tervéhez szükséges előmunkálatokat 1894 augusztusában megkezdte. Először elvégezték a város lejt mérését, ami után a próbafúrások következtek. 1894. október 24-i átiratában Farkass Kálmán királyi mérnök, a Hivatal vezetője értesíti a várost, hogy a vízművek megtervezéséhez szükséges előmunkálatokat befejezték, és a vízbeszerzés helyét próbafúrások segítségével megállapították. Ugyanakkor arra kéri a tanácsot, hogy részben az eddigi, de főképpen a még szükséges előmunkálatok elvégzésére, nevezetesen a próbakút süllyesztésére, annak szivattyúzására és a még folyamatban lévő próbafúrások költségére 2000 forint fedezetről gondoskodjon.⁵

Az 1894. december 4-i törvényhatósági bizottsági közgyűlésen a Hivatal pénzbeli igényének tárgyalásakor dr. Bernády György, akkor még csak bizottsági tag, a kút elkészítését, illetve az azzal kapcsolatos kiadások biztosításának szükségességét elleanezte. „Tekintettel arra – mondta –, hogy az eddigi fúrásokkal nyert vizek jónak nem találtattak, s valószínűleg a próbakút vize sem lesz az egészségi követelményeknek megfelelő, nehogy ez által a város közönsége ok nélküli kiadásai merüljenek fel,” a 2000 forint költségnek felvételét mellőzendőnek indítványozta. Indítványát elfogadták, és a kért összegnek a költségvetésbe foglalását elvetették. A határozatról levélben értesítették a Hivatalt. Ez a lépés kellemetlen konfliktust váltott ki a két intézmény között.⁶

Az értesítésre Farkass Kálmán a Hivatal részéről egy terjedelmes levélben sértődött reagált. Az 1895. január 10-én kelt válaszban a város állásfoglalását szakmai rátermettsége kétségbevonásának tekintette, és kilátásba helyezte a munkálatok beszüntetését.⁷ A fenyegető válasza a törvényhatósági bizottság a polgármester javaslatára az 1895. január 21-én tartott közgyűlésen a korábbi határozatát megváltoztatta. Az igényelt összeg helyett megszavazott 1000 forintot, és felvállalta a szükséges anyagok saját tartalékából való biztosítását.⁸

A Vízépítési és Talajjavító Hivatal a munkálatokat azon év nyarán folytatta. A próbafúrások folytatása előtt, Hoffmann Károly mérnök 1895. július 12-én kel-

⁵ Mvhely lt, Műszaki iratok, 80. sz. doboz, 8.

⁶ Mvhely lt, Közgyűlési jegyzőkönyvek, 74/1874. sz., 76.

⁷ Mvhely lt, Műszaki iratok, 80. sz. doboz, 38–39.

⁸ Uo. 10–13.

tezett felkérésére, a tanács beszerezte a Marosi Felső járás Főszolgabírói Hivatala hozzájárulását próbakútfúrások végzésére Marosszentanna, Udvarfalva, Várhegy, Marosszentgyörgy és Nagyernye határában.⁹ A fúrásokat egy hónap alatt elvégezték, és 1895. augusztus 12-én a különböző fúrásokból merített 11 üveg vizet vegyelemzés végett elküldték az Országos Chemiai Intézetnek.¹⁰

A munkálatokról 1896. március 30-án Farkass Kálmán osztályvezető általános tájékoztatót készített.¹¹ Ebből értesülünk arról, hogy elsősorban a város lejtmerését végezték el, amit a próbafúrások követtek. Miután kifogástalan vízre nem akadtak, a fúrásokat 1895. év július–augusztus havában is folytatták. A fúrásokat a Maros völgyében, a Maros mentén végezték, remélve, hogy a völgy kavicsrétegében természetesen szűrt Maros-vizet nyerhetnek. Az első fúrásokat a város közelében végezték, de látva, hogy az így nyert vizek nem kifogástalanok, távolabb is próbálkoztak, anélkül azonban, hogy jobb eredményre jutottak volna.

Szám szerint 44 ilyen próbakutat fúrtak a várostól felfelé egészen Marossárpatak község határáig. A legtöbb fúrás 5–6 m mély volt, két helyen 22 m mélységig jutottak, de a felső kavicsrétegen kívül más vízhold rétegre nem akadtak, hanem állandóan szürke agyagban dolgoztak.

A fúrólyukakból merített vizet az Országos Chemiai Intézetben vegyelemeztek.¹² Az elemzések gondos áttanulmányozása után meggyőződtek arról, hogy természetesen szűrt Maros-víz csakis egy helyen található, éspedig Várhegy község felett, a 29. számmal jelölt fúrólyukban. Ezt a helyet azonban jó minőségű vize dacára, a nagy távolság miatt – majdnem 10 km – nem ajánlották, mert elviselhetetlen költséggel járt volna. Mind közül a fűrésztelep feletti helyet tartották a legelőnyösebbnek, és a próbakút süllyesztését is oda kérték.

A hely kiválasztását azzal indokolták, hogy az e helyről nyert víz ellen kémiai szempontból kifogás alig tehető, és valószínű, hogy a víz a próbakút szivattyúzása alkalmával javulni fog, mert ha a kút erős szivattyúzásnak lesz alávetve, akkor abban a vízszint tetemesen süllyedni fog, minek következménye, hogy nagyobb mennyiségű Maros-víz fog a kútba tódulni, mely a kavicsrétegben előzőleg természetes szűrésen megy keresztül.

A Vízépítési Hivatal igényének megfelelően a tanács 1896. július 10-én versenytárgyalást hirdetett a próbakút megépítésére, de senki sem jelentkezett.¹³ Szorult helyzetében a tanács a kútépítést kénytelen volt magára vállalni. A munkálatok elvégzésével megbízott Flesch Adolf, a város mérnöke az ügy kerékkötőjének bizonyult. 1896.

⁹ Uo. 44.

¹⁰ Uo. 58.

¹¹ Uo. 59–63.

¹² Uo. 66–67.

¹³ Uo. 68–70.

szeptember 19-én a tanácshoz címzett jelentésében a kútépítés költségességét és idő-szerűtlenségét hangoztatta. Szerinte a kútépítés többletkiadásokat is igényel majd, és pénzt erre még a következő évben sem lehetne szerezni, mert azt a költségvetésben nem irányozták elő. De a megépítést értelmetlennek is tartotta, amikor a következőket írta: „de még a jövő évben sincs szükség erre, mert a vízvezeték létesítése csak még a késő jövő kérdése, és így nincs értelme, [hogy] egy pár évig használatlan legyen”.¹⁴ A kifogásokat a tanács nem fogadta el, a mérnök értésére adta, hogy a próbakút építése halaszthatatlan, és határidőként 1897. július 1-jét jelölte meg. Flesch azonban még 1900-ban sem készítette el azt, minden évben a pénziánnal mentegőzött.¹⁵ A feladat el nem végzéséért mégsem vonta őt felelősségre senki. Úgy tűnik, ebben az időszakban a város vezetésében a vízügy számára kedvezőtlen fordulat állt be, amely évekkel visszavetette a város modernizációját biztosító egyik legfontosabb kérdésnek a megoldását.

A vízmű ügye végül 1901 nyarán mozdult el a holtpontról. 1901. június 11-én Spitzer Károly kolozsvári vállalkozó megtudva, hogy Marosvásárhely a város területén csatornázás és vízvezeték létesítését tervezi, annak elvégzésére konkrét ajánlattal fordult a tanácshoz.¹⁶ „Úgy vagyok értesülve – írta Spitzer –, hogy a város megfelelő tőke hiányában, illetőleg tőke nélkül, azon az alapon óhajtáná a berendezést létesíteni, hogy a vállalkozó a művet saját költségére állítaná be, s a város azt az e címre befolyandó díjakból és jövedelemből hosszabb időn át törlesztené le.”¹⁷ Felajánlotta, hogy a város területén a vízvezeték és csatorna főhálózatát és egyéb berendezést a város minden előzetes anyagi hozzájárulása nélkül, saját költségén megvalósítja, ha a város miniszterileg jóváhagyandó szabályrendeletben kötelezi a lakosságot, illetőleg a háztulajdonosokat a házi-vezetékek beállítására és a megállapítandó csatorna- és vízdíjak fizetésére. A díjakat a városnak saját közegei által közigazgatási úton kellene behajtania, és a mű forgalomba helyezésétől számítva 75 éven át félévenként neki, illetőleg jogutódjának a város felelőssége mellett átadnia. 75 év után az összes berendezés, csatornák stb. minden kártalanítás nélkül átmennének a város tulajdonába. Azt is feltételül szabta, miszerint a város kizárólagos jogot biztosít neki, hogy az említett 75 év alatt minden házi vezeték berendezését, a házi csatornáknak a városi főcsatornával való összekötését, megállapítandó díjszabás mellett, egyedül ő végzi el, és hogy vállalata és annak jövedelme után minden városi adótól és egyéb városi közterhektől mentesül.

1901. június 15-én Marosvásárhely város tanácsa véleményezést kért Kolozsvár polgármesterétől Spitzer vállalkozó képességei és megbízhatósága felől, majd

¹⁴ Uo. 75.

¹⁵ Uo. 79–81.

¹⁶ Mvhely lt, Közgyűlési jegyzőkönyvek, 81/1901. sz., 55–56.

¹⁷ Mvhely lt, Műszaki iratok, 80. sz. doboz, 188.

alaposabb tájékozódás érdekében előbb Arad, Brassó, Győr és Szombathely, majd Gyulafehérvár, Kassa, Komárom, Nagyszeben, Nagyvárad, Segesvár, Sepsiszentgyörgy, Szeged, Székesfehérvár, Temesvár és Pozsony polgármestereihez fordult.¹⁸ A megkeresésekben nyolc pontba foglalt kérdésre kért tájékoztatást tőlük. A kérdések a vízvezeték és csatornázás létesítésének házilag vagy koncesszió révén való elvégzésére, az építési költségekre, a vízvezeték használatának kötelező voltára, a víz- és csatornadíjakra, a tervezők és az építők kilitére, a jövedelmezőségre, a közegészségügyi viszonyok javulására és az egy lélekre jutó vízfogyasztásra vonatkoztak.

Az első négy város augusztusban küldte meg a kért felvilágosításokat, a többi november és december folyamán. A beérkezett válaszok 15 város vízellátási és csatornázási helyzetét ismertetik.¹⁹ A választ küldő 15 város közül ma négy (Győr, Szombathely, Székesfehérvár és Szeged) magyarországi, kettő (Pozsony és Kassa) szlovákiai, egy (Komárom) részben magyarországi, részben szlovákiai, nyolc pedig romániai. A válaszok értelmében a vízmű- és a csatornaépítés a 19. század utolsó évtizedében vált aktuálissá. Ilyen jellegű régebbi munkálatokat csak Szegeden és Pozsonyban végeztek. Az utóbbi vízműve már 1894 előtt megvolt; ekkor a város átvette azt egy magánvállalattól. Szegeden 1862-ben épült ideiglenes vízmű, a véglegesnek a tervei voltak elkészítve. Kiegészítésképpen megjegyezzük, hogy Kolozsvár vízműve 1892-ben épült.

A megszólaltatott települések különböző nagyságrendű városok voltak. Lélekszámuk 7000 és 102 000 között mozgott. A legnagyobbak: Szeged és Pozsony 102 000, illetve 65 800 lakosúak voltak, de Nagyvárad és Arad is 50 000 fölötti lélekszámmal rendelkezett. Következett Brassó 34 600 lélekkel, valamint Székesfehérvár 30 600-zal. Négy város lélekszáma (Győr, Szombathely, Nagyszeben és Komárom) 20 000–30 000 között mozgott. Segesvár a maga 12 000 és Sepsiszentgyörgy a 7000 lakosával a kisebb városok közé tartozott.

1901-ben vízvezeték-hálózattal ellátott vízműve és csatornázása Győrnek, Szombathelynek és Pozsonynak, részben pedig Aradnak és Szegednek volt. Arad vízellátása 25 000 lakos szükségletét biztosította, mivel nem terjedt ki a városhoz tartozó tanyákra, a szegedi vízmű csak a Nagykörúton belüli terület 20 400 lakosát szolgálta ki. Csak vízműve volt Nagyváradnak, Nagyszebennek, Brassónak és Sepsiszentgyörgynek. Részben kiépített csatornázással Székesfehérvár rendelkezett. Még nem volt sem vízvezetéke, sem csatornarendszere Kassának, Gyulafehérvárnak,

¹⁸ Uo. 135.

¹⁹ Uo. 100–133, 138–183. A fennebb említett városok válaszainak részletesebb elemzését lásd: PÁL-ANTAL Sándor: Adatok a magyarországi városok 1901. évi vízellátásáról. In: *Szűzvel és tettel. Tanulmányok Á. Varga László tiszteletére*. Szerk. HORVÁTH J. András. Budapest–Salgótarján, 2008, 253–268.

Segesvárnak, Temesvárnak és Komáromnak. Készülő vízbevezetési terve volt Kassának, Komáromnak, Székesfehérvárnak és Segesvárnak, csatornázási terve pedig Nagyszebennek.

A vízművek építési költségei között nagy eltérések mutatkoztak, a városok földrajzi viszonyaitól és más adottságoktól függően. A legdrágább vízmű az aradi és a brassói volt. Az első 1 600 000, a második 1 040 000 koronába került. Következett a nagyszebeni 700 000-rel, illetve a hasonló összegre tervezett szegedi és székesfehérvári stb. A csatornázások közül a szegedi 1 100 000 koronába, a szombathelyi 530 607-be került. Amint később látni fogjuk, a marosvásárhelyi vízmű és csatornahálózat kiépítése, a hátrányos földrajzi viszonyok miatt, a felsoroltakénál sokkal költségesebb lett.

A vízműveket Győr és Szombathely házilag készítette, de a városok többsége vállalkozókkal dolgoztatott, megtartva a tulajdonjogot. Csak Arad és Pozsony volt kivétel. Ott a vízművek már kezdettől magántulajdonban voltak, az utóbbi esetében azonban a város megvásárolta. A lakosság vízszükségletének megállapításánál is nagy eltérések észlelhetők. A legmagasabb vízfogyasztást Szegeden találtuk, lakosonkénti napi 160 l-t. Következett Brassó, Győr, Nagyszeben, Székesfehérvár és Szombathely napi 100 l-rel, Nagyvárad 75-tel, Arad 60-nal és Sepsiszentgyörgy 46-tal. A még meg nem valósított tervek alapján Komáromban napi 100 l vízzel és Segesváron 75-tel számoltak. Az átlagos napi vízfogyasztás egyben tükrözi egy-egy vízmű kapacitását is. Míg a szegedi napi kapacitása 4610 m³, a nagyszebeni csak 1700.

A vízvezetéknek a lakásokba való bevezetése a legtöbb esetben ekkor még szabályozatlan volt. Egyesek szabályrendeletben kötelezték a háztulajdonosokat a vízvezeték bekapcsolására, ahogyan tette azt Győr, Szombathely és Nagyvárad. Mások, mint Brassó, közvetett úton jártak el. Az utóbbi szabályrendeletbe foglalta, hogy akinek a háza a csőhálózattól 75 méteren belül fekszik, az vízdíjfizetésre kötelezett. Aradon, Nagyszebenben és Sepsiszentgyörgyön a vezetékes víz használata nem volt kötelező.

A fenti példákból kitűnik, hogy a 19–20. század fordulóján városaink jelentős része a modernizálás teljében volt, amelynek nélkülözhetetlen része az egészséges vezetékes ivóvízzel való ellátás, valamint a csapadék- és szennyvizek levezetését biztosító csatornázás kiépítése. Egyes városok, főként a nyugatiak, elöl jártak e téren, mások a 19. század utolsó éveiben fogtak hozzá vízműveik és csatornahálózatuk kiépítéséhez. Egy évtized múlva a nagyobb városok eljutottak abba a fázisba, amikor kijelenthették, hogy vízgondjaik nagyjából megoldottnak tekinthetők. Természetesen ez nem azt jelenti, hogy a vezetékes víz bevezetésével az ivóvíz kérdése véglegesen megoldott volna. Hiszen a következő évtizedekben napirenden vannak a víz- és csatornahálózatok karbantartási gondjai mellett a rohamosan növekvő városi lakosság növekvő vízigényének a kielégítése és a víz minőségének biztosítása.

Dr. Bernády György polgármestersége és egy új korszak kezdete

Dr. Bernády György gyógyszerész és jogász az 1890-es évek elején kapcsolódott be nagy lendülettel a helyi közéletbe. A polgármesterségét megelőző években a városi törvényhatósági bizottság aktív tagja, 1896–1900 között országgyűlési képviselő, majd rövid ideig a város rendőrkapitánya. 1902. március 5-én a városi törvényhatósági bizottság közgyűlése a város polgármesterévé választotta. Megválasztásakor már jól ismerte a város megoldásra váró gondjait. Modernizációs célkitűzéseit székfoglaló beszédében hozta először nyilvánosságra. A polgármesteri szék elnyeréséért vívott küzdelemben már kiforrott, logikusan felépített modernizációs programmal érkezett. Így kortársai előtt ismereteseek voltak elképzelései, és személyes rátermettségét, tettekézségét is tapasztalhatták már.

Dr. Bernády György a megválasztása alkalmával tartott székfoglaló beszédében a modern Marosvásárhely megteremtését tűzte ki legfőbb céljának.²⁰ Ekkor a modern városról alkotott elképzeléseiről, a reformtervek keresztülvitelére sarkalló tényezőkről, a korszerű városi infrastruktúra elemeiről beszélt, s realisan ábrázolta azokat az elmaradt viszonyokat, melyek az átalakulás előtt álló várost jellemezték.

Beszéde elején az előtte álló feladatok nagyságát emelte ki: „Teljes tudatában vagyok azon nagy, hogy ne mondjam óriási feladatoknak – mondta dr. Bernády –, amelyek ezen állás betöltése közben reám várakoznak, teljes tudatában vagyok azon nehézségeknek, amelyekkel ezen feladatok megoldása közben meg kell küzdenem.”

Első teendőjének a városi közigazgatás rendbetételét állította, amikor kijelentette: „Minden törekvésem oda fordítom első sorban, hogy e város közigazgatása lehetőleg gyors, de mindenekfelett becsületes legyen. Hogy az a viszony, az a bizalmatlanság, hogy ne mondjam: ellenséges indulat, amellyel ma e város lakosságának egy része a tisztviselői kar iránt viseltetik, lehető rövid időn kölcsönös megértés és megbecsülés alapján oly bizalmassá legyen, aminővé annak nemcsak a tisztviselői kar, de a város közönségének érdekében is lennie kell.”

Megfogadta, hogy a város anyagi ügyeinek vezetésében a legnagyobb körültekintéssel, takarékoskodással, a törvényes rendelkezések és formák szigorú betartása mellett fog eljárni. Ígérte, hogy a nagy megterheltetés alatt görnyedő polgárságot minden további megterheltetéstől kímélni fogja. De azért szükségesnek tartotta megemlíteni, miszerint „vannak bizonyos körülmények közegészségügyi, rendészeti, köztisztasági s végül szépészeti tekintetben, amelyeket a jelen súlyos viszonyok között nem szabad, s nem lehet egészen tekinteten kívül hagyni”.

Beszédében rendkívül kedvezőtlen képet festett a városi iskolaügy helyzetéről, szégyenteljesnek nyilvánítva azt. „Székelyföld fővárosában – mondja – mintegy kétezerre megy azon tankötelesek száma, akik a legelemibb oktatás áldásaiból is ki van-

²⁰ A beszéd közölve a *Székely Lapok* 1902. március 9-i számában.

nak zárva. Szégyenpír futja el arcomat, amidőn be kell ismernem azon körülményt, hogy alig van községe hazánknak, amelyben az ifjúság akkora százaléka nélkülözné a legelemibb oktatást, mint a mekkora százaléka e város területén nő fel minden oktatás nélkül.” Ezért iskolák építését és az oktatási viszonyok gyökeres megváltoztatását helyezi kilátásba.

Ezután vázolta a város jövedelmi forrásainak gyarapítását célzó elképzeléseit. E téren különösen fontosnak tartotta a város vámszedési jogának rendezését, annak teljes egészében való megtartását, a város jövedelmének, bevételeinek osztatlan megőrzését. Anyagi tekintetben rendkívül fontosnak és soron kívüli gondot igénylőnek minősítette az épülő városi gőztéglagyár ügyének végleges megoldását, amelyet komoly bevételi forrásnak tekintett. Következett a közlekedés modernizálása, a járdák lefektetése, az utak jó karbantartása, az útszélek befásítása, a város szabályozási tervének elkészítése, a szabályrendeleteknek a megváltozott viszonyok szerint való átdolgozása, újabb szabályrendeletek készítése, új, eddig még ki nem használt jövedelmi források kiaknázása.

Miután Marosvásárhely város 1902. március 5-i közgyűlése az újdonsült polgármester programjának bizalmat szavazott, az hozzáfoghatott tervei megvalósításához. A modern város kellékei közül a közegészségi körülmények javítását az új polgármester programjában még csak megemlítette, de tisztában volt a kérdés sürgető voltával. Tisztában volt az egészséges ivóvizet biztosító vízhálózat és a csatornázás jelentőségével, és azzal is, hogy ez a két létesítmény áldásos hatását együttesen fejtheti ki leginkább. Jól látta, hogy a vízvezetéknek nemcsak ivóvizet szolgáltató szerepe fontos, hanem közegészségi hatása is. A tisztaságra, a kényelemre egyre fogékonyabb polgárság higiéniai, fürdési, mosási igényeit, az utcalocsolást, a csatornahálózat öblítését, az ipari üzemek ellátását, a tartósításhoz szükséges tiszta jég előállítását is meg lehetett ezáltal oldani. A vízvezeték lehetővé tette a korabeli városok egyik fontos problémája, a tűz elleni védekezés megnyugtató rendezését, a tűzoltóság hatékony működését. Bernády ugyanakkor felmérte a város anyagi lehetőségeit, pénzügyi helyzetének ziláltságát, és azt is, hogy e két rendkívül költséges mű által igényelt beruházások csak alapos előkészítés után kivitelezhetők.

Gyakorló várospolitikusként tisztában volt azzal, hogy a reformok legnagyobb akadálya a pénzhiány. A városok rendes bevételei és a polgárságot terhelő pótdadó nem volt elégséges a fejlesztési programok finanszírozásához. A kincstártól megváltott s házi (városi) kezelésbe vett fogyasztási adók, a kivethető vámok és illetékek, az újonnan létesített kommunális intézmények után nyerhető bevételek (pl. vízvezeték- és csatornadíj) mellett kölcsönök felvétele is szükségszerű volt. A szűkös anyagi forrásokkal rendelkező városnak ki kellett használnia az állami segítséget. E téren Bernády sikeresen kamatoztatta négyévi képviselőségét és a fővárosi felső körökkel kiépített kapcsolatait.

Dr. Bernády 1913-ig viselte először a város polgármesteri tisztségét, azután öt évig a város főispánja volt. Ez alatt a majdnem 15 év alatt megvalósította álmai jelentős részét, amelynek egyik legfontosabb eleme a vízmű- és a csatornahálózat megépítése volt.

A víztelep és a vízvezetékhalózat-kiépítés előkészítése

Dr. Bernády polgármesterré választása idején az utcák szabályozása és az aszfaltozás már folyamatban volt. 1902. június 1-i számában a *Székelység* című helyi lap cikke, a *Városunk mizériái* a vízvezeték és a csatornázás hiánya miatt háborgott. „Városunk – írta a lap – a fejlődést is hátulról kezdi. Az ország minden nagyobb városa úgy intézte ügyeit, hogy mindenekelőtt ellátta magát vízvezetékkel és csatornázással, s csak azután a külső szépészettel, aszfalttal. Nálunk a hátulját kezdik. Lesznek egy-két év alatt szépen aszfaltozott utcáink, s az aszfalt mellett meggyülemlett utcai és az udvarokból kifolyó szennyes vizekből bűzös pocsolyáink. S aztán mondjuk, hogy nem halad városunk.”²¹

A vízvezeték és a csatornázás elodázhatatlan kérdésével tisztában volt az új polgármester is, és megoldást keresett. Kihasználta az alkalmat, amikor Darányi Ignác földművelési miniszter 1902 őszén a városba látogatott, és szakmai támogatását kérte a város vízügyi kérdéseinek megoldására. A látogatóba jött miniszter ezt szóban meg is ígérte. Erre a polgármester a tanács nevében 1902. november 5-én hivatalos kéréssel folyamodott hozzá. „Városunk helyi irányban leendő fejlődésének akadályai, eltekintve attól, hogy a világforgalomtól elzárva zsákutcában vagyunk, és így az ipar és kereskedelem fellendülését, a forgalmi viszonyok megváltozása előtt még nem is remélhetjük, nagy részben az egészségügyi viszonyokban rejlenek – szól a folyamodvány –, a mennyiben ivóvizeink kifogás alá esnek, a szennyes anyag a vízcsatornák hiányában levegőnket fertőzi meg, mi tekintetben a járványos kóroknak gyakori fellépése, a halálozási számarány emelkedése igenlő bizonyosságul szolgálnak. [...] Nagyméltóságodnak városunkban történt látogatása alkalmával ezen okok sarkaltak kifejezést adni azon kérésünknek, hogy városunknak ivóvízzel leendő ellátása tanulmányozására a közegészségügyi mérnöki osztály egyik tagját kirendelni kegyeskedjék.”²²

A földművelésügyi miniszter 1902. november 22-én a 102 757/V/3. számú leiratában értesítette a város polgármesterét, hogy utasította az Országos Vízépítési Igazgatóság Közegészségügyi Mérnöki Osztályát a város ivóvíz-kérdésének tanulmányozására.²³

²¹ *Székelység*, 1902. június 1.

²² Mvhelyi lt, Műszaki iratok, 80. sz. doboz, 194.

²³ Uo. 191.

Időközben miniszterváltás történt, ami a munkálatok megkezdésének elodázását is jelentette. Egy évvel később, 1903. november 13-án, a tanács az Országos Vízépítési Igazgatósághoz fordult a munkálatoknak a fagy beállta előtt való megkezdése érdekében. Az Igazgatóság Közegészségügyi Mérnöki Osztálya azonban, máshol való elfoglaltságra hivatkozva, a próbafúrások megkezdését a következő évre ígerte.²⁴

1904. január 26-i feliratában Bernády az új földművelésügyi miniszterhez, Tallián Bélához fordult. Ebben felvázolta az előzményeket, utalt arra, hogy elődje 1902. november 22-i leiratában egyik szakközege kirendelése érdekében intézkedett, de azóta semmi sem történt.²⁵ Az új miniszter az 1904. április 3-i, eléggé fagyos hangvételű válaszában a szakközegei elfoglaltságára hivatkozva sora kivárására utasította a tanácsot.²⁶

Végül, 1904. október 30-án, Szászrégenből jőve, megérkezett Joó István királyi segédmérnök a próbafúrások kitűzése végett.²⁷ A munkák elvégzésére négy embert és karókat igényelt, és kijelölte a próbafúrások helyét. A próbafúrásokat Zsóter Vince kútúrú gépész végezte 5 állandó napszámossal 1905. január 30-a és június 26-a között.²⁸ Közben május végén, amíg a vegyelemzésre felküldött minták eredményét várták, a fúrásokat két hétig megszakították. A vegyelemzés alkalmával ellenőriztették a leginkább használt városi kutak vizét is.

1906 első felében a Közegészségügyi Mérnöki Osztály a kutatásokat és az előtanulmányokat tovább folytatta, és 1907-ben befejezte. Ezután következhetett a vízmű megépítése. A városi törvényhatósági bizottság felhatalmazta a polgármestert a vízvezetéktelep biztosítása érdekében szükséges lépések megtételére (telkek azonosítása és megvásárlásuk előkészítése). A Vízépítési Igazgatóság által készített műszaki tervek kivitelezési munkálataival egy időben a városi tanács is hozzálátott az előmunkálatok elvégzéséhez.

Fordulópontot a mintegy másfél évtizede akadozó vízművesítés munkálatainak felgyorsulásában tulajdonképpen a hadapródiskola kérdése hozott: a városvezetés ekkor tette meg döntő lépését a vízmű és a vízvezeték-hálózat megépítése ügyében. Mivel a város mindenképpen ragaszkodott a katonai iskola itteni létesítéséhez, 1906-ban kötelezettséget vállalt a Hadügyminisztérium felé, hogy 1908. július 1-ig megépíti a vízművet, és biztosítja az iskola vízellátását is.²⁹ Erre az esetre utal Bernády egy későbbi alkalommal, amikor támadják a nagy költségek miatt. 1908. július 15-én Gáspár Antal bizottsági tag szóvá teszi, hogy magasak a vízdíjak, amire vá-

²⁴ Uo. 224.

²⁵ Uo. 252.

²⁶ Uo. 253.

²⁷ Uo. 255.

²⁸ Uo. 256. A fúrócsöveket 1905 augusztusában innen Nagyváradra szállították.

²⁹ *Székelly Ellenzék*, 1907. június 7.

laszként Bernády „emlékezetébe hozza a törvényhatósági bizottságnak, hogy úgy az alreáliskola ügyében a cs. és k. Hadügyminisztériummal kötött szerződés, valamint a vízvezetéki vascsövek megrendelése alkalmával, amikor a vízvezeték építésének a kérdése eldőlt, jó előre figyelmeztette a közgyűlést arra, hogy a vízvezeték építése révén tekintélyes teher fog a város polgárságára háramlani, s kérte a közgyűlést, hogy komoly megfontolás után döntsön az említett kérdésben, nehogy később akár ő, akár a tanács az előrelátás hiányával megvádolható legyen. A törvényhatósági bizottság az ő figyelmeztetése dacára egyhangúan foglalt azon időben az építés mellett állást, s így nem tarthatja a szemrehányást indokoltnak.”³⁰

A Hadügyminisztériumnak tett ígéret mellett 1907. április 10-én a város közgyűlése megtette a vízmű kiépítéséhez szükséges első visszavonhatatlan lépését. Jóváhagyta a vascsövek megrendeléséhez szükséges 400 000 korona felhasználását, és felhatalmazta a tanácsot a vascsövek megrendelésének előkészítésére, valamint a 48 holdnyi terület megvásárlásához szükséges dokumentáció összeállítására.³¹

A vízmű és a csatornahálózat kiépítése, a villanytelep megvásárlása és egyéb munkálatok költségeinek fedezésére az 1907. április 25-én tartott közgyűlés 4 200 000 koronás kölcsön felvételéről döntött.³² Ebből a vízvezetékre 800 000, a csatornázásra 2 000 000 koronát szántak. A legelőnyösebb kölcsönt a Magyar Jelzálog Bank ajánlotta, évi 4,5%-os előzetes kamatozás mellett 50 év alatt félévenkénti törlesztés feltétellel. A közgyűlés első lépésként 2 200 000 korona kölcsön felvételéről határozott. A többi 2 év után számítottak felvenni. Bernády az aggályoskodókat azzal fegyverezte le, hogy a beszedendő vízvezetéki és csatornázási díjak a kölcsönt fedezni fogják.

A marosvásárhelyi vízvezeték terve

A végleges vízvezetéki tervek az 1894–1895-ben és 1906 első felében végzett kutatások és előtanulmányok alapján készültek.³³ A műszaki leírást 1907. május hó 28-i keltezéssel Joó István királyi segédmérnök készítette, Farkass Kálmán mérnök, miniszteri osztálytanácsos jóváhagyta, és Flesch Adolf városi főmérnök ellenjegyezte.³⁴

A műszaki leírás szerint a vízmű vízszállító képességének meghatározásánál a város akkori lakosságának a létszámából indultak ki, amelyet mintegy 23 000-re becsültek. Figyelembe véve a lakosság létszámnövekedését és a várható városfejlődést, olyan kapacitású vízmű építését tervezték, amely számításaik szerint bő-

³⁰ Mvhely It, Közgyűlési jegyzőkönyvek, 88/1908. sz., 292–293.

³¹ Uo. 87/1907. sz., 101–105.

³² Uo. 137–138.

³³ Uo. 86/1906. sz., 324–326.

³⁴ Mvhely It, Műszaki iratok, 11. sz. doboz, 165–168.

vítés nélkül kielégíthesse legalább 32 000 lakos vízszükségletét. Napi 80 l fejenkénti fogyasztást vettek alapul, beleszámítva azt is, hogy a lakosság 30%-a nem fogja a vízmű vizét közvetlen bevezetéssel igénybe venni. Ezen előszámítások alapján a vízmű kapacitását napi 2560 m³ víz szolgáltatására tervezték (32 000 x 0,08 m³ = 2560 m³), ami megfelelt 30 l/mp vízhozamnak.³⁵

Ezt a vízmennyiséget a város felett, a Szabadi úttól jobbra, a Maros-malomárok mentén építendő kutak kellett biztosítsák, mivel az ott megejtett próbafúrások, próbaszivattyúzások és az onnan nyert víz kémiai vizsgálati eredménye kellő mennyiségű és jó minőségű vízzel kecsegtettek. A víz szállítására szolgáló gépészeti berendezést magába foglaló szivattyútelep helyét a Szabadi úttól legtávolabb épülő IV. számú kút közelébe tervezték, hogy a később még szükséges kútsor a gépháztól ne legyen túlságosan távol. A szivattyúteleptől vezető főnyomócsőnek a Szabadi úton és a Vámos-híd felett, a Maros folyó medrén keresztül kellett a városba, illetve a városon át a Nagyhegy (ma Nyár) utca melletti vízmedencéhez haladnia. Ehhez a főnyomócsőhöz csatlakozhatott a városi elosztó csőhálózat.

Miután a város beépített és beépülésre váró területein nagy szintkülönbségek voltak, a csőhálózatban emiatt fellépő nagy nyomás elkerülése végett a vízzel ellátandó területet két magassági övezetre osztották. Az első övezet magassági határa a tengerszint feletti 310–355 m volt, a másodiké pedig 355–380 m-ig terjedt. A két övezet elválasztó vonalát a Kosárdomb útjára (ma Gh. Marinescu) tették. A második övezet vizét a Nagyhegy utcai víztároló kellett szolgáltatssa, és a mellette épülő átemelőtelep gépei kellett a vizet a katonai alreáliskola (ma az Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetem) felett elhelyezett kisebb vízmedencébe juttassák. A szükséges vízmennyiséget a megfelelően átalakított és felszerelt próbakút mellett három új süllyesztett téglakút volt hivatott biztosítani. A kutak helyét egymástól 90–90 m távolságban, a próbakút és a 48. számú próbafúrás összekötő vonalán jelölték ki.

A kutak belső átmérőjét 3 m-re, falaikat 30 cm vastagságúra, portlandcement-habricsba falazott kúttéglákból kirakottra és mintegy 3–4 m mélységűre szánták. A kutakat egymással és a gyűjtőaknával összekötő szivornyacső-vezeték helyét a kutak tengelyével párhuzamosan, 7,30 m távolságban épített betoncsatornába tervezték.

A víznek a gyűjtőaknából a városba, ill. a Nagyhegy utcai víztartóba való szállítására fekvő elrendezésű, háromhengeres, egyszerű működésű köldökszivattyút választottak. A szivattyú fordulatszáma percenként 125 volt, és másodpercenként 30 l vizet volt hivatva szállítani 62 m nanometrikus emelőmagasságra. A szivattyú hajtására 35 lóerős, fekvő elrendezésű, négyütemű szívógázmotor járt.³⁶

³⁵ Uo. 165.

³⁶ Uo. 166.

A szivattyútelepen, a gépházzal szemben egy háromlakásos gépészlakóházat is előirányoztak: egy kétszobásat a főgépész és két egyszobásat a segédgépész s a fűtő számára, amelyekhez konyha, kamra és illemhely tartozott.

A telep és a szivattyúk villanyáram-szükségletét a városi vezetékre tervezték.

A víznek a szivattyútelepről a városba való szállítására 250 mm belső átmérőjű torkos öntöttvas csővezetékot választottak. A nyomócső a gépházból kiágazva a szivattyútelepre vezető új úton, továbbá a Malomárok-híd testébe fektetve a Szabadi út oldalán kellett a város felé haladjon, és útközben keresztezze a Malomárkot, majd a Vámos-hídnál a Maros folyót.

A Maros bal oldalán a főnyomócső a Híd utca (a mai Kossuth Lajos utcának a Turbina-árok hídja és a nagy Maros-híd közötti része) és Sörház (ma Sinaia) utca sarkán kapcsolódott a városi csőhálózatba. A főnyomócső belső átmérőjét a Sörház utca sarkától, a Kossuth Lajos utcában, a Bem téren át a Csorgó utca sarkáig 225 mm-re tervezték. E ponttól a Klastrom (ma Mihai Viteazu) utcán és Nagyhegy utcán végig a víztárolóig ismét 250 mm belső átmérőjű vezetékek szerepeltek a tervben. A csővonalak öt helyen keresztezték a Marosvásárhely–Szászrégen vasútvonalat.

A költségvetésben 15 darab ejektor-közkút felállítását is előirányozták. Ezek számát a hálózat későbbi bővítése során újabbakkal számítottak növelni.

A vízfogyasztásban beálló ingadozások kiegyenlítésére és általában a tartalék víz raktározására víztároló medence építése is szükségessé vált. Figyelembe véve az előállható maximális fogyasztási ingadozást és azt, hogy későbbi bővítés esetén ne kelljen azt nagyobbítani, a víztárolót 900 m³ űrtartalomra tervezték. A terv szerint a medence két szakaszú volt, és minden szakasznak három rekesze volt.

A medencébe vezető 250 mm-es főnyomócső a medence előtt mintegy 20 m távolságban két 250 mm-es ágra szakadt, így két külön nyomócsőágon juthatott a víz a víztároló két szakaszába. A medence felső vízszintje elérte a 360 m tengerszint feletti magasságot, míg a vízoszlop magassága a 3,50 m-t.

A város legnagyobb része az első magassági övezetbe esett, és vizét a szivattyútelepről közvetlenül, illetőleg a 900 m³-es víztárolóból nyerte.

A második magassági övezet létesítését csak a katonai alreáliskola magas fekvése tette szükségessé, de számítottak rá, hogy idővel több olyan ház épül, amely csak a második övezetből nyerheti vizét. A második övezet vízszolgáltató határának megállapításánál a katonai alreáliskola területét és az e területen emelendő épületek szerkezeti magasságát vették alapul. A második víztartó felső vízszintjét 385 m tengerszint feletti magasságra tervezték, ami 11,40 m-rel magasabb volt, mint a katonai alreáliskola főépületében a padlás magassága.

A második magassági övezet vízszükségletét 24 óránként 250 m³-re becsülték, és mivel ez a vízmennyiség az egész városnak előirányzott víztömeg 10%-át képezte, úgy számították, hogy hosszú ideig bővítés nélkül kielégíti a második övezet igényeit. A második övezet vizét a 900 m³-es víztartóból nyerte, átemelő segítségével. Az

átemelőtelep géphelyisége mellett, ugyanabban az épületben, a kezelő gépész számára egy szobából, konyhából, kamrából és illemhelyből álló lakás is épült.

Az átemelőtelep gépészeti berendezését két darab, egyenként 5 lóerejű, egyfázisú elektromotorból (100 V feszültséggel és percnkénti 1200 fordulattal), továbbá a villanymotorokhoz kapcsolt két ikerköldök-szivattyúból állónak tervezték, melyek mindegyike 4 l/mp vizet volt képes felemelni az alsó víztárolóból a felsőbe.

A második övezet nyomó, egyszersmind elosztó csővezetékét 125 mm belső átmérőjűre tervezték. A nyomócső a katonai alreáliskola felett épült 100 m³-es két-szakaszú víztárolóba torkollott. E víztároló építési anyagát is portlandcement-betonból tervezték, mint a nagy víztartót.

A tervezés során a vízmű építésének költségét 1 000 000 koronára számították. Ebből az összegből a szivattyútelep, a kutak védőterülete, a medencék és az átemelő telep számára szükséges birtokrészek megszerzésére 105 300 koronát irányoztak elő.

A vízszolgáltatást a vízmű kiépítése utáni első időben csak az akkori lakosság számának megfelelő, napi mintegy 1840 m³-ben állapították meg, ami a tervezett gépberendezésnek napi 17 órás üzemeltetését igényelte.

Az előzetes számítások szerint a következő évi üzemköltségekre az alábbiakat számították:

1. A vízmű építési költségeinek 50 év alatti törlesztése	55 000 korona
2. A gépészeti berendezés 5%-os évi leírása	3842 korona 25 fillér
3. Fűtőanyag	4818 korona
4. Kenőanyag	481 korona 80 fillér
5. Világítás	500 korona
6. A gépész fizetése	1800 korona
7. Két gép- és generátorkezelő fizetése	2400 korona
8. A vízvezetéki csőmester fizetése és lakáspénze	2000 korona
9. Az időnkénti javítások és a napszámosok fizetése	3033 korona 95 fillér
Összesen évi	73 876 korona

Ezért az összegért évenként $365 \times 1840 \text{ m}^3 = 671\,600 \text{ m}^3$ víznek a nagy víztartóba történő emeltetését irányozták elő, amelynek alapján 1 m³ víz előállításának az önköltsége 11 fillérre rúgott. Bízta abban, hogy ha idővel a vízmű teljes kapacitását kihasználják, a víznek önköltségi egységára számottevően alábbszáll. A második magassági övezetben azonban arra számítottak, hogy a víz köbméterenkénti ára a továbbbszállítás költségei miatt drágulni fog.³⁷

³⁷ Uo. 168.

A vízmű megépítése

A műszaki leírások és tervrajzok elkészülte után következett a költségvetés elkészítése, az előbbieket elfogadása, a szükséges engedélyek beszerzése, vagyis a víztelep és a vízvezeték-hálózat kiépítésének az engedélyezése és a kivitelezés.

A városi törvényhatósági bizottság az 1907. június 4-i közgyűlésén a vízmű és az ivóvízvezeték tervének elkészítését és annak alapján a szükséges engedélyezési kérelmek megírását tudomásul veszi, és felhatalmazza a tanácsot, hogy a beérkező költségvetés alapján a munkálatok kivitelezésére szóló pályázatot meghirdesse.³⁸ A városi tanács a vízjogi engedély megszerzése érdekében a már elkészült terveket 1907. június 13-án a nagyenyedi Kultúrmérnöki Hivatalhoz küldte, ahonnan rövidesen kedvező választ nyert.³⁹ Ennek kézhezvétele után a vízvezeték kiépítésére vonatkozó teljes dokumentációt jóváhagyás végett felterjesztette a Belügyminisztériumhoz.

Mindjárt a közgyűlés után a polgármester Hofbauer Aurél alpolgármesterrel együtt Nagyszebenbe utazott a katonai alreáliskola ügyében, ott tájékozódott a szebeni ivóvízhálózat és csatornázás helyzetéről, azok kivitelezési módjáról is.⁴⁰

Az 1907. június 18-i közgyűlésen a polgármesteri hivatal javaslatára jóváhagyták 37 500 m vascső megrendelését az Osztrák–Magyar Államvasutak vascsőkartelljének magyarországi vasműveitől.⁴¹ A társaság az öntött vascsöveket aninai, illetve más bányáiból szállította.

Az 1907. június 27-i rendkívüli törvényhatósági bizottsági közgyűlés elfogadta a Joó-féle terveket.⁴² Ekkor jóváhagyta a szükséges telkek kisajátítás útján való megszerzését a víztartály számára. E célból tíz tulajdonos földjét szemelték ki a „Két szőlő köze” nevű helyen. Ezt követően a közgyűlés elfogadta a vízvezetéki terveket és a költségvetési előirányzatot, vagyis elhatározta a városi vízvezeték kiépítését. A közgyűlés határozata értelmében a városi tanács az építési engedély megszerzése érdekében a terveket és a költségvetést felterjesztette a Belügyminisztériumba. Ugyanakkor a vízvezeték bevezetésére, kezelésére és a vízdíjak megállapítására vonatkozó szabályrendelet kidolgozásához fogott.⁴³

Az építési munkálatok kivitelezésére 1907. augusztus 26-án versenytárgyalást hirdettek. Az ajánlatok elbírálását, elsősorban a vízvezetéki, kútépítési, betonépítési és vasbeton rudak biztosítását illetően, az Országos Vízépítési Igazgatóság Közegészségügyi Mérnöki Osztálya részéről Zarka Elemér királyi mérnök és Joó

³⁸ Uo. 177.

³⁹ *Székelly Ellenzék*, 1907. június 13.

⁴⁰ *Székelly Ellenzék*, 1907. június 7.

⁴¹ Mvhelyi lt., Közgyűlési jegyzőkönyvek, 87/1907. sz., 189, 198.

⁴² Uo. 212–219.

⁴³ Uo. 216–219.

István királyi segédmérnök, a város részéről pedig a városi főmérnök alkotta bizottság végezte.⁴⁴

A munkálatok kivitelezésén több pályázó osztozott. A vízvezetéki és szerelési munkákat Fekete Ödön mérnök, kassai lakos, a magasépítési munkákat Bustya Lajos helyi építési vállalkozó kapta. A kovács-, illetve lakatosműhelynek és ezek berendezésének a szállítását és felállítását a Kaun és Heller budapesti cég végezhetné, de megrendelés útján, előzetes szerződés nélkül. A vízvezetéki kutak építésével a Hinterreicher István budapesti céget bízták meg, a vízvezetéki gépek berendezése tárgyában a Fegyver és Gépgyár Rt-t.⁴⁵

Az 1907. szeptember 9-én tartott törvényhatósági bizottsági közgyűlésen a polgármester tájékoztatta a város döntéshozó szervét a vízvezeték-tervek jóváhagyásáról, az előkészületek befejezéséről és az építkezés pár napon belüli megkezdéséről. Közölte továbbá a munkálatok befejezésére kitűzött határidőt is: 1908. július 1.⁴⁶ A határidőt már akkor kitűzték, amikor a Hadügyminisztériummal az alreáliskolának Marosvásárhelyen történő felépítéséről döntöttek. A szeptember 9-i közgyűlésen a polgármester a következő szavakkal elevenítette fel a közgyűlés előtt ezt a tényt: „a múlt évben a város közönsége a cs. és k. Hadügyminisztérium között a katonai alreáliskola építése tárgyában létrejött munkavállalati szerződés szerint a város kötelezte magát, hogy a tervbe vett városi vízvezeték 1908. július 1-ig kiépíti.”⁴⁷ Ekkor a közgyűlés lelkes hangulatában ünnepélyesen elhatározta, hogy a vízvezeték létesítése érdekében kifejtett tevékenységéért és maradandó érdemeiért Darányi Ignác földművelési minisztert Marosvásárhely díszpolgárává választja, Farkass Kálmán miniszteri tanácsos munkásságát pedig testületileg megköszöni, és felhatalmazta a tanácsot a díszoklevél elkészítésére, amelyet egy küldöttség révén juttattak el a címzetthez.

A munkálatok megkezdéséről a *Székely Ellenzék* számolt be az 1907. október 13-i számában.⁴⁸ Amint írta, azok minden feltűnés és ünnepélyesség kerülésével elkezdődtek a Holtmarosnak nevezett területen, ahová a vízvezeték kútjait és a gépházat tervezték. A fővezeték a marosszentannai Maros-ágon keresztül betonhídon, annak pilléreibe helyezve vitték keresztül, és az úttest mellett haladva, a Maros alatt, a Bodor-hídnál juttatták át a folyó bal partjára.⁴⁹

A *Székely Ellenzék* az 1907. október 22-i számában arról értesít, hogy a polgármester tájékoztatása szerint a vízvezetéki munkálatok már több irányban megkezdődtek. A vascsövek idejében való beszerzését tekintve nincs fennakadás, „a mivel ma

⁴⁴ Uo. 278–280.

⁴⁵ Uo. 281–289.

⁴⁶ Uo. 302–303.

⁴⁷ Uo. 304.

⁴⁸ *Székely Ellenzék*, 1907. október 13.

⁴⁹ Uo.

egyetlen vízvezeték építtető város sem dicsekedhetik”. Egyúttal megmagyarázta a magas költségek okát: „A város kedvezőtlen természeti fekvésének tudható be, hogy vízmű létesítése költségesebb lesz, mint más hasonló nagyságú városok vízvezetési munkálatai. Így Kaposvár vízvezetéke csak 700 000 koronába kerül, addig a miénk 1 100 000-be, esetleg 1 150 000-be, amely költség többlet onnan ered, hogy nekünk a víznyomás elérése céljából költséges gépeket kell beszerezni. Miután pedig az üzemben tartás is költségesebb, éppen a fent hivatott körülmény folytán, a vízdíjak is magasabbak lesznek, mint Kaposvárt.”⁵⁰

Az 1907. december 28-i közgyűlés jóváhagyta a vízvezeték céljára megvásárolt telkek ügyében megkötött szerződéseket.⁵¹ Az év végi, kiértékelő jellegű közgyűlésen többen ismét kifogásolták a mértéktelennek tűnő költekezést. A kifogásokra, a város fejlődéséről szóló ismertetőket mesterkéltnek tartó, számon kérő megjegyzésekre adott válaszában a polgármester kiemelte, hogy megbocsáthatatlan cselekménynek minősítene minden olyan intézkedést, mely ezt a fejlődést csak egy pillanatra is megakadályozná. Jogtalanak tartotta a kisemberek részéről érkező panaszokat is, mert a város fejlődése folytán, a nehéz gazdasági helyzet dacára, éppen a kisemberek jutottak olyan jövedelmező kereseti forrásokhoz, mint amilyenhez eddig soha.⁵²

Az 1908. január 15-én tartott közgyűlés fő témája a városi közigazgatás menete, ügyforgalma és az utóbbi három hónapban kifejtett tevékenysége volt. Ez alkalommal ismét foglalkoztak a vízvezeték kérdésével is. A polgármester hosszan tartó felvilágosító és meggyőző munkát volt kénytelen kifejtetni az elégedetlenkedő és türelmetlen városatyák körében. Közölte azt is, hogy a vízvezeték megnyitásával megszűnnek a közutak, s így megoldódik a Bodor-kút felújításának a kérdése is, amelyet majd lebontanak.⁵³

Két és fél órás beszédét a törvényhatósági bizottság jegyzőkönyve nem részletezi. Annál részletesebb beszámolót közölt róla a *Székely Ellenzék*. Már ekkor foglalkozott a vízvezetési szabályrendelet ügyével, amely az újság szerint előreláthatólag hosszan tartó viták tárgyát fogja képezni. Körvonalazta a szabályrendelet alapelveit. Nem a vízvezeték kötelező bevezetését fogják előírni, hanem a kötelező díjfizetést. Magáról a vízdíjakról szólva kijelenti, hogy azok magasabbak lesznek más városok vízdíjainál, így Nagyszebenhez viszonyítva több mint kétszer akkora. Ennek oka a magas építési és karbantartási költségekben rejlik. Míg a nagyszebeni vízmű szerencsés természeti fekvése folytán a közeli hegyekből természetes nyomással kapja a vizet, addig Marosvásárhelyen gépeket kell állandóan üzemben tartani ennek a mun-

⁵⁰ *Székely Ellenzék*, 1907. október 22.

⁵¹ Mvhely It, Közgyűlési jegyzőkönyvek, 87/1907. sz., 466–478. A telekvásárlásokat a következő évben is folytatták újabb szerződéskötésekkel, telekvásárlásokkal és telekeltetésekkel.

⁵² Uo. 506–509.

⁵³ Uo. 88/1907. sz., 15–17.

kának az elvégzésére. A vízdíjakról szólva, közli a tanács azon elgondolását, hogy a szegényebb osztály részére a lehetőséghez képest mérsékelt legyen, a „jobb osztály” valamivel magasabb díjat fizessen, s végül azok, akik a vizet üzletszerűen használják, mondhatni értékesítik, mint amilyenek a vendéglősök, kávéosok és cukrászok, a legmagasabb díjat fizessék.⁵⁴

Egy 1908. május 15-i cikkében a fentebb említett lap tudósítója már arról értesít, hogy a közóhaj közel van a megvalósításhoz. A vízművekhez az azelőtti ősszel fogtak hozzá, a megkezdett munka azóta szakadatlanul folyt, „s ma már ott tartunk, hogy rövidesen befejezést nyer”. Ugyanakkor beszámol a lakosság körében elterjedt hírekről, sőt egy rémhírről is: „Többször tárgyalták különböző társadalmi körök a vízvezeték dolgát – írja –, s megesett az idei korai tavaszon, hogy elterjedt a rémhír, mert a vízvezeteki kutak vize a talajerjedés folytán meg van fertőzve. Természetes, hogy ez a hír a város különben áldozatkész polgárságát milyen meglepetésszerűen érte. Zúgolódni, elégedetlenkedni kezdtek, s csak nagy fáradtsággal sikerült az elégedetlenkedőket megnyugtatni a felől, hogy ez a híresztelés minden alapot nélkülöző, rosszakaratú mendemondákon alapult. Ma már mindenki meggyőződhetik róla, hogy a víz, amit a vízművek kútjai szolgáltatnak, kifogástalan jó ivóvíz.”⁵⁵

A munkálatokat nem sikerült az előre kitűzött határidőre befejezni. Azok végül is egypár hónapot késtek. Július 1. helyett csak november végére kapott a város vezetékes ivóvizet. Az 1908. július 15-én elhangzott polgármesteri jelentésből megtudjuk, hogy a vízművek építése a befejezéshez közeleg, a tervezett 39 km csőhálózatból 37–38 km-nyit már lefektettek, már csak a tűzcsapok és a közkutak felállítása van hátra. A más természetű építkezések is befejezéshez közelednek, a géprészeket leszállították, s most a szerelési munkálatok folynak. A kutak is készen állnak, ezek közül az I. és II. számúak kifogástalan ivóvizet szolgáltatnak, a III. és IV. számú kutak vize azonban vastalanításra szorul. A vízművek szolgáltatási képessége napi mintegy 2500 m³ vízmennyiség, az előrelátható fogyasztás átlaga az idő szerint 1000 m³, s ez a vízmennyiség, köbméterenként 36 fillérrel számítva, 365 napon keresztül 120 ezer koronába kerül.⁵⁶

A vastalanító berendezéseket 1908 októberében megrendelték.⁵⁷

Egy 1908. november 1-jei sajtóhírből értesülünk arról, hogy már működik a vízvezeték. „A vízművek csőfektetési munkálatai már teljesen befejeződtek – tudatja a *Székely Ellenzék*. – Tegnap megkezdették a gépek működését, s a mai nap folyamán kezdetét vette a csőmosás. A tűzcsapokat egymás után nyitják meg, és 8–10

⁵⁴ *Székely Ellenzék*, 1908. január 17.

⁵⁵ *Székely Ellenzék*, 1908. május 15.

⁵⁶ Mvhely lt, Közgyűlési jegyzőkönyvek, 88/1908. sz., 281–299, 401–411.

⁵⁷ Uo. 326–333.

napon keresztül éjjel-nappal fog a víz folyni, mielőtt a közutak a használat céljára megnyílnának.”⁵⁸

1908. november 13-án ugyanaz az újság az újabb fejleményekről értesít: „Még folyik a csőmosás. A jövő héten kezdődik a közutak elhelyezése, a munkát befejezésével át lesz engedve a vezeték, a víz a közhasználatnak. A lakosság több helyen már igénybe vette a vizet, a tűzcsapokon fellövő vízből.” 1908. november 29-én közlésezi a várva várt hírt: „*Működik a vízvezeték.* Ma már a víz annyira megtisztult, hogy az új városház vezetékébe bekapcsoltatott, s ott kifogástalanul működik.”⁵⁹

A vízvezetéki szabályrendelet tervezetét a törvényható bizottság 1908 nyarán több rendben is tárgyalta, sőt a tanács révén közvitára is bocsátotta, és az 1908. október 30-án tartott rendkívüli közgyűlésen elfogadta, majd az 1908. november 28-i belügyminiszteri láttaozás után 1908. december 10-én kihirdette.⁶⁰ A szabályrendelet előírta, hogy minden háztulajdonos, aki 400 korona lakbér értéket meghaladó házzal rendelkezik, köteles egy éven belül a vízvezeték bevezetésére. Ha az előírásnak nem tesz eleget, a tanács köteles a vezeték bevezetését 30 napon belül elrendelni, és ha a tulajdonos nem engedelmeskedne, a munkát a tanács maga végezteti el a háztulajdonos terhére. A 2–400 korona jövedelmet hozó lakásoknál a határidőt 2 évben, a 200 koronánál kevesebbet jövedelmezőknél 3 évben szabták meg. A vizet bevezetettnek tekintették, ha azt legalább az udvarra, közvetlenül a kapu mellé bekapcsolták, ami nem volt olyan költséges, 70–80 koronába került. Ha a tulajdonos a 400 koronán aluli lakásoknál a vízvezetékét nem kapcsolta be, akkor egy év elteltével a bérbe adott lakás után esedékes vízdíjakat ő lesz köteles megfizetni anélkül, hogy azt a lakóktól behajthatná.⁶¹

A város új létesítménye, a vízmű tehát 1908. november havának utolsó napjaiban már az elvárások szerint működött. Ami meglepő, az, hogy elmaradt az ünnepélyes megnyitás és átadás. A sajtó legalábbis semmilyen protokolláris rendezvényről nem tudósít, és a városi levéltárban sem találtunk erre vonatkozó utalást. Tény viszont, hogy a vízszolgáltatás megkezdése nem jelentette a vízmű-építés befejezését. És amint a vízszolgáltatás története bizonyítja, azt nem is lehetett teljesen befejezni, mivel fejlesztése állandó feladatnak bizonyult.

1909. január 29-én a közgyűlés előtt a polgármester a vízműről mint a város legnagyobb alkotásáról beszélt. Jelentette ugyanakkor azt is, hogy néhány apróbb munka s a vastalanító készülék beállítása még folyamatban van. Az említett utómunká-

⁵⁸ Székely Ellenzék, 1908. november 1.

⁵⁹ Székely Ellenzék, 1908. november 29.

⁶⁰ Mvhelyi It, Közgyűlési jegyzőkönyvek, 88/1908. sz., 482–483.

⁶¹ Lásd kiadványként sokszorosítva: *Maros–Vásárhely sz. kir. város szabályrendelete a városi vízvezetékéről* címmel, Marosvásárhely, 1908, 35.

latok elvégzésével a tervbe vett víztelep és vízvezeték-hálózat terve valóra válik, Marosvásárhely lakossága pedig vezetékes ivóvízhez jut.⁶²

A vízmű építése többre került az előirányzott költségeknél, amit részben az időközben bekövetkezett áremelkedések, részben pedig egyes előre nem látott kiadások okoztak. A városi számonkérőszék 1913. május 14–21. között megejtett vizsgálata megállapította, hogy az előre kiszámított 1 100 000–1 150 000 koronán kívül rákölthettek még 883 000 koronát. A vízvezeték építésére 1 685 000 korona kölcsönt vettek fel, amely mellett még a város rendelkezésére állott 550 000 korona, vagyis összesen 2 235 000 korona. Ebből elköltöttek 1 933 000 koronát, kielégítve minden követelést. A vízvezeték további bővítésére 300 000 korona fedezet maradt, amellyel egy pár új kút építését szándékoztak biztosítani.⁶³

Visszapillantva a vízmű létesítésének körülményeire és lefolyására, könnyen megállapítható, hogy ez volt a modernizáció útjára lépett város legjelentősebb és egyben legköltségesebb, első világháború előtti megvalósítása. Ugyanarra a megállapításra jutunk, ha országos összehasonlítást végzünk is, hiszen ennél nagyobb költségvetést igénylő vízmű sehol sem épült az országban. Építésére megfelelő körülmények a 19–20. század fordulóján születtek, akkor, amikor városaink jelentős része a modernizálás teljében volt. A modernizálás nélkülözhetetlen részének – a legfontosabbnak, legalábbis azok egyikének – az egészséges vezetékes ivóvízzel való ellátás, valamint a csapadék- és szennyvizek levezetését biztosító csatornázás kiépítése bizonyult. Annak ellenére, hogy a vízmű építésének kezdeményezése országos viszonylatban az elsők között volt, a kivitelezés elodázása egy évtizedes lemaradáshoz vezetett más, hasonló nagyságrendű, nyugatabbra fekvő városainkhoz képest. Ez a néhány év eltolódás azonban nem jelentett lemaradást, időben így is megelőzött számos városi települést. Marosvásárhely lakossága akkor jutott vezetékes vízhez, amikor a város nagy ütemű modernizálási folyamata lehetővé és sürgetően megvalósíthatóvá tette azt. A vízmű megépítésével és a vezetékes víznek a városi lakosság jelentős részéhez juttatása révén a vízellátási gondok nagyjából megoldottnak tekinthetők. Természetesen ez nem azt jelenti, hogy a vezetékes víz bevezetésével az ivóvíz kérdése véglegesen megoldott volna. Hiszen a következő évtizedekben napirenden vannak a karbantartási gondok, amelyekhez a rohamosan gyarapodó városi lakosság növekvő vízigényének a kielégítése és a víz minőségének biztosítása is társult.

⁶² Mvhely lt, Közgyűlési jegyzőkönyvek, 89/1909. sz., 6–10.

⁶³ Román Nemzeti Levéltár Maros Megyei Hivatala, Dr. Bernády György iratai, 15/1913, sz., 8.

Rüsz-Fogarasi Enikő

A VAGYON ÖRÖKÍTÉSE A FEJEDELEMSÉG-KORI MAROSVÁSÁRHELYEN¹

A reformáció nemcsak a vallási élet terén hozott mélyreható változásokat, hanem a társadalmi kapcsolatokat is nagymértékben befolyásolta, hiszen elfogadta a válást, és engedélyezte a papok házasságát. Mindezek a változások a vagyon átörökítését sokkal bonyolultabbá tették, ugyanis most már válás alkalmával is osztani kellett azokat, nem csak halál esetén.

A családok mindenkoron azon fáradoztak, hogy az örökölt és szerzett vagyont megőrizték és továbbadják. A tulajdon átháramlása általában egy gondosan megtervezett folyamat, amelyet nem csupán az egyén halálakor, hanem már a házasságkötéskor és annak felbomlása esetén is figyelemmel kísértek. A Fejedelemség-kori Erdélyben egészen bonyolult örökösödési szabályzattal van dolgunk, ugyanis a székelyek és a szászok a saját, egyedi jogrendjükkel szabályozták az örökösödést, a vármegyei lakosok pedig a Werbőczy által lefektetett alapelveket követték. Mindezek mellett a szabad királyi városok saját örökösödési szabályzattal is rendelkeztek.²

Marosvásárhely még szabad királyi városi címének elnyerése előtt készült szabályzatában gondosan rendezi a vásárhelyi lakosok jogait.

Első statútumának,³ amelyet 1604-ben foglaltak írásba, már a bevezetőjéből világosan kiderül, hogy a város lakosainak a beköltözött személyek sok gondot gerjesztettek az öröklés meghatározásában.⁴ Mivel az öröklés kérdése mindenkoron a tulajdonjog természetében állt, éppen ezért szükség volt a beköltözés kérdését pontos

¹ Készült a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával.

² A székely örökösödési szabályok feldolgozásáról lásd: GARDA Dezső: Adatok a székely örökség történetéhez. In: *A székelység története a 17–19. században*. Válogatta és összeállította EGYED Ákos – MAGYARI András. Csíkszereda, 2001, 294–320; Nathalie KÁLNOKY: *A székely nemzet konstitúciói és privilégiumai*. Csíkszereda, 2007, 126–147.

³ „Leges sev decreta oppidi Szekeli Vasarhelii”. In: PÁL-ANTAL Sándor: *Marosvásárhely XVII–XVIII. századi jogszabályai és polgárnévsorai*. Marosvásárhely, 2006, 47. (A továbbiakban: PÁL-ANTAL 2006.)

⁴ „kulomb fele banatink es akadasink forgottak es uoltak uarasunkon az sok idegen nepek miat, seot meég az minnen magunk nemzetwnk es atuankfiai miatt is”. Uo. 47; KOLOSVÁRI Sándor – ÓVÁRI Kelemen: *A magyar törvényhatóságok gyűjteménye. I. Az erdélyi törvényhatóság jogszabályai*. Budapest, 1885, 28–31. (A továbbiakban: *Corp. Stat.*)

keretek közé szorítani. A városban – a státútnak megfelelően – az „új emberek” házasság vagy vásárlás útján szerezhettek vagyont. A beköltözőnek minden esetben a város bírójának a tudomására kellett hoznia a letelepedés szándékát, és vállálnia kellett a városi egyezség megtartását, valamint azt, hogy nem vonja ki magát a terhek alól, a többi városlakóval egyetemben teljesíti azokat. Ugyanakkor büntetés terhe alatt egy idegennek senki sem adhatta el házát, nem cserélhette el vele telkét mindaddig, amíg nem értesítette a város vezetőjét. Ezenkívül a letelepedőnek meg kellett ígérnie, hogy, miután a városban tulajdonjoghoz jutott, nem keresi a lehetőséget, hogy a fejedelemtől nemesítéssel vagy más úton engedményeket eszközöljön ki rá.⁵ 1604-ben a város csak egy, már évtizedek óta életben levő szokást kodifikált, hiszen már 1560-ban Mekksey László fejedelmi ítélőmesternek is ígéretet kellett tennie a fenntebb leírtak egy részének betartására, mikor házat vásárolt a településen.⁶ 1594-ben Bálványi Márton kutyfalvi prédikátornak már a státútum előírásainak megfelelő bizonyítványt kellett kiállítania.⁷ Ez történt 1627. január 5-én is például, amikor a bíró házánál Szabó Dávid és Virágh István polgárok előtt Szőcs alias Köteles Dániel „erős

⁵ PÁL-ANTAL: *I. m.* 48.

⁶ Mekksey a következőképpen fogalmazott: „[...] hogy mywel ez Zekelwasarhelbe lako zo byrak, polgarok, es keozeonseges nepek engemet keozikbe fogattak es ennekem hazat es eoreokseget engettenek keozeok wennem, En es erre ayanlottam magamat hogy semmi re az waros zabadsaga ellen nem akarok Theorekednem, hanem magamath, es az en ith welem lako, es kenyerem eweo zolgaimat az waros rende es moggya zerenth Theorwenhez bocyatom oly dolgokba kyk yth az warosba lennenek es Thowaba hogy az en hazaimat semmi few es hatalmas Zekel awagy Nemes Embernek az waras Akarattya ellen nem wrassetom sem adom, ha penig az Wristen engemet magzathnelkwl ez wylagbol ky akarna wenny es en Testamentomba walamel wer zerint walo Attyamffyanak awagy felessegem Attyaffyainak hagynam hazamat es eoreoksegemet wgy hagiom hogy ha az waros nem akarna keozeotteok walo lakassat zenwedny annak tehat amin weottem az hazakat, es amibe az Eppewleteket fel kezetem igaz zam wethwe az Eppewletek Jambor kewmywes es Achy es egyeb mywes mesterek altal hyt zerint meg Bechwltessenek, es az my az Bechyewye es az Ara tartozzek az warostol fel wenny es az warosnak bocyatany mind hazaimat s mind egieb waros feolden walo eoreoksegemet, ha penig egieb zegen Arwaknak hagiom, tehat azokat bekewel haggyak byrny es elny mind hazaimat mind egieb eoreoksegemet fywrol fywra es Nemzetreol nemzethre.” SIMON Zsolt: *Monumente de limbă maghiară din secolul al XVI-lea din Arhiva oraşului Târgu Mureş. Anuarul Arhivelor Mureşene* 3. 2004. 275–276.

⁷ „[...] ennekem Az Vasarhely Biro Zok petter az Ta(na)czal eggywt engedet egy hazat megh vennem [...]. Azt a hazat panig hattak ennekem Ili condicioual megh vennem; hogy en mindenben az waros Törüeniehez Tartom magamot, mind ado fizetesben s mind zvlgalatdban, ha penig en nekem ez közben halalom Törtennekys, maradekomotis erreh köttöm, successorimotys, es hogy sem en magam, sem maradekim, es successorim, megh nem Nemesittiwk ezt a hazat, ha penig ezt a hazat vagy en magam vagy posteritasim es successorim el akarnak adny, De az waros ellen senkinek Idegennek, sem Nemes Embernek

hittel” megesküdt, hogy a várbeli szabályokat megtartja, a város bíróját elismeri, és mindenekben a várbeli jogszabályokat tiszteletben tartja.⁸ Egy másik esetben, 1628. augusztus 2-án Nagy Szöcs István vásárhelyi bíró elküldte Borbély Lukács esküdt polgárt és Kis János nótáriust Nagy Szabó Mihálynéhoz és fiához, Nagy Dánielhez, mivel lányát, Szabó Juditot nemeshez akarta férjhez adni. Anya és fia a város küldöttei és Szöcs György tanú előtt kijelentették, hogy ők sem most, sem később semmit sem akarnak a város törvénye és szabadsága ellen tenni.⁹

A teherviselők megtartása mellett a szabályzatban a városi polgárok vagyoni védelmét is megpróbálták biztosítani. Éppen ezért, ha valaki mégis nemességet vagy más szabadságot szerzett a város ellen, attól házáat elfoglalták, és őt magát „removealták”. Ezt a tanács saját „autoritásából”, hatalmából cselekedte, az épület árát pedig megtérítette. Ezek az intézkedések már világosan jelzik a város egységes jogrendjének az érvényesüléséért folytatott küzdelmet. A falakon belüli telkeket csak polgárok kaphatták, azt is szolgálataik fejében. Mondhatnánk úgy is, hogy a város mindenáron megpróbálta megakadályozni, hogy az ilyen házhelyek a nemesek kezébe kerüljenek. A szövegből világossá válik, hogy a polgárok csak házaikat idegeníthetik vagy zálogosíthatják el, mert a státútum leszögezte, hogy a házhelyek mindörökké a városéi maradnak.¹⁰ Tehát a házhely nem volt a városlakók egyéni tulajdonában, hanem a város közösségéé volt, ráadásul úgy, hogy elidegeníthetetlen maradt maga a tanács számára is. Ilyen alapon a város biztosította állandó hatalmát saját területe felett, bizonyos esetekben bárkit kitoloncolhatott házából a ház árának kifizetése után, hiszen a város közössége volt a házhely tulajdonosa.

el ne adhasa, es el ne vrasithasa, varos adofizettő ember kiuöl: ha pedig ehez az kötteshez nem akarnok magunkat Tartany, Tehat ez a haz az varosnak maradgyon”. Uo. 287.

⁸ „[...] biro vram hazanal, Szabo David es Viragh Istvan vram es polgar vram elot Szöcz alias Keoteles Daniel ereos hüttel megh eshküuek, hogy azkastelibeli edgesseget, teoruent az varossal mindenekben ereje szerint megh tartia, mint szinte az teob nemesek, semmibe az varos ellen nem ügiekszik írni es czelekedni, hanem tiztinek ismerve az varos bjraiat, mindenekben az varos casteliabeli constitutioit obsevalia.” PÁL-ANTAL: *I. m.*, 257.

⁹ Uo. 259.

¹⁰ *Corp. Stat.*: 31. „[...] helliet pedig eo proprietassal sem az Heres sem Tanacz in perpetuum el ne adgia, se ne adhasa, hanem eorokke az Uarasnak és Tanacznak keze és Zabad birodalma raita legien.” Már 1568-ban van nyoma annak, hogy a székelyvásárhelyiek igyekeztek a más jogrendűeket megakadályozni abban, hogy a településen örökbirtokot szerezzenek. Ekkor János Zsigmond azt írja a székelyvásárhelyieknek, hogy a darabontoknak panasztáltak, hogy „Eoreok feoldetis nekik nem adnatok, seot akynek voltis, awagy volna keozzwleok, el venne-tek twleok es chyak [...] ti?jmagatok elnetek az kazdagb nepekel az [...]”. Ezt az uralkodó úgy orvosolta, hogy megparancsolta a városiaknak, hogy „Eoreok feoldet pedig zynye azon [ke]ppen engedgietek nekik byrniok, mint egyeb varosbely zemelnek”. SIMON: *I. m.* 277–278.

Feltevődik a kérdés, hogy az ilyen házhelyek hogyan voltak örökíthetők a városlakók utódaira. Pontos választ nem lehet adni, azonban feltételezzük, hogy a házhelyek továbbra is a városéi maradtak; az ilyen telekhez az utódnak teljes körű használati joga volt, amennyiben az arra vonatkozó érvényben lévő jogszabályokat nem szegte meg.

Egy másik körvonalazódni látszó kérdés arra vonatkozik, hogy az ilyen telken épült házakról végrendelkezhet-e a városlakó vagy sem. Bizonyára igen, ha a végrendeletbe foglaltak nem sértették meg a város kiváltságait, vagyis nem kerülhetett nemes kezébe a városban lévő ingatlan.

Az örökségek védelmében szabályozza az 1604-es statútum az adósságok és kölcsönök ügyét is.¹¹ Azonban ezek az intézkedések nem oldották meg a zálogba adott tulajdon kérdését, ezért 1607. december 15-én a város szenátorai újabb határozatot hoznak a kérdésben.¹² A városi határozat felhívja a lakosok (legyenek azok polgárok vagy nemesek) figyelmét arra, hogy vásárhelyi örökséget semmiképpen ne zálogosítsanak el. De, mint látjuk, a város vezetősége azzal folytatja, hogy ha mégis lekötne fejét, és elzálogosítaná jószágát, marháját, örökségét, az az „executio” a bíró, illetve város tudomásával történjen, amelynek keretében a város az adóst a hitelező kezébe adhatja. De felhívják a figyelmet, hogy a „creditor” nem tarthatja jobbagyként az adóst, hanem csak mint adóst, és csakis addig, amíg az adósságát megfizeti. Ez egy újabb kitétel, amely a jószág elidegenítését korlátozza. Általában a székely jogban és a magyarban is az ilyen korlátozások, az ősiség elvét követve, a családi vagyon védelmét hivatottak szolgálni. Azonban a jelen esetben a város érdekét védi az elidegenítésnek ez a feltételes módja, amely értelmében a vásárhelyiek csak más vásárhelyi polgároknak adhatták el „marhájukat” és örökségüket. A várban lévő háztelkek tulajdonjoga a városi közösség kezében volt és maradt. Ezt a meglévő szabályzatot hivatott „reformálni” a vásárhelyi tanács 1617. október 3-án megfogalmazott határozata, amelyben kimondják, hogy a várban lévő házak telkei azoké, akiknek a háza rajta van, és jogukban áll elcserélni, eladni, viszont minden esetben a tanács beleegyezése is szükséges egy ilyen tranzakció véghezviteléhez.¹³

Ezek a szabályok voltak hatályban Vásárhely örökösödésében. A település fejlődése során azt látjuk, hogy a városi tanács figyelmesen őrködik a későbbiekben is. A várost érintő kérdésekben a városi tanács határozatai törvényerővel bírtak. Az 1633-ban hozott tanácsi határozat a vár mögötti mező felosztására vonatkozik. A vásárhelyi előljárók úgy döntöttek, hogy hat öl széles és 20 öl hosszú telkeket adjanak el ölet két forintért azzal a feltétellel, hogy a vásárló egy év leforgása alatt házat épít rajta,

¹¹ PÁL-ANTAL: *I. m.* 53.

¹² Uo. 57.

¹³ Uo. 59.

ellenkező esetben elveszik, elvehetik a telket a vásárlótól.¹⁴ Ezeknek a telkeknek a ki-
árúsítása a város fejlődését tükrözi. Az így létrejött városrészben kialakult örökíthető,
elidegeníthető telkekre a meglévő örökösödési szabályok voltak érvényben.

Marosvásárhely örökösödési szokásait egy 1634-ben megfogalmazott statútum
egészítette ki és foglalta össze.¹⁵ A „Leges seu articuli intra muros ciuitatis Maros
Vasárhely”-nek nevezett szabályzat címében leszögezik, hogy csak a falon belü-
li részre vonatkozó cikkelyeket tartalmaz. A statútum bevezetője a szabályzat meg-
fogalmazásának indoklását is nyújtja. Eszerint szükség volt az új statútumra, mert
Marosvásárhelyen kulcsos várost építettek, és nemcsak kőfallal, hanem olyan fejedel-
mi kiváltságokkal is felékesítették, amelyekkel már egynéhány esztendőől fogva élt,
ezért a megváltozott helyzetre megváltozott szabályzatot kellett megfogalmazni. Az
új statútum feladata volt, hogy írásba foglalja mindazokat az alapszabályokat, ame-
lyek az új státusban megváltoztak, de azokat is, amelyek a régi mezővárosi jogsza-
bályokból érvényben maradhattak.

A város jogilag két különálló részre tagozódott: az egyik a kulcsos, fallal körül-
vett rész, amely szabad királyi városi jogokkal felruházott, és a másik, amelyet
Hóstátnak neveznek, megmarad a régi mezővárosi jogrendszerével, ahol van néhány
nemes, akik megmaradnak régi állapotukban.¹⁶ A statútum megengedi a Hóstátban
telkekkel rendelkező nemeseknek, hogy azokat nemesi örökségként bírhák. De a sza-
bad királyi városi kiváltság elnyerése maga után vonta, hogy a több erdélyi kulcsos
város „usust, consuetudóját” [szokását] figyelembe véve, saját jogszabályát meg-
alkossa.¹⁷ Az új törvény tehát csak a kőfallal körülvett város jogrendjét szabályozta,
úgy, ahogy a fejedelmi privilégium is csak erre a városrészre vonatkozik.

Az újonnan, 1634-ben megfogalmazott örökösödési szabály szerint a falon belü-
li városban az oszlás örök időre szólt, fiúról fiúra, leányról leányra egyaránt szállt,
úgy, hogy egyenlő divízió legyen közöttük.¹⁸ Ez a régebbi marosvásárhelyi szabályok
módosítását jelentette, ugyanis fiú és leány között a vagyonban az osztózás egyenlő-
vé vált, most már a lányokat nem zárja ki az örökségből a férfiág. A többi városhoz
hasonlóan, akárcsak a kolozsvári örökösödési jog esetén, a leszármazottak egyforma
arányban örököltek. Erre a módosulásra bizonyára a város érdekei miatt is szükséges
volt, hogy a telkek és a városi javak mindenképp a városi polgárok tulajdonában ma-
radjanak. Az új rendelkezés alapján a gyerekek egyformán örököltek a szülők után,

¹⁴ Uo. 60.

¹⁵ Uo. 60–69; *Corp. Stat.* 83–87. SZABÓ Miklós: Marosvásárhely szabad királyi várossá ala-
kulása (1560–1759). In: *Marosvásárhely történetéből*. I. Szerk. PÁL-ANTAL Sándor – SZA-
BÓ Miklós. Marosvásárhely, 1999, 32, 37. Ő a jogszabályt 1637. október 20-ra keltezte.

¹⁶ *Corp. Stat.* 83.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Uo. 84.

hiszen a székely fiúleányosítás nem alkalmaztatott a városban. Ez pedig már a székely örökösödési jogtól való eltérést jelzi.

Abban az esetben, amikor valaki még életében leányát tisztességesen férjhez adta úgy, hogy a lakodalomra és a leány kiállítására megfelelőképpen költött, és még maradtak utána kiskorú, felneveletlen gyerekei, akkor a bíró a várbeli ház örökségéből annyit, amennyit a leányra költöttek, a teljes javak összértékéből levonva, a többi gyermek mindegyikének egyenlően kiosztott, majd a megmaradt vagyont egyenlő részre osztotta az összes gyerek között.¹⁹

A Hóstatban a régi szokás maradt, amelynek értelmében az a leány, akit tisztességesen kiházasítottak úgy, hogy fehérruhával, ruházattal, menyegzőre való költséggel elláttak, nem térhetett vissza az atyjától maradt házba, mert az örökségként a fiakra szállott.²⁰

A vásárhelyi statútum egy másik fontos szabálya a nemesekre vonatkozik. A nemesek letelepedése a városokban és mezővárosokban rendkívül sok bonyodalmat eredményezett. Ezek a gondok nemcsak helyi szinten nyilvánultak meg, hanem még az országgyűlési határozatok is több alkalommal foglalkoztak a nemesek városi megtelepedésével. De mivel az egész kérdéskör nagyon komplex volt, és helytől függően és esetenként lehetett csupán döntést hozni, ezért nem is született semmilyen általános, örök érvényű határozat erről. Ezzel párhuzamosan az erdélyi különböző rangú és rendű városok a nemesek letelepedési kérdését státusuknak megfelelő szabályokkal próbálták saját érdekeiknek megfelelően alakítani. A szabad királyi városok általában elvárták és megkövetelték, hogy a betelepülő nemes fogadja el a város statútumát,²¹ és tartsa be azt.

Ugyanúgy, mint más erdélyi városok, szabad királyi városként Marosvásárhely is leszögezte szabályzataiban a nemesek és a város közötti kapcsolat jogi kereteit. Ezeknek a nemesekről szóló szabályoknak egyik fontos vetülete az öröklés kérdése vonatkozik, vagy pedig ott jut érvényre. Marosvásárhely esetén a meghozott határozatok ebben a kérdéskörben is csupán a fallal körülvett városra vonatkoztak. A mezővárosban a nemesek továbbra is megőrizhették kiváltságaikat, így az ott lévő nemesi telkek a szék joghatósága alatt maradtak.²² A kulcsos városban a Bethlen által kibocsátott kiváltságlevél alapján a nemesek személyükre nézve megtarthatták nemesiségüket, de a város szabadalmaival nem szegülhettek szembe, a városban található házaikat és földjeiket a város joghatósága alá tartozónak tekintették, és köteleességük

¹⁹ Uo.

²⁰ Uo.

²¹ PAKÓ László: Városi polgár vagy vármegyei nemes? In: *Reneszánsz Kolozsvár*. Szerk. KOVÁCS KIS Gyöngy. Kolozsvár, 2008, 222–241.

²² PÁL-ANTAL Sándor: *A Székelyföld és városai*. Marosvásárhely, 2003, 28. (A továbbiakban: PÁL-ANTAL 2003.)

volt a közterhek viselése, amint ezeket részben az 1581. évi kiváltságlevél is előírta.²³ Azonban a vásárhelyi nemesek panaszára 1616 augusztusában a fejedelem engedelményeket tesz az itt élő nemesek javára. Megengedi nekik, hogy „magok és azon városi házak és abban lévő s leendő minden emberek minden adótól, cirkálástól, dolgozástól, szállótartástól és egy szóval minden városközi való teherviseléstől egészen és teljességgel immunisok és bármiféle kereskedésre szabadosok legyenek”.²⁴ A nemesek a várbeli házuk után évente három forint adót fizettek, és részt vettek a vár körüli munkálatokban, ezen felül semmilyen közterhet nem róhattak rájuk.

A külső városban a régiektől hagyományozott törvények maradtak meg. Így ha egy lányt tisztességesen kiházásítottak, az ilyen lány nem térhetett vissza atyja örökségére, hanem ez a fiúkra szállt, akár őstől maradt, akár szerzemény volt. A régi törvény megmaradt azzal a kikötéssel, hogy a szerzett javakról mint saját jószágról lehetett végrendelkezni. A cikkelyekből világosan kitűnik, hogy a végrendelkezésben különbséget tettek a szerzett és ősi javak között. A szerzett javakról lehetett végrendelkezni, az ősi vagyon a leszármazottakat vagy az atyafiságot illette meg. A szerzett vagyonról a szülőknek szabad volt gyerekeik javára végrendelkezni.²⁵ De, amint később látjuk, a testamentumok rendelkezései nem csupán a gyerekek javára vonatkoztak. Ez az „usus” a szabad királyi városokban is szokásban volt.

A város 1634-ben kiadott statútumában az öröklés kérdéséhez kapcsolódnak az adósság fejében megkapott várbeli házakkal kapcsolatos végzések is.²⁶ (Az adósság, eladósodás egyébként visszatérő probléma a tanácsi határozatokban és szabályokban.) A szabályzat külön cikkelyben tér ki arra az esetre, amikor valaki uzsora által vagy adósság fejében több házat szerez meg a várbán. Az elfogadott szabályok lehetőséget nyújtanak az adósok örököseinek, hogy az adósságban lefoglalt házakat kiválthassák az uzsorás kezéből.²⁷

Az eladósodás, hitelezés kérdése a város életében is gyakran felmerült. A marosvásárhelyi polgárok közül többen is foglalkoztak hitelezéssel, a közintézmények többször is olyan feltételek között kaptak adományokat, hogy azt 10% kamatra adják ki, annak hasznát minden évben megkapják, és abból éljenek. Így Nagy Szabó Péter testamentumában 100 forintot az iskolának és 50 forintot az ispotálynak hagy úgy, hogy az ilyen „okból és móddal [...] emberséges ember kezébe legyen adva, az ki nem annyira a maga hasznát nézze, ha pedig valakinek kiadják kereskedés-

²³ SIMON Zsolt: Privilegiile inedite ale oraşului Târgu Mureş. *Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane „Gheorghe Şincai” Târgu Mureş*, 2. 1999, 246–248.

²⁴ PÁL-ANTAL: *I. m.* 45.

²⁵ *Corp. Stat.* 84. „[...] patres et matres bizonios testamentumott gyermeki között akarnak celebrálni, salvum legien.”

²⁶ „Leges seu articuli muros civitatis Maros Vásárhely anno domini 1634. 20 octobris.” PÁL-ANTAL 2006, 60–65.

²⁷ Uo. 62.

re, interesse legyen a szász forintnak 10 forint. Mely tíz forintot minden esztendőről esztendőre tartozzék a skólabeli diákoknak visszaszolgáltatni, az az 100 forint pedig mindörökké fennálljon”²⁸ Egy másik végrendelet alapján arra következtethetünk, hogy a városban voltak olyan személyek, akik hitelezéssel foglalkoztak. Csiszár Dánielné 1686-ban készült végakarata arról számolt be, hogy legalább 10 személynél volt kölcsönadott pénze 150 forintnyi értékben. Egész nagy összegeket is kölcsönzött, hiszen egyedül Vízaknai Mihálynak 50 forintot adott.²⁹

Amint tudjuk, a vagyon örökítésének egyik módozata mindenkoron a javak feletti végrendekezés volt.³⁰ Mint a statútumokból és tanácsi határozatokból kiderült, Marosvásárhely örökösödési szabályaiból sincs a testamentumtevés kizárva, sőt külön szabályozzák e jogi cselekedet körülményeit. Ezekután megfogalmazódik az a kérdés, mivel magyarázható, hogy annak ellenére, hogy mindenkinek jogában állt végakarátát megfogalmazni, mégis – a források tanúsága szerint – elég ritkán fordultak ehhez az örökítési formához, hiszen alig maradt több egypár tucat végrendeletnél a Fejedelemség korából. Sajnos, ez a kérdés a kutatás jelenlegi stádiumában válasz nélkül marad.

Nagyon érdekesítő e magánjogi iratok tanulmányozása, hiszen minden testamentum mögött egy érdekes élettörténet áll. Jelen keretek között csupán néhány érdekes végakarattól kivillanó élettörténetből próbálok ízelítőt nyújtani.

A város levéltárában fennmaradt legjelentősebb testamentum a Borsos Tamás városvezető végakarata. Ebből a város levéltárában fennmaradt végrendeletből kiderült, hogy Borsos Tamásnak több végrendelete is volt.³¹ A városi levéltárban lévő a városvezető harmadik testamentuma. Mindezek az adatok arra figyelmeztetnek bennünket, hogy lényegesen több végakaratot fogalmaztak meg, mint amennyi ránk maradt, vagy talán amennyiről tudomásunk van. A fennmaradt marosvásárhelyi testamentumoknak bizonyára csak a töredéke került eddig felszínre.

Visszatérve Borsos Tamás harmadik végrendeletére, ennek megírásakor már mindhárom gyereke felnőtt korú, és a korabeli szokás szerint már kiházásítottak. Első számú örököse fia, Borsos István, akire hagyja a marosvásárhelyi piacon, a Nagy Szabó Péter és Szabó Dávidné szomszédságában lévő házat, valamint a „baromvásárbéli” csűröskertet és a Klastrom utca végében lévő gyümölcsöskertjét. A városban és azon kívül található vagyona többi részét saját belátása szerint osztja el gyerekei

²⁸ Erdélyi Református Egyházkerület Marosvásárhelyi Vidéki Gyűjtőlevéltára, Testamentumok, 39/1646. sz. (a továbbiakban MvhelyRefGylt.)

²⁹ Uo. 124/1686. sz.

³⁰ TÜDŐS S. Kinga: *Erdélyi testamentumok. I. Hadviselő székelyek végrendeletei*. Marosvásárhely, 2003, 7–16.

³¹ Román Nemzeti Levéltár Maros Megyei Hivatala, Marosvásárhely város levéltára, Acta Politica (a továbbiakban: Mvhely város lt., AP), 178b. sz.; BORSOS Tamás: *Vásárhelytől a Fényes Portáig*. (S. a. r., a bevezető tanulmányt és jegyzeteket írta) KOCZIÁNYI László. Bukarest, 1971, 419–424.

között. A harmadik végakarat lejegyzésekor már harmadik felesége sem élhetett, mivel a testamentum nem tesz róla említést.

Említésre méltó Bunár György vámos 1631. március 2-án keltezett végrendelete,³² amely annak köszönheti fennmaradását, hogy a hagyatékkal kapcsolatosan problémák adódtak. Az özvegy és Bunár első házasságából született lánya nem tudtak megegyezni, sőt még a végrendeletbe foglaltakat sem volt hajlandó az özvegy teljesíteni, végül az ügy a város bírósága elé került. A testamentumában Bunár György a Szentkirály utcában lévő házát feleségének hagyja mindaddig, amíg az nevét viseli, azzal a feltétellel, hogy ha férjhez menne, akkor a házból mostohaleányát fizesse ki. A leány törvény előtt is kérte a reá eső részt, azonban mostohaanyja nem volt hajlandó kiadni. Az özvegy úgy próbált kibújni a kifizetés alól, hogy azt állította, a férje temetésére tett költségek meghaladták a mostohalányának járó részt. Az ügyet az is bonyolította, hogy a leány nem Marosvásárhelyen élt.

Vágássy Istvánné Makkay Kata végrendeletét³³ betegágyán fogalmazza meg 1634. augusztus 15-én, és minden vagyonát férjére, Vágássy István nótáriusra és fiára hagyja. (Vágássy István a városi iratokban és több végrendeletben tanúként szerepel.) Kata asszony után két ház marad. A Szentkirály utcai házat édesanyjától örökölte, de annak idején még csak egy piciny ház volt egy szobával és pitvarral. A házhoz férjével, Vágássy Istvánnal hozzáépítettek két szobát és pincét. Ezt a házat kizárólag férjének hagyta. Mindezek mellett úgy rendelkezett, hogy a külső várban lévő házán a férje és fia közösen osztozzanak.

Kádár György 1636. március 30-án kelt testamentuma³⁴ szerint egyik házát feleségének, Kádár Katának hagyja, a várbeli házán pedig felesége kiskorú gyerekei osztoztak. Az előző házasságából származó leányának az anyja örökségéből fél hold szőlőt rendelt. A végrendelet érdekessége az a kitétel, hogy az iratban foglaltak be nem tartása 50 forint büntetés fizetését vonja maga után.

György Balázsné Erzsébet végrendelete³⁵ egy örökös nélküli öregasszony meghagyásait tartalmazza. Tarcsay Andrást fiának fogadja általa, és vagyonát neki hagyja. Tarcsay korán elhunyt leányának férje volt, s bizonyára ezzel magyarázható, hogy a város polgárai közül épp őt fogadta örökbe, és rá, valamint az ő később alapított családjára hagyta vagyonát.

Kötélverő Lőrinc testamentuma³⁶ egy 1635-ben készült másolatban maradt ránk, de a végakarat megfogalmazására már 1598-ban sor került. Egy fia által megbántott, de mégis gondos apa képe rajzolódik ki a megfogalmazottakból. István nevű fia, aki-

³² Mvhely város lt., AP, 184/1631., 184a/1631. sz.

³³ Mvhely város lt., AP, 224/1634. sz.

³⁴ Mvhely város lt., AP, 247/1636. sz.

³⁵ Mvhely város lt., AP, 178/1635. sz.

³⁶ Uo.

nek már az irat készülte előtt kiadta örökségét, rosszul bánt apjával, ezért a végrendeletben elosztott javakból nem részesül. Csupán azért, hogy a fia ne támadhassa meg a végakaratot, és többi javallott kárt ne szenvedjen, de azért is, mert – bármilyen legyen – mégiscsak fia, vagyonából a fiának hagy 200 forintot azzal a feltétellel, hogy ne háborgassa a másik két testvért örökségükben. De azt is feltételül szabja, hogy ha mégis megtenné, akkor az említett összeget István gyerekeinek adják akkor, amikor azok elérték a felnőttkort.

Nagy Szabó Péternek, Marosvásárhely bírójának testamentuma³⁷ járvány idején készült. Közvetlen leszármazottai nem maradtak, ezért javai jelentős részét közérdekű célokra óhajtotta fordítani. Vagyonából a város ispotályára 50 forintot, a református templom építésére 50 tallért, a marosvásárhelyi iskola diákjaira 100 forintot hagy, végül azt is kikötötte, hogy a feleségének hagyott javak, ennek halála után, a városra szállnak. Abban az esetben, ha „valaki pedig ezt háborgatná, Isten átka és iszonyú csapása legyen rajta, és az Úr Isten büntesse meg, ha ki másra fordítja” – fogalmaz a város bírója. Talán maga a végrendelet formailag és szerkezetileg is modellként kívánt szolgálni, hiszen a tisztségben lévő bíró hagyományozásáról volt szó. Ezért az általános bevezető után előbb a fontosabb intézmények felé tett adományt fogalmazza meg, és csak utána rendelkezik arról, ami a családra maradt. A végrendeletből kiderül, hogy Nagy Szabó Péter a szabócéh tagjaként holtáig féltve őrizte mestertermek pártaövét, és a városnak elkötelezett polgára volt, akinek a nevéhez több erődtéti és javítási munka kötődik. Ugyanakkor egy közmegebecsülésnek örvendő szabómester karrierje rajzolódik ki az utókor számára. Mivel egyenes ági leszármazottai nem voltak, vagyonának jelentős részét arra a közösségre hagyta, amelyet szolgált.

Nyerges Györgyné végakaratát³⁸ 1623. április 16-án fogalmazták meg. A testamentumból egy egyedül maradt, özvegységben élő, felnőtt gyerekekkel rendelkező asszonyi sors domborodik ki előttünk. Nyerges Györgyné három gyermeke közül kettő ismeretlen helyen, távol az édesanyjától él. A városban egy lánya volt, de nem nagyon számíthatott segítségére. Az asszony szerény vagyonáról rendelkezik. Élete végén Szabó Péter deák támogatását élvezte, aki több esetben is segített rajta, és akinek a kezén hagyja vagyonát mindaddig, amíg fiai visszajönnek.

Kovács Mihály végrendelkezésének³⁹ idején még fiatal lehetett, hiszen az 1628-ban írásba foglalt akaratában erőtlen feleségéről és kiskorú gyerekeiről rendelkezik. Gyerekei mellé gyámot állít, mivel feleségét nem tartotta alkalmasnak a gondoskodásra. A Poklos utcában lévő házát lányának és két fiának testálta. A kovácsműhelye és szerszámai, valamint a ház körül lévő nélkülözhető javainak értékesítését kéri a végrehajtóktól, és az így befolyó pénzből az adósságok törlesztése után rendel a fe-

³⁷ MvhelyRefGytl., Testamentumok, 39/1646. sz.

³⁸ Mvhely város lt., AP, 163a/1623. sz.

³⁹ Mvhely város lt., AP, 175/1628. sz.

lesége számára is, de a lényeges részét a gyerekei felnevelésére szánta. Azt azonban már nem tudjuk megállapítani, a közel 16 forint kifizetendő adósság után mennyi pénz maradt a gyerekek nevelésére és özvegyére.

Balogh György betegágyában fogalmazza meg végakarátát.⁴⁰ Az első számú örököse felesége, Tóth Anna, akire házat és majort hagy, a Nagyhegyen lévő szőlőt pedig a templom építésére szánta. Egy zálogos földjét az ispotálynak adja, ha azt az intézmény kiváltja. Ha felesége meghalna, a teljes vagyonból két rész a templomra, egy rész pedig az iskolára szálljon.

Moldovai Mihályné is súlyos betegsége idején rendelkezik. A hagyatéka jelentős pénzüsszegekről tesz tanúságot, ebből az iskola épületére, az eklézsiára, az ispotályra is jelentős összegeket hagy. Férjének kezébe 200 forintot hagy házukkal és majorjukkal. A kalmárportékáit kolozsvári, marosvásárhelyi és máramarosi atyafiai között óhajtja elosztani. A végrendelet jelentős adósságlistát foglal magában, amelyből arra következtethetünk, hogy Moldvai Mihályné hitelezéssel is foglalkozott.⁴¹

Ritka eset, amikor egy családból több végrendelet is fennmaradt. Ilyen szerencsés helyzetben vagyunk a Csiszár család esetén, mivel fennmaradt mind a férj, mind a feleség végrendelete. Csiszár Dániel végrendeleti akaratát 1679-ben jegyzik le.⁴² A templom építésére 50 tallért hagy, egyik házáról pedig úgy rendelkezik, hogy adják el, és árát az iskolára fordítsák. Fiának szánta a várbeli házat, és javaiból lányának juttat. A feleségéről nem tesz említést, ebből arra következtethetünk, hogy gyerekei anyja akkor már nem élt, és a későbbi Csiszár Dánielné, aki végrendeletét 1686-ban fogalmazza meg, még nem volt a felesége. Közös gyerekekről a testamentumok nem tesznek említést. Csiszár Dánielné végakarata⁴³ jelentős pénzüsszegekről rendelkezik. A végrendelet keletkezésének pillanatában több mint 340 arany forint készpénze volt, ezenkívül több adósa is. Ezzel szemben férje testamentuma csak kisebb mennyiségű készpénzről tesz említést, adósokról nem esik szó. Ezek az adatok arra engednek következtetni, hogy Csiszár Dánielné hitelezéssel (is) foglalkozott, és talán a rendelkezésre álló pénztökhét így gyarapította. A pénzét a templom és az iskola építésére, az egyházra, az ispotályra és a szegényekre hagyta.

A testamentumot tevők minden esetben a szabályoknak megfelelően, tanúk előtt rendelkeznek végakarataikról, és hagyják vagyonukat családtagjaiknak, családtagoknak fogadott személyeknek és intézményeknek. Ingó és ingatlan javak sorsáról hagyatkoznak. Házak, telkek, *portiók* [birtokrészek], kertek, rétek, erdők, állatok, berendezési tárgyak öröklését tartalmazzák ezek az iratok. Csupán a szerzett vagyont lehetett végrendeleti úton örökölni. Minden ingó és ingatlan vagyontárgy esetén

⁴⁰ Mvhely város lt., AP, 43/ 1650. sz.

⁴¹ MvhelyRefGylt., Testamentumok, 110/1681. sz.

⁴² Uo., Fasc. 8., 11/1679. sz.

⁴³ Uo., 124/1686. sz.

a végrendelező személyek szükségesnek találták, hogy kiemeljék, és bizonyítsák ezekről, hogy igenis szerzett javakról szólnak.

A testamentumtevés tanúk jelenlétében történt.⁴⁴ A tanúk kivétel nélkül férfiak; nincs meghatározva, kik lehettek, kik nem. A marosvásárhelyi végrendeletek elemzése arra enged következtetni, hogy a testamentumot tevők gyakran fordulnak a városban élő deákokhoz, hogy tanúként részt vegyenek a végakaratuk megfogalmazásában.⁴⁵ Bizonyára ők voltak az egyes iratok lejegyzői is.

A jogszabályok szerint kívánatos volt, hogy a végrendeletben foglaltak ne tartalmazzanak olyan rendelkezéseket, amelyek a város törvénye ellen lennének (pl. végrendeletileg a várban lévő házat nemesnek adományozzák). A végakaratba foglaltak a bíró, valamint a város vezetőségének a tudomására hozása után váltak alkalmazhatókká.

Az öröklés mechanizmusát a Fejedelemségkori Marosvásárhelyen a város rendeletei, szabályai statuálták, és azok mindenképpen a város és a városlakók érdekeit tartották szem előtt. A város életében hosszú ideig még fennállt a várban és a Hóstátban lévő javak feletti örökösödési szabályok párhuzama. Minden hagyakozás a város vezetőségének a tudtával zajlott. Az eddig előkerült testamentumok mindegyike rendelkezett olyan meghagyással, amely némiképpen a szokványos örökösödési szabályokat kiegészítette, de a tanulmányozott végrendeletek egyike sem tartalmaz a város érdekei elleni tételt.

⁴⁴ *Corp. Stat.* 85.

⁴⁵ Bunár György, Nyerges Györgyné, Görög Balázné, Kötélverő Lőrinc testamentuma, Nagy Szabó Péter végrendeletének megerősítése.

Sebestyén Mihály

MAROSVÁSÁRHELY KELETÉN

(*A Bethlen Gábor Szabadkőműves Páholy Anyakönyve*)

*Míg kinn a pokol orgonája szól
Testvéreim fogódzunk össze jól,
Láncunkban minden szem legyen helyén,
A templomot akkor nem félttem én;
Oltártüziünkkel hármassal gyertyalángja
Reményt ragyogjon a tolvaj éjszakába.*

Móra Ferenc: Láncban

Kupán Árpád mezőtelegi kutató 2004-ben a *Várad* című folyóiratban érdekes tanulmányt tett közzé az erdélyi magyar szabadkőművesség két világháború közötti időszakának történetéről.¹ Az áttekintés felsorolja a szerző által ismert erdélyi páholyokat, közöttük a marosvásárhelyi Bethlen Gábor János-rendi szimbolikust is. Itt olvashatjuk azt, hogy az említett vásárhelyi titkos társaság 1915-ben alakult volna. Ezzel szemben a Teleki–Bolyai Könyvtárban őrzött anyakönyv² tanúsága szerint a páholy tíz évvel korábban jött létre. Mindjárt a tagnévsor elején olvasható: „Páholy alapítás (sic!) 1905. április 10-én”.³ Az első tagokat még a budapesti Demokrácia Páholy vette fel, s ugyanez a fővárosi alapította, azaz gyűjtötte meg a lángot Marosvásárhelyen. A Székelyföldön a marosvásárhelyin kívül a sepsiszentgyörgyi *Siculia* működött 1892-től, és egy szabadkőműves kör Székelyudvarhelyen Darwin neve alatt.⁴

A páholyba alapításától 1931 végéig vagy az 1936-os „elaltatásig” összesen 99 tag nyert felvételt. Az anyakönyv minden egyes páholytag személyi és szabadkőmű-

¹ KUPÁN ÁRPÁD: Az erdélyi magyar szabadkőművesség története a két világháború közötti időktől napjainkig. *Várad*, 2004, 2.

² *Anyakönyv. I. kötet. (1-től 99 sorszámig.) 1905-től.* Jelzete: Teleki–Bolyai Könyvtár, B-q 1703. (A továbbiakban: *Anyakönyv*)

³ *Anyakönyv.* Előzéklap.

⁴ KUPÁN: *I. m.* 1930-ban csak a sepsiszentgyörgyi volt még aktív. A Magyarországi Szimbolikus Nagypáholy 1899-ben 45 páholya volt, hét évvel később már 64, 1917-ben pedig 103-at tartottak számon egész Magyarországon. *Testvériség*, 4. 1934. 8., 243.

ves adatait tartalmazza: mikor és hol nyert felvételt a testvériség tagjai közé, milyen páholyból lépett át a marosvásárhelyi Bethlen Gábor Páholy soraiba, mikor voltak előléptetései másod- és harmadfokra, a kiválás napja és módja. Majd a fejlapon alján két rovatban a szabadkőműves tevékenységének fontosabb állomásait számlálja elő a társaság írnoke, ill. a profán életviszonyairól jegyez le adatokat.

A testvériség leginkább marosvásárhelyi férfiakat fogadott templomába, de akadt néhány más helységben lakó: marosszentkirályi, szászrégeni, csíkszeredai is. Társadalmi szempontból felülreprezentált az értelmiség – tanárok, ügyvédek és orvosok, sőt még református és unitárius lelkész is akadt közöttük –, mellettük nagyvállalkozók, banktisztviselők, hivatalnokok, polgármester, fényképésmester, pallérmesterek stb. A felekezeti viszonyok tekintetében reformátusok, izraeliták, unitáriusok, lutheránusok és néhány római katolikus és görög katolikus vagy görögkeleti román is akad közöttük. A páholy nyelve kizárólag a magyar.

A páholy első főmestere Bernády György, Marosvásárhely polgármestere volt, őt aztán az újjáélesztéstől (1926) Péterffy István városi főorvos követte, aki a páholy tevékenységének beszüntetésig állt a társaság élén. A Bethlen Gábor Páholy önállóan először 1905. május 15-én vett fel több keresőt (jelöltet). Ettől kezdve az első világháborúig fokozott ütemben folyt a páholy tagságának növelése, a testvériség építése; egy évvel a felvétel után, olykor már korábban is megtörténik a mesterfokokra emelés, amely a páholy működőképességét és belső s külső kapcsolatrendszerét erősítette. A meglehetősen élénk tagmozgás szükségessé is tette a kiválók, elaltatásukat kérők helyettesítését. Az évente történő belső választások során a testvérek mindegyike kapott valamilyen feladatot: helyettes főmester, szertartásmester, templomőr, gazda, szónok stb. volt.

Az anyakönyvből az is kiderül, hogy az első világháború alatt a Bethlen Gábor Páholy tevékenységét beszüntette – tagfelvétel utoljára 1913 decemberében történt. Csak 1926-ban eredt újra útnak az egyesületi, társasági tevékenység, a rendőrségi engedélyezés után.⁵ Marosvásárhelyen a lángot a brassói Auróra testvérpáholy gyújtotta meg újra. Eladdig a régi tagokból többen elhunytak, kiváltak, elköltöztek Marosvásárhelyről, nem jelentek meg a páholy munkákon, kérték elaltatásukat. Az okokat keresgélve a legkézenfekvőbb a világháborúval járó kényszerű változások, elköltözés, áthelyezés, behívás. Emellett a közhangulat is a kőművesség ellen fordult, és a politikai toleranciaküszöb is megváltozott, ennél fogva ezek romlásával is számolnunk kell. Az új politikai főhatalom a szabadkőművességet nem támogatta sem Romániában, sem Magyarországon. Egy erdélyi magyar páholy esetében a trianoni döntés után sokan a sajtóban gyakran elhangzó vádak hatására „bűntudatot” éreztek: általános (bal)vélekedés volt, hogy Magyarország feldarabolásáért, az erdélyi magyarság kisebbségi sorba juttatásáért a nemzetközi szabadkőművesség az egyik fő

⁵ KUPÁN: *I. m.*

tettestárs, a békecsinálók között ugyanis a korabeliek szerint sok szabadkőműves volt található, pl. W. Wilson amerikai elnök. Emellett voltak, akik az eltelt háborús évek és a trianoni békeszerződés után közvetlenül elhagyták Marosvásárhelyt, máshová települtek át, vagy az Örök Keletbe költöztek.

Bernády György, aki az új román impérium alatt is politikai szerepet vállalt, tehernek érezte szabadkőműves kötődését, ezért hírlapilag is megtagadott vele minden kapcsolatot (hírlapilag is megtagadta azt), tudjuk meg az anyakönyvből.⁶ Ez bizonyára érzékenyen érintette az itthon maradókat, a régi testvéreket, akik közül nem egy valószínűleg éppen Bernády hatására követte az egykori főmester példáját. Tény, hogy 1926-ban, amikor a páholyban újjáéled a munka, már senki sem jelentkezik azok közül, akik 1905-ben meggyújtották a lángot (holott a 11 „alapító atya” közül többen is megérték a Bethlen Gábor Páholy felélesztését), s azok közül is csak 13 maradt, akiket a páholy soraiba fogadott 1905 és 1913 között, amikor bizonyíthatóan működött a tagfelvétel.⁷

Ha korszakolnunk kell a páholy belső életét az anyakönyv adatainak fényében, akkor két nagyobb korszakról és egy hosszabb kényszerszünetről beszélhetünk. Mint már utaltunk rá, az alapítás előtt 11 mestert vettek fel másutt. Legkorábban, még 1873-ban a szegedi Árpád Páholy fogadta soraiba Tauszik B. Hugó (1848–1912) bankigazgatót, aki 1905-ben a Kereskedelmi és Iparkamara elnöke Marosvásárhelyen, királyi tanácsos, a III. osztályú Vaskorona Rend tulajdonosa, s aki Bernády mellett helyettes főmesterként tevékenykedik 1912-ig. A budapesti Demokrácia és a kolozsvári Unió Páholyban is tevékenykedtek marosvásárhelyiek, akik aztán 1905-ben megalapították a Bethlen Gábor fejedelem nevére keresztelt szervezetet.

A páholyt 1907-ben ismerte el a Magyarországi Szimbolikus Nagypáholy, mely összefogta a János-rendi páholyokat. Mindenesetre 1932 októberében a János-rendi Szövetség Marosvásárhelyen tartott páholyközi értekezlete a Bethlen Gábor Páholy fennállásának 25. évfordulóját köszöntötte, s a páholy maga is 1932. október 15-én ünnepelte jubileumi díszmunkán a vásárhelyi láng fellobbanásának negyedszázados évfordulóját.⁸

1905 és 1914 közé esik a testület munkásságának felívelő szakasza. Ekkor 51 kereső kérvényét fogadják el. Az októbertől júniusig tartó munkatáblán sűrűn követik egymást a tagfelvételek és rangemelések. Persze ugyancsak erős a lemorzsolódás és kiválás. 1905. május 5-én nyolc jelöltet, május 29-én kettőt, június 5-én hármat, október 30-án pedig újabb kettőt vesznek fel, összesen tehát az indulás esztendejében 15 új ember lépi át a páholy küszöbét, kezdi meg a rituális munkát inas-fokon. 1906-ban: február 5-én öt, június 5-én két jelöltet fogadnak soraikba; 1907-ben március

⁶ Anyakönyv. f. [2].

⁷ 1914-ben csak négyen voltak aktívak az alapítók közül.

⁸ *Testvériség. Kézirat szabadkőművesek számára.* 2. 1932. 9. 173, ill. 3. 1933. 1. 18.

4-én, március 20-án, április 8-án, május 6-án és június 17-én mindösszesen 11 keresőt; 1908-ban április 5-én két jelentkezőt fogadnak be; 1909. június 21-én két embert; 1910-ben 4 (március 21-én, június 20-án), 1911-ben 3 (március 20-án, június 26-án); 1912-ben 4 (december 2-án); 1913-ban 6 (március 17-én, illetve 31-én, október 6-án, november 17-én) keresőt vezetnek be a páholyélet „rejtelseibe”.

Számításaink szerint a felvétel nyert keresők átlagéletkora – 1905–1913 között – a belépés évében 36 év volt, ami jelzi, hogy a belépni szándékozók harmincas éveik derekán találkoznak a kőművességgel. Persze, az átlagok nem jelzik azt, hogy a legfiatalabb 27 éves, a legidősebb pedig 58. Az alapító atyák a belépéskor 35 év körüliek az átlagéletkor tekintetében, de amikor a vásárhelyi páholyban fellobban a láng, ez már 46 év. Ez egyben annak is a jele, hogy az első vásárhelyiek tapasztalt testvérek, akik kevés kivételtől eltekintve egy évtizednél is hosszabb ideje gyűjtöttek tapasztalatot a rituális és fehérmunkákból, ismerik a szertartásrendet, és a szervezet eszmeisége sem idegen számukra. Mindez azzal is jár, hogy éppen ők azok, akik a politikai események vagy az egyéni élettapasztalataik birtokában ki is ábrándulnak. Egy, a Magyarországi Szimbolikus Nagypáholy által szerkesztett kimutatás szerint a „Bethlen Gábor” 1917-ben még 42 tagot számlál.⁹ (Inkább csak elméletben.)

A sok felvétel és kilépés, elhagyás rávilágít arra, hogy a szabadkőművesség sokszor nem egyéb pusztán kíváncsiszkodásnál, fellobbanásnál, divatos borzongásnál a vásárhelyi polgárok körében, hogy a patrónusok abból az érthető törekvésből, hogy minél több tagot toborozzanak, nem túl nagy körültekintéssel avatják be a szabadkőművesség titkaiba a profán keresőket. Edelmann Menyhért, a Bihar (Nagyvárad) Páholy főmestere így elemzi az élénk „tagmozgást”: „Hogy a páholy kötelékébe lépve közülük valók [ti. a fiatalok] egyebet várnak, mint amit ott találnak, érthető, és érthető az is, hogy soraik közül kerülnek ki nagy részben a hamar kiábránduló és elmaradók, még talán nagyobb számmal, mint az idősebb nemzedék fáradt emberei közül. [...] Rossz az emberismeret, az ajánlások felületeseek. Az új tagok ajánlói az esetek nagy részében nem kellő gondossággal járnak el, nem nagyobb körültekintéssel, mint akár egy klubtag szerzésénél. Akárhányszor az a tény, hogy valakivel a társadalmi életben kellemes érintkezésük vagy esetleg üzleti érdek fűzi őket egymáshoz vagy családi kapcsolat, már elegendő ahhoz, hogy valakit a páholytagok közé való felvételre ajánljanak.” Majd kissé odébb így folytatja: „Minden páholytagnak be kell látnia, hogy az szk-re veszedelmet hoz, ha erős szemek bekapcsolása helyett, a láncnak csak a hosszát növelik, s az már kis erőfeszítésre szétszakadozik.”¹⁰

Valóban, a mentori intézmény, a családi kapcsolatok, az azonos szakmai testületekben való részvétel, az egy hitközösséghez való tartozás mentén működött a szervezet az egész időszak alatt, vagyis 1905-től 1931-ig. Ezek a kapcsolódások olyan zárt

⁹ *Testvériség*, 4. 1934. 8. 242

¹⁰ *Testvériség*, 2. 1932. 9. 156.

láncúvá teszik a páholytagságot, amelybe más társadalmi rétegek képviselői ritkán vagy egyáltalán nem jutnak be.

A második korszak 1926-tal kezdődik,¹¹ és a páholy kényszerű berekesztéséig, 1936 végéig tart. Ekkortájt a tagság élén Péterffy István (1870–?) orvos áll, aki korábban a Magyar Állami Vasutak, majd a Munkás Betegsegélyző Pénztár orvosa volt. Ő az egyike azon keveseknek, akik még 1913 előtt (1907 júniusában) nyertek felvételt, és mindvégig kitartanak ideáljaik mellett. 1908-ban másodfokra, 1910. január 21-én harmadfokra léptetik elő. Rendkívül aktív, többek felvételét patronálja. E tíz évben a jelentkezők életkorát tekintve sokkal nagyobb a körültekintés, idősebb emberek igyekeznek a szabadkőművesség eszméit valóra váltani. Főleg az első években dominál a gerontokrácia, a harmincas évek elejére azonban a fiatalabb marosvidéki polgárok is megbarátkoznak a testvériség gondolatával. (Az átlagéletkor 41 év körül mozog. A legfiatalabb 27 éves, a legidősebbek pedig már a 62. életévüket is betöltötték.) Riadalmat majd az 1933-mal hatalomra kerülő náciizmus kelt a kőművesek soraiban, főleg a szászrégeniek kéri elaltatásukat, fedezet alatt történő elbocsátásukat, gyanúnk szerint a növekvő jobboldali szélsőség nyomásának engedve. 1934-ben a hivatalos jelentés szerint a vásárhelyi páholyban 40 testvér „csiszolja a durva követ”. Ugyanekkor az erdélyi János-rendi Szövetség nyolc aktív páholyában mintegy 505 testvért tartanak nyilván, amely az 1932/33-as munkaévhez viszonyítva 46 személylyel kevesebb.¹²

Ebben az időszakban 37 új kereső kopogtat a Gecse utcai templom kapuján. A tizenhárom régi tag mellé Brassóban hárman nyernek felvételt az Auróra-páholyba (1926. március 16.), mely az egész erdélyi magyar szabadkőművesség megújulásában fontos szerepet játszott, igyekezett elismertetni a magyar páholyokat és különálló voltukat, etnikai jellegüket a regáti szabadkőművesség különböző irányzataival és csoportosulásaival, ill. a nemzetközi páholy szervezetekkel. Ketten ugyanott nyerik el a magasabb fokozatokat is. Valószínű, hogy a marosvásárhelyi páholynak nincs erre jogosítványa az újraélesztés hivatalos aktusa előtt. 1927-től kezdve viszont 1932-ig tagfelvétel folyik, a fokokra emelés pedig az 1934-es esztendőben is szerepel a munkatáblán. 1927: 3 (okt. 31., nov. 15.); 1928: 10 (febr. 14., márc. 5., máj. 23., jún. 26., okt. 1., nov. 5.); 1929: 7 (márc. 18., jún. 17., nov. 4.); 1930: 4 (márc. 31., jún. 16.); 1931: 11 (márc. 16., márc. 30., május 18., nov. 30.). Nem tudjuk, ha volt egy további anyakönyv is, avagy 1931 végével megszűnnek a további páholybővítések. A poli-

¹¹ A tizennyolc erdélyi magyar és szász páholy nagypáholyba tömörült Szimbolikus Nagypáholy néven 1923. április 29-én. A következő év szeptember 27-én a brassói törvényszék bejegyzi a Romániai Szimbolikus Nagypáholyt az összes tagszervezetével együtt, és azokat a bírói engedély teljes jogkörrel, jogi személyiséggel ruházza fel. 1925. március 31-én a bukaresti Belügyminisztérium jóváhagyta a Nagypáholy alkotmányát és ügyrendjét. KUPÁN: *I. m.* Ezután kerülhetett sor a vásárhelyi páholy tulajdonképpeni fölélesztésére.

¹² *Testvériség*, 4. 1934. 10. 197.

tika mindenestre nem kedvezett a liberalizmusnak és a polgári demokráciának, ettől kezdve legalább egy félszázadon át. Ezek az új kőműves testvérek tehát legfeljebb egy évtizedig élvezhetik a belélet langyos egyenlőségét és törekeny menedékét. A páholyhűség is erősebb esetükben, hiszen 71%-uk a páholyzárásig maradt tagja a Bethlen Gábornak Marosvásárhely keletén. (Tizenegyen váltak ki, kérték elbocsátásukat, ill. költöztek az Örök Keletbe.) Azt is hozzátesszük: akik 1926-tól kezdődően Marosvásárhelyen (Erdélyben) a szabadkőműves világosságot keresték, tisztában lehettek azzal, hogy az általános politikai, társadalmi légkör nem kedvező a testvériség eszméi számára, elfogadottságuk szintje rendkívül alacsony. Saját felelősségükre döntöttek és cselekedtek. Ráadásul a növekvő idegengyűlölet egyformán támadta az etnikai kisebbségeket és a kőművességet. Egy kisebbségi páholy eleve csak vesztes lehetett.

A páholy temploma a kezdeti időkben a Széchenyi tér 5. sz. alatt, az ún. Apolló épületében kapott helyet.¹³ Innen valószínűleg azonban még a háború alatt elkerülhetett, ugyanis 1931 derekáig – a felélesztéstől, 1926-tól – a mai Dózsa György utcában¹⁴ működött. 1931 júniusában viszont már átköltöztek a Császár Lajos építőmester által tervezett és kialakított Gecse utcai épületbe.¹⁵ Az üléseket 1926 után rendszeresen minden hónap első és harmadik hétfőjén tartották este 8 órai kezdettel. A testvériségnek volt egy profán címe is, amely megegyezett a főmester főtéri lakcímével, ahol egyben orvosi rendelője volt.¹⁶

A Bethlen Gábor nevével fémjelzett marosvásárhelyi kőművesség szervezett, hivatalos végét 1936-ra tesszük, ui. ebben az évben érnek véget az anyakönyvi bejegyzések, a funkciók is az 1935/36-os munkaévre vonatkoznak, de már a 1936/37-es évet valószínűleg meg sem kezdték, hiszen a Vasgárdának a romániai szabadkőművesség ellen intézett koncentrikus támadásai elbátortalanították a testvériséget. Amit valószínűsíthetünk, hogy a marosvásárhelyiek jelen voltak Kolozsvárott, ahol az Unió Páholy fennállásának 50. évfordulóját ünnepelte (szeptemberben), és valószínűleg képviseltették magukat a nagybányai Humanitas Páholy őszi felavatásánál is.¹⁷

A Bethlen Gábor Páholy más irányú, tulajdonképpeni jellegzetesen szabadkőműves tevékenységére vonatkozóan jóval kevesebb adat áll rendelkezésünkre. Hiányoznak a jegyzőkönyvek, emlékiratok; a testvériség levéltára, iratanyaga lap-pang, vagy elpusztult. A nyomtatásban megjelent beszámolók, tevékenység-leírások érthetően szűkszavúak, legtöbbször a testvérek neve helyett csak névbetűik állnak

¹³ HUSZÁR Károly: *5000 szabadkőműves névsora*. Budapest, 1912, 92.

¹⁴ Korábban: Sándor János, majd 1920 után Principele Carol utca. Vö. *Testvériség*, 1931. 4., a fedőlap hátoldalán.

¹⁵ Ștefan cel Mare u. 83. Vö. *Testvériség*, 1931. 5., a fedőlap hátoldala.

¹⁶ Dr. Péterffy István, orvos. Regele Ferdinand tér 32.

¹⁷ *Humanitas*, 6. 1936. 10. Ez egyben a folyóirat utolsó megjelentetett száma is. Vö. MONOKI István: *A magyar időszaki sajtó a román uralom alatt 1919–1940*. Budapest, 1940, 173.

a kolozsvári *Testvériség* hasábjain.¹⁸ Csak a harmincas évekre vonatkoztatható adatok állnak rendelkezésünkre, bár korábbi tevékenységéről is vannak adataink: tudjuk, hogy 1912-ben a Good Templar renddel közösen antialkoholista előadássorozatot is kezdeményeztek Marosvásárhelyen, a Székely Iparművészeti Múzeumban.¹⁹

Az 1930–1931-es munkaévben dr. Fekete Andor, a páholy legaktívabb, külkapcsolatokért felelős tagja Kolozsváron az Unió Páholyban előadást tartott *Bethlen Gáborról szabadkőműves megvilágításban* címmel.²⁰ A *Testvériség* hasábján többször is közölnek olyan láncbeszédet, illetve előadást, János-napi ünnepi szónoklatot, mely a Gecse utcai templomban hangzott el. Mester Gábor *Az ember* című előadását az 1932. évi 7. számában publikálja teljes terjedelmében. Molter Károly egyenesen kitüntetettje a lap figyelmének, két terjedelmesebb János-napi értekezése lát napvilágot a havilapban.²¹

„A szabadkőművesség nem csak tényészet, nemcsak a szellem virága lehetne, hanem vállalkozás is! – véli Molter például a szabadkőművesség természetének és céljainak megfogalmazásában. – Mért, hogy mégis a renyheségnél, a virágot lelelő ökrök megtűrésénél egyebet nem termelt ki ebben az országban? Mért, hogy mégis széles körökben rossz hírű nevek lehetnek sorainkban? Mért bukkanunk anynyi erőszakos, vagy rosszindulatú cselekedet mögött egy-egy testvér nevére? [...] Az intézmény fejétől tagjaiig reformra szorulna, hogy a tömegnyomás és a politikai erőszak-kurzus elleni szellemfrontra, az elite-emberiség verbuválására hadtápterület lehessen. Mert ma innen csak a hatalomvágy szívároga le a sznobizmus hajszálerein a tömegbe, a szabadkőművesség, különösen Erdélyben, felelős olyan reakciós tényekért, melyeket nem itt követnek el, s amelyek miatt mégis pirulnia kell a történelmi szabadkőművességnek!”²²

A vásárhelyiek, nevezetesen Fekete Andor dr. részt vett minden évi páholyközi értekezleten, melyet mindig más és más helyszínen tartottak meg. Az 1932. június 19-én tartott brassói értekezleten, ahol a János Szövetség tanácsa is ülésezett, úgy döntöttek a résztvevők, hogy Kolozsvár és Brassó után a következő találkozó színhelye legyen Marosvásárhely, szervezője a Bethlen Gábor Páholy. Időpontja október 15–16. A vásárhelyi értekezleten négy pont körül alakuljon ki eszmecsere: a romániai szimbolikus nagypáholy alkotmánya, a szabadkőművesség és a sajtó-nyilvánosság vi-

¹⁸ A *Testvériség/Humanitas* folyóirat kitüntetett figyelemmel kíséri a kolozsvári Unió, az aradi, brassói, temesvári, nagyváradi magyar páholyok tevékenységét.

¹⁹ Lásd: *Időtár. II. Marosvásárhely történeti kronológiája 1848-tól 1918-ig*. Összeállította SEBESTYÉN Mihály. Marosvásárhely, 2010., 139., 164., 170. stb., és az anyakönyvben Bucher Lajos 24. sz. tag szabadkőműves tevékenységét.

²⁰ *Testvériség*, 1. 1931. 1. 19.

²¹ *Testvériség*, 4. 1934. 8. 245–248. *Építsünk a jellemre új világot* címmel, ill. 5. 1935. 8–9. 121–125. *Sekélyes-e a szabadkőművesség?* címmel.

²² MOLTER Károly: *Sekélyes-e a szabadkőművesség?* Lásd az előbbi jegyzetet.

szonya, az ifjúsági munka és az ifjúság bevonása a testvériség láncába, ill. az erdélyi János-rendi Szövetség páholyai egységes munkaprogramjának kialakítása.

A brassói értekezlet egyben azzal is megbízta a Bethlen Gábor Páholyt – melynek a találkozó feltételeit és kereteit kellett megteremtenie –, hogy „a falusi ifjúsággal kapcsolatos kérdések komplexumának tüzetes tanulmányozására külön bizottságot” hozzon létre. A bizottság valóban meg is alakult, dr. György József megalkotta a munkaprogram legfontosabb tárgyköreit, előadásban ismertette, miként képzei el a páholy a falu gazdasági és kulturális felemelkedésének hosszú távú menetét.²³ Hogy nem csupán egyetlen alkalomban gondolkodtak, bizonyítja az 1935/36-ra elfogadott munkaterv is: „A tg-muresi Bethlen Gábor □ [páholy] a folyó munkaévben [1935/36] a város és falu közötti összefüggések elmélyítését és a falu-nevelő és -fejlesztő tevékenységét tette munkaprogramja gerincévé.” Ugyanakkor Szígyártó Gábor hosszabb értekezését is közli a *Humanitas* 1935. októberi száma, *A falumunka céljai* cím alatt.²⁴

A jelzett páholyközi értekezlet 1932 októberében Marosvásárhelyen össze is ült. Mint említettük, Servatius Lajos helyettes nagymester ezúttal köszöntötte a Bethlen Gábor Páholy negyedszázados fennállását. Több más szónok mellett a díszmunkán Kováts Benedek volt a szónok, aki egyben a *Testvériség/Humanitas* sajtólevelezői tisztét is betöltötte. Ekkor, 1932-ben számba vették a vásárhelyi testvériség volt és jelenlegi tagjait, erről tanúskodnak az anyakönyv utólag bejegyzett adatai, melyeket a már kilépett, elköltözött egykori tagokról szereztek be levélváltással. Ugyanakkor a páholy tevékenységét megvizsgálta dr. Servatius Lajos helyettes nagymester, amint ezt az anyakönyv utolsó lapalji bejegyzése is tanúsítja.

Az 1931–32-ben végzett munkáról Kováts Benedek a *Merjünk testvérek lenni!* című cikkében számol be a szélesebb közönségnek.²⁵ A rendszeres hétfői találkozók mellett háromszor tartottak az év folyamán nem rituális, hanem úgynevezett fehér-munkát. A 25. évforduló megünneplésén 22 más páholyban tevékenykedő tag is részt vett vendégként, köztük a két helyettes nagymester, dr. Servatius Brassóból és dr. Szöllősi Zsigmond.

A páholyban volt legény- és mesteravatás az előző esztendő folyamán, és több előadás is elhangzott változatos témákról: *Kultúra, civilizáció, szabadkőművesség* (dr. György József), *Szovjetországáról* (Császár Lajos), *A szabadkőművesség és jótékonyosság* (Nagy Elemér), *Az ember* (Mester Gábor dr.), *Az ifjúság válsága és problémái* (Pálfi Antal tanár); Goethéről értekezett Paál Gusztáv kollégiumi némettanár; a gazdasági krízis elemzését adta dr. Fekete Andor; az értékeszmék válságáról fejtette ki nézeteit dr. Kováts Benedek, Vadadi F. Károly pedig az új állampolgársági törvény által előidézett jogi helyzet megvilágítására tett kísérletet.

²³ *Testvériség*, 2. 1932. 7. és 8., 135, 145.

²⁴ *Humanizmus*, 5. 1935. 10. 141–146.

²⁵ *Humanizmus*, 3. 1933. 1. 17–18.

A jótékonykodás a páholy kiemelt feladatai közé tartozott: 4150 lejnyi segélyt juttattak két egyetemi hallgatónak, részt vállaltak a városi ún. éhségakciókban. Szabadegyetemi előadásokat is szerveztek, az előadók is a testvériség tagjai közül kerültek ki. (Pl. dr. iklandi György József, az Országos Magyar Párt megyei tagozata elnökének *A falu* című értekezése előszóiban is elhangzott a városi közönség előtt.)²⁶

Kováts Benedek azonban szűkszavú tudósítónak bizonyult, ugyanis a szabadkőműves sajtóban nem jelent meg másfél éven keresztül egyetlen hír sem a vásárhelyi páholy belső életéről. Olyannyira nem, hogy a folyóirat 1934. márciusi száma kénytelen egy felhívást közzétenni, miszerint beszámolót várnak a vásárhelyi kőművesség újabb tevékenységéről.²⁷

1934. május 31-én Fekete Andor, Péterffy István főmester és még három testvér részt vesznek a legnépesebb páholy, az aradi Concordia ülésén, melyet az előbbi és a temesvári Pax ugyancsak népes szervezete közösen hozott tető alá. Itt is a szabadkőművesek romániai alkotmányának vitájára kerül sor többek között. Az 1934-es erdélyi számbavétel szerint nyolc páholy aktív még a hajdani erdélyrészi 18-ból. A legnépesebb a temesvári Pax 108 taggal, illetve az aradi Concordia 107 testvérral. Ennél szerényebb méretűek a kolozsvári Unió (73), a nagyváradi Bihar (54), a brassyói Auróra, Zu den drei Säulen, illetve Die Arbeit (55, 50, illetve 18). A vásárhelyi a középmezőnyben helyezkedik el a maga 40-es létszámával.²⁸ Balázs Lajos, a temesvári Pax főmestere ebben a helyzetben összeveti a Monarchia kori szabadkőművesség helyzetét a romániai (kisebbségi) állapotokkal. Bár a Monarchia liberális légkörében a kőművesség felívelő volt, nem gördítettek akadályokat terjedése elé, mégsem tudott kiépíteni teljes hálózatot az egész országban. A mostani helyzettel pedig egyáltalán nem elégedett, bár sokfelől azt hangoztatják a népesebb páholysok, hogy be kellene fagyasztani egy időre a tagfelvételt, a bővítéseket. „Készséggel ismerem – érvel Balázs –, hogy a kevesebb taglétszámú páholyban a testvérek jobban összeformnak, a megértés könnyebb, és talán nagyobb lelkesedés és munkakészség pótolja a népesebb páholysok számbeli fölényét, mégsem tartom elérkezettnek azt az időt, amikor kapunkat – ha csak ideiglenesen is – az idekíváncozók előtt bezárjuk.” Ugyanis „területünkön a szakszervezet megszervezése még meglehetősen kezdetleges állapotban van, és hogy ennek lebonyolítása [...] sok időt igényel.”²⁹ Nem a szabadkőművességen múlt, hogy erre jóformán semmi idő sem maradt, hiszen a mozgalom a karlista diktatúrával kapott halálos dőfést 1938-ban.

²⁶ Tíz testvért emeltek inasfokról legényfokra, öt legényt pedig mesterré léptettek elő. A testvériség részt vett a páholysok kolozsvári, brassyói értekezletén, és képviseltette magát a Romániai Szimbolikus Nagypáholy bukaresti konventjén; a titkári hivatal 187 ügyszerabot látott el, ebből 72 a Szövetség Tanácsával történő levelezés során keletkezett.

²⁷ *Testvériség*, 4. 1934. 3.

²⁸ Lásd a 12. sz. jegyzetet.

²⁹ Uo.

Az 1933/34-ik évben Marosvásárhelyen a páholy több előadást is szervezett a belső páholymunka keretében: a szabadkőművesség történetéről (dr. Czitrom Béla), a *250 éves bacillusról* (dr. Metz István), *A német szellem beháborúja* címen a modern német eugenetikáról (Haltrich Gyula dr.) stb. Három előadásból álló sorozat szolt a tőke történetéről (nem vásárhelyi testvér, egy bizonyos R. K. a meghívott), Székely József az egyre akutabbá váló zsidókérdésről, míg György József a föld és munka viszonyáról osztotta meg nézeteit a páholy közönségével.

Az iskolások segítése ebben az esztendőben is napirenden maradt: több mint 5000 adag ebédet, 17 800 adag uzsonnát (tej és kenyér) szolgáltatott ki a rászorulóknak, két tanuló teljes ellátását vállalta magára a páholy, két egyetemi hallgató tanulmányi költségeit állta (6600 lej értékben), cipőket osztott szét stb.³⁰ Fekete Andor Temesvárott képviselte a páholyt egy páholyközi munkaközösségi értekezleten,³¹ akárcsak Nagyváradon a Biharban tartott összejövetelen. Itt a vásárhelyiek vállalták, hogy a kolozsvári Unióval együtt a romló honi politikai helyzetről folyamatosan tájékoztatják írásban az erdélyi páholyokat, adatokat gyűjtenek e témakörben.³² 1935. június 23-án Kolozsvárott gyűltek össze a János-rendi páholyok képviselői. A Bethlen Gábor Páholy felvetette a közhivatalnokokat sújtó munkanélküliség kérdését, Molter Károly pedig szorgalmazta egy magyar és román nyelvű szabadkőműves kalendárium kiadását.³³ 1935 novemberében a János-rendi Páholyok Szövetsége Bukarestben találkozott a Román Nemzeti Nagypáhollyal, melyhez különben társult tagság fűzte. Itt is Fekete Andor képviselte a „Bethlen Gábor”-t.³⁴

Végül a korszak utolsó beszámolója 1935 novemberében hosszabb helyzetjelentést tartalmaz a testvériség 1934/35-ös munkaesztendijének fontosabb állomásairól.³⁵ Eszerint 16 elsőfokú, 1 másodfokú és 3 páholyértekezletet tartottak. Megvitatták és a páholyok szövetségi gyűlése elé vitték az nyelvvizsgák ügyét, mely a kisebbségi tanárokat és tisztviselőket sújtja (dr. Fekete Andor), a népfőiskola kérdését (előadója György László inas) és a nyugdíjtörvény módosításának ügyét, ugyancsak Fekete Andor kezdeményezésére. Ebben az évben is szerepeltek előadások: Románia szociális törvényeiről (Lakatos Sándor dr.), A szabadkőművesség nyilvánosságáról (dr. Czitrom Béla); A kisebbségi elemi oktatásról, a népfőiskoláról, a népfőiskola megszervezéséről (György László); Molter Károly az új nemességről és a szabadkőművesség sekélyességéről, míg D. I. kolozsvári testvér az új gazdasági rendszerről beszélt. Ennek ellenére Kováts Benedek azt írja: „Sajnos több külső és belső ok miatt

³⁰ *Testvériség*, 1934. 10. 197.

³¹ *Testvériség*, 5. 1935. 1. 20.

³² *Testvériség*, 5. 1935. 2. 35.

³³ *Testvériség*, 5. 1935. 8–9. 121.

³⁴ *Testvériség*, 5. 1935. 10. 157, 171.

³⁵ *Testvériség*, 1935. 11. 152–153.

nem dicsekedhetünk olyan szellemi munkássággal, mint aminőkre az elmúlt évek köteleztek volna.” Az Unió János-napi összejövételére 12 testvér kísérté el Molttert, aki ott előadást tartott, mint arról már beszámoltunk. Két testvért kénytelenek voltak törölni a szabadkőműves-alkotmány paragrafusai értelmében (dr. Szász Albertet és dr. Riesz Albertet).

A tanulók élelmezése ezúttal sem maradt el: 185 diáknak reggelit (23 500 adag), 19-nek ebédet (1413 adag) biztosítottak. Emellett természetben is kiadták az ételt nem csupán a testvérek, hanem profán segítők jóvoltából is. A cipőosztásra is sort kerítettek. Az akciók összértéke 64 500 lej volt. Amint Vadady F. Károly, a tej-segélyezés vezetője fogalmazott, az akció azért volt sikeres, mert: „hisszük, hogy a karitatív jelentőségén túl, szk munkát végeztünk azért is, mert sikerült még a mai elvadult világban is felébreszteniünk ezekben a fejlődő embercsemetékben az emberi szolidaritás és egymásrautaltság gondolatát.”

*

A páholytagok, illetve a páholy utólagos sorsával egy, a közelmúltban megjelentetett tanulmány is foglalkozott az 1942–44 közötti időszak szélsőjobboldali támadásai kapcsán. Mind Péterffy, mind a páholy még élő és prominens, többé-kevésbé a vásárhelyi közönség által ismert tagjait az antiszemita hajsza részeként sorozatos támadások érik a sajtóban, hazaárulásnak nyilvánítva tevékenységüket. A testvériség egykori tagjai mozgásba lendülnek, kapcsolatokat keresnek a korszak vezető politikai személyiségeihez, sikerül magukat több-kevesebb sikerrel tisztázniuk az árulás, az ellenséggel való cimborálás, a magyarság-ellenes tevékenység vádjai alól.³⁶

Az anyakönyvet a szóbeli hagyomány szerint, mely nem járhat messze a teljes igazságtól (az elfogadható valószínűségtől), Kováts Benedek, a páholy helyettes főmestere, a Református Kollégium igazgató-tanára rejtette el a tanári nagykönyvtárban 1936 végén, együtt a többi szabadkőműves irattal és kellékkel (kötények, kalapács, körző, derékszőg stb.). Innen került át a marosvásárhelyi Teleki Tékába, amikor 1951–52-ben a gyűjteményt átköltöztették jelenlegi őrzőhelyére. Az iratok azonban, mint jeleztük, elpusztultak vagy lappanganak, az anyakönyv kivételével.

Egyébként a tagok egy részét, azokat, akik 1906-ig léptek be a Bethlen Gábor Páholyba, egy Budapesten megjelentetett, a szabadkőművesség „üzelmeire” fényt deríteni akaró ellenséges kiadvány is felfedte. Huszonkilenc nevet „ad ki”, valószínűleg a Budapesten rendőrségi iratokkal nyilvántartottakat, abból a harmincegyből, akiket

³⁶ MAROSI Ildikó: Az erdélyi magyar szabadkőművességről. *Hitel*, 1995. 4. 60–69; BENKŐ Samu: Adalékok az erdélyi szabadkőművesség történetéhez. In: *A hosszú tizenkilencedik és a rövid huszadik század. Tanulmányok Pölöskei Ferenc tiszteletére*. [Főszerk. GERGELY Jenő]. Budapest, 2000, 49–60.

eddig az időpontig fogadott soraiba a testvériség. A felsorolásból hiányzik Solt Adolf neve, és megmagyarázhatatlanul a Tóthfalusi József esperesé is.³⁷

Az alábbiakban az anyakönyv adatait adjuk közre (a kitöltetlen rovatokat az eredetiben is üresen hagyták). Remélhetőleg nem sértünk személyiségi jogokat, hiszen ma (2012) már senki sincs életben az egykori testvériség tagjai közül.

MELLÉKLET

*A marosvásárhelyi Bethlen Gábor Szabadkőműves Páholy anyakönyve*³⁸

Páholy alapítás 1905 április 10 én.

Anyakönyvi szám	Név	Anyakönyvi szám	Név	Anyakönyvi szám	Név
1.	Dr. Bernády György	37.	Szentkirályi István	73.	Fekete Andor dr.
2.	Oroszlány István	38.	Karácsoni Géza	74.	Lakatos Sándor dr.
3.	Bürger Albert	39.	Dr. Péterffy István	75.	Szántó Jakab
4.	Dr. Turnowszky Mór	40.	Csontos Olivér	76.	Roediger Jenő dr.
5.	Fekete Jakab	41.	Metz Albert	77.	Halmágyi János
6.	Farkas Herman	42.	Szathmári Jenő	78.	Haner Adolf
7.	Solt Adolf	43.	Aschenbrenner József	79.	Varga Géza
8.	Straetz Herman	44.	Seibriger Emil	80.	Regián Simon (kisegítő)
9.	Tóthfalusi József	45.	Haner Viktor	81.	Riesz Albert dr
10.	Tauszik B. Hugó	46.	Nagy Endre	82.	Kováts Benedek
11.	Sz. Szakáts Péter	47.	Rediger Béla	83.	Zayzon György
12.	Horváth József	48.	Mestitz Henrik	84.	Simon Andor

³⁷ HUSZÁR: I. m.

³⁸ Az iratokat betűhíven írtuk át, meghagyván az eredeti központosítást. A borítón a következő szöveg olvasható: Anya-könyv. I. kötet (1–99 sorszámgig. 1905–b50. A Bethlen Gábor Páholy pecsétjével ellátva.

Anyakönyvi szám	Név	Anyakönyvi szám	Név	Anyakönyvi szám	Név
13.	Hints Zoltán	49.	Hints Sándor	85.	Ifj. Kornhoffer Vilmos
14.	Nagy Győző	50.	Márton Géza	86.	Szigyártó Gábor
15.	Dr. Brada Sándor	51.	Dr. F. Kovácsy Albert	87.	Dr. Haltrich Gyula
16.	Dr. Schwartz Mór	52.	Dr. Király István	88.	Dr. Keintzel Oszkár (sic!)
17.	Páll Gusztav	53.	Dr. K. Madaras József	89.	György József dr.
18.	Csonka Géza	54.	Keleti Péter	90.	Mester Gábor dr.
19.	Dr. Takáts Manó	55.	Farkas Róbert dr.	91.	Nagy Elemér
20.	Dr. Kömöcsy József	56.	Haner János	92.	Mittelmann Sándor
21.	Schwarcz Zsigmond	57.	Auffenberg Agost	93.	Várady F. Károly
22.	Dr. Láni Oszkár	58.	Baráth Mór	94.	Molter Károly
23.	Halász József	59.	Rédiger Géza	95.	Bíró Mózes
24.	Bucher Lajos	60.	Riha Ferenc	96.	Benkő Gábor
25.	Péterffy Dénes	61.	László Gyula	97.	Vajda Márton
26.	Bustya Lajos	62.	Engel Oszkár	98.	Székely József
27. ¹	Dr. Draia Eneas	63.	Smilovits Jakab	99.	Pálfi Antal
28.	Kamprad Herman	64.	Czitrom Béla		
29.	Ifj. Császár Lajos	65.	Mittelmann Ármin		
30.	Dr. Tischer Márton	66.	Hajdó Ödön		
31.	Dr. Nyerges Gábor	67.	Metz István dr.		
32.	Dr. Soós László	68.	Dunky Sándor		

¹ Ez a szám és a fenti utólag, ceruzával kijavítva 27–26-ra

Anyakönyvi szám	Név	Anyakönyvi szám	Név	Anyakönyvi szám	Név
33.	Dr. Szász Albert	69.	Sikó József dr		
34.	Vadász Gábor	70.	Benkő László		
35.	ifj. Biás István	71.	Rosenfeld Jenő		
36.	György Jenő	72.	Gotschlag Osiás		

1. Dr. Bernády György

Születési hely: Bethlen

Születési év (hó, nap): 1864. április hó 10-én

Családi viszonyok: nő

Profán foglalkozás: Maros-Vásárhely sz. kir. város polgármestere s később főispánja³⁹

Lakhely: Maros-Vásárhely

Kezes neve:

A felvétel napja: 1895 febr. hó. 4.

Előléptetés a II. f.: 1896 április 20.

Felemelés III f.: 1896 okt. hó 12. A budapesti Demokratia □-ban⁴⁰

Kiválás napja és módja:

Megjegyzések

a) Sz. k. tevékenységről	b) Profán életviszonyairól
A □-nak alapítása óta főmestere. A világháború után, sajátos politikai magatartásból kifolyólag a sz. k.v-gel való közösségét hírlapilag is megtagadta!	1913. jan.-ban Marosvásárhely sz. kir. város főispánjává neveztetett ki, még mint polgármester udvari tanácsosi címet kapott. A világháború alatt 2-ik feleségétől, Kelemen Margittól (K. Ádám birtoktagosító mérnök leányától) egy leánya született.

³⁹ Az utolsó három szó Kováts Benedek jegyző későbbi hozzáfűzése.

⁴⁰ □ = a páholy szó szimbóluma a szabadkőműves iratokban. Különben mindhárom felsorolt előléptetés a budapesti Demokrácia Páholyban történt.

2. Oroszlány István

Születési hely: Mező-Csávás (Maros-Torda vm.)

Születési év (hó, nap): 1847 szeptember hó 30-án

Családi viszonyok: nő, 3 fiú és 2 leány atyja

Profán foglalkozás: városi tanácsos, polgármester helyettes

Lakhely: M. Vásárhely

Kezes neve:

A felvétel napja: 1895 február hó 4-én

Előléptetés a II. f.: 1896 április 20.

Felemelés III f.: 1896 okt. 12 a budapesti Demokratia páholyban⁴¹

Kiválás napja és módja: Meghalt 1907 július 28-án. A B[ethlen] G[ábor] ☐ első halottja.

Megjegyzések

a) Sz. k. tevékenységről	b) Profán életviszonyairól
A ☐ egyik alapítója volt.	A helyi Önk. Tűzoltó Egyletnek főparancsnoka és több társadalmi egyesület elnöke volt. Megjegyzendő, hogy mint okleveles ügyvéd lépett át közigazgatási szolgálatba.

3. Bürger Albert

Születési hely: Vajasd

Születési év (hó, nap): 1861. december 1.

Családi viszonyok: nő, 3 fiú és egy leány atyja

Profán foglalkozás: sörgyáros

Lakhely: Maros-Vásárhely

Kezes neve:

A felvétel napja: 1901 december hó 16.

Előléptetés a II. f.: 1902 november 10.

Felemelés III f. 1903 október 26 a budapesti Demokratia páholyban⁴²

Kiválás napja és módja: A reconstruálása után [1926], több felszólítás után sem tért vissza.

⁴¹ Akárcsak Bernády esetében, a szabadkőművesség világosságát és a fokra emeléseket a budapesti Demokrácia Páholytól nyerte.

⁴² Lásd az előbbi jegyzetet.

Megjegyzések

a) Sz. k. tevékenységről	b) Profán életviszonyairól
T[isztelet]b[eli] H[elyettes] főm[ester]ré választott 1910. március hóban.	Az ipar és kereskedelmi kamarának alelnöke, később elnöke. Az 1918 é[vi] ún. spanyol-járvány 2 leányát ragadta el.

4. Dr. Turnowszky Mór

Születési hely: Hidvég (M. Torda m.)

Születési év (hó, nap): 1859 november 11

Családi viszonyok: nő, 1 fiú atyja

Profán foglalkozás: orvos

Lakhely: Maros-Vásárhely

Kezes neve:

A felvétel napja: 1889 április hó 4-én

Előléptetés a II. f.: 1893 június 17-én

Felemelés III f.: 1893 június 17 a kolozsvári Unio páholyban⁴³

Kiválás napja és módja: 1912 október 28-án bejelentette a □-ból való kilépését.

Örök keletbe költözött Maros-Vásárhelyt 1932. május 23.

Megjegyzések

a) Sz. k. tevékenységről	b) Profán életviszonyairól
Mint kiválóbb szónok több ízben tartott a □ munkáin előadást, melyek nyomtatásban is megjelentek. A páholy alapításában tevékenyen részt vett, és a □ részére egy szép és értékes harmóniumot adományozott. Azonban ezt a harmóniumot fia, dr. Turnowszky Sándor, aki egykor szintén t[est]v[ér], – önhatalmúlag elvitette a forradalom után a p[áholy]. régi helyiségéből, s azt többszöri kérésre sem adta vissza. Megjegyzendő, hogy az apa, az egykori jó és tehetséges egyén – utóbbi időben agyalágyult volt s így is halt meg.	Orvosi szakírói működést fejtett ki, melyek többféle nyelven is megjelentek.

⁴³ Mindhárom esemény a kolozsvári Unió Páholyban esett meg.

5. Fekete Jakab

Születési hely: Maros-Vásárhely

Születési év (hó, nap): 1866 marc. hó 23.

Családi viszonyok: nő

Profán foglalkozás: ipari szakiskolai igazgató

Lakhely: Maros-Vásárhely

Kezes neve:

A felvétel napja: 1894 december hó 3-án

Előléptetés a II. f.: 1896 október 12.

Felemelés III f. 1896 okt. 12 a budapesti Demokratia páholyban⁴⁴

Kiválás napja és módja: Budapestre való áthelyezés folytán elbocsátási okmányt kapott. A keresk. ministeriumban a világháború után helyettes államtitkár és valóságos államtitkár volt.

Megjegyzések

a) Sz. k. tevékenységről	b) Profán életviszonyairól
A páholy alapításában részt vett. Az alapítástól 1908 évi ... ⁴⁵ -ig a □ titkára volt.	Az ipari népoktatás ügyében kiváló szakember volt.

6. Farkas Hermann

Születési hely: Toplicza (M[aros]. Torda m.)

Születési év (hó, nap): 1870. november 4.

Családi viszonyok: nő

Profán foglalkozás: gyáros

Lakhely: Maros-Vásárhely

Kezes neve:

A felvétel napja: 1901 december 16

Előléptetés a II. f.: 1902 november 10

Felemelés III f. 1904 máj. 2 a budapesti Demokratia páholyban⁴⁶

Kiválás napja és módja: Bejelentette kilépését 1906 év januárjában.

⁴⁴ Lásd a 7. jegyzetet.

⁴⁵ A páholytagok egyéni szónoklata, melyet a testvériség tagjaival összefogódzva kell elmondani, illetve a munkák jegyzőkönyve.

⁴⁶ Lásd a 7. jegyzetet.

Megjegyzések

a) Sz. k. tevékenységről	b) Profán életviszonyairól
A Bethlen Gábor □ egyik alapító tagja volt.	

7. Solt Adolf

Születési hely: Imely (Komárom m.)

Születési év (hó, nap): 1865 július 13.

Családi viszonyok: nő

Profán foglalkozás: kir. iparfelügyelő

Lakhely: Maros-Vásárhely

Kezes neve:

A felvétel napja: 1904 május 6.

Előléptetés a II. f.: 1904 decz. 9.

Felemelés III f. 1904 decz. 30. a budapesti Comenius páholyban⁴⁷

Kiválás napja és módja: 1905 decz. 4-én a városról való eltávozás folytán fedezett. 1929-ben Budapesten lakott.

1905 nov. 27-én kelt levelében kérte elbocsátását, miután Kaposvárra helyezték át. (lásd a 100/905 sz. iratot.)

8. Straetz Herman

Születési hely: Berlin

Születési év (hó, nap): 1860 május 19.

Családi viszonyok: nő

Profán foglalkozás: gyáros

Lakhely: Megyesfalva u. p. Maros-Vásárhely

Kezes neve:

A felvétel napja: 1900 november 2

Előléptetés a II. f.: 1903 marc. 13

Felemelés III f. 1903 marc. 13 a budapesti Comenius páholyban⁴⁸

Kiválás napja és módja: 1912 október 28-án bejelentettre kilépését. Bécsbe költözött 1929-ben is ott él.⁴⁹

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ Lásd a 7. jegyzetet.

⁴⁹ 1912 végén marosvásárhelyi vállalkozása csődbe ment.

9. Tóthfalusi József

Születési hely: Maros-Vásárhely

Születési év (hó, nap): 1869 október 21

Családi viszonyok: nő, gyermektelen

Profán foglalkozás: ev. ref. lelkész

Lakhely: Maros-Vásárhely

Kezes neve:

A felvétel napja: 1904 febr. 22.

Előléptetés a II. f.: 1904 decz. 19.

Felemelés III f. 1905 május 17 a kolozsvári Unio páholyban⁵⁰

Kiválás napja és módja: A ☐ felújításakor nem tért vissza.

Megjegyzések

a) Sz. k. tevékenységről	b) Profán életviszonyairól
A ☐ -nak alapítása óta h. főmestere.	Egyházi irodalmi munkássága folytán jelent meg a Képes Biblia cz. kiadása és több cikke s könyve.

10. Tauszik B. Hugó

Születési hely: Mohács

Születési év (hó, nap): 1848 marczius hó 29

Családi viszonyok: nő

Profán foglalkozás: bankigazgató

Lakhely: Maros-Vásárhely

Kezes neve:

A felvétel napja: 1873 apr. 25 a szegedi „Árpád” páholyban

Előléptetés a II. f.: 1905 május hó 14.

Felemelés III f. 1905 május 14.

Kiválás napja és módja: Voloscá-ban (Dalmácia) az örök kel[et]be költözött 1912 dec. 11-én, mint a helyi Agrár Takarékpénztár vezérigazgatója.

Emlékbeszédet tartott felette a ☐-ban Sz. Szakáts Péter 3.: tv.:.

⁵⁰ Lásd a 7. jegyzetet.

Megjegyzések

a) Sz. k. tevékenységről	b) Profán életviszonyairól
A ☐ -nak tb. hfőm. volt.	A kereskedelmi és iparkamarának elnöke. Kir. tanácsos, az III. o. vaskoronarend lovagja. Felesége szül. Hincs Etelka Marosvásárhelyt, 1913. évi július hó 30.

11. Sz. Szakáts Péter

Születési hely: Székelyszenterzsébet; Udvarhely vm.

Születési év (hó, nap): 1851. június hó 6.

Családi viszonyok: nős, 3 fiú atyja.

Profán foglalkozás: kereskedelmi és iparkamarai főtitkár

Lakhely: Maros-Vásárhely

Kezes neve:

A felvétel napja: 1894 július hó 14. a kolozsvári Unió páholyban.

Előléptetés a II. f.: 1895 május 18. (Uo.)

Felemelés III f. 1905 június hó 1-én

Kiválás napja és módja: A világháború után nyugalomba vonult és már a ☐
reconstruálása előtt az udvarhelyvármegyei Bikafalvára költözött.

Megjegyzések

a) Sz. k. tevékenységről	b) Profán életviszonyairól
A ☐ alapításától a világháborúig gazdai teendőt végzett.	1877. a kolozsmonostori gazd. tanintézetnek s. tanár. 1878-1879 kolozsmonostori gazd. tanintézetnél r. tanár. 1879. XI. 1. A debreceni gazdasági tanintézetnél r. tanár. 1882. nyitramegyei Gazd. Egyesület titkára 1890-ig. 1890. az Erd. Gazd. Egyesület titkára. 1895. VI. 1. A marosvásárhelyi Keresk. és Iparkamara titkára és később főtitkára. 1918. mint kamarai főtitkár vonult nyugalomba. 1926-ban választott szenátor volt 1 évig és utána (1929. VI. 1.) másfél éve az Udvarhely vármegyei Gazd. Egyesület elnöke.

12. Horváth József

Születési hely: Gyalakuta M. Torda m.

Születési év (hó, nap): 1852 okt. 20-án.

Családi viszonyok: nő

Profán foglalkozás: ev. ref. főgimnáziumi tanár

Lakhely: Maros-Vásárhely

Kezes neve: Dr. Turnovszky Mór

A felvétel napja: 1905 május hó 15.

Előléptetés a II. f.: 1905 december hó 18.

Felemelés III f. 1906 május hó 28.

Kiválás napja és módja: Töröltetett a tagok sorából 1913. február 17-én.

Az örök Keletre költözött 1913 szeptember 28. (anyakönyvi bejegyzés szerint).

Megjegyzések

a) Sz. k. tevékenységről	b) Profán életviszonyairól
	Felvétele előtt a helyi ref. koll. igazgatója volt.

13. Hints Zoltán

Születési hely: Maros-Vásárhely

Születési év (hó, nap): 1871 július 16.

Családi viszonyok: nő

Profán foglalkozás: gyógyszerész

Lakhely: Maros-Vásárhely

Kezes neve: Oroszlány István

A felvétel napja: 1905 május hó 15.

Előléptetés a II. f.: 1905 december hó 18.

Felemelés III f. 1906 május hó 28.

Kiválás napja és módja: A ☐ felújítása után nem tért vissza! Örök Keletbe költözött Maros-Vásárhelyt 1935. május hó 15-én.

Megjegyzések

a) Sz. k. tevékenységről	b) Profán életviszonyairól
	A ☐ -ban való felvétele után nemsokára gyógyszerészmesteri diplomát nyert.

14. Nagy Győző

Születési hely: Szászváros

Születési év (hó, nap): 1874 december hó 19.

Családi viszonyok: nőtlen

Profán foglalkozás: ipari szakiskolai tanár

Lakhely: Maros-Vásárhely

Kezes neve: Fekete Jakab

A felvétel napja: 1905 május hó 15.

Előléptetés a II. f.: 1905 december hó 18.

Felemelés III f. 1906 május 28.

Kiválás napja és módja: A városról eltávozván 1912 nov. 18-án kikérte elbocsátási okmányát Győrbe, ahol a világháború előtt tevékeny működést fejtett ki. 1929-ben Bpsten lakik, mint a technologiai főiskola igazgatója.

Megjegyzések

a) Sz. k. Tevékenységről	b) Profán életviszonyairól
A □-nak 1908-tól 1909-ig titkára volt.	

15. Dr. Brada Sándor

Születési hely: Resiczabánya

Születési év (hó, nap): 1875 márczius 18.

Családi viszonyok: nő

Profán foglalkozás: ügyvéd

Lakhely: Maros-Vásárhely

Kezes neve: Oroszlány István

A felvétel napja: 1905 május hó 15.

Előléptetés a II. f.: 1905 december hó 18.

Felemelés III f. 1906 május hó 28.

Kiválás napja és módja: Elbocsátási okmány (228-1910 sz.) kiadatott 1910. december hó 19-én. (Kismartonban kir. közjegyzőnek nevezték ki.)

16. Dr. Schwartz Mór

Születési hely: Maros-Vásárhely (sic!)

Születési év (hó, nap): Fogaras 1861. márczius 4.

Családi viszonyok: nőtlen

Profán foglalkozás: orvos

Lakhely: Maros-Vásárhely

Kezes neve: Fekete Jakab

A felvétel napja: 1905 május hó 18.
 Előléptetés a II. f.: 1906 február hó 26.
 Felemelés III f. 1906 május hó 28-án.
 Kiválás napja és módja: Örök keletbe költözött 1908 április hó 29-én.

Megjegyzések

a) Sz. k. tevékenységről	b) Profán életviszonyairól
Mint orvos is a szk.-tag mintaképe volt, aki szegénytől soha egy fillért el nem fogadott, sőt ő adott pénzt orvosságra is.	

17. Paál Gusztáv

Születési hely: Szász-Örményes (K. Küküllő m)
 Születési év (hó, nap): 1877 október hó 23-án
 Családi viszonyok: nő
 Profán foglalkozás: ev. ref. főgimnáziumi tanár
 Lakhely: Maros-Vásárhely
 Kezes neve: Tóthfalusi József
 A felvétel napja: 1905 május hó 18.
 Előléptetés a II. f.: 1906 február hó 26.
 Felemelés III f. 1906 május hó 28.
 Kiválás napja és módja: 1934. április hó 9-én elbocsátva, fedezés.

Megjegyzések

a) Sz. k. tevékenységről	b) Profán életviszonyairól
1929. január hó 7-én reaktiváltatott. 1929-ben h. főmester. 1930 ua. 1931 ua. 1932 ua. 1933 ua. fedezéséig.	1911 júniusában igazgatója lett a ref. gimnáziumnak.

18. Csonka Géza

Születési hely: Szászváros
 Születési év (hó, nap): 1861 január 7
 Családi viszonyok: nő

Profán foglalkozás: fényképész

Lakhely: Maros-Vásárhely

Kezes neve: Dr. Turnowszky Mór

A felvétel napja: 1905 május hó 18.

Előléptetés a II. f.: 1906 május hó 28.

Felemelés III f. 1907 január 21.

Kiválás napja és módja: 1909-ben fedezett. Örök keletkezett (sic!) Vajdahunyadon. 1918-ban örök keletbe költözött Vajda-Hunyadon.

Megjegyzések

a) Sz. k. tevékenységről	b) Profán életviszonyairól
	1909-ben elköltözött a városról. (Az elhalálozás idejét 1930. február 26-án közölte levélben a ☐ gazdájával a néhai t. sógornője, özv. Szánthó Endréné. ⁵¹)

19. Dr. Takáts Manó

Születési hely: Maros Szt. Király (M. Torda m.)

Születési év (hó, nap): 1873

Családi viszonyok: nő

Profán foglalkozás: az állami gyermekmenhely igazgató főorvosa

Lakhely: Maros-Vásárhely

Kezes neve: Bürger Albert

A felvétel napja: 1905 május hó 18.

Előléptetés a II. f.: 1906 február hó 26.

Felemelés III f. 1906 május hó 28.

Kiválás napja és módja: A ☐ felújításakor nem tért vissza.

Megjegyzések

a) Sz. k. tevékenységről	b) Profán életviszonyairól
	A világháború után az új impérium kezdetén állásától felmentették s nemsokára nyugdíjazták.

⁵¹ Biás István kézírásával ez az utóbbi bejegyzés. Mellékelve Szánthóné közlése kivonatban. (1930. II. 26-án érkezett Biáshoz.)

20. Dr. Kömöcsy József

Születési hely: Kolozsvár

Születési év (hó, nap): 1858 febr. 26.

Családi viszonyok: nő

Profán foglalkozás: m. kir. pénzügyi titkár, p. ü. igazg. helyettes

Lakhely: Maros-Vásárhely

Kezes neve: Oroszlány István

A felvétel napja: 1905 május hó 29.

Előléptetés a II. f.: 1906 május 28-án

Felemelés III f. 1907 január 21-én.

Kiválás napja és módja: Örök keletbe költözött a háború után Budapesten.

Megjegyzések

a) Sz. k. tevékenységről	b) Profán életviszonyairól
	1913 jul.-ban pénzügyigazgató lett. 1918-ban állásától felmentették.

21. Schwarz Zsigmond

Születési hely: Nagyvárad

Születési év (hó, nap): 1856 április 27.

Családi viszonyok: nőtlen

Profán foglalkozás: kereskedő

Lakhely: Maros-Vásárhely

Kezes neve: Farkas Herman

A felvétel napja: 1905 május hó 29-én

Előléptetés a II. f.: 1906 május hó 28.

Felemelés III f. 1907 január 21.

Kiválás napja és módja: Örök kel.-be költözött Maros-Vásárhelyt 1933 márczius hó 7-én. A páholy újjászervezése után nem tért vissza.

Megjegyzések

a) Sz. k. tevékenységről	b) Profán életviszonyairól
1906-ban szertartásmester.	A világháború előtt keresk. tanácsosi címet nyert.

22. Dr. Láni Oszkár

Születési hely: Besztercze

Születési év (hó, nap): 1858 november 28.

Családi viszonyok: nő, egy fiú atyja.

Profán foglalkozás: ügyvéd

Lakhely: Maros-Vásárhely

Kezes neve: Bürger Albert

A felvétel napja: 1905 június 5.

Előléptetés a II. f.: 1906 május hó 26.

Felemelés III f. 1907 január 21.

Kiválás napja és módja: Örök keletbe költözött 1919 július 1-én. (Gyászjelentése szerint július hó 2-án!)

Megjegyzések

a) Sz. k. tevékenységről	b) Profán életviszonyairól
1913 március hóban a □ tb. Hfőm-ré választotta.	1911-ig a gróf Teleki család jogtanácsosa és pénztárosa volt, s ez akkor nagy bizalmi állást a legteljesebb odaadással és elismeréssel töltötte be. A világháború végéig sok időn át az ügyvédi kamara titkára volt.

23. Halász József

Születési hely: Gamás (Somogy m)

Születési év (hó, nap): 1874 augusztus 14.

Családi viszonyok: nő⁵²

Profán foglalkozás: bank vezértitkár

Lakhely: Maros-Vásárhely⁵³

Kezes neve: Tauszik B. Hugó

A felvétel napja: 1905 június 5.

Előléptetés a II. f.: 1906 május hó 28-án

Felemelés III f. 1907 január hó 21-én. május hó 28.

Kiválás napja és módja: Örök keletbe költözött 1928 június 8-án. (1928. VI. 8.)⁵⁴.

⁵² Három leánya született.

⁵³ Jókai u. 1.

⁵⁴ Marosvásárhelyen.

Megjegyzések

a) Sz. k. tevékenységről	b) Profán életviszonyairól
Halála órájáig érdeklődött a □ sorsa felől. Ideális eszmévilágban élt s dolgozott. Emlékét – annak ellenére, hogy betegsége miatt nem jöhetett a □ munkáira – a sírjánál tartott lánczbeszéddel és munkatáblában ¹² örökítettük meg.	A □ 1926. évi felélesztésekor súlyos betegsége meggátolta, hogy munkálatainkon részt vegyen, illetve reaktiváltassa magát, de élete utolsó pillanataig érdeklődött a □ élete iránt. A Károlyi-kormány 1918-ban városi főispánnak (kormánybiztosnak) nevezte ki.

24. Bucher Lajos

Születési hely: Maros-Vásárhely

Születési év (hó, nap): 1862. április 28.

Családi viszonyok: nő, 1 fiú és egy lány atyja

Profán foglalkozás: kereskedő, birtokos

Lakhely: Maros-Vásárhely

Kezes neve: Tóthfalusi József

A felvétel napja: 1905 október 30.

Előléptetés a II. f.: 1907 február 4.

Felemelés III f.: 1910. január 21.

Kiválás napja és módja: Örök keletbe költözött 1926 május hó 26-án.

Megjegyzések

a) Sz. k. tevékenységről	b) Profán életviszonyairól ¹³
Feleségével Szász Piroskával (jónevű költőnő volt) rendezték a helyi közönség előtt azt a ritka tanulságú előadást, ahol a világhírű Forell Ágoston lausannei egy. tanárnak a tüdővész s különösen az alkohol elleni küzdelemben kifejtett agitációjának sikeres eredményeit [mutatták be]. Ezt az előadást a megyei Orvos s Gyógyszerész Egyesület, valamint a Good Templar tagjai karöltve intézték.	

⁵⁵ Felesége a háború után elhagyta, Pestre költözött, hogy csak a költészetnek éljen. B. Szász Piroksa sírhelye a marosvásárhelyi katolikus temetőben üres. (Néhai Halász Borbála közlése.)

25. Péterffy Dénes

Születési hely: Szamosújvár

Születési év (hó, nap): 1874 május 5

Családi viszonyok: özvegy, (később újranyúl) 1 fiú és 1 lány atyja.

Profán foglalkozás: kir. mérnök

Lakhely: Maros-Vásárhely, Rákóczi utca 5 sz.

Kezes neve: Tóthfalusi József

A felvétel napja: 1905 október 30.

Előléptetés a II. f.: 1910. január 10.

Felemelés III f.: –

Kiválás napja és módja: 1928. év folyamán kérte visszafogadását, de ebbeli ígéretének nem tett eleget s a ☐ a fenti volt tv. visszafogadását levette napirendről. Örök keletbe költözött Maros-Vásárhelyt 1930. decz. 5.

Megjegyzések

a) Sz. k. tevékenységről	b) Profán életviszonyairól
	A világháború befejezése előtt műszaki tanácsos volt.

26. Dr. Draia Eneás

Születési hely: Abrudfalva (!)

Születési év (hó, nap): 1865. nov. 17.

Családi viszonyok: nő

Profán foglalkozás: ügyvéd

Lakhely: Maros-Vásárhely

Kezes neve: Fekete Jakab

A felvétel napja: 1906 február hó 5-én.

Előléptetés a II. f.: 1907 október 7.

Felemelés III f.:

Kiválás napja és módja: Örök keletbe költözött.

Megjegyzések

a) Sz. k. tevékenységről	b) Profán életviszonyairól
A munkáit 1909 eleje óta nem látogatta.	

29. Bustya Lajos

Születési hely: Maros-Vásárhely

Születési év (hó, nap): 1868. február 19.

Családi viszonyok: nő, 1 lány atyja

Profán foglalkozás: ácsmester, építkezési vállalkozó

Lakhely: Maros-Vásárhely

Kezes neve: Oroszlány István

A felvétel napja: 1906 február hó 5-én

Előléptetés a II. f.: 1907 február 4-én

Felemelés III f.: 1913. január 13.

Kiválás napja és módja: Örök keletbe költözött 1933. május hó 11-én.

Megjegyzések

a) Sz. k. tevékenységről	b) Profán életviszonyairól
1928. május hó 21-től a ☐ munkáit nem látogatta. 1929 június hó 17-én egy évi szabadságot kapott, utána pedig súlyos betegsége miatt egyáltalán nem volt a ☐ -ban.	

28. Kamprad Herman

Születési hely: Medgyes

Születési év (hó, nap): 1876 augusztus 15.

Családi viszonyok: nő

Profán foglalkozás: mérnök, szakiskolai tanár

Lakhely: Maros-Vásárhely

Kezes neve: Tóthfalusi József

A felvétel napja: 1906 február hó 5-én

Előléptetés a II. f.: 1907 február 4-én

Felemelés III f.: 1910. január 21-én

Kiválás napja és módja: A városról eltávozott, elbocsátási okmányt kért 1912 nov. 18-án.

1929-ben fenti minőségében Pécsett van.

29. ifj. Császár Lajos

Születési hely: Maros-Vásárhely

Születési év (hó, nap): 1876. febr. 5.

Családi viszonyok: nő, 2 fiú és 1 leány atyja.

Profán foglalkozás: építőmester, vállalkozó

Lakhely: Maros-Vásárhely⁵⁶

Kezes neve: Oroszlány István

A felvétel napja: 1906 február 5-én.

Előléptetés a II. f.: 1907 február 4.

Felemelés III f.: 1926 március 14-én

Kiválás napja és módja:

Megjegyzések

a) Sz. K. tevékenységről	b) Profán életviszonyairól
1928-29-ben szertartásmester, megelőzőleg a ☐ Gecse-utcai helyiséget tervezte és az átalakítási munkálatokat végezte. 1930-ban szertartásmester. 1931-ben ua.	Közéleti és irodalmi tevékenységéért 1929-ben a Kemény Zsigmond Irodalmi Társaság tagjául választotta.

30. Tischler Márton

Születési hely: Maros-Vásárhely

Születési év (hó, nap): 1877. majus 27

Családi viszonyok: nőtlen, (később nős), 1 leány atyja.

Profán foglalkozás: ügyvéd

Lakhely: Maros-Vásárhely⁵⁷

Kezes neve: Fekete Jakab

A felvétel napja: 1905 február 5.

Előléptetés a II. f.: 1908. november 16.

Felemelés III f.: 1910. január 21.

Kiválás napja és módja: A ☐ felújításakor nem tért vissza! Örök keletbe költözött 1932. évi januárius hó 10-én.

⁵⁶ Sándor János utca (ma Dózsa György) 28. Vö. KERESZTES Gyula: *Marosvásárhely szecessziós épületei*. Marosvásárhely, 2000, 165.

⁵⁷ A Kosárdombon, a Trébely utcában. Ma Gyermekotthon.

Megjegyzések

a) Sz. K. tevékenységről	b) Profán életviszonyairól
.	A világháború után a helyi Agrár Takarékpénztár vezérigazgatója.

31. Dr. Nyerges Gábor

Születési hely: Marosludas

Születési év (hó, nap): 1866 szeptember 1.

Családi viszonyok: özvegy, első feleségétől 1 fia, másodiktól 2 leánya maradt.

Profán foglalkozás: városi tisztii főorvos

Lakhely: Maros-Vásárhely

Kezes neve: Oroszlány István

A felvétel napja: 1906 június 5.

Előléptetés a II. f.: 1907 október 7.

Felemelés III f.: 1910. december 19.

Kiválás napja és módja: Örök keletbe költözött 1923-ban, április 15.

32. Dr. Soós László

Születési hely: Déva

Születési év (hó, nap): 1877. február 1.

Családi viszonyok: nő, 2 atyja

Profán foglalkozás: városi aljegyző, banktisztviselő⁵⁸

Lakhely: Maros-Vásárhely

Kezes neve: Oroszlány István

A felvétel napja: 1906 június 5.

Előléptetés a II. f.: 1907 február 4.

Felemelés III f.: 1910. január 21-én

Kiválás napja és módja: 1931 decz. 7-én tartott I. fokú munka határozata folytán, saját kérésére az elbocsátási okmányt kiadtuk.

⁵⁸ Az impériumváltás után került a bankba, amikor az új román közigazgatás sorra megszabadult a magyar hivatalnokoktól.

Megjegyzések

a) Sz. K. tevékenységről	b) Profán életviszonyairól
1927-ben h. főmester. 1930. XI. 6. félévi szabadságot kapott.	A világháború után mint városi tanácsos vonult nyugalomban és a maros-vásárhelyi Takarékpénztárnál (a város legrégebb pénzintézeténél) nyert elhelyezkedést.

33. Dr Szász Albert

Születési hely: Pusztakamarás (Kolozs m.)

Születési év (hó, nap): 1877. március 8.

Családi viszonyok: nőtlen, később nő⁵⁹

Profán foglalkozás: ügyvéd

Lakhely: Maros-Vásárhely

Kezes neve: Nagy Győző

A felvétel napja: 1907 március 4.

Előléptetés a II. f.: 1927. IX. 17.

Felemelés III f.: 1928 II. 1.

Kiválás napja és módja: A városról eltávozott, elbocsátási okmányt kért 1912 dec. 16-án.

1935 IV. 29 törlés.

Megjegyzések

a) Sz. K. tevékenységről	b) Profán életviszonyairól
A ☐ 1926 évi felélesztésekor visszalépett a ☐ kötelékébe. 1928-29-ben II. felügyelő. 1930-ban ua. 1931-ben ua.	

34. Vadász Gábor

Születési hely: Szolnoktiszakürt

Születési év (hó, nap): 1871. július hó 23.

Családi viszonyok: nőtlen

Profán foglalkozás: áll. gyermekmenhelyi gondnok

⁵⁹ Utólagos bejegyzés.

Lakhely: Maros-Vásárhely
 Kezes neve: Dr. Takáts Manó
 A felvétel napja: 1907 marczius hó 4.
 Előléptetés a II. f.: 1908 novemb. 16.
 Felemelés III f.:
 Kiválás napja és módja: Hivatalos áthelyezés Kolozsvárra. Elbocsátási okmányt kapott 1909. I. 18.

35. ifj. Biás István

Születési hely: Nagyszeben
 Születési év (hó, nap): 1877 december 18.
 Családi viszonyok: nő, 2 fiú atyja (1929-ben 4 fiúé)
 Profán foglalkozás: áll. kir. postatisztviselő; levéltárnok
 Lakhely: Maros-Vásárhely; gróf Teleki-könyvtár.
 Kezes neve: Oroszlány István
 A felvétel napja: 1907 április hó 8.
 Előléptetés a II. f.: 1908 novemb. 16.
 Felemelés III f.: 1910 január 21-én
 Kiválás napja és módja:

Megjegyzések

a) Sz. k. tevékenységről	b) Profán életviszonyairól
1926-1927-ben II. felügyelő. 1928-ban gazda. A háborút megelőzőleg volt többször könyvtáros és a „Kelet” sz. k.-es közlöny helyi tudósítója. 1929-ben gazda. 1930-ban ua. 1931-32-ben ua. 1933-35-ben ua. 1935-/36-ban ua.	1907-1915-ig városi segédlevéltáros. 1916-1917 városi könyvtártiszt. 1917-1918 vm. főlevéltáros.

36. György Jenő

Születési hely: Erzsébetváros
 Születési év (hó, nap): 1872. április hó 3-án, július hó 23 (sic!)
 Családi viszonyok: nő 2 leány atyja
 Profán foglalkozás: Kir. pénzügyi számellenőr

Lakhely: Maros-Vásárhely
 Kezes neve: Paál Gusztáv
 A felvétel napja: 1907 április 8.
 Előléptetés a II. f.: 1908 novemb. 16.
 Felemelés III f.:
 Kiválás napja és módja: Töröltetett a tagok sorából 1913 február 17-én.

Megjegyzések

a) Sz. k. tevékenységről	b) Profán életviszonyairól
A ☐ munkáit rendetlenül vagy sehogy sem látogatta.	I. feleségétől elvált, kitől egy leánya van, úgyszintén a másodiktól is, de utóbbi születésekor már nem volt a ☐ tagja.

37. Szentkirályi István

Születési hely: Mező Koók (Torda-Aranyos m.)
 Születési év (hó, nap): 1878. december 19.
 Családi viszonyok: nő
 Profán foglalkozás: nagybirtokos
 Lakhely: Mező Rűcs
 Kezes neve: Dr. Brada Sándor
 A felvétel napja: 1907 május hó 6-án
 Előléptetés a II. f.:
 Felemelés III f.:
 Kiválás napja és módja: A világháború alatt Magyarországra költözött. 1929. évben címe: Zalahosszúfalu, u. p. Zalaapáti.

38. Karácsonyi Géza

Születési hely: Győr
 Születési év (hó, nap): 1880 május hó 19.
 Családi viszonyok: nő
 Profán foglalkozás: kir. szakiskolai tanár
 Lakhely: Maros-Vásárhely
 Kezes neve: Nagy Győző
 A felvétel napja: 1907 május hó 6-án.
 Előléptetés a II. f.: 1908 novemb. 16.
 Felemelés III f.: 1910. december 19-én.
 Kiválás napja és módja: A városról távozván, kilépett 1913. szept-ben. 1929-ben a budapesti „Rákóczy” leányiskola rajztanára.

39. Péterffy István dr.

Születési hely: Marosvécs
 Születési év (hó, nap): 1870 augusztus 20.
 Családi viszonyok: nő, 2 fiú, 1 lány atyja
 Profán foglalkozás: járási tiszt orvos
 Lakhely: Radnóth, Kisküküllő vm.
 Kezes neve: Nagy Győző
 A felvétel napja: 1907 június 17.
 Előléptetés a II. f.: 1908 novemb. 16.
 Felemelés III f.: 1910 január 21-én
 Kiválás napja és módja:

Megjegyzések

a) Sz. k. tevékenységről	b) Profán életviszonyairól
1926-tól, a ☐ felélesztése óta főmester. 1935 aug. 19-én a ☐ főmesterét 65. születésnapján testületileg üdvözölte és külön vacsorán ünnepelte.	Radnóthról történt beköltözése után MÁV orvos és később (1929-ben is) a Munkás Betegsegélyező Pénztár főorvosa. 1935. szeptember 1-ével a Munk[ás] Betegs[egélyező]-nél elfoglalt állásából felmentették.

40. Csontos Olivér

Születési hely: Kerelő Szt. Pál
 Születési év (hó, nap): 1850. novemb. 2.
 Családi viszonyok: nő, gyerektelen
 Profán foglalkozás: ügyvéd
 Lakhely: Maros-Vásárhely
 Kezes neve: Tóthfalusy József
 A felvétel napja: 1908. április 5.
 Előléptetés a II. f.: 1910. január 31.
 Felemelés III f.: 1910. december 19-én.
 Kiválás napja és módja: Örök Keletbe költözött Marosbogáton 1920. okt. 3.
 Neje örök Keletbe költözött 1929. év nyarán.

Megjegyzések

a) Sz. k. tevékenységről	b) Profán életviszonyairól
	A Közhasznú Takarékpénztár jogtanácsosa és több társadalmi egyesület vezetője és tagja volt. A gemyeszegi kerület utolsó magyar országgyűlési képviselője is volt.

41. Metz Albert

Születési hely: Havadtő (Maros-Torda vm.)

Születési év (hó, nap): 1868. december hó 13.

Családi viszonyok: nő

Profán foglalkozás: Zeneiskolai igazgató

Lakhely: Maros-Vásárhely

Kezes neve: Tóthfalusy József

A felvétel napja: 1908 április 5.

Előléptetés a II. f.: 1910. január 31.

Felemelés III f.: 1910. december 19.

Kiválás napja és módja: Örök Keletbe költözött 1925 jul. 27-én, Marosvásárhelyt

Megjegyzések

a) Sz. k. tevékenységről	b) Profán életviszonyairól
	Értékes szerzeményei maradtak fenn úgy zenei, mint dalkari alkotásokból és zenészeti szakmunkája (hegedű-iskolája) több kiadást ért meg.

42. Szathmári Jenő

Születési hely: Marosvásárhely

Születési év (hó, nap): 1879. okt. 10.

Családi viszonyok: nő

Profán foglalkozás: Tanár a helyi felsőbb leánygimnáziumban.

Lakhely: Marosvásárhely

Kezes neve: Tóthfalusy József

A felvétel napja: 1909 június 21.

Előléptetés a II. f.: 1910. június 6.
 Felemelés III f.: 1910. december 19.
 Kiválás napja és módja: Örök keletbe költözött 1920. márczius 31-én. (Felesége örök Kel. költ. ugyanazon évi július hó 21.)

Megjegyzések

a) Sz. k. tevékenységről	b) Profán életviszonyairól
Halála előtt a ☐ titkára volt.	

43. Aschenbrenner József

Születési hely: Németlukafa (Somogy m.)
 Születési év (hó, nap): 1879. márczius 19.
 Családi viszonyok: nő
 Profán foglalkozás: Kereskedelmi isk. tanár
 Lakhely: Marosvásárhely
 Kezes neve: Háner Viktor
 A felvétel napja: 1909. június hó 21.
 Előléptetés a II. f.: 1910 június 6.
 Felemelés III f.: 1910. december 19-én.
 Kiválás napja és módja: Örök keletbe költözött 1917. október 12.

Megjegyzések

a) Sz. k. tevékenységről	b) Profán életviszonyairól
Halála előtt a ☐ szónoka volt.	Halála előtt iskolájának igazgatója volt.

44. Dr. Seibriger Emil

Születési hely: Marosvásárhely
 Születési év (hó, nap): 1878. okt. 31-én.
 Családi viszonyok: nő
 Profán foglalkozás: ügyvéd
 Lakhely: Maros-Vásárhely
 Kezes neve: Dr. Bernády György
 A felvétel napja: 1910. március 21-én.
 Előléptetés a II. f.: 1911 október 30.
 Felemelés III f.: 1913 január 13.
 Kiválás napja és módja: A világháború után Budapestre költözött.

45. Haner Viktor

Születési hely: Fogaras

Születési év (hó, nap): 1877. február 25.

Családi viszonyok: nő

Profán foglalkozás: felső kereskedelmi isk. tanár

Lakhely: Maros-Vásárhely

Kezes neve: Dr. Schwartz Károly

A felvétel napja: 1907. március 20.

Előléptetés a II. f.: 1908 febr. 5.

Felemelés III f.: 1908 február 8.

Kiválás napja és módja: A világháború után az Amerikai Egyesült Államokba költözött.

Megjegyzések

a) Sz. K. tevékenységről	b) Profán életviszonyairól
Közvetlenül a világháború előtt a B. G. ☐ -nak utolsó titkára volt.	Halála előtt iskolájának igazgatója volt.

46. Nagy Endre

Születési hely: Marosújvár

Születési év (hó, nap): 1863. november 24.

Családi viszonyok: nő

Profán foglalkozás: Kereskedelmi isk. igazgató

Lakhely: Maros-Vásárhely

Kezes neve: Haner Viktor

A felvétel napja: 1910 június 20.

Előléptetés a II. f.: 1911. október 30.

Felemelés III f.: 1913. január 13.

Kiválás napja és módja: A világháború alatt a városból ismeretlen helyre távozott.

47. Rédiger Béla

Születési hely: Dicsőszentmárton

Születési év (hó, nap): 1865. augusztus 19.

Családi viszonyok: nő

Profán foglalkozás: földm. minisz. számvizsgáló

Lakhely: Maros-Vásárhely

Kezes neve: Dr. Péterffy István

A felvétel napja: 1910 június 20.
 Előléptetés a II. f.: 1911 október 30.
 Felemelés III f.: 1913 január 13.
 Kiválás napja és módja: A világháború után Budapestre költözött.

48. Mestitz Henrik

Születési hely: Maros-Vásárhely
 Születési év (hó, nap): 1877. február 19.
 Családi viszonyok: nő
 Profán foglalkozás: gyáros
 Lakhely: Maros-Vásárhely
 Kezes neve: Dr. Takáts Manó
 A felvétel napja: 1910 június 20.
 Előléptetés a II. f.: 1911 október 30.
 Felemelés III f.: 1913 január 13.
 Kiválás napja és módja: 1933. IV. április (!) hó 24. saját kérésére elbocsátva.

Megjegyzések

a) Sz. k. tevékenységről	b) Profán életviszonyairól
1928-ban h. Főmester. 1929-ben ua. 1930-ban ua. 1931-ben ua.	A világháború alatt népfelkelő százados.

49. Hints Sándor

Születési hely: Maros-Vásárhely
 Születési év (hó, nap): 1871. augusztus 29-én
 Családi viszonyok: nő, 5 gyermek apja
 Profán foglalkozás: állami polgári iskolai igazgató
 Lakhely: Maros-Vásárhely
 Kezes neve: Tóthfalusy József
 A felvétel napja: 1911. március hó 20.
 Előléptetés a II. f.: 1913. január 6-án
 Felemelés III f.:
 Kiválás napja és módja: A világháború után Magyarországra költözött, Székesfehérvárra (1929).
 Örök keletbe költözött Székesfehérváron, 1930. januárius 5-én.

Megjegyzések

a) Sz. k. tevékenységről	b) Profán életviszonyairól
	Meghalt Székesfehérváron, mint áll. polgári isk. igazgató-tanár.

50. Márton Géza

Születési hely: Homoródremete

Születési év (hó, nap): 1875. március 29.

Családi viszonyok: nő

Profán foglalkozás: áll. elemi iskolai tanító

Lakhely: Maros-Vásárhely

Kezes neve: Tóthfalusy József

A felvétel napja: 1911 március 20.

Előléptetés a II. f.: 1912 január 8.

Felemelés III f.:

Kiválás napja és módja: elbocsátási okmányt kért, hogy más □-ba léphessen.
(1912. jan. hó.)

51. Farczádi Dr. Kovácsy Albert

Születési hely: Brassó

Születési év (hó, nap): 1875. augusztus 18.

Családi viszonyok: nő

Profán foglalkozás: kir. közjegyző

Lakhely: Maros-Vásárhely

Kezes neve: Dr. Bernády György

A felvétel napja: 1911. június 26.

Előléptetés a II. f.:

Felemelés III f.:

Kiválás napja és módja: A világháború után Budapestre költözött.

Megjegyzések

a) Sz. k. tevékenységről	b) Profán életviszonyairól
A munkáiról, alig 1-2 látogatás után, - minden indoklás nélkül kimaradt.	

52. Dr. Király István

Születési hely: Kiskúnhalas

Születési év (hó, nap): 1885. november 25.

Családi viszonyok: nőtlen

Profán foglalkozás: tanár

Lakhely: Maros-Vásárhely

Kezes neve: Hints Sándor

A felvétel napja: 1912 december hó 2-án

Előléptetés a II. f.: 1911 október 30.

Felemelés III f.: 1913 december hó 15-én

Kiválás napja és módja: A világháború alatt a városról eltávozott ismeretlen helyre.

53. Dr. Kibédi Madaras József

Születési hely: Héderfája (Kisküküllő m.)

Születési év (hó, nap): 1876. február 12.

Családi viszonyok: nő, két gyerek atyja

Profán foglalkozás: ügyvéd, jószágigazgató gr. Teleki Sámuelnél

Lakhely: Maros-Vásárhely

Kezes neve: Biás István

A felvétel napja: 1912 december 2-án.

Előléptetés a II. f.:

Felemelés III f.:

Kiválás napja és módja: A világháború után Budapestre költözött. Itt a Pénzüzetek Központjának egyik jogtanácsosa (1929).

Megjegyzések

a) Sz. k. tevékenységről	b) Profán életviszonyairól
	Gróf Teleki Sámuel ⁶⁰ v.b. t. t. jogtanácsosa és jószágigazgatója volt.

54. Keleti Péter

Születési hely: Budapest

Születési év (hó, nap): 1871 szeptember 25.

Családi viszonyok: nő, 2 leány és 1 fiú atyja.

⁶⁰ 1916-ig, ekkor ugyanis Teleki Sámuel, az Afrika-utazó elhunyt.

Profán foglalkozás: cukorgyári igazgató
 Lakhely: Maros-Vásárhely
 Kezes neve: Tóthfalusy József
 A felvétel napja: 1912 december 2.
 Előléptetés a II. f.: 1913 december 15.
 Felemelés III f.: 1927 március 14-én
 Kiválás napja és módja: 1933. Január 16. Saját kérésére elbocsátva.

Megjegyzések

a) Sz. k. tevékenységről	b) Profán életviszonyairól
1928-ban I. felügyelő. 1929-ben I. felügyelő. 1930. ua.	1929. év folyamán, mint gyárigazgató, nyugalmába vonult. ⁶¹ 1935. augusztusában Kolozsvárra költözött.

55. Dr. Farkas Róbert

Születési hely: Maros-Vásárhely
 Születési év (hó, nap): 1882. május hó 26.
 Családi viszonyok: nőtlen, később (a világháború után) nős.
 Profán foglalkozás: ügyvéd
 Lakhely: Maros-Vásárhely
 Kezes neve: Halász József⁶²
 A felvétel napja: 1912. december 2.
 Előléptetés a II. f.: 1913 december 15.
 Felemelés III f.: 1927. márcz. 14-én.
 Kiválás napja és módja:

Megjegyzések

a) Sz. k. tevékenységről	b) Profán életviszonyairól
A □ 1926. évi felélesztése óta titkár. 1931-ben is titkár. 1932. I. felügyelő. 1939-1935. ua. 1935-36 h. főmester.	A világháború után megnősült, és 1929-ben 1 fiú ⁶³ és 1 leány atyja. ⁶⁴

⁶¹ A cukorgyár 1912-es csődjének bejelentése után a hitelezők küldték Marosvásárhelyre.

⁶² A jelölt Halász József sógora volt, egy házban laktak az I. világháború után, a Köteles Sámuel u. 15. alatt.

⁶³ Fia, Farkas Tamás budapesti fotóriporter úgy emlékszik, apja szabadkőműves kapcsolatai révén sikertült őt a marosvásárhelyi Református Kollégium növendékei közé felvétetni 1940 őszén.

⁶⁴ Örök Keletbe költözött 1944-ben Auschwitzban.

56. Haner János

Születési hely: Fogaras

Születési év (hó, nap): 1875. március 11.

Családi viszonyok: nő

Profán foglalkozás: vasúti mérnök

Lakhely: Csíkszereda

Kezes neve: Haner Viktor

A felvétel napja: 1913 március 17-én.

Előléptetés a II. f.:

Felemelés III f.:

Kiválás napja és módja: A világháború alatt a városról eltávozott, 1929-ben Bpsten lakik.

57. Auffenberg Ágost

Születési hely: Budapest

Születési év (hó, nap): 1882. február 7-én.

Családi viszonyok: nő

Profán foglalkozás: min. számvizsgáló

Lakhely: Maros-Vásárhely

Kezes neve: Rédiger Béla

A felvétel napja: 1913 március 17.

Előléptetés a II. f.:

Felemelés III f.:

Kiválás napja és módja: A háború utáni felújításkor nem tért vissza. 1926-ban, mint a „Barázda” cég tulajdonosa csődbe jutott.

58. Barát Mór

Születési hely: Sáránd, Bihar

Születési év (hó, nap): 1880 február 15.

Családi viszonyok: nőtlen

Profán foglalkozás: szakiskolai tanár

Lakhely: M. Vásárhely

Kezes neve: Karácsonyi Géza

A felvétel napja: 1913 március 31.

Előléptetés a II. f.:

Felemelés III f.:

Kiválás napja és módja: A világháború alatt a városról eltávozott. 1929-ben Nagyváradon lakott.

59. Rédiger Géza

Születési hely: Szabéd (M[aros]T[orda])

Születési év (hó, nap): 1865. augusztus 19.

Családi viszonyok: nőtlen

Profán foglalkozás: unitárius lelkész

Lakhely: Maros-Vásárhely

Kezes neve: Rédiger Béla

A felvétel napja: 1913. okt. 6.

Előléptetés a II. f.:

Felemelés III f.:

Kiválás napja és módja: 1925 óta Nyárádgálfalván lelkészkedik. Örök keletbe költözött 1934. április hó 19-én, mint nyárádgálfalvi unitárius lelkész.

60. Riha Ferenc

Születési hely: Budapest

Születési év (hó, nap): 1882. október 11-én.

Családi viszonyok: nőtlen

Profán foglalkozás: városi számvevő

Lakhely: Maros-Vásárhely

Kezes neve: Haner Viktor

A felvétel napja: 1913. október 20.

Előléptetés a II. f.:

Felemelés III f.:

Kiválás napja és módja: A világháború után Budapestre költözött.

61. László Gyula

Születési hely: Hosszúfalu

Születési év (hó, nap): 1859. július 2.

Családi viszonyok: nős, 2 gyermek

Profán foglalkozás: kereskedelmi kamara II. titkára

Lakhely: Maros-Vásárhely

Kezes neve: Tóthfalusy József

A felvétel napja: 1913. november 17.

Előléptetés a II. f.:

Felemelés III f.:

Kiválás napja és módja: Örök keletbe költözött 1915 június 6.

62. Engel Oszkár

Születési hely: Marosvásárhely

Születési év (hó, nap): 1882 január hó 15.

Családi viszonyok: nő, 3 gyermek

Profán foglalkozás: fakereskedő

Lakhely: Maros-Vásárhely

Kezes neve:

A felvétel napja: 1926. március hó 16. A brassói „Auróra” páholyban.

Előléptetés a II. f.: 1926. október 26. A brassói „Auróra” Páholyban.

Felemelés III f.: 1926. október 26. u. ott.

Kiválás napja és módja: Elbocsátási okmánya kiadatott 1930. ápr. 28. Brassóba történt elköltözése miatt.

Örök keletbe költözött 1932. nov. 3-án. Aláírás: Rédiger.

Megjegyzések

a) Sz. k. tevékenységről	b) Profán életviszonyairól
1927-ben szertartás mester. 1928. kincstáros. 1929 I. h. felügyelő.	Emléke a B. G. □ történetének újjáélesztése korából mindig maradandó! Nemes áldozatkészségét feledhetlenné tette. ⁶⁵

63. Smilovits Jakab

Születési hely: Corbu (Gy[ergy]ó Holló) Csík vm.

Születési év (hó, nap): 1878. aug. 22.

Családi viszonyok: nő, 3 gyermek

Profán foglalkozás: fakereskedő

Lakhely: Maros-Vásárhely

Kezes neve:

A felvétel napja: 1926. március hó 16. A brassói „Auróra” páholyban.

Előléptetés a II. f.: 1926. október 26. A brassói „Auróra” Páholyban.

Felemelés III f.: 1926. október 26. u. ott.

Kiválás napja és módja: 1934. március hó 19-én az Ügyrend 118 § a.) és b.) pontja értelmében töröltetett.

Megjegyzések

a) Sz. k. tevékenységről	b) Profán életviszonyairól
1928-29. templomőr.	

⁶⁵ A jegyzőkönyv lapjára beragasztva hírlapi halotti jelentése, melyet a brassói Auróra Páholy tett közzé.

64. Czitrom Béla

Születési hely: Czikmántor

Születési év (hó, nap): 1885 december hó 15-én.

Családi viszonyok: nő, 2 gyermek

Profán foglalkozás: ügyvéd

Lakhely: Marosvásárhely

Kezes neve:

A felvétel napja: 1926. március hó 16. a brassói „Auróra” □-ban.

Előléptetés a II. f.: 1927. március 28.

Felemelés III f.: 1928. február 1.

Kiválás napja és módja:

Megjegyzések

a) Sz. k. tevékenységről	b) Profán életviszonyairól
1928-29. szónok 1930-ban szónok 1931-ben ua. 1935-36. ua.	

65. Mittelmann Ármin

Születési hely: Arad

Születési év (hó, nap): 1868 december 25.

Családi viszonyok: özvegy, 1928-ban újranoősült.

Profán foglalkozás: takarékpénztári igazgató

Lakhely: Maros-Vásárhely

Kezes neve: Mestitz Henrik

A felvétel napja: 5927. október 31.⁶⁶

Előléptetés a II. f.: 5928. június 18.⁶⁷

Felemelés III f.: 5929. februárius 4.⁶⁸

Kiválás napja és módja:

⁶⁶ 1927 szabadkőműves időszámítás szerint.

⁶⁷ 1928.

⁶⁸ 1929.

Megjegyzések

a) Sz. k. tevékenységről	b) Profán életviszonyairól
1929-ben kincstáros 1930-ban ua.	1928-ban újra nősült.

66. Hajdó Ödön

Születési hely: Maros-Vásárhely

Születési év (hó, nap): 1865. április 9.

Családi viszonyok: nős

Profán foglalkozás: nyug. főállatorvos

Lakhely: Maros-Vásárhely

Kezes neve: Keleti Péter

A felvétel napja: 5927. November 15.

Előléptetés a II. f.: 5929. március 18.

Felemelés III f.: 5929. június 3.

Kiválás napja és módja:

Megjegyzések

a) Sz. k. tevékenységről	b) Profán életviszonyairól
1930-ban II. h. felügyelő. 1931-ben ua. 1935-36-ban I. felügyelő helyettes.	

67. Dr. Metz István (lufton)⁶⁹

Születési hely: Budapest

Születési év (hó, nap): 1894. május 8.

Családi viszonyok: nős⁷⁰

Profán foglalkozás: orvos

Lakhely: Maros-Vásárhely

Kezes neve: Csíszár Lajos

A felvétel napja: 5927. november 15.

⁶⁹ Metz Albert (41. tag) fia. Utólagos megjegyzés: A kifejezés talán azt jelenti, hogy tagsága lóg a levegőben, bizonytalan.

⁷⁰ Három gyereke született: István, Katalin és Márton.

Előléptetés a II. f.: 5929. januárus 21.

Felemelés III f.: 5929. június 3.

Kiválás napja és módja:

Megjegyzések

a) Sz. k. tevékenységről	b) Profán életviszonyairól
1934-35. h. templomőr 1935-36. templomőr.	Több figyelemreméltó cikke jelent [meg] a szépirodalom köréből. 1928 óta a helyi Sanatorium R.T. orvosa. ¹⁹

68. Dunky Sándor

Születési hely: Kolozsvár

Születési év (hó, nap): 1883. november 25.

Családi viszonyok: nő

Profán foglalkozás: bankigazgató

Lakhely: Maros-Vásárhely

Kezes neve: Bustya Lajos

A felvétel napja: 5928. februárus 14.

Előléptetés a II. f.: 5929. januárus 21.

Felemelés III f.: 5929. június 3.

Kiválás napja és módja: 1934. június hó 4-én, fedezett.

Megjegyzések

a) Sz. k. tevékenységről	b) Profán életviszonyairól
1930. I. helyettes felügyelő.	

69. Dr. Sikó József

Születési hely: Mezőpanit Maros-Torda vm.

Születési év (hó, nap): 1888. augusztus 4.

Családi viszonyok: nő

Profán foglalkozás: szövetségi főtitkár és ügyvéd

Lakhely: Maros-Vásárhely

Kezes neve: Keleti Péter

⁷¹ Vezette 1953-ig a marosvásárhelyi Orvostörténeti Tanszékot, volt diákjóléti orvos. Elhunyt 1983. május 10-én Marosvásárhelyen. Romániai Magyar Irodalmi Lexikon III. 555–556.

A felvétel napja: 5928. februárus 14.
 Előléptetés a II. f.: 5929. januárus hó 21.
 Felemelés III f.: 5929. június 3.
 Kiválás napja és módja:

Megjegyzések

a) Sz. k. tevékenységről	b) Profán életviszonyairól
1930-ban h. titkár 1931. ua. 1932-ben II. felügyelő 1935-36. ua.	

70. Benkő László

Születési hely: Orosháza
 Születési év (hó, nap): 1874. június 16.
 Családi viszonyok: nő, gyermektelen.
 Profán foglalkozás: nyomdatulajdonos⁷²
 Lakhely: Maros-Vásárhely
 Kezes neve: Keleti Péter
 A felvétel napja: 5928. márczius 5.
 Előléptetés a II. f.: 5929. márczius 18.
 Felemelés III f.: 5929. június 3.
 Kiválás napja és módja:

Megjegyzések

a) Sz. k. tevékenységről	b) Profán életviszonyairól
1930-ban templomőr 1931-32-ben ua. 1933-35-ben ua. 1935/36-ban ua.	A „Székely Napló” cz. újság felelős szerkesztő-kiadója, s e minőségében minden kultúr-intézmény és valódi humanizmus harczosa és bátor tollú, rendesen dolgozó férfia. 1930. július 30-án a marosvásárhelyi Keresk. és Iparkamara alelnökének választották. ⁷³

⁷² Nyomdája és a lapkiadója a Bolyai utca és a Köteles Sámuel utca sarkán található ingatlanban működött. (Ma Nagy Imre Galéria.)

⁷³ 1948-ban a nyomdát államosították, a családot kilakoltatták Remeteszegre. (Marosi Barna közlése.)

71. Rosenfeld Jenő⁷⁴

Születési hely: Mezőkapus
 Születési év (hó, nap): 1886. október 13.
 Családi viszonyok: nő
 Profán foglalkozás: nagykereskedő
 Lakhely: Maros-Vásárhely
 Kezes neve: Engel Oszkár
 A felvétel napja: 5928. május 23.
 Előléptetés a II. f.: 5929. június 3.
 Felemelés III f.: 5929. december 16.
 Kiválás napja és módja:

Megjegyzések

a) Sz. k. tevékenységről	b) Profán életviszonyairól
.	1929-ben alakult Maros-Vásárhelyi Ált. Keresk. Bank vezérigazgatója. 1930. április havában a helyi Kereskedő Társulat elnökévé választotta. IV. 23.

72. Goldschlag Osiás

Születési hely: Bolsowec (Galiczia)
 Születési év (hó, nap): 1866. április 8.
 Családi viszonyok: özvegy
 Profán foglalkozás: faipari igazgató
 Lakhely: Maros-Vásárhely
 Kezes neve: Engel Oszkár
 A felvétel napja: 5928. május 23.
 Előléptetés a II. f.: 5929. június 3.
 Felemelés III f.: 5930. október 6.
 Kiválás napja és módja:

⁷⁴ A Marosvásárhelyi Kereskedők Társaságának elnöke a két világháború között. Üzletét 1944-ben a zsidótörvények értelmében kisajátították, őt magát családjával Auschwitzba hurcolták.

Megjegyzések

a) Sz. k. tevékenységről	b) Profán életviszonyairól
A ☐ részére több értékes tárgyat adományozott.	

73. Dr. Fekete Andor

Születési hely: Maros-Vásárhely

Születési év (hó, nap): 1883. június 19.

Családi viszonyok: nő, 2 fiú atyja

Profán foglalkozás: ügyvéd⁷⁵

Lakhely: Maros-Vásárhely

Kezes neve: Dr. Czitrom Béla

A felvétel napja: 5928. június 26.

Előléptetés a II. f.: 5929. június 3.

Felemelés III f.: 5929. december 16.

Kiválás napja és módja:

Megjegyzések

a) Sz. k. tevékenységről	b) Profán életviszonyairól
1930-ban a ☐ -nak nagygyűlési és szövet-ségtanácsosi képviselője. 1932-ben szónok. 1933-35. ua.	

74. Dr. Lakatos Sándor

Születési hely: Maros-Lúdas

Születési év (hó, nap): 1886. április 1.

Családi viszonyok: nőtlen

Profán foglalkozás: ügyvéd, szövetségi jogtanácsos

Lakhely: Maros-Vásárhely

Kezes neve: Smilovits Jakab

A felvétel napja: 5928. június 26.

⁷⁵ A marosvásárhelyi kaszinó tagja. A helyi politikában Bernády György ellenfele. A II. világháború után kivándorolt Ausztráliába.

Előléptetés a II. f.: 5929. június 3.
Felemelés III f.: 5929. december 16.
Kiválás napja és módja:

Megjegyzések

a) Sz. k. tevékenységről	b) Profán életviszonyairól
1932-ben h. szónok 1933-35. ua.	

75. Szántó Jakab

Születési hely: Nagyvárád
Születési év (hó, nap): 1882. május 11.
Családi viszonyok: nő
Profán foglalkozás: malomigazgató
Lakhely: Maros-Vásárhely
Kezes neve: Engel Oszkár
A felvétel napja: 5928. június 26.
Előléptetés a II. f.: 5929. június 5.
Felemelés III f.: 5929. december 16.
Kiválás napja és módja:

Megjegyzések

a) Sz. k. tevékenységről	b) Profán életviszonyairól
1930-ban kincstáros 1931-32-ben ua. 1933-35-ben ua. 1935/36-ban II. felügyelő helyettes.	

76. Roediger Jenő dr

Születési hely: Kolozsvár
Születési év (hó, nap): 1871 november 25.
Családi viszonyok: nő
Profán foglalkozás: ny. főorzsorvos, gyakorló orvos.
Lakhely: Maros-Vásárhely, Rákóczi-utca 21. sz.
Kezes neve: Dr. Soós László

A felvétel napja: 1928. október hó 1.
 Előléptetés a II. f.: 5929. június 3.
 Felemelés III f.: 5929. deczember 16.
 Kiválás napja és módja:

Megjegyzések

a) Sz. k. tevékenységről	b) Profán életviszonyairól
1930-ban h. diplomőr 1931-ben ua. 1932-ben h. I. felügyelő 1933-35. ua.	

77. Halmágyi János

Születési hely: Torda-Túr
 Születési év (hó, nap): 1884. július 20.
 Családi viszonyok: nő
 Profán foglalkozás: unitárius lelkész-esperes
 Lakhely: Maros-Vásárhely, Gecse utca 20. sz.
 Kezes neve: Biás István
 A felvétel napja: 1928. november 5.
 Előléptetés a II. f.: 5929 deczember 16.
 Felemelés III f.: 5930. október 6.
 Kiválás napja és módja:

Megjegyzések

a) Sz. k. tevékenységről	b) Profán életviszonyairól
1931-ben I. felügyelő. 1932-ben szertartásmester 1933-35. ua. 1935/36 I. felügyelő	

78. Haner Adolf

Születési hely: Fogaras
 Születési év (hó, nap): 1891. jan. 1.
 Családi viszonyok: nő
 Profán foglalkozás: gyári sör-lerakat vezetője

Lakhely: Maros-Vásárhely⁷⁶
 Kezes neve: Csiszár Lajos
 A felvétel napja: 1929. március 18.
 Előléptetés a II. f.: 1930. április 7.⁷⁷
 Felemelés III f.: 1930. október 6.
 Kiválás napja és módja:

Megjegyzések

a) Sz. k. tevékenységről	b) Profán életviszonyairól
1932-ben II. felügyelő. 1933-35. ua.	

79. Vargha Géza

Születési hely: Maros-Vásárhely⁷⁸
 Születési év (hó, nap): 1875. márcz. 9.
 Családi viszonyok: nő
 Profán foglalkozás: ref. koll. tanító és koll. pénztáros
 Lakhely: Maros-Vásárhely⁷⁹
 Kezes neve: Csiszár Lajos
 A felvétel napja: 1929. március 18.
 Előléptetés a II. f.: 1930. április 7.⁸⁰
 Felemelés III f.: 1930. október 6.
 Kiválás napja és módja: Örök keletbe költözött: 1933. évi márczius hó 29-én.

Megjegyzések

a) Sz. k. tevékenységről	b) Profán életviszonyairól
1932-ben h. templomőr 1933. április hó 24-én tartott gyászmunkán emlékbeszédet mondott felette Kováts Bene- dek titkár.	

⁷⁶ Bélyegzővel.

⁷⁷ Bélyegzővel megismételve az időpont.

⁷⁸ Bélyegzővel.

⁷⁹ Bélyegzővel.

⁸⁰ Bélyegzővel megismételve az időpont.

80. Regián Simon (kisegítő tv.)

Születési hely: Mezőnagycsán (Torda-Aranyos vm)

Születési év (hó, nap): 1884. július 15.

Családi viszonyok: nő

Profán foglalkozás: munkás, betegs[egélyzői] sebész-segéd

Lakhely: Maros-Vásárhely⁸¹

Kezes neve: kisegítő testvér

A felvétel napja: 1929. március 18.

Előléptetés a II. f.: 1930. április 7.⁸²

Felemelés III f.: 1934. október 22.

Kiválás napja és módja:

Megjegyzések

a) Sz. k. tevékenységről	b) Profán életviszonyairól
A újjáélesztése óta is kisegítői teendőket végzett.	

81. Riesz Albert dr.

Születési hely: Zay-Ugróc (Trencsén vm.)

Születési év (hó, nap): 1890. jan. 12.

Családi viszonyok: nő, gyermektelen

Profán foglalkozás: ügyvéd

Lakhely: Maros-Vásárhely, Kossuth Lajos utca 8. sz.

Kezes neve: Dr. Szász Albert

A felvétel napja: 1929. június 17.

Előléptetés a II. f.: 1930. október 6.

Felemelés III f.:

Kiválás napja és módja: 1934. évi október hó 8-án saját kérelmére elbocsájtva, fedezett.

1935. IV. 29. Törlés.

82. Kovács Benedek (lufton.)

Születési hely: Uzon (Háromszék vm.)

Születési év (hó, nap): 1888. ápr. 4.

⁸¹ Bélyegzővel.

⁸² Bélyegzővel.

Családi viszonyok: nő, 1 fiú
 Profán foglalkozás: ref. koll. tanár⁸³
 Lakhely: Maros-Vásárhely, ref. kollégium
 Kezes neve: Csiszár Lajos
 A felvétel napja: 1929. június 17.
 Előléptetés a II. f.: 1930. október 6.
 Felemelés III f.: 1931. februárius 16.
 Kiválás napja és módja:

Megjegyzések

a) Sz. k. tevékenységről	b) Profán életviszonyairól
1933-35. titkár. 1935/36. h. főmester.	

83. Zayzon György (uzoni)

Születési hely: Marosillye
 Születési év (hó, nap): 1892. november hó 28.
 Családi viszonyok: özvegy
 Profán foglalkozás: kőolajgyári kereskedelmi igazgató⁸⁴
 Lakhely: [Marosvásárhely] Sándor János utca 33. sz.⁸⁵
 Kezes neve: Czitrom Béla dr.
 A felvétel napja: 1929. november hó 4.
 Előléptetés a II. f.: 1931. május 4.
 Felemelés III f.: 1935. márczius 4.
 Kiválás napja és módja:

84. Simon Andor

Születési hely: Arad
 Születési év (hó, nap): 1900. december hó 20.
 Családi viszonyok: nőtlen
 Profán foglalkozás: kőolajgyári gyárigazgató mérnök
 Lakhely: Maros-Vásárhely⁸⁶ Sándor János út 33.

⁸³ 1944–1948 között a Református Kollégium igazgatója.

⁸⁴ A Baruch Jeremiás-féle kőolaj- és petróleumgyárban.

⁸⁵ A kőolaj-üzem belterületén lakik, akárcsak Simon Andor.

⁸⁶ Bélyegzővel.

Kezes neve: Mestitz Henrik
A felvétel napja: 1929. november hó 4.
Előléptetés a II. f.: 1931. május 4.
Felemelés III f.: 1932. december 5.
Kiválás napja és módja:

85. Kornhoffer Vilmos ifj.

Születési hely: Sáromberke, 1899. febr. 25.
Születési év (hó, nap): 1899.
Családi viszonyok: nő, 1 fiú.
Profán foglalkozás: ügyvéd
Lakhely: Szászrégen, Főtér 5.
Kezes neve: Dr. Sikó József
A felvétel napja: 1930. márcz. 31.
Előléptetés a II. f.: 1931. május 4.
Felemelés III f.:

Kiválás napja és módja: 1933. évi április 24-én saját kérésére elbocsáttatot, fedezett.

86. Szigyártó Gábor

Születési hely: Udvarfalva (Maros-Torda vm.)
Születési év (hó, nap): 1884. ápr. 27.
Családi viszonyok: nő, 2 fiú, 1 leány
Profán foglalkozás: ref. koll. tanár⁸⁷
Lakhely: [Marosvásárhely] Borsos T. u. 12.
Kezes neve: Paál Gusztáv
A felvétel napja: 1930. márczius 31.
Előléptetés a II. f.: 1931. június 1.
Felemelés III f.: 1932. május 2.
Kiválás napja és módja:

Megjegyzések

a) Sz. k. tevékenységről	b) Profán életviszonyairól
1933-35. h. titkár. 1935/36 szertartásmester.	

⁸⁷ 1939–40-ben polgármester-helyettes Marosvásárhelyen, majd 1941-től iskolaigazgató uo.

87. Dr. Haltrich Gyula

Születési hely: Szászrégen

Születési év (hó, nap): 1891. febmárczius 25 (sic!)

Családi viszonyok: elvált, 1 leány atyja

Profán foglalkozás: gyakorló orvos

Lakhely: Maros-Vásárhely,⁸⁸ Szentgyörgy u. 21.

Kezes neve: Csiszár Lajos

A felvétel napja: 1930. június 16.

Előléptetés a II. f.: 1931. május 4.

Felemelés III f.:

Kiválás napja és módja: 1934. május 7 fedezett.

88. Dr. Keintzel Eduárd (sic!)

Születési hely: Szászrégen

Születési év (hó, nap): 1897. deczember 15.

Családi viszonyok: nő

Profán foglalkozás: ügyvéd

Lakhely: Szászrégen, Fő tér 10. sz.

Kezes neve: Dr. Czitrom Béla

A felvétel napja: 1930. június 16.

Előléptetés a II. f.: 1931. június 1.

Felemelés III f.:

Kiválás napja és módja: Saját kérelmére fedezést nyert 1933. X. 2-án.

89. Dr. György József

Születési hely: Marosikland

Születési év (hó, nap): 1874. okt. 14.

Családi viszonyok: nő

Profán foglalkozás: volt kir. ítélőtáblai bíró, kamarai képviselő

Lakhely: Marosikland, Maros-Torda vm.

Kezes neve: Mittelman Ármin

A felvétel napja: 1931. március 16.

Előléptetés a II. f.: 1932. deczember 5.

Felemelés III f.: 1935. márczius 4.

Kiválás napja és módja:

⁸⁸ Bélyegzővel.

90. Mester Gábor dr.

Születési hely: Parajd

Születési év (hó, nap): 1894. jan. 15.

Családi viszonyok: nő, 1 fiú atyja

Profán foglalkozás: sanatóriumi orvos

Lakhely: Maros-Vásárhely, Régi baromvásár u. 2.

Kezes neve: Kováts Benedek

A felvétel napja: 1931. márczius 16.

Előléptetés a II. f.: 1932. május 2.

Felemelés III f.: 1932. december 5.

Kiválás napja és módja: 1933. január 2. Saját kérelmére elköltözés miatt [elbocsátva].⁸⁹

91. Nagy Elemér

Születési hely: Magyarfráta (Kolozs vm.)

Születési év (hó, nap): 1900. június 24.

Családi viszonyok: nőtlen (1933 óta nő.)

Profán foglalkozás: ref. lelkész

Lakhely: Kutyfalva, Torda-Aranyos vm.

Kezes neve: Vargha Géza

A felvétel napja: 1931. márczius 16.

Előléptetés a II. f.: 1932. május 2.

Felemelés III f.: 1932. december 5.

Kiválás napja és módja:

92. Mittelmann Sándor (lufton)

Születési hely: Szászrégen

Születési év (hó, nap): 1898. szeptember 6.

Családi viszonyok: nő

Profán foglalkozás: magántisztviselő

Lakhely: Maros-Vásárhely,⁹⁰ Gecse utca 45.

Kezes neve: Mittelmann Ármin (az apa)

A felvétel napja: 1931. márczius 30.

Előléptetés a II. f.: 1932. december 5.

Felemelés III f.: 1932. januárius 8.

Kiválás napja és módja:

⁸⁹ Kolozsvárra költözött.

⁹⁰ Bélyegzővel.

93. Várady F. Károly

Születési hely: Maros-Vásárhely⁹¹

Születési év (hó, nap): 1893. október 16.

Családi viszonyok: nőtlen (1934. június 3-án nősült.)

Profán foglalkozás: városi jegyző

Lakhely: Maros-Vásárhely,⁹² Kossuth Lajos u. 110.

Kezes neve: Kováts Benedek

A felvétel napja: 1931. márczius 30.

Előléptetés a II. f.: 1932. december 5.

Felemelés III f.: 1934. januárius 8.

Kiválás napja és módja:

94. Molter Károly

Születési hely: Óverbász

Születési év (hó, nap): 1890. december 2.

Családi viszonyok: nős⁹³

Profán foglalkozás: ref. koll. tanár

Lakhely: Maros-Vásárhely,⁹⁴ Gecse u. 6.

Kezes neve: Kováts Benedek

A felvétel napja: 1931. május 18.

Előléptetés a II. f.: 1932. június 6.

Felemelés III f.: 1932. december 5.

Kiválás napja és módja:

Megjegyzések

a) Sz. k. tevékenységről	b) Profán életviszonyairól
1933-1935 h. szónok 1935/36 ua.	Kiváló író; a Helikon irodalmi társ. tagja, illetőleg alapítója. ⁹⁵

⁹¹ Bélyegzővel.

⁹² Bélyegzővel.

⁹³ Három fia született: Péter, Pál és Barnabás, akik később anyjuk (Marosi Zsófia) családnevét viselik.

⁹⁴ Bélyegzővel.

⁹⁵ Örök keletbe költözött 1981. november 30-án Marosvásárhelyen. (Vö. Romániai Magyar Irodalmi Lexikon III., 627–629.)

95. Bíró Mózes

Születési hely: Miklósfalva (Udvarhely vm.)

Születési év (hó, nap): 1902. szept. 12.

Családi viszonyok: nőtlen

Profán foglalkozás: ref. lelkész

Lakhely: Marosszentkirály, Maros-Torda vm.

Kezes neve: Kováts Benedek

A felvétel napja: 1931. május 18.

Előléptetés a II. f.:

Felemelés III f.:

Kiválás napja és módja: 1931. nov. 30-iki I. fokú munkán: profán hivatása folytán ☐-unk kötelékéből kivált és részére ugyanekkor az elbocsájtási okmányt kiadtuk.

Megjegyzések

a) Sz. k. tevékenységről	b) Profán életviszonyairól
	A kolozsvári hídelvei ref. egyház lelkésszé választatása folytán ☐ -unk kötelékéből kilépett, hogy az Unio ☐ -ba affiliáltassék.

96. Benkő Gábor

Születési hely: Héderfája

Születési év (hó, nap): 1893. jan. 17.

Családi viszonyok: nő

Profán foglalkozás: bankigazgató helyettes

Lakhely: Maros-Vásárhely, Régi baromvásár u. 2.

(Kolozsvár Kossuth Lajos u. 3.)

Kezes neve: Benkő László

A felvétel napja: 1931. május 18.

Előléptetés a II. f.:

Felemelés III f.:

Kiválás napja és módja: 1931. okt. 4-én a ☐-hoz intézett levele alapján, Kolozsvárra történt áthelyezése folytán, a kötelékéből való elbocsájtatását kérte. Az elbocsájtó okirat 98-931 sz. a. 1931.

97. Vajda Márton

Születési hely: Sáromberke, 1893.

Születési év (hó, nap): 1893. május 29.

Családi viszonyok: nő
Profán foglalkozás: ref. koll. tanár⁹⁶
Lakhely: Maros-Vásárhely
Kezes neve: Kováts Benedek
A felvétel napja: 1931. november 30.
Előléptetés a II. f.: 1932. december 5.
Felemelés III f.: 1934. október 22.
Kiválás napja és módja:

98. Székely József

Születési hely: Békéscsaba
Születési év (hó, nap): 1896. április 1.
Családi viszonyok: nő, két fiú atyja
Profán foglalkozás: bútorgyári igazgató
Lakhely: Maros-Vásárhely
Kezes neve: Kováts Benedek
A felvétel napja: 1931. november 30.
Előléptetés a II. f.: 1932. december 5.
Felemelés III f.: 1934. januárius 8.
Kiválás napja és módja:

Megjegyzések

a) Sz. k. tevékenységről	b) Profán életviszonyairól
1935/36 h. templomőr	

99. Pálfi Antal

Születési hely: Várfalva, Torda-Aranyos vm.
Születési év (hó, nap): 1903. januárius 17.
Családi viszonyok: nő
Profán foglalkozás: ref. koll. helyettes tanár⁹⁷
Lakhely: Maros-Vásárhely
Kezes neve: Kováts Benedek
A felvétel napja: 1931. november 30.

⁹⁶ Ének- és zenetanár, kórusvezető, egy időben a kollégiumi bentlakás felügyelője.

⁹⁷ Matematika-fizika szakos tanár.

Előléptetés a II. f.: 1932. december 5.

Felemelés III f.: 1934. januárius 8.

Kiválás napja és módja:

Láttam a páholy vizsgálata alkalmával / 16. X. 1932.

L[udwig] Servatius Nagymester h.

Simon Zsolt

MAROSVÁSÁRHELY KÉSŐ KÖZÉPKORI PIACKÖRZETE

Az 1616 előtt (Új) Székelyvásárhely nevet viselő Marosvásárhely kialakulásában és történetében, amint ezt a neve is mutatja, kiemelt szerepet játszottak az ott tartott vásárok. Jelen tanulmányunkban ezen vásárok jobb megismeréséhez szeretnénk hozzájárulni, azáltal, hogy megkíséreljük megállapítani középkori piackörzetét. A székelyvásárhelyi vásárokat felkereső idegenekre vonatkoztatható első adat 1351-ből való, amikor az erdélyi vajda olyan személyek által követendő útvonalról hoz döntést, akik portékáikkal Torda, Doboka, Kolozs vármegyéből és Kolozsvárról Búza, Teke, Régen, Sárpatok, Magyaró és Székelyvásárhely falvak felé mennének¹ – nyilván kereskedés céljából. 1447-ben a Torda vármegyei (Mező)Petéből, egy Marosvásárhelytől kb. 25 km-re keletre fekvő faluból indultak jobbágysok a vásárhelyi hetivásárra.² Egy 1484. évi forrásban a Bonchida, Búza, Régen és Székelyvásárhely sokadalmaikat árukkal és kézműves árukkal felkereső beszercei kereskedőkről és „más emberekről” olvashatunk; az utóbbiak feltehetőleg nagyrészt kézművesek lehettek. Egy 1488-ban kiállított iratból már azt is megtudhatjuk, hogy a Besztercéről és a Besztercei Kerületből származó posztónyírók és kereskedők, kézművesek és „minden más kereskedők” rőffel és unciával mérhető árukat – valószínűleg főleg posztót, vásznat, élelmiszereket – is vittek Régen, Búza „és más szomszéd mezővárosok”, így talán Székelyvásárhely hetivásárait.³ 1514-ben Szapolyai János erdélyi vajda a székelyvásárhelyi sokadalomra menő kolozsváriakat említi, megparancsolván, hogy

¹ *Documenta Romaniae Historica. Seria C. Transilvania. XII.* Szerk. PAȘCU, Ștefan. București, 1985, 46–47.

² *A római szent-birodalmi széki Teleki család oklevéltára. II.* Szerk. BARABÁS Samu. Budapest, 1895, 28–29.

³ *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen.* Bearbeitet von Franz ZIMMERMANN – Carl WERNER – Gustav GÜNDISCH. I–VII. Hermannstadt–Bukarest, 1892–1991 (a továbbiakban: *Ub*), VII. 355. (*mercatores institores et alios homines qui scilicet mercantiis et mechanicis artibus victum querere soliti sunt*); *Székely oklevéltár.* Kiad. SZABÓ Károly – SZÁDECZKY Lajos – BARABÁS Samu. I–VIII. Kolozsvár–Budapest, 1872–1934 (a továbbiakban: *SzOkI*), I. 267–268. (*pannicide et institores, ac etiam magistri mechanici et ceteri omnes mercatores, [...] quascumque res et mercancias ipsorum seorsim etiam et particulatim, cum vlnis videlicet et vncijs [...]*). Az 1488. évi oklevelet 1492-ben megerősítették. Uo. 268–269.

utóbbiakat vagy áruikat mások adóssága, kötelezettségei vagy törvényszegései miatt ne tartóztassák le, és ne károsítsák őket, és ha valakinek keresete lenne ellenük, a kolozsvári bíró előtt keresse igazát.⁴

A szórványosan fennmaradt pár adat alapján tehát úgy tűnik, hogy Vásárhely hetivásárát főleg a környező falvakból látogatták, mint a mintegy 25 km-re fekvő mezősegi (Mező)Petéből, míg éves vásárait a távolabb, akár kb. 100 km-re is fekvő jelentős városokból, mint Kolozsvárról és Besztercéről (is). Mindehhez hozzátennénk: az 1488-i oklevél alapján az is elképzelhető, hogy a viszonylag távoli Besztercéről és a Besztercei Kerületből Vásárhelynek még a hetivásárát is felkeresték, de a nagy távolságra való tekintettel szerintünk ez csak alkalmanként fordult elő. Mindezek egybevágnak avval a megállapítással, hogy a hetivásárokon elsősorban a városi kézművesek ipari és a parasztok mezőgazdasági termékei kerültek forgalomba, míg az éves vásárokon az említett árukon kívül inkább a kézműipar kivételes termékei és a távolsági kereskedelem árucikkei.⁵

A fentebb leírtakból az is kitűnik, hogy a vásározásról fennmaradt közvetlen adatok nem elégségesek ahhoz, hogy azok alapján meghúzhassuk Marosvásárhely középkori piackörzete határait. Erre a célra egy más módszert kellett választanunk, amelynek megértéséhez szükséges lesz egy rövidebb bevezetőre.

Szűcs Jenő megállapította, hogy a középkori magyarországi városokat a városi ipar áruai szempontjából három piaci körzet vette körül. Létezett még egy negyedik körzet is, amely több kereskedelmi körzetet hidalt át, és amelyben az országos forgalomba szánt ipari árukat bocsátották vásárba. Az ipari áruk és a mezőgazdasági termények forgalma a legbelső körzetben volt a legintenzívebb, a másodikban állandó és rendszeres, míg a harmadikban szórványos, alkalmoszerű. Az első két régió egyrészt a városnak közvetlen gabonaszükségletét szolgáltatta, másrészt a városi ipar felvevőpiacát jelentette. Az első körzet a város saját falvait, a második a közvetlen környék községeit foglalta magában; az első zóna széle általában 10–15 km, a második 50–60 km, a harmadik 150–170 km sugarú körben vette körül a várost, de egyrészt a hatá-

⁴ Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Fényképtár (a továbbiakban: MOL DF), 281068. A március 23-án (*sabbato ante dominicam Iudica*) kelt oklevél „a legközelebbi csütörtökön” tartandó vásárt említi (*in presentibus nundinis, que in opido Zekelwasarhel feria quinta proxime ventura et aliis diebus ad id congruis peragi celebrarique dicitur*), de Vásárhelyen akkor elvileg nem volt sokadalom, csak a következő vasárnapon, vagy pedig a 11-ik csütörtökön – szerintünk inkább az utóbbira gondolhattak. (Az oklevél tartalmát ismerteti: JAKAB Elek: *Kolozsvár története*. I. Buda, 1870, 577–578. Samuel GOLDENBERG: *Clujul în sec. XVI*. București, 1958, 290. szerint a levél említi a székelyvásárhelyi vámot, de mi erre nem találtunk utalást.)

⁵ SZÚCS Jenő: *Városok és kézművesség a XV. századi Magyarországon*. Budapest, 1955, 84, 101–102.

rok nem voltak lezártak, hanem egymásba folytak, másrészt a piackörzetek nagysága több esetben eltért a fentebbi értékektől.⁶

Kubinyi András a középkori jogalkotásból vett példákkal alátámasztotta a fenti megállapítások egyes elemeit: a Budai Jogkönyv szerint Budára nem volt szabad idegen bort egy *Rast* (pihenő), azaz két mérföld (16,7 vagy 17,9 km) sugarú körön belül szállítani, a városból száműzöttek pedig nem közelíthették meg Budát nyolc mérföldnél (67 vagy 71,5 km) kisebb távolságra. Buda és Pest esetében ki is mutatta a két, illetve nyolc mérföld sugarú körben elhelyezkedő mezővárosok gyűrűjét. Ezek alapján Magyarországon egy olyan települési rendszer meglétét feltételezte, majd bizonyította, melynek alapja két mérföld volt, vagyis az a távolság, amelynek megtétele után a szekérrel közlekedők megpihentek. Értelemszerűen a kevésbé fontos városok elhelyezkedését a vezető városok befolyásolták, és a városok az őket összekötő utak mentén voltak találhatóak; ez utóbbi azt is jelentette, hogy a felvázolt térbeli rend elsősorban a főútvonalak mentén érvényesült.

Kubinyi a gazdasági (és nem jogi) értelemben vett városok jelentőségét a középkor végi Magyarország szempontjából két legfontosabb tanintézetbe, nevezetesen a bécsi és krakkói egyetemre 1440 és 1514 között beiratkozott személyek száma alapján állapította meg (ugyanis egyrészt a diákok száma nagyjából egyenesen aránylott az egyes helységek gazdasági fejlettségéhez, másrészt ezek az egyedüli adatok, amelyek az ország összes középkori településeire vonatkozóan hiánytalanul megmaradtak, és azok gazdasági erejével összefüggésbe hozhatók). Ezután a településeket fontosságuk szerint hat hierarchikus csoportba vagy szintbe osztotta, amelynek során csak az ötnél több diákot küldő helységeket vette figyelembe. A fentebbiek alapján sikerült egy olyan települési rendszert felrajzolnia, amelynek központjában Buda, az ország legnagyobb városa és egyben a királyi székhely volt, tőle mintegy 24 mérföldnyi távolságra a legfontosabb városok feküdtek, ez utóbbiaktól és Budától pedig megközelítőleg nyolc mérföldnyire a közepes jelentőségű városok, míg minden várostól kb. két mérföldnyire a kisebb városok, illetve mezővárosok helyezkedtek el.⁷

⁶ Uo. 90–111. Sopron esetében például a piackörzet nyugatra 30–40 km, északra 40 km, délre 50–60 km, míg keletre 50 km-ig terjedt. Eperjestől 15 km, Soprontól, Nagyszombattól, Ceglédttől és Debrecentől 20 km, Kassától 30 km, Soprontól 35 km távolságra, illetve Ceglédttől és Debrecentől 50–60 km, Kassától 60–65 km távolságra helyezkedtek el a mezővárosok, országos vásárt tartó helységek. Uo. 90., BÁCSKAI Vera: *Magyar mezővárosok a XV. században*. Budapest, 1965, 71–72. Az említett körzetek külföldön is léteztek. Például a Németország délnyugati részén lévő Svábföldön a középkori városok körül egy szűk 10–20 km-es piackörzet terült el, majd egy tágabb piaci és gazdasági körzet jött, végül a távolsági kereskedelem körzete következett. Hektor Ammann alapján KUBINYI András: A középkori magyarországi városhálózat hierarchikus térbeli rendjének kérdéséhez. *Településtudományi Közlemények*, 23. 1971, 58.

⁷ Uo. 58–78.

Ezek a körzetek jelentették az egyes települések vonzáskörzetét, amely nagy vonalakban egybeeshetett a piackörzettel. A két körzet azonban nem volt teljesen azonos, mivel egyfelől volt néhány olyan kisebb középkori város, amelynek nem volt vására, másrészt pedig voltak olyan jelentéktelenebb falvak, amelyek tartottak vásárokat.⁸

Jelen tanulmányunkban az előbb leírtak felhasználásával próbáljuk meghúzni Marosvásárhely középkori piackörzetének határát. Elképzelésünk az volt, hogy a magasabb szintbe tartozó településektől az alacsonyabb szintű helységek felé és földrajzilag a minket itt érdeklő Marosvásárhely irányába haladva sorra felrajzoljuk az erdélyi települések körül elhelyezkedő vásártartó települések gyűrűjét, és ezen munkánk végén majd megállapítjuk Marosvásárhely piackörzetét. Megjegyezzük, hogy a vizsgálatunk során tekintetbe vettük, és eltérő írásmóddal, dőlt betűkkel szedve feltüntettük azon jelentősebb, az I–VI. hierarchikus szintbe osztott településeket, továbbá minden mezővárost is, amelyek esetében nem ismerünk ott tartott vásár(ok)ra vonatkozó adatokat – könnyen elképzelhető ugyanis, hogy ez csupán a forráspusztulásnak vagy hiányos ismereteinknek köszönhető.

A vásártartó helységek gyűrűje nagyjából a piackörzet szélével esett egybe, hiszen elvileg csak ehhez a peremhez közel volt leginkább értelme új vásárt telepíteni, illetve vásár csak ott volt igazán életképes. A gyakorlatban azonban valószínűleg több esetben is ettől az eszményi modelltől eltérően cselekedtek. Például egy forgalmas, több út kereszteződésénél fekvő kézműves-központ, bízva a kedvező adottságaiban, még akkor is megpróbálhatta egy új vásár létrehozását, ha egy nála nem túlzottan jelentősebb település már létező piackörzetén belül feküdt. Ebben az esetben még annak sem lehetett kicsi a valószínűsége, hogy akár a konkurens helység felé eső falvak lakói közül is magához csábítson egyeseket, vagyis hogy piackörzete a már meglévő vásár rovására terjeszkedjen. Ennek a lehetőségét minden egyes konkrét esetben mérlegelni kellene, de erre mi most itt nem vállalkozhatunk. Tudatában vagyunk annak is, hogy a fentebb vázolt úton nyert eredmények csak hozzávetőlegesek lehetnek, de a forráshiány miatt a bemutatottnál jobb módszert nem ismerünk.

A magyarországi városok fentebb leírt hierarchiájában az erdélyi városok közül Szeben és Brassó a II. szintbe tartozott, Segesvár, Kolozsvár és Beszterce a III., Medgyes, Torda, Berethalom, Szentágota, Nagyenyed, Szászsebes a IV., Nagydisznód, Dés, Földvár, Muzsna, Kereszténysziget, Szászrégen és Feketehalom az V., míg Fehéregyháza, Szelindek, Kőhalom, Prázsmár, Szászhermány, Déva, Ecel, Gyulafehérvár, Szászkezd, Marosvásárhely és (Al- vagy Fel)vinc a VI. szintbe.⁹

⁸ KUBINYI András: Városok, mezővárosok és központi helyek az Alföldön és az Alföld szélén. In: *Városfejlődés és vásárhálózat a középkori Alföldön és az Alföld szélén*. Szeged, 2000, 31, 37.

⁹ A hierarchikus szinteket KUBINYI: *A középkori magyarországi városhálózat...* 64, 74–76. alapján adjuk meg. Megjegyezzük, hogy a 64. oldalon található térképen ábrázoltak több

A középkori Erdély legnépesebb városa, Brassó[□] (II. szint) közvetlen közelségében volt a legsűrűbb a mezővárosok hálójára. Ezt Földvár, *Feketehalom*, *Prázsmár* (mindhárman 16 km-re feküdtek Brassótól, az első kettő az V., a harmadik a VI. szintbe tartozott), Barcarozsnyó (26 km) és *Szászhermány* (11 km, VI. szint) alkotta. A második piackörzet szélén Sárkány (54 km), Kőhalom (66 km, VI. szint), Sepsiszentgyörgy és Kézdivásárhely (58 km) helyezkedett el.¹⁰

Nagyszeben¹¹ (II. szint) esetében az első körzet határán Nagyszénód (10 km, V. szint), Nagyselyk (33 km) vagy *Szelindek* (16 km, VI. szint), *Vízakna* (15 km), Szerdahely (36 km) vagy *Kereszténysziget* (9 km, V. szint), a másodikénak Alsószombatfalva (65 km), *Fogaras* (72 km), *Nagysink* (73 km), Szentágota (65 km, IV. szint), Muzsna (65 km, V. szint), Medgyes (55 km, IV. szint) vagy Nagyselyk (33 km), Monora (57 km), Szászsebes (55 km, IV. szint), és talán az utóbbi kettő között még Gyulafehérvár (69 km, VI. szint) volt található.¹² Gyulafehérvár körzetét

esetben eltérnek a 74–76. oldalakon közölt adattár információitól. Ilyen esetben az utóbbiakat követtük, illetve, ha ott hiányoztak az adatok, TONK Sándor: *Erdélyiek egyetemjárása a középkorban*. Bukarest, 1979. munkáját. E könyv szerint Szászkezdre és Marosvásárhelyre 8–8, Gyulafehérvárra 9 diákot lehet számolni, azonban **Szászvárosra** csak négyet, Alvincre ötöt, Felvincre hármat, Vincre (előtag nélkül szerepelt a forrásokban) szintén hármat. Ennek alapján Szászváros és valószínűleg Felvinc még a VI. szintbe sem tartozik – noha elképzelhető, hogy mind a három „Vinc” Felvincre vonatkozik, és így az utóbbi, és nem Alvinc tartozik a hatodik szintbe.

¹⁰ Földvár: 1379-től csütörtöki, Barcarozsnyó: 1426-tól szerdai hetivásár. *Ub* II. 509–510, IV. 314. Sárkány: vásár (*forum*), 1372. *Ub* II. 386. Kőhalomnak 1536-ból ismerjük sokadalmát. *Handel und Gewerbe in Hermannstadt und in den Sieben Stühlen. Comerț și meșteșuguri în Sibiu și în cele Șapte Scaune 1224–1579*. Hg. Monica VLAICU, unter Mitarbeit von Radu CONSTANTINESCU GHIBU – Adriana GHIBU – Costin FENEȘAN – Cristina HALICHIAS – Liliana POPA. (Quellen zur Geschichte der Stadt Hermannstadt 2.). Hermannstadt–Heidelberg, 2003, 295. Kézdivásárhelyen az először egy 1407. évi forrásból ismert Torjavására neve alapján tartottak vásárt. BENKŐ Elek – DEMETER István – SZÉKELY Attila: *Középkori mezőváros a Székelyföldön*. Kolozsvár, 1997, 20. Sepsiszentgyörgy: keddi hetivásár (1514), 3 sokadalom (1520, kettő 1520-tól). *SzOkI* II. 2., III. 183.

¹¹ Sokadalmáról 1382-ből tudunk. *Ub* II. 555.

¹² Nagyselyk: sokadalom (1412-től. *Ub* III. 523–524.), Muzsna: hetivásár és sokadalom (1495-től. Georg Eduard MÜLLER: *Stühle und Distrikte als Unterteilungen der Siebenbürgisch-Deutschen Nationsuniversität 1141–1876*. Hermannstadt, 1941, 22.). Szerdahelyen, valamint Alsószombatfalván és Monorán a helységnevek alapján tartottak szerdai, szombati, illetve csütörtöki hetivásárt (*Ruzmark, Zumbothel* 1291, ill. *Quintum Forum* 1332. *Ub* I. 177, 186; *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia*. Series prima. I. Budapest, 1885, 99.). Gyulafehérvár sokadalmára (1497): MOL DF 253019, felhasználta WEISZ Boglárka: *Vásárok a középkorban. Századok*, 144. (2010) 1432. A Gyulafehérvárhoz kötött, 1422-ban említett Szent István-napi sokadalom (BORSA Iván – C. TÓTH Norbert: *Zsigmondkori oklevéltár*. IX. [Budapest, 2004], 1270. sz., és ennek alapján WEISZ: *I. m.*

Tövis (16 km), Alvinc (11 km), *Borberek* (11 km) és Szászsebes (17 km) határolta. Kolozsvár¹³ (III. szint) körül *Kolozsmonostor* (jelenleg Kolozsvár része), Bonchida (30 km), Szovát (33 km), Kolozs (23 km), Torda (31 km, IV. szint), Gyalu (17 km), Gyerővásárhely (33 km), Egeres (35 km)¹⁴ a szűkebb körzet, Bánffyhunyard (50 km), (Nagy)Almás (48 km), (Híd)Almás (57 km), Dész (61 km, IV. szint), Kékesvásárhely (58 km), Cege (58 km), Búza (74 km), Mezőméhes (68 km), Radnót (78 km), végül Nagyenyed (98 km, IV. szint) a tágabb körzet széleit jelölik.¹⁵ Dész piackörzeté-

1432.) tulajdonképpen Székesfehérvárra vonatkozik, ahol más források is igazolják a Szent István-napi sokadalom létét (Uo. 1433.), hiszen az oklevélben Zsigmond király a saját városaként említi az oklevélben jelző nélkül szereplő Fehérvárt, az erdélyi (Gyula)Fehérvár pedig püspöki város volt, ráadásul az iratban szereplő, a kérdéses vásárra igyekvő személyek mozgása is ezt a lokalizálást valószínűsíti. Szászsebesnek 1457-től két sokadalma és egy szombati hetivására volt. *Ub* V. 561. A többire lásd: DRASKÓCZY István: Az erdélyi Szászföld demográfiai helyzete a 16. század elején. *Erdélyi Múzeum*, 61. (1999) 1–2., 13–14.

¹³ Hetivásárát 1337-ben említik, további kettőt 1514-ben kap, két sokadalmat pedig 1506-ban. *Ub* I. 490., *Oklevéltár Kolozsvár története első kötetéhez*. I. Összegyűjtötte és szerk. JAKAB Elek. Buda, 1870, 330, 335, 311.

¹⁴ Kolozsmonostor: CSÁNKI Dezső: *Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában*. V. Budapest, 1913, 305–307. Bonchida: keddi hetivásár (1337), sokadalom (1484). *Ub* I. 490, VII. 355. Szovát: I. Lajos uralkodása óta egy hétfői heti- és egy országos vására volt. Ezt a jogot Zsigmond 1410-ben megerősíti. MOL DF 255254, regesztája: PETRICHEVICH-HORVÁTH Emil: *A Petrichevich család történetének regesztái*. Első Rész. II. Pécs, 1942, 1844. sz. Kolozs: hetivásár (*Ub* I. 182). Torda(akna): péntektől szombati tartó hetivásár (1291). *Ub* I. 182. Gyalu: szerdai hetivásár (1473, Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár – a továbbiakban: MOL DL –, 28309, felhasználta WEISZ: *I. m.* 1436.). Gyerővásárhelyen a neve (*Vassarhel*, 1288) alapján tartottak vásárt. JAKÓ Zsigmond – Radu MANOLESCU: *A latin írás története*. Budapest, 1987. Album 4/B. Egeres: hetivásár (1370), 1427-től sokadalom és szombati hetivásár. CSÁNKI: *I. m.* 303–304. GOLDENBERG: *I. m.* 290. említi a Nagyesküllön (32 km) és Kisesküllön (37 km) tartott vásárt, 1503-ra, de a hivatkozott oklevél csak „bizonyos sokadalomra” (*ad nundinas quasdam*) menő kolozsvári személyt említ. MOL DF 281119.

¹⁵ CSÁNKI: *I. m.* 304, 302. Bánffyhunyard: keddi hetivásár (1473., MOL DL 28309. WEISZ: *I. m.* 1435. Vajdahunyadnál szerepel.). Hídalmás: szombati hetivásár, 1367-től (MOL DL 73721., használja: WEISZ: *I. m.* 1432.) Nagymás: hétfői hetivásár (1473. MOL DL 28309. CSÁNKI: *I. m.* 550. szerint e vásár alatt „kétségtelenül” országos vásárt kell érteni, és RÜSZ-FOGARASI Enikő: *Privilegiile și îndatoririle orașelor din Transilvania voievodală*. Cluj-Napoca, 2003, 59. oldalon is sokadalomként szerepel. WEISZ: *I. m.* 1435. Nagymásnál (Hunyad vármegye) szerepel. Désen: Désaknán hetivásár (talán már 1291-ben, vö. *Ub* I. 182.), kedden (1475, RÜSZ-FOGARASI Enikő: *Târgurile Dejului în evul mediu. Mediaevalia Transilvanica*, 3. 1999. 1–2. 121.) és sokadalom (1475-től, TAGÁNYI Károly – RÉTHY László – POKOLY József – KÁDÁR József: *Szolnok-Doboka vármegye monographiája*. I–VII. Dés, 1901–1905. III. 222.). Désváron szerdai (1293) és szombati he-

nek kiterjedését Retteg (12 km), *Alparét* (20 km), *Németi* (13 km),¹⁶ Szék (29 km),¹⁷ Nagyenyedét *Felvinc* (16 km, talán VI. szint) és Tövis (11 km),¹⁸ Tordáét *Torockó*[□] (25 km), *Felvinc* (20 km) és *Kolozs* (30 km) mutatják.

Beszterce¹⁹ (III. szint) szűkebb piackörzete szélén Somkerék (25 km), Szészárma (34 km), *Fehéregyház* (25 km, VI. szint), Teke (32 km),²⁰ míg tágabb piackörzete peremén Radna (59 km), Dés (62 km) és Szászrégen (58 km, V. szint) helyezkedett el. Szászrégen piackörzetének szélét Sáromberke (18 km) és Sárpatak (20 km), valamint Teke (25 km) mutatja.²¹

tivásár (1517-től, *Ub* I. 194., RÜSZ-FOGARASI: *Târgurile Dejului...* 122–123.), két sokadalom (1502-től, *Uo.* 123–124.). Kékesvásárhely: *Erdélyi Okmánytár. II. (1301–1339)* Szerk. JAKÓ Zsigmond. Budapest, 2004. 889. sz. Cege: szerdai hetivásár (1363-tól. *Documenta Romaniae Historica...* XII, 157.). Búza: hetivásár (1318. Adrian Andrei RUSU: *Documentele medievale ale familiiei Wesselényi (I.). Acta Musei Porolissensis*, 5. 1981. 321.), sokadalom (1460., *Ub* VI. 74.). Mezőméhesen hetivásárt tartottak (1413), de ebben nem vagyunk teljesen biztosak, mert a vásárra utaló szövegrész szokatlan megfogalmazású és nem egyértelmű, a használt *forizans* kifejezés ugyanis nemcsak vásárra, hanem tulajdonképpen vándorkereskedőre is vonatkozhat: *homo mercimonia in [...] possessione Mehes vocata habita forizans. A római szent-birodalmi széki Teleki család oklevéltára*. 1895. I. 395. Radnót: „vásár” (1450. *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei*. I–II. Közzéteszi JAKÓ Zsigmond. Budapest, 1990, I. 846. sz.). Nagyenyeden 1378-ban említettek vásárt (*forum*), de nem tudjuk, hogy éves avagy hetivásárról van-e szó. *Ub* II. 492.

¹⁶ Retteg vásárát 1484-ben említik. TAGÁNYI–RÉTHY–POKOLY–KÁDÁR: *I. m.* V. 107. Alparétre: *Uo.* II. 3, 22. Németire: *Uo.* VI. 258.

¹⁷ Hetivására 1291-től ismeretes. *Ub* I. 182.

¹⁸ BENKŐ–DEMETER–SZÉKELY: *I. m.* 23, *Ub* V. 476, 515, *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei*. I. 2333. sz., Albert BERGER – Ernst WAGNER: *Urkunden-Regesten aus dem Archiv der Stadt Bistritz in Siebenbürgen, 1203–1570*. I. Köln–Wien, 1986, 1460. sz. Tövis: hetivásár (1303. *Documente privind istoria României. C. Transilvania. Veacul XIV*. I. București, 1953, 386.).

¹⁹ Sokadalmát 1353-ban kapta. *Ub* II. 98.

²⁰ Somkerék 1412-ben egy hétfői heti és két országos vásár tartására kapott jogot. *A Teleki család oklevéltára...* I. 381. Szészárma: szerdai vásár (1360), *Documenta Romaniae Historica...* XI. 470–471. Tekének 1486-ban két országos vásár tartására volt joga. *Uo.* 461–462. További adatok Tekére: CSÁNKI: *I. m.* 325. Megemlítendő, hogy mezővárosként szerepelt 1470-ben a Besztercétől 4 km-re levő Besenyő, 1544-ben a 34 km-re fekvő Bethlen. *Ub* VI. 465, BERGER – WAGNER: *I. m.* 1721. sz.

²¹ CSÁNKI: *I. m.* 681–682. Radna vására egy 1270 és 1378 között keletkezett forrásban tűnik fel. *Erdélyi okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez / Codex diplomaticus Transsylvaniae. Diplomata, epistolae et alia instrumenta litteraria res Transylvanas illustrantia*. I. 1023–1300. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel regesztákban jegyzetekkel közzéteszi JAKÓ Zsigmond. Budapest, 1997, 307. sz. Régen vásárát 1361-ben, 1484-ben, 1488-ban és 1492-ben említik. *Ub* II. 191–192, VII. 355, *SzOkl*

Segesvár²² (III. szint) kisebb piackörzetének a határait Szászkezd (18 km, VI. szint), talán *Székelykeresztúr* (22 km), Hégen (22 km), Nagykapus (28 km), Balavásár (31 km),²³ a nagyobb körzetnek pedig Kőhalom (54 km, VI. szint), *Fogaras* (82 km), Sárkány (89 km), Szentágota (43 km, IV. szint),²⁴ Muzsna (47 km), Medgyes (37 km), Bonyha (51 km), Marosvásárhely (54 km, VI. szint), Nyárádszereda (65 km) és *Székelyudvarhely* (46 km) jelzi.²⁵ Szentágota piackörzetének a peremére Nagysink (20 km) és Hégen (21 km) utal.

Medgyes²⁶ (IV. szint) körül Nagyselyk (25 km), Kisselyk (26 km), Muzsna (10 km), Berethalom (30 km, IV. szint), Ecel (16 km, VI. szint),²⁷ *Dicsőszentmárton* (27 km), *Küküllővár* (22 km) és Bolkács (40 km)²⁸ rajzolják ki piackörzetének széléit. Elképzelhető egy nagyobb körzet is, melynek széléit Marosvásárhely (71 km), Segesvár (37 km), Szentágota (37 km), Nagyszeben (57 km) és Tövis (68 km) jelölné.

Marosvásárhely tehát Segesvár (54 km) és Medgyes (71 km) második piackörzetének a szélén feküdt. Saját piackörzetét Sáromberke (14 km), Nyárádszereda (27 km), Balavásár (24 km), Bonyha (32 km), Radnót (29 km), Mezőméhes (36 km) és Sárpatok (16 km) határolta, vagyis tőle kb. 15–35 km-re levő helységek. Az erdélyi városok piackörzeteit vizsgálva az is észrevehető, hogy Marosvásárhely piackörze-

I. 268–270. Sáromberkének 1415-től volt szerdai hetivására és két sokadalma. *A Teleki család oklevéltára* I. 408, CSÁNKI: *I. m.* 682–683. Sárpatokra: Uo. 302, 729–730, *Ub* II. 191–192. Az egyszer, 1507-ben mezővárosnak feltüntetett Bátos Régentől 15 km-re található. CSÁNKI: *I. m.* 302.

²² Sokadalmát 1465-ben említik. MOL DL 30463., felhasználta WEISZ: *I. m.* 1443. 1493-ban egy újabb sokadalom tartására kap jogot. Gernot NUSSBÄCHER: *Documente privind meșteșugurile din Sighișoara. Catalog de documente 1376 – 1598.* [Brașov, 1998], 22, 20. sz.

²³ DRASKÓCZY: *I. m.* 13., Székelykeresztúrra: BENKŐ–DEMETER–SZÉKELY: *I. m.* 44–46. Hégenre: keddi hetivásár 1426-tól, sokadalom 1427-től. *Ub* IV. 262–263, 271–272. 1426-tól *oppidum*ként szerepel. *Ub* IV. 271–272. Balavásár a neve után ítélve volt vásártartó hely. Első ismert említése 1325-ből való. *Ub* I. 394.

²⁴ Nagykapus: sokadalom és hétfői hetivásár, 1455-től. *Ub* V. 488–489.

²⁵ Bonyha: 1482-ben említett sokadalom. *Ub* VII. 318. (A településre: CSÁNKI: *I. m.* 864.) Bolkács: három sokadalom 1482-től. *Ub* VII. 333. Nyárádszeredára lásd lentebb. Székelyudvarhelyre: BENKŐ–DEMETER–SZÉKELY: *I. m.* 16–19.

²⁶ Medgyes: sokadalom (1471., 1498., *Ub* VI. 478., MÜLLER: *I. m.* 22.) Medgyes 1517-ben kapja meg Ulászlótól a *civitas* cím használatának a jogát, noha már korábban is nevezték *civitas*nak. DRASKÓCZY: *I. m.* 13–14., *Ub* II. 166. (1359), III. 67. (1393), 218. (1398), IV. 335. (1428), VII. 124. (1477), 203. (1479).

²⁷ Kisselyk: hetivásár és sokadalom (1494. MÜLLER: *I. m.* 22.), Ecel: szerdai hetivásár és 2 sokadalom (1466-tól, *Ub* VI. 267–268.), Berethalom: szombati hetivásár (1418-tól, de a királyi adománylevél szerint azelőtt, „emberemlékezet előtti időktől” is volt. *Ub* IV. 65–66.).

²⁸ CSÁNKI: *I. m.* 864–867., *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei*. I. 1679. sz., II. 4245. sz.

tének nem elhanyagolható része kívül esett a legfontosabb erdélyi városok második piackörzetén, illetve azoktól a szokásos kb. 50–70 km-nél meglehetősen messzebb fekszik, hiszen Kolozsvár 108 km, Beszterce 95 km, Szeben 111 km, Brassó 173 km távolságra található városunktól. Ez pedig azt is jelenti, hogy ezen központok gazdasági vonzása gyengén érvényesült, vagy akár le sem fedte a megközelítőleg a Radnót–Marosvásárhely–Régen–Búza–Radnót települések által körülzárt vidéket. Ezen a területen tehát alig lehetett gazdasági akadálya annak, hogy a szélein levő települések kialakítsák a saját piackörzetüket, és azt erőteljesen uralják. Valószínűleg ez a gazdaságföldrajzi adottság volt az egyik alapja Marosvásárhely gazdasági fejlődésének. Ezt nyilván egyéb tényezők is elősegítették, különösképpen az, hogy a település egy úthálózati csomópont volt: az Erdélyt Havasalfölddel és rajta keresztül a Balkán-félszigettel, valamint Levantéval összekapcsoló, Brassón és Segesváron keresztülvivő fontos kereskedelmi út, a Maros völgyében haladó, továbbá a Mezőségbe és végül a Marostól keletre lévő székely székekbe vezető utak találkozásánál feküdt. Mindezen adottságok nagy vonzerőt gyakorolhattak a kézművesekre, akiknek tevékenysége a városka gazdasági fejlődésének egy további fontos motorjává vált.

A kézművesek lehettek ugyanakkor a legfontosabb vásári szereplők a helybeliek közül, elsősorban az általuk előállított termékek révén. A kézművesek közül 1323-ban íjkészítőt, 1487-ben a vargák céhmesterét, továbbá szabót, nyergest és szűcsöt, 1493-ban céhes mészárosokat, 1514-ben szabómestereket, 1518-ban ötvöst, 1519-ben borbélymestereket, céhbe szerveződött szíjgyártókat, kovácsokat, takácsokat, gyapjúszővőket (továbbá a már felsorolt szűcsöket, vargákat, mészárosokat és nyergeseket) említene a források.²⁹ Szükséges megemlíteni, hogy a helybeliek mezőgazdasági termékeket is árultak, így adatolhatóan 1487-ben mézet, de valószínűleg a marosszéki főemberek által a vásárhelyi mesteremberektől követelt sarukat, halat és kenyeret is (ezt is 1487-ben említik), emellett vélhetőleg a vásárhelyiektől fizetség nélkül elvett bort és zabot (1519).³⁰

²⁹ GYÖRFFY György: Gyulafehérvár kezdetei, neve és káptalanjának registruma. *Századok*, 117. 1983, 1134. (1323., *Paulus arcupar*), *SzOkl* V. 26, 27. (1487., *magister suttorum*), 28–29. (az oklevél egy másik, hiányos példánya: MOL DL 74232; 1487., *Blasius Zabo, Symon Nyerges és Blasius Zewch*), BÓNIS Johanna: A marosvásárhelyi céhekről. In: *A Maros megyei magyarság történetéből. Tanulmányok*. Szerk. PÁL-ANTAL Sándor – SZABÓ Miklós, Marosvásárhely, 1997, 58., 73. 19. jegyz. (1493.), *SzOkl* V. 50. (1514., *magistri sartorum*), MOL DL 32593. (1518., *Michael aurifaber*), BÓNIS: *I. m.* 58, 73. 22. jegyz. (1519.), *SzOkl* III. 206. (1519., *Magistros Artifices, puta Sartores, Pellifices, Corrigiatores, Sellipares, fabros, Barberios sew Barbitonsores, Sutores et alios Artifices*). 1538-ban az egyik vásárhelyi esküdt, *Gregorius Pahysos* talán pajzsgyártó volt. *SzOkl* II. 43.

³⁰ *SzOkl* III. 205–207., V. 26–27. 1559-ben a kereskedők borsot, a mészárosok húst, a fazekások fazekakat vittek a vásárhelyi piacra. Román Nemzeti Levéltár Maros Megyei Hivatala, Marosvásárhely város levéltára, Acta politica, 17. sz.

A piackörzetek kiterjedése után a Marosvásárhely környéki vásárok időrendjét vizsgáljuk meg. A tisztánlátást e tekintetben az nehezíti, hogy csak a sáromberki vásárokról tudjuk, hogy mikor létesültek (1415-ben), a többi település középkori vásárának kezdetei homályba vesznek: felállításuk időpontja nem ismeretes, csak első említésüké. Ez a helyzet Balavásár (1325), Sárpatak (1361), Mezőméhes (1413), Radnót (1450), Nyárádszereda (1493) hetivására, valamint Segesvár (1465) és Medgyes (1498) sokadalma esetében. Marosvásárhelyről is csak az állítható biztosan, hogy neve, *Novum Forum Siculorum* (Székelyvásárhely, *Forum Siculorum*) alapján első írásos említések, 1323-ban már hetivásárt tartó hely kellett legyen.³¹ Hetivásárát a források 1447-ben, majd 1488-ban és 1492-ben is említik.³² Sokadalmának kezdete már ismert: 1482-ben kap jogot három éves országos vásár tartására, éspedig virágvasárnapkor (a húsvét előtti vasárnap), úrnapjakor (a pünkösöd utáni csütörtök) és Szent Márton napján (november 11.).³³

A kereskedelemben a vásárhelyiek nemcsak városuk határain belül vettek részt, hiszen 1486-ban vámmentességet biztosító kiváltságot kaptak. Néhány évtizeden belül már a távolsági kereskedelembe is aktívan bekapcsolódtak, ugyanis 1531-ben már a harmincad, vagyis a külkereskedelmi vám fizetése alóli mentességet is kaptak az uralkodótól.³⁴ A kereskedelemnek és az éves vásároknak a város életében játszott fontosságát a privilégiumokon kívül az is bizonyítja, hogy a vásárokról szóló kiváltságot 1559-ben és 1560-ban, a vámok tárgyában kiadott privilégiumot 1498-ban és 1531-ben megerősítették, továbbá hogy vámmentességük tiszteletben tartatására vajdai parancsot eszközöltek ki 1497-ben, 1519-ben, 1536-ban és 1540-ben.³⁵

Visszatérve a vásárok időrendjére, biztos támpontok híján csak feltételezhetjük, hogy leghamarabb inkább a gazdasági szempontból jelentősebb települések kezdtek el vásárt tartani, a kevésbé fontos helységek pedig később. Ennek alapján az tűnik a legvalószínűbbnek, hogy először Segesváron és Medgyesen gyűltek össze vásározni,

³¹ PÁL-ANTAL Sándor: Székelyvásárhely. In: *Marosvásárhely történetéből*. Szerk. PÁL-ANTAL Sándor – SZABÓ Miklós. Marosvásárhely, 1999, 9. Egy 1300 körülre datált oklevélben is említene egy bizonyos *Forum Siculorumot*, de BENKÓ-DEMETER-SZÉKELY: *I. m.* 11. 24. jegyzete szerint „az idézett oklevél és a vele összefüggő, 1272 k.–1304 között kelt további iratok [...] nem erdélyi, hanem zömmel zempléni vonatkozásúak, így a kérdéses *Forum Siculorum* azonosítása még további kutatást igényel.” Mivel csak egy ilyen nevű települést ismerünk a középkori Magyarországon (noha elképzelhető, hogy volt, csak később elpusztult, vagy talán a székelyek elköltözése után és miatt, más nevet kapott), a magunk részéről inkább hajlunk a Székelyvásárhellyel való azonosítására.

³² *A Teleki család oklevéltára*. II. 28–29., *SzOkl* V. 268–270.

³³ *SzOkl* V. 24–25.

³⁴ *SzOkl* I. 255–256., SIMON Zsolt: Documente medievale inedite referitoare la orașul Târgu Mureș. *Anuarul Arhivelor Mureșene*. 2. 2003. 339–351.

³⁵ *SzOkl* I. 289–290., SIMON: *I. m.* 339–351.

majd Székelyvásárhelyen és Balavásáron, a többi településen pedig vélhetőleg csak később. (Nehezen hihető ugyanis el, hogy az Erdély legjelentősebb városai közé tartozó Segesváron és Medgyesen a középkorban ne tartottak volna már korán hetivásárt, és sokadalmat is csak a 15. század közepétől, illetve végétől.)

A kronológia tárgyalásánál be kell iktatnunk egy hosszabb kitérőt, ugyanis Benkő József feltételezte, rá hivatkozva Orbán Balázs már állította, hogy Nyárádszereda volt „Marosszéknek legrégebb városa”,³⁶ Kelemen Lajos szerint pedig ez volt a szék régi vásárhelye. Utóbbi történész úgy magyarázta Nyárádszereda későbbi fejlődését és Székelyvásárhely megalakulását, hogy a település „nem felelt meg többé a nagy tártárjárás után megnőtt és megnépesedett Marosszék vásáros központjának, s létrejött az 1316-ban először említett *Novum forum Siculorum*, a székelyek új vásárhelye”, más helyt pedig azt írta, hogy: „Úgy látszik, hogy mikor Marosszék székelysége az idők folyamán elérte, sőt néhol túl is lépte a Mezőség keleti részén húzódott egykori tógyepűhatárt, akkor a szék régi vásáros helye is természetesebb és alkalmasabb helyre került át.”³⁷

Nyárádszereda azonban nem szerepel az 1330-as években a pápai tizedet fizető helységek között, így, amennyiben már létezett akkor, egyháza csak egy közeli plébánia leányegyháza lehetett. Ez pedig arra utal, hogy akkoriban még nem lehetett jelentős település, míg ekkor már Székelyvásárhely plébánosa a legnagyobb tizedet fizette a környék papjai közül. Talán Nyárádszereda későn nekilendülő fejlődésével is kapcsolatban áll, hogy csak 1493-ben tűnik fel először írott forrásban, igaz, hogy akkor már mezővárosként, amely „rég, királyok adta” szabadságokkal rendelkezik. Ekkor a Székelyvásárhellyel együtt élvezett jogait említi az oklevél (1557-ben és 1572-ben is a vásárhelyiekkel együtt kap kiváltságot³⁸) – ez pedig azt sejteti, hogy a 15. század végén még nem lehetett különösen nagy távolság a két helység fejlődési szintje között.

³⁶ ORBÁN Balázs: *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból*. IV. Pest, 1870, 69; BENKŐ József: *Transsilvania specialis. Erdély földje és népe*. II. Ford. és szerk. SZABÓ György. Bukarest–Kolozsvár, 272. szerint „Marosszéknek székháza van itt: ez mintegy útmutató, amely arra a feltételezésre vezet, hogy hajdan ez volt a széknek az első mezővárosa.”

³⁷ KELEMEN Lajos: Marosvásárhely múltjából. In: Uő: *Művészettörténeti tanulmányok*. II. [A bevezető tanulmányt írta és a kötetet s. a. r. B. NAGY Margit.] Bukarest, 1982, 37.

³⁸ PÁL-ANTAL Sándor: *Maros-széki intézmények és pecsétjeik a XVI. századtól 1867-ig*. Marosvásárhely, 2004, 97; BENKŐ–DEMETER–SZÉKELY: *I. m.* 16., *SzOkI* VIII. 155–156., 300–301. (1493., 1572.) 1583-ban azt állították a nyárádszeredaiak, hogy ők már régóta a székelyvásárhelyiekéhez hasonló kiváltságokkal éltek, és terheik is hasonlóak voltak. *Az erdélyi fejedelmek Királyi Könyvei*. I. 1569–1602. Báthory Zsigmond Királyi Könyvei 1582–1602. Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közlésezi FEJÉR Tamás – RÁCZ Etelka – SZÁSZ Anikó. Kolozsvár, 2005, 239. sz.

Nyárádszereda jelentőségét az is jelzi, hogy az 1509-ben először említett Szeredaszéket³⁹ róla nevezték el, és talán az is, hogy esetenként oda hívták össze a széki közgyűléseket, és ott tartották a viceszékeket. Igaz, hogy utóbbiaknak legkorábbi említése 1630-ból való,⁴⁰ de feltételezhető, hogy nem ekkor, vagyis a mezőváros hanyatló korszakában telepítették oda, hanem inkább akkor, amikor még viszonylag jelentősnek minősült a széken, azaz legkésőbb valamikor a 16. században, amint ezt Pál-Antal Sándor is valószínűsítette.⁴¹ Azt sem tartjuk lehetetlennek, hogy a viceszék Szeredaszék bírósági székéből alakult át valamiképpen. Viszont elképzelhető, hogy a viceszék helyszínének kiválasztásakor csupán az számított, hogy Szeredának a széken belül központi helyzete volt,⁴² és hogy ott hetivásárt tartottak, így a két gyűlést össze tudták kapcsolni (a viceszékeket ugyanis szerdánként, a hetivásár napján tartották⁴³). Mindent összevetve megállapítható, Nyárádszereda a 16. századtól, de lehetséges, hogy már korábban is, bíraskodási, törvénykezési és közigazgatási szempontból Marosszék egyik központi helye volt.

Szereda az 1567-beni összeírás szerint 26 kapuval a szék negyedik legnagyobb települése volt (Székelyvásárhelyen 125 kaput számoltak össze, két mezősegi faluban 33, illetve 32 portát).⁴⁴ A kézműves-mesterségek számát tekintve azonban 1603-ban még második volt: ekkor hat foglalkozásnevet viselő személyt írtak össze (Fazakas, Kovács, Lakatos, Szabó, Szőcs, Varga), akik a helység lakosainak viszonylag jelentős részét, 35,7%-át tették ki, ami egy mezővárosi szintet jelent (Vásárhelyen ekkor a 176

³⁹ *SzOkI* VIII. 231. Szeredaszéket területi-közigazgatási egységként (vagyis nem bírósági intézményként), szerintünk fiúszék, és nem különálló szék értelemben, tudomásunk szerint még csak egyszer, 1552-ben említik, és ez utóbbi adat ismeretében meg is kérdőjelezték létét; mindenesetre a különválás nem volt tartós, a későbbiekben semmi sem utal erre. PÁL-ANTAL Sándor: *Székely önkormányzat-történet*. Marosvásárhely, 2002, 52, 57–58. Szeredaszék kiterjedéséről csak annyi tudható meg, hogy 1509-ben Berekeresztúr, Mája és Kendő hozzá tartozott. Ennek alapján a szék bizonyára a Nyárad folyó és Udvarhelyszék közötti területeket ölelte fel, de kérdéses, hogy a déli és délnyugati határa hol húzódott.

⁴⁰ Uo. 84., 88. (közgyűlések), 52, 58, 81, 95–96, 109–110, 179. (viceszékek).

⁴¹ Vö. Uo. 96. A *terminus post quem*nek az intézmény megjelenésének az időpontja tekinthető: ez valamikor a 16. század közepe tájára tehető, vagy nem sokkal azelőttre, mivel egyrészt a viceszéket az al- vagy vicekirálybíró tartotta, és ezt a tisztséget először 1575-ben említik, éppen Marosszéken, másrészt a kétfokozatú széki bíraskodásra, vagyis a derék-, illetve viceszékre legkorábban 1562-ből van utalás (még csak székek és főszékek kifejezés formájában). Mindezekre lásd: Uo. 73–75, 91.

⁴² Ennek a szempontnak a fontosságát jelzi, hogy 1731-ben, amikor felállítják a második viceszéket (Marosvásárhelyen), azért határoznak úgy, hogy Nyárádszeredában több ideig és, ha szükséges, többször tartsanak széket, „minthogy az Maros belső fele [vagyis a székeknek a Nyárad fele eső része] nagyobb és az causans is több”. Uo. 110.

⁴³ Uo. 96.

⁴⁴ *SzOkI* II. 216–218.

összeírt családfő közül 83-an (47,2%) 36 foglalkozásnevet viseltek.)⁴⁵ Evvel egybecseng, hogy neve alapján legkésőbb 1493-ben már ott szerdai hetivásárt tartottak, és hogy 1606-ban sokadalom tartására kapott jogot.⁴⁶

A 16. század utolsó évtizedeiben már a megtorpanás, talán éppen a hanyatlás jelei mutatkoztak: Báthory Zsigmond 1589-ben, vajdai mezővárosként eladományozta,⁴⁷ a lélekszámot tekintve a 17. század elején már több marosszéki falu is megelőzi, és messze elmaradt Marosvásárhelytől. Megemlítendő, hogy ekkor Szereda jóval kisebb volt a többi székelyföldi mezővárosnál is, amit a székely mezővárosok által fizetett adók nagysága is tanúsít.⁴⁸

A fentieket összefoglalva úgy gondoljuk, hogy Nyárádszereda a késő középkorban – éspedig leghamarabb a 14. század közepe táján, mezővárosi rangja alapján legkésőbb a 15. század végén – a szék egyik kiemelkedő települése lehetett, azonban csak Marosvásárhely után, másodikként, amit ez utóbbinak a 15. század közepétől adatható, gyorsabb fejlődése is alátámaszt. Szereda a 16. század vége felé már a szék falvai között játszott kiemelkedő szerepét is elveszítette, legalábbis lakosságszámát tekintve. Mindez ellentmond azoknak a fentebb idézett vélekedéseknek, amely szerint Nyárádszereda lett volna Marosszék időben első mezővárosa, és szerintünk azt is kétséggé teszik, hogy Szereda lett volna a szék első vásáros települése.

⁴⁵ A kevésbé teljes 1602. évi összeírásban négy személy (20%) viselt kézműves-nevet, Székelyvásárhelyen 82 (49,4%). Marosszék 1602. és 1603. évi összeírásai: *Székely Oklevéltár*. Új sorozat. IV. *Székely népesség-összeírások, 1575–1627*. Bevezetéssel és jegyzetekkel közlésezi DEMÉNY Lajos. Kolozsvár, 1998, 119–153. Nyárádszereda és Székelyvásárhely: Uo. 126–127, 133–134, 136–137. A lustrák hiányosságaira, valamint az 1602. évi vásárhelyi összeírás elemzésére lásd: DEMÉNY Lajos: Marosszék és a fejedelmi székely politika (1595–1629). In: *A Maros megyei magyarság történetéből*. 29–30, 32–33.

⁴⁶ ORBÁN: *I. m.* 69. A mezőváros piacterét (*theatrum*) 1602-ben említik. *Báthory Zsigmond Királyi Könyvei* 1985. sz.

⁴⁷ Uo. 946. sz.

⁴⁸ 1602-ben 20 családfőt írtak össze Nyárádszeredában, 1603-ban 29-et, 1614-ben 45-öt, ezzel Marosszék 126, illetve 1614-ben 116 összeírt települése között a 16–21-ik, a 13–17-ik, illetve a huszadik volt (1614-ben nem vették számba Székelyvásárhelyt). DEMÉNY: *I. m.* 32–33. oldalak közt található kimutatás, IMREH István – PATAKI József: A székely falu gazdasági-társadalmi szerkezete a XVI. század végén és a XVII. század elején. In: *Székely felkelés 1595–1596. Előzményei, lefolyása, következményei*. Szerk. BENKŐ Samu – DEMÉNY Lajos – VEKOV Károly. Bukarest, 1979, 183–185. Az 1609–1615 között kivetett adóösszegekre lásd: BENKŐ–DEMETER–SZÉKELY: *I. m.* 28.

Szabó Miklós

MAROSVÁSÁRHELYIEK KÜLFÖLDI EGYETEMEKEN A LETŰNT SZÁZADOKBAN

Az erdélyiek külföldi egyetemjárása 1177-től követhető nyomon. Mivel több kísérlet után alapvetően csak 1872-től működött Erdélyben egyetem, a *peregrinatio academica* évszázadokon át az értelmiségi elitképzés alapvető útja-módja maradt. Az erdélyi egyházak és világi hatóságok patronátusa alatt 1918 végéig mind több erdélyi diák végzett külföldi egyetemi tanulmányokat, mígnem Erdély Romániához csatolásával ez a gyakorlat jelentéktelenné zsugorodott.

A külszági egyetemjárás történetének kutatása sem új keletű. Az utókor emlékezetének ébren tartását szolgáló szándékkal 1585-ben közölt Laskói Csókás Péter,¹ a marosvásárhelyi *schola* rektor-tanára, majd a 18. században Nánási István és Weszprémi István ilyen tárgyú írásokat.² A 19. században ellenben elkezdődött az egykoron külföldön tanult erdélyi diákok névsorának rendszeres közlése, a tanulmányaikra vonatkozó forrásanyag igényesebb feltárása és feldolgozása.³

A nemrég, túlságosan is fiatalon elhunyt Tonk Sándor *Erdélyiek egyetemjárása a középkorban* (Bukarest, 1979) című, korszerű szemléleti és módszertani felfogású kötetével új távlatokat nyitott a külhoni egyetemjárás kutatásában. Az eltelt több mint negyedszázadban újabb tanulmányok és kötetek vizsgálták e kérdést. Tonk Sándor kötete 1520-ig térképezte fel az erdélyiek egyetemjárását. Két újabb, de hasonló módon felépített kötet mutatja be az 1521–1700, illetve 1701–1849 közötti külhoni egyetemjárást.⁴ Ugyanakkor folyamatban van az 1849/1850–1918/1919 közötti évek külföldi egyetemjárásának közlése is.

¹ *De Homine magno illo in rerum natura miraculo et partibus eius essentialibus*. Wittenbergae, 1585, 6–20.

² NÁNÁSI István: *Pharus Hungarico-Batava*. Lugduni Batavorum, 1777, 27–29; 38–39; WESZPRÉMI István: *Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza*. IV. Budapest, 1970, 299–311.

³ Lásd: SZABÓ Miklós: Erdélyi diákok külföldi egyetemjárása a XVI–XVIII. században. In: *Művelődéstörténeti Tanulmányok*. II. Szerk.: CSETRI Elek – JAKÓ Zsigmond – TONK Sándor. Bukarest, 1980, 290.

⁴ SZABÓ Miklós – TONK Sándor: *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban. 1521–1700*. Szeged, 1992; SZABÓ Miklós – SZÖGI László: *Erdélyi peregrinusok*. Marosvásárhely, 1998; SZABÓ Miklós – SZÖGI László – SIMON Zsolt: *Erdélyi diákok külföldi egyete-*

A jelzett kötetek információs értéke rendkívüli. A felszínes szemlélő előtt is nyilvánvaló, hogy a külhoni egyetemjárás gyakorlata állandó jelensége történeti múltunknak, és történettudományunk számos megállapítása, miszerint a reformáció körülményei közt vagy később, a Habsburg-uralom alatt a *peregrinatio academica* elsorvadt és megszűnt, ma már nem elfogadható, mint ahogy az sem, hogy a külhoni egyetemjárás hasznát kizárólag szellemi óriásaink (Apáczai Csere János, Bod Péter, Bolyai János stb.) alkotásainak tükrében kell felmárnunk. Kétségtelen, nagyjaink művei mellett vizsgálnunk kell a sok száz és ezer külföldön tanult lekipásztor, tanár, orvos, mérnök, állatorvos, gyógyszerész, jogász stb. életútját, hogy lemérhessük szerepüket a *nyugati szellemi és anyagi értékek* erdélyi meghonosításában, az Európához való tartozás tudata és a felzárkózási szándék állandó gerjesztésében. A *peregrinatio academica* tükrözi azt, hogy mennyire élt Erdély a nyugat-közép-európai eszmei áramlatok hatáskörében, vagyis mennyire tartozott Európához.

A külföldi országokba járás nem kizárólag az értelmiségi elitképzés gyakorlataként ismert. Az áruikat vinni-hozni járó kereskedők és különböző mesterségeket tanulni vágyó mesterlegények szokásaként jelenik meg a korai magyar századokban, mindenképpen a *katolikus korban*, vagyis már a reformáció előtt. A peregrinus diákok a kereskedők és mesterlegények mellé szegődve utaztak a célegyetemre, e módon formálva a *peregrinatio academica* gyakorlatát. Írásbeli nyoma a jelzett gyakorlatnak azonban csak az egyetemi anyakönyvekben tapintható ki, követhető nyomon.

A külhoni egyetemjárás első szakasza Tonk Sándor adatai szerint az 1177/1183–1520 közötti időszakra, azaz a reformáció előtti *katolikus korra* tehető, amikor még nem oszlott teológiai dogmák, egyházi intézmények, hitbeli áramlatok, vallások, esetleg személyek szerinti csoportokra. A külföldi egyetemjárás első szakaszának iránya, méretei és sajátosságai nagy vonalakban kimutathatók már Tonk Sándor említett kötete alapján. Ekkor döntően a földrajzi tényezők, vagyis a megközelíthetőség volt meghatározó. Leglátogatottabbnak a közeli Bécs bizonyult 1384 erdélyi peregrinussal. Krakkó csatlakozik hozzá 821 hallgatóval, a távolabbi Pádva 39, Bologna 36, Prága 22 bejegyzett erdélyi peregrinussal stb. E korban összesen 2496 erdélyi születésű tanult külföldön.⁵

A reformáció beleszólt a külhoni egyetemjárás gyakorlatába is, növelve a látogatott célegyetemek számát, irányát. A *katolikus korban*, vagyis 1520 előtt 17 egyetemen iratkoztak be erdélyi peregrinusok, a következő történelmi korban, vagyis nagyjából az önálló erdélyi fejedelemség idején, pontosabban 1521–1700 között 68-ra. E kor alapvető sajátossága, hogy Bécs és Krakkó elveszítette domináns elsőbbségét, bár a megcsappant erdélyi katolikusok továbbra is látogatták azokat, igaz, elenyé-

mjárása 1849/1850–1918/1819 között. Az adatgyűjtésben közreműködött Olosz Katalin, az adatbázis feldolgozásában Szabó Marcella (kézirat).

⁵ TONK: *I. m.* 44–51, 168.

szőbb számban, hiszen Bécsbe mindössze 241 erdélyi látogatott el. Ugyanakkor a világi központi hatalom, vagyis az erdélyi fejedelmek támogatta református és unitárius magyarok, illetve lutheránus szászok a német, holland és svájci egyetemeket részesítették előnyben, néha pedig átmentek Angliába is. Így az 1521–1700 között a külföldön tanuló 2854 peregrinus közül 1048 Wittenbergben, 275 Franekerben, 264 Leidenben, 194 Odera-Frankfurtban, 175 Königsbergben, 137 Thorunban, 115 Utrechtben, 111 Heidelbergben, 108 Strasbourghan, 99 Lipcsében, 97 Jénában, 78 Aldorfban, 43 Rostockban stb. iratkozott be. Igaz, a „megtúrt római hitet vallók” is szélesítették a peregrináció folyamatát, célegyetemmé emelve Grazot, ahova 85 erdélyi iratkozott be, Olmützöt, ahova 50 erdélyi látogatott el, és megerősítve Róma szerepét, látogatottságát is.⁶

Az 1701–1848/1849 közötti történelmi kor, vagyis nagyjából a Habsburg-fennhatóságú Erdély forradalom előtti periódusa, külön fejezetet képez az erdélyiek külföldi egyetemjárásában. Ekkor Bécs lépten-nyomon fékezte az erdélyi protestánsok közül a magyar reformátusok és unitáriusok kühországi egyetemjárását. Ugyanakkor kedvezett a római hiten maradottaknak, a románok körében létrehozott görög katolikus valláshoz tartozóknak, de a német etnikumú szászoknak és sváboknak is. Ennek nyomán újra felerősödött az erdélyi katolikusok egyetemjárása is. A jelzett korban a 4563 erdélyi peregrinus közül 1980 tanult a katolikus Bécs, 669 a protestáns Jéna, 326 Halle, 256 Wittenberg, 223 Lipcse, 214 Göttingen, 161 Franeker, 148 Odera-Frankfurt, 132 Erlangen, 127 Leiden, 122 Tübingen, 108 Utrecht, 107 Marburg stb. évszázados múltú, hagyományos főiskoláin, illetve újonnan alapított egyetemein.⁷

A Kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem 1872. évi megnyitása és működése körülményei között az erdélyiek külföldi egyetemjárása nem szűnt meg. Az 1848/1849. évi forradalom és szabadságharc leverését követő önkényuralom éveiben az erdélyi protestáns magyarok kerültek ugyan Bécs egyetemeit és főiskoláit, de 1867 után növekedett ezekben is az erdélyiek száma. Összességében véve 1848/1849–1918/1919 között az erdélyiek külföldi egyetemjárásának célegyetemei 128-ra szaporodtak. A 9655 beiratkozott peregrinus statisztikája pedig így mutat:

– Bécsi Egyetem	3622	beiratkozott erdélyi,
– Berlini Egyetem	965	“
– Grazi Egyetem	927	“
– Bécsi Műegyetem	713	“
– Lipcsei Egyetem	453	“
– Bécsi Hadmérnöki Akadémia	409	“
– Jénai Egyetem	405	“

⁶ SZABÓ–TONK: *I. m.* 357–374.

⁷ SZABÓ–SZÖGI: *I. m.* 23–25.

– Bécsújhelyi <i>Theresianum</i> Katonai Akadémia	356	“
– Bécsi Zeneművészeti Akadémia	278	“
– Müncheni Műegyetem	236	“
– Tübingeni Egyetem	226	“
– Müncheni Egyetem	194	“
– Bécsi Protestáns Teológiai Intézet	190	“
– Heidelbergi Egyetem	186	“
– Hallei Egyetem	184	“
– Zürichi Műegyetem	148	“
– Bécsi Mezőgazdasági Főiskola	146	“
– Marburgi Egyetem	146	“
– Bécsi <i>Pazmaneum</i>	140	“
– Innsbrucki Egyetem	138	“
– Mittweidai Technikum	132	“
– Lipcsei Kereskedelmi Főiskola	107	“
– Bécsi Export Akadémia	106	“
– Bécsi Képzőművészeti Akadémia	100	“ stb.

Az erdélyiek külföldi egyetemjárása végeredményben megmarad „Erdély végnapjaiban” is az erdélyi elitképzés fő útjának-módjának. Az egyetemlátogatást korlátozhatták ugyan ideig-óráig anyagi tényezők, földrajzi távolságok, de e korban is az erdélyi fiatalok szellemi-szakmai képzése fő formájának bizonyult. 1849/1850–1918/1919 között a külföldi egyetemjárásnak már nincsenek vallási-dogmai korlátjai. A peregrinusok patrónusuk (családjuk, egyházuk, iskolájuk, alapítványuk stb.) anyagi helyzete függvényében iratkoztak be és tanultak hosszabb vagy rövidebb ideig egyik vagy másik egyetemen, műszaki főiskolán stb., igazodva az utazási körülményekhez, hiszen 1868 után, vagyis az erdélyi vasúthálózat fokozatos kiépítése idején a célegyetemek elérési ideje több hónapról mindössze néhány napra csökkent.

Századokra visszamenően kimutatható, miként gyarapodott évente a külföldre *bujdosók* száma. Így a katolikus korban évente átlagosan 7–8 erdélyi diák látogatott külföldi országokba. Az önálló fejedelemség korában ellenben 16–17-re emelkedett számuk. A Habsburg-uralom idején már 30–31-re emelkedett ez, míg a forradalom és szabadságharc leverését követő korban – szinte hihetetlen – 137–138-ra ugrott.⁸

Ez utóbbi korban a külföldi egyetemjárás összetettebbé vált. A hagyományosan beiratkoztak mellett megjelentek a „rendkívüli hallgatók”, akik csak bizonyos tantárgyakból tartoztak vizsgázni, bár rendszeresen látogatták az egyetemi előadásokat. Ugyanakkor beiratkoztak „vendéghallgatók” is, akik csak néhány napot időztek az egyetemen, azaz addig, amíg vizsgáztak egyik-másik tantárgyból. A diákok gyak-

⁸ Lásd a kéziratban levő Diáknévsor adatait.

ran megszakították tanulmányaikat. 1872 után sokan megkezdték tanulmányaikat Kolozsváron, esetleg folytatták azokat Budapesten, és csak azután mentek külföldre.⁹

Rendkívül felfutott az ipari fejlődéshez kapcsolódó műszaki-mérnöki ismeretek megszerzésére törekvő peregrinusok száma. A diákok közt feltűnnek a nők is. A hagyományos világban közismerten uralkodó felfogás volt, hogy a nőknek nem kell rendelkezniük hivatalosan elismert szakképesítéssel, foglalkozással, és neveltetésüknek is arra kell szorítkoznia, hogy jó feleség, anya és házvezető legyen belőlük. Működtek ugyan Erdélyben magán-leányiskolák 1848 után, és 1875-től megjelentek már felsőbb leányiskolák is, de csak 1895/1896-ban vezették be a leányok számára az érettségivel záruló nyilvános középiskolai oktatást, és nyíltak meg előttük a főiskolák, illetve egyetemek.¹⁰ Igaz, az erdélyi nők megjelentek a peregrinusok között már korábban is, de rendszeresen csak a 19. század végétől keresték fel nagyobb számban a főiskolák és egyetemek bölcsészeti, orvosi, zenei, jogi, sőt műszaki előadásait Bécsben, Berlinben, Münchenben, Weimarban, Lausanne-ban, Prágában, Bernben, Kielben, Lipcsében, Freiburgban, Genfben, Gröningenben és Neuchâtelben. Közülük 35 személy bölcsészeti tanulmányokat, 29 zeneművészetet, 22 orvosi tanulmányokat, 5 jogtudományokat tanult, 3 képzőművészeti és 1–1 műszaki, illetve gyógyszerész-képzést szerzett.¹¹

Az erdélyi népesedési viszonyok sajátosságaként a külföldi egyetemjárásban jelen van valamennyi erdélyi etnikum, a magyarok mellett a szászok és svábok, románok, zsidók, örmények és más etnikumúak, akik a legkülönbözőbb társadalmi rétegekből, főleg az értelmiségiek, polgári foglalkozásúak és más szabadrendűek soraiból kerültek ki. A századok folyamán a társadalmi felemelkedés óhajától hajtva egyre többen vállalkoztak *bujdosásra* úgy városról, mint faluról. Kötetünkben nem vállalkoztunk oly mértékű kutatásokra, ami során elmélyültünk volna a peregrinusok családi környezetének, a tanulási vágy motivációjának feltárásában. Jelentős lépést képezhet a kutatásban e téren, ha kiemeljük helységenként a városi vagy falusi helységből kikerülteket.

*

Marosvásárhely nem tartozott és ma sem tartozik Erdély legnépesebb, gazdaságilag élvonalbeli települései közé. Brassó, Szeben, Temesvár, Kolozsvár, Nagyvárad stb. után valahol Szászsebes, Gyulafehérvár stb. társaságában elhelyezkedve vett részt a századok folyamán a *peregrinatio academicában*, amint ezt az alábbiakban láthatjuk:

⁹ Uo.

¹⁰ PUKÁNSZKY Béla – NÉMET András: *Neveléstörténet*. Budapest, 1994, 345–346, 476–477, 482–483.

¹¹ Adataink a Diáknévsorból származnak.

Helység neve	Beiratkozott diákok száma 1177–1918/1919 között
Brassó	2250
Szeben	1623
Temesvár	783
Kolozsvár	703
Segesvár	686
Medgyes	603
Beszterce	547
Arad	455
Szászsebes	302
<i>Marosvásárhely</i>	239
Gyulafehérvár	196
Nagybánya	155
Nagyenyed	140

Megjelent és nyomdakész kötetaink adatai alapján négy fejlődési szakaszra bontva vizsgálhatjuk a kérdést. A külföldi egyetemeket 1918 előtt látogató marosvásárhelyi diákok névsora, fejlődési szakaszonként az alábbi:

I. 1520-ig¹²

1. *Clemens Siculus (de) Vasarhel*, jog., Bécs, 1439, 1445. 1447, *bacc. juris* lett. (Tonk: I. m. 368. sz.)
2. *Dominicus Oculus*, Bécs, 1389. *Egidius de Forro Siculorum*ként 1391. okt. 10-én *bacc.* lett. (Uo. 475. sz.)
3. *Gregorius* (vagy *Georgius*) *Martini de Schekethwascharhel*, Krakkó, 1493. (Uo. 709. sz.)
4. *Johannes Stephani de Sekelvasarhel*, Krakkó, 1492. (Uo. 1125. sz.)
5. *Matheus* (vagy *Mathias*) *Mathei de Sekelwassarhel*, Krakkó, 1468. (Uo. 1510. sz.)
6. *Nicolaus Andree de Schekelwaszarhel*, Krakkó, 1473. 1475-ben *bacc. art.* (Uo. 1800. sz.)
7. *Nicolaus Johannis de Wascharhel*, Krakkó, 1483. 1484-ben *bacc. art.* (Uo. 1808. sz.)

¹² Valamennyi peregrinus esetében zárójelben feltüntettük a vizsgált kor peregrinációját tárgyaló kötetben elfoglalt sorszámát. A diákok neve után szereplő évszámok az egyetemre való beiratkozás évét jelölik.

8. *Stephanus Georgy de Vassarhel*, Krakkó, 1493, 1494-ben a *bursa Hungarorum* tagja. (Uo. 2254. sz.)
9. *Thomas de Foro Siculorum*, Bécs, 1426. (Uo. 2302. sz.)
10. *Valentinus Hemerici de Szyekyely Waszarhely*, Krakkó, 1476. (Uo. 2432. sz.)

II. 1521–1700

11. *Daniel Vásárhelyi*, Graz, 1604–1607, jezsuita. (Szabó–Tonk: *I. m.* 392. sz.)
12. *Franciscus Csehi Hung.*, *philos.*, Graz, 1646/1647, jezsuita. Szül. Mvhelyen. (Uo. 555. sz.)
13. *Georgius Vasanhelgi(!) Ung.*, teol., Frankfurt an der Oder, Marburg, Heidelberg, 1672. *Trans. ung.*-ként disputál. (Uo. 830. sz.)
14. *Gregorius Vásárhelyi*, 1590-ben Braunsbergben a grammatikai osztályt tanítja. Valószínűleg ő maga is egy külföldi jezsuita kollégiumban tanult. (Uo. 907. sz.)
15. *Johannes Wasarkelie(!) Ung.*, teol., Leiden, 1634, 1636, Franeker, 1634, Cambridge, 1636. (Uo. 1205. sz.)
16. *Johannes Vasarhelli*, Graz, 1638, jezsuita lett Bécsben. (Uo. 1221. sz.)
17. *Johannes Vasarhely Trans.*, Bécs, Pazmaneum, 1646. (Uo. 1253. sz.)
18. *Michael Vasarhelyi Ung.*, teol., Franeker, 1635. (Uo. 1951. sz.)
19. *Stephanus Vasarhelyi Molnár*, Utrecht, 1677, Leiden, 1678, Franeker, 1678. (Uo. 2677. sz.)
20. *Stephanus M. Vasarhelyi*, *art. lib.*, Franeker, 1689. (Uo. 2695. sz.)

III. 1701–1849

21. *Antal Ladislaus*, Marosvásárhely, orvosi, Bécs, 1831. (Szabó–Szögi: *I. m.* 101. sz.)
22. *Baba Franciscus de Marosvásárhely*, *Trans. Hung.*, Frankfurt an der Oder, 1717. (Uo. 151. sz.)
23. *Bélteky Franz von Wasarhely*, *Trans.*, orvosi, Bécs, 1847. (Uo. 293. sz.) Azonos a 92. sorszám alatti személlyel.
24. *Bélteky Johann von Maros Vasarhely*, orvosi, Bécs, 1846. (Uo. 294. sz.)
25. *Benkő Franciscus*, Marosvásárhely, teol., Franeker, 1731. (Uo. 310. sz.)
26. *Borosnyai Lucas, Joannes Trans.*, bölc., Göttingen, Genf, 1792. (Uo. 523. sz.)
27. *Brandecker, Carl, Maros Vasarhely*, orvosi, Bécs, 1837. (Uo. 550. sz.)
28. *Csiki Johann, Maroswassarheli*, orvosi, Bécs, 1821. (Uo. 807. sz.)
29. *Csipkés Alexander von Marosvasarhely*, hadmér., Bécs, 1846. (Uo. 812. sz.)
30. *Décsei Paulus, Wasarhelyino, Trans.*, teol., Marburg, 1776. (Uo. 874. sz.)

31. *Dienes Samuel von M.Vásárhely in Siebenbürgen*, jog., Göttingen, 1790. (Uo. 889. sz.)
32. *Felfalusi Michael Trans. Hung.*, Marosvásárhely, orvosi, Halle, 1714, Jéna, 1717. (Uo. 1112. sz.)
33. *Filep Stephanus, Agropolitanus, Trans. Hung.*, teol., Marburg, 1751. (Uo. 1143. sz.)
34. *Fogarasi Samuel, Maros-Vasarhely*, teol., Göttingen, 1796. (Uo. 1189. sz.)
35. *Gombási Stephanus, Trans. Hung.*, Marosvásárhely, teol., Franeker, 1767. (Uo. 1355. sz.)
36. *Görög Alexius, Maros-Vasarhely*, orvosi, Bécs, 1841. (Uo. 1383. sz.)
37. *Görög Karl, Maros-Vasarhely*, műegy., Bécs, 1830. (Uo. 1384. sz.)
38. *Haynal Ludovicus, Maros-Wasarhely*, teol., Bécs, 1838. (Uo. 1574. sz.)
39. *Hegediüs Joannes aus Neumarkt in Siebenbürgen*, teol., Berlin, 1845. (Uo. 1582. sz.)
40. *Hegediüs Ludwig von Marosvásárhely*, teol., Berlin, 1846. (Uo. 1584. sz.)
41. *Herbert Karl, Maros-Vasarhely*, sebész, Bécs, 1838. (Uo. 1638. sz.)
42. *Houschar, Francesco, M.Vasarhely*, keresk. és hajózás, Trieszt, 1846. (Uo. 1775. sz.)
43. *Intze Samuel, Trans.*, Marosvásárhely, teol., Bern, 1779, Marburg, 1779. (Uo. 1838. sz.)
44. *Jacobus Ludovicus de Bögöz, Neumarkt Tr.*, orvosi, Bécs, 1830, Pádua, 1831. (Uo. 1863. sz.)
45. *Jakab Joseph von Bögöz*, Marosvásárhely, hadmér., Bécs, 1813. (Uo. 1867. sz.)
46. *Jantsó Josephus, Wasarhelyino Trans.*, teol., Marburg, 1774, Leiden, 1778. (Uo. 1885. sz.)
47. *Jantso Mihály Wasarhelyino, Trans.*, teol., Marburg, 1774. (Uo. 1887. sz.)
48. *Kováts Julius von Maroschwasarhely*, orvosi, Bécs, 1836. (Uo. 2234. sz.)
49. *Körösi Georgius, Hung. Ex Trans. oppido ejusdem M-Vasarheli nominate oriundus* [Erdélyből, annak Marosvásárhely nevű mezővárosából származó], teol., Zürich, 1726, Genf, 1727, Bern, 1727. (Uo. 2264. sz.)
50. *Lukatsch Johann*, Marosvásárhely, orvosi, Bécs, 1828. (Uo. 2476. sz.)
51. *Major, Petrus*, teol., Szül. Mvhelyen, Róma, 1774, Bécs, 1779. (Uo. 2507. sz.)
52. *Makay Ladislaus H., Marosvásárhelyino Trans.*, teol., Marburg, 1784. (Uo. 2510. sz.)
53. *Marusi Michael, Trans. de Wasarhely*, bölcs., Marburg, 1798, Göttingen, 1801. (Uo. 2563. sz.)
53. *Mátyus Matthaeus*, Marosvásárhely, orvosi, Bécs, 1782. (Uo. 2593. sz.)
54. *Molnar Georgius*, Marosvásárhely, teol., Marburg, 1846. (Uo. 2715. sz.)
55. *Molnar Johann, Trans.*, Marosvásárhely, orvosi, Bécs, 1847. (Uo. 2717. sz.)

56. Nagy Josephus, Hung., Wasarhelyino, Trans., teol., Marburg, 1776, Bern, 1779. (Uo. 2802. sz.)
57. Nagy Sigismund, Trans., Wasarhelyino, teol., Marburg, 1792. (Uo. 2815. sz.)
58. Péterfy Josephus, Hung., Marosvásárhely in Siebenbürgen, teol., Bécs, 1849. (Uo. 3057. sz.) Azonos a 193. sorszám alatti diákkal.
59. Pétsi Simon, Trans., Vasarhelyino, Hung., teol., Marburg, 1792. (Uo. 3049. sz.)
60. Raika Péter, Marosvásárhely, mérnöki, 1839, Bécs. (Uo. 3179. sz.)
61. Rosnyay Samuel, Marosvásárhely, hadmér., 1778, Bécs. (Uo. 3293. sz.)
62. Sallai Petrus Stephanus de Marosvásárhely Trans., Hung., teol., Bern, 1730, Genf, 1731. (Uo. 3360. sz.)
63. Simon Stephanus Trans., Hung., Agropolitanus, teol., Marburg, 1749. (Uo. 3700. sz.)
64. Szathmáry Abrahamus Hung. Patakiensis, teol., szül. Mvhelyen, Franeker, 1752, Utrecht, 1753. (Uo. 3870. sz.)
65. Szathmári P. Stephanus, Marosvásárhely, bölcs., Frankfurt an der Oder, 1740, Franeker, 1741. (Uo. 3885. sz.)
66. Szathmári Paulus, Marosvásárhely, orvosi, Franeker, 1757. (Uo. 3874. sz.)
67. Széki Andreas, Trans., Hung., Agropolitanus, teol., Marburg, 1749. (Uo. 3918. sz.)
68. Széky Johann, Marosvásárhely, sebészorvosi, Bécs, 1801. (Uo. 3919. sz.)
69. Szigethi Gyula Michael, Trans., Hung., Marosvásárhely, teol., Marburg, 1786. (Uo. 3944. sz.)
70. Szöts Samuel, Vasarhely, Trans., orvosi, Bécs, 1824. (Uo. 3983. sz.)
71. Tetschi Franz, Marosvásárhely, mérnöki, Bécs, 1822. (Uo. 4040. sz.)
72. Tetsi Moses, Maros-Vasarhely, Siebenbürgen, teol., Frankfurt an der Oder, 1784. (Uo. 4044. sz.)
73. Tetsi Nicolaus, Trans., Hung., teol., Marburg, 1772, Utrecht, 1774. (Uo. 4043. sz.)
74. Toldalagi Joseph, gróf, M.Vasarhely, jog., Bécs, 1806. (Uo. 4116. sz.)
75. Tompa Johann de Kis Borosnyó, Marosvásárhely, orvosi, Bécs, 1839. (Uo. 4123. sz.)
77. Tőke Martinus, Trans., Hung., teol., Franeker, 1740. (Uo. 4138. sz.)
78. Tőke Stephanus de Marosvásárhely, Trans., bölcs., Frankfurt an der Oder, 1722, Utrecht, 1725. (Uo. 4139. sz.)
79. Tőke Stephanus de Marosvásárhely, orvosi, Frankfurt an der Oder, 1755, Leiden, 1756. (Uo. 4140. sz.)
80. Vajda Daniel, Marosvásárhely, bölcs., Bécs, 1814. (Uo. 4212. sz.)
81. Varga Samuel de Selye, Trans., szül. Mvhelyen, teol., Marburg, 1845, Berlin, 1847. (Uo. 4222. sz.)
82. Zeyk Alexander, Trans., apja Mvhelyen lakott, term. tud., Marburg, 1845, bölcs., Berlin, 1845. (Uo. 4518. sz.)

83. *Zeyk Joseph von Wasarhely in Siebenbürgen*, szül. Mvhelyen, bölcs., Göttingen, 1831. (Uo. 4523. sz.)
84. *Zilahi Samuel, Trans., Hung.*, szül. Mvhelyen, bölcs., Utrecht, 1784, Heidelberg, 1784. (Uo. 4549. sz.)

IV. 1849/1850–1918/1919

85. *Almásy Dominik*, Mvhely, gyógyszer., Bécs, 1855. (Szabó–Szögi–Simon: *I. m.* 101. sz.)
86. *Andrássy Karl*, Mvhely, mérnöki, Bécs, 1860. (Uo. 27. sz.)
87. *Antal Francz*, Mvhely, jog., Bécs, 1865. (Uo. 144. sz.)
88. *Álgya-Pap Zoltán*, Mvhely, katonai akad., Bécsújhely, 1912. (Uo. 239. sz.)
89. *Balla Stephanus von Csikszentmihály*, Mvhely, jog., Berlin, 1909. (Uo. 303. sz.)
90. *Bartels Hermann*, Mvhely, katonai akad., Bécsújhely, 1856. (Uo. 385. sz.)
91. *Bélteki János*, Mvhely, rk. h., Bécs, 1861. (Uo. 525. sz.)
92. *Bélteki Franz*, Mvhely, orvosi., Bécs, 1850. (Uo. 526. sz.). Azonos a 23. sor-szám alatti személlyel.
93. *Benkő Alex.*, Mvhely, gyógyszer., Bécs, 1857. (Uo. 545. sz.)
94. *Beszenszky Gabriel*, Mvhely, katonai akad., Bécsújhely, 1915. (Uo. 632. sz.)
95. *Birthler, Hans Robert*, Mvhely, orvosi, Bécs, 1909. (Uo. 797. sz.)
96. *Birthler, Robert*, Mvhely, orvosi, Kiel, 1912, München, 1913. (Uo. 799. sz.)
97. *Bodola Dénes*, Mvhely, teol., Marburg, 1857. (Uo. 865. sz.)
98. *Bodolla Samuel*, Mvhely, jog., Bécs, 1877. (Uo. 877. sz.)
99. *Bogdán Gyula*, Mvhely, teol., Edinburgh, 1913. (Uo. 884. sz.)
100. *Boiniczner, Anton*, Mvhely, orvosi, Bécs, 1867. (Uo. 897. sz.)
101. *Borosnyai Béla*, Mvhely, orvosi, Bécs, 1866. (Uo. 949. sz.)
102. *Böchmes, Otto*, Mvhely, mérnöki, Bécs, 1901. (Uo. 971. sz.)
103. *Brem, Wilhelm*, Mvhely, mérnöki, Bécs, 1876. (Uo. 1058. sz.)
104. *Broser, Friedrich*, Mvhely, gyógyszer., Bécs, 1901. (Uo. 1096. sz.)
105. *Bucher, Lajos*, Mvhely, államig., Lipcse, 1911. (Uo. 1133. sz.)
106. *Bukuresti Johann*, Mvhely, mezőgazd., Halle, 1873. (Uo. 1156. sz.)
107. *Burdács Adalbert*, Mvhely, gyógyszer., Bécs, 1883. (Uo. 1168. sz.)
108. *Bürger, Desider*, Mvhely, elektromér., Berlin, 1909. (Uo. 1203. sz.)
109. *Czukur Ignaz*, Mvhely, jog., Bécs, 1861. (Uo. 1489. sz.)
110. *Csiki Franz*, Mvhely, mérnöki, München, 1873., bölcs. Berlin, 1875., 1880. (Uo. 1544. sz.)
111. *Csiki Josef*, Mvhely, orvosi, Bécs, 1873. (Uo. 1545. sz.)
112. *Csiki József*, Mvhely, orvosi, Bécs, 1899. (Uo. 1546. sz.)
113. *Csiki Gyula*, Mvhely, orvosi, Bécs, 1856. (Uo. 1547. sz.)

114. *Csiky Gregor*, Mvhely, gyógyszer., Bécs, 1852. (Uo. 1550. sz.)
115. *Csiky Josef*, Mvhely, orvosi, Berlin, 1903. (Uo. 1553. sz.)
116. *Csiky Viktor*, Mvhely, jog., Bécs, 1857. (Uo. 1554. sz.)
117. *Csipkés Karl*, Mvhely, jog., Graz, 1876. (Uo. 1559. sz.)
118. *Csiszér Dániel*, Mvhely, teol., Marburg, 1886. (Uo. 1562. sz.)
119. *Csongvay Ludovic*, Mvhely, jog., Bécs, 1873. (Uo. 1565. sz.)
120. *Daboczy Stefan*, Mvhely, kat. akad., Bécsújhely, 1916. (Uo. 1572. sz.)
121. *Danziger, Anton*, Mvhely, zeneakad., Bécs, 1888. (Uo. 1595. sz.)
122. *Darkó Ákos*, Mvhely, jog., Berlin, 1908. (Uo. 1598. sz.)
123. *Deák Gábor*, Mvhely, jog., Berlin, 1885. (Uo. 1627. sz.)
124. *Demjén Wolfgang*, Mvhely, orvosi, Bécs, 1885. (Uo. 1660. sz.)
125. *Dezső Béla*, Mvhely, bölc., Lipcse, 1878, Strasbourg, 1878, Bécs, 1880. (Uo. 1706. sz.)
126. *Dósa Carl*, Mvhely, orvosi, Bécs, 1868. (Uo. 1794. sz.)
127. *Dudutz Gregor*, Mvhely, orvosi, Berlin, 1903. (Uo. 1850. sz.)
128. *Engel Gabriel*, Mvhely, orvosi, Lipcse, 1873. (Uo. 1949. sz.)
129. *Engel Gisela*, Mvhely, zeneakad., Bécs, 1866. (Uo. 1950. sz.)
130. *Farczády Alexius*, Mvhely, bölc., Párizs, 1913. (Uo. 2061/a. sz.)
131. *Farczády Emeric*, Mvhely, gyógyszer., Bécs, 1860. (Uo. 2062. sz.)
132. *Farkas Alfred*, Mvhely, közgazd., Bécs, 1910. (Uo. 2064. sz.)
133. *Fekete Karl*, Mvhely, jog., Berlin, 1900, Göttingen, 1901. (Uo. 2111. sz.)
134. *Fekete Maria*, Mvhely, zeneakad., Bécs, 1881. (Uo. 2113. sz.)
135. *Ferenczy Joseph*, Mvhely, festészet, Párizs, 1896. (Uo. 2137/a. sz.)
136. *Geréb Johann*, Mvhely, hadmér., Bécs, 1916. (Uo. 2540. sz.)
137. *Gird Emerich*, Mvhely, jog., Lipcse, 1883. (Uo. 2586. sz.)
138. *Görgényi Géza*, Mvhely, közgazd., Lipcse, 1912. (Uo. 2703. sz.)
139. *Graffius, Heinrich*, Mvhely, jog., Berlin, 1907. (Uo. 2756. sz.)
140. *Grünfeld Leopold*, Mvhely, orvosi, Bécs, 1850. (Uo. 2862. sz.)
141. *Gustav, Andrae*, Mvhely, jog. Berlin, 1900. (Uo. 2914. sz.)
142. *Hanenheim, Carl*, Mvhely, jog., Bécs, 1873. (Uo. 3046. sz.)
143. *Haynal Eugen*, Mvhely, hadmér., Bécs, 1916. (Uo. 3102. sz.)
144. *Hegediüs Julius*, Mvhely, mérnöki, Bécs, 1870. (Uo. 3127. sz.)
145. *Hermann, Ignacz*, Mvhely, orvosi, Bécs, 1880. (Uo. 3254. sz.)
146. *Hints, Alexius*, Mvhely, orvosi, Basel, 1913. (Uo. 3325. sz.)
147. *Hodik, Stefan*, Mvhely, kat. akad., Bécsújhely, 1915. (Uo. 3386. sz.)
148. *Horváth Koloman*, Mvhely, jog., Berlin, 1900. (Uo. 3484. sz.)
149. *Hossu, Ladislaus*, Mvhely, teol., Róma, 1904. (Uo. 3495. sz.)
150. *Hölbling, Gustav*, Mvhely, hadmér. akad., Bécs, 1878. (Uo. 3515. sz.)
151. *Ilyés Coloman*, Mvhely, hadmér. akad. Bécs, 1886. (Uo. 3580. sz.)
152. *Illyés Géza*, Mvhely, orvosi, Párizs, 1893. (Uo. 3580/a. sz.)

153. *Incze Eduard*, Mvhely, jog., Prága, 1877. (Uo. 3594. sz.)
154. *Jakab Béla*, Mvhely, jog., Berlin, 1909. (Uo. 3658. sz.)
155. *Jakab Zoltán*, Mvhely, kat. akad., Bécsújhely, 1906. (Uo. 3660. sz.)
156. *Jeney Albert*, Mvhely, gyógyszer., Bécs, 1860. (Uo. 3759. sz.)
157. *Jeney Karl*, Mvhely, gyógyszer., Bécs, 1860. (Uo. 3760. sz.)
158. *Jeney Viktor*, Mvhely, mérnöki, Bécs, 1860. (Uo. 3763. sz.)
159. *Kacziany Edmund*, Mvhely, képzőműv., München, 1869, Bécs, 1870. (Uo. 3859. sz.)
160. *Kauders, Eduard*, Mvhely, orvosi, Bécs, 1875. (Uo. 3939. sz.)
161. *Kazacsay Georg*, Mvhely, jog., Bécs, 1871. (Uo. 3960. sz.)
162. *Kispál Michael*, Mvhely, bölcs., Berlin, 1882. (Uo. 4149. sz.)
163. *Kisslinger, Alexander*, Mvhely, jog., Csernovic, 1885. (Uo. 4166. sz.)
164. *Knöfler, Albert*, Mvhely, mezgazd., Lipcse, 1910. (Uo. 4296. sz.)
165. *Kornhoffer, Ludwig*, Mvhely, orvosi, Bécs, 1880. (Uo. 4389. sz.)
166. *Kovács Achatius*, Mvhely, teol., Utrecht, 1882. (Uo. 4434. sz.)
167. *Kozma Eugen*, Mvhely, orvosi, Bécs, 1874. (Uo. 4475. sz.)
168. *Kozma Julius*, Mvhely, kat. akad., Bécsújhely, 1892. (Uo. 4478. sz.)
169. *Kőpataky Julius*, Mvhely, teol., Utrecht, 1881. (Uo. 4493. sz.)
170. *Krátky, Franz*, Mvhely, hadmér. akad., Bécs, 1871. (Uo. 4590. sz.)
171. *Lachini, Alexander*, Mvhely, hadmér. akad., Bécs, 1888. (Uo. 4697. sz.)
172. *Lani Oskar*, Mvhely, jog., Lipcse, 1908. (Uo. 4793. sz.)
173. *Lenárt Joseph*, Mvhely, teol., Marburg, 1873. (Uo. 4869. sz.)
174. *Lengyel Stephan*, Mvhely, teol., Marburg, 1883. (Uo. 4881. sz.)
175. *Léb, Hillel*, Mvhely, épít.mér., München, 1910. (Uo. 4917. sz.)
176. *Lischitz, Heinrich*, Mvhely, bölcs., Würzburg, 1872. (Uo. 4969. sz.)
177. *Mestitz, Moricz*, Mvhely, orvosi, Bécs, 1883. (Uo. 5431. sz.)
178. *Molnár Eugen*, Mvhely, teol., Genf, 1910. (Uo. 5608. sz.)
179. *Molnár Nikolaus*, Mvhely, teol., Marburg, 1865. (Uo. 5612. sz.)
180. *Müller, Friedrich Gustav*, Mvhely, keresk. és közgazd., Lipcse, 1902. (Uo. 5721. sz.)
181. *Müller, Hermann*, Mvhely, orvosi, Graz, 1900, Lipcse, 1903. (Uo. 5730. sz.)
182. *Müller, Viktor*, Mvhely, jog., Graz, 1875. (Uo. 5747. sz.)
183. *Müller, Wilhelm*, Mvhely, jog., Graz, 1875. (Uo. 5749. sz.)
184. *Nagy Adalbertus*, Mvhely, teol., Utrecht, 1870. (Uo. 5767. sz.)
185. *Nagy Ludvig*, Mvhely, jog., Bécs, 1857. (Uo. 5798. sz.)
186. *Nagy Marie*, Mvhely, zeneakad., Bécs, 1892. (Uo. 5801. sz.)
187. *Nagy Szilágyi Alexander*, Mvhely, orvosi, Bécs, 1855. (Uo. 5810. sz.)
188. *Nádor Rudolf*, Mvhely, ker. és közgazd., Bécs, 1918. (Uo. 5821. sz.)
189. *Patrubany/Pátrubány Martin*, Mvhely, orvosi, Bécs, 1863, Berlin, 1865. (Uo. 6165. sz.)

190. *Patrubány, Nikolaus*, Mvhely, hadmér. akad., Bécs, 1916. (Uo. 6167. sz.)
191. *Petri Alex*, Mvhely, teol., Marburg, 1874. (Uo. 6268. sz.)
192. *Péter Joseph*, Mvhely, orvosi, Bécs, 1849/1850. (Uo. 6302. sz.)
193. *Péterfi Josef*, Mvhely, orvosi, Bécs, 1850/1851. (Uo. 6304. sz.). Azonos a 58. sorszám alatti diákkal.
194. *Péterfi Karol*, Mvhely, képzőműv., Bécs, 1861. (Uo. 6305. sz.)
195. *Porges, Alexander*, Mvhely, orvosi, Bécs, 1888. (Uo. 6543. sz.)
196. *Puján, Ladislaus*, Mvhely, hadmér. akad., Bécs, 1916. (Uo. 6601. sz.)
197. *Racek, Alfred*, Mvhely, vegymér., Brünn, 1917. (Uo. 6623. sz.)
198. *Radák Ádám*, Mvhely, mérnöki, Bécs, 1856. (Uo. 6628. sz.)
199. *Reichardsper, Ludwig*, Mvhely, orvosi, Graz, 1893. (Uo. 6726. sz.)
200. *Sámson Josef*, Mvhely, orvosi, Bécs, 1912. (Uo. 7173. sz.)
201. *Scheitz, Andreas*, Mvhely, bölcs., Bécs, 1885. (Uo. 7245. sz.)
202. *Schlaghamer, Alois*, Mvhely, kat. orvosi, Bécs, 1868. (Uo. 7310. sz.)
203. *Schmeitz, Paul*, Mvhely, vegymér., München, 1892. (Uo. 7334. sz.)
204. *Schmidt, Adolf*, Mvhely, mérnöki, Bécs, 1873. (Uo. 7341. sz.)
205. *Schuster, Moricz*, Mvhely, jog., Graz, 1877. (Uo. 7649. sz.)
206. *Schwartz, Jakab*, Mvhely, gépmér., Zürich, 1886. (Uo. 7676. sz.)
207. *Sczeitz, Wilhelm*, Mvhely, orvosi, Graz, 1884. (Uo. 7729. sz.)
208. *Settele, Karl*, Mvhely, jog., Graz, 1882. (Uo. 7781. sz.)
209. *Sikó Ernő*, Mvhely, teol., Edinburgh, 1884. (Uo. 7822. sz.)
210. *Soóváry Zeno*, Mvhely, kat. akad., Bécsújhely, 1910. (Uo. 7941. sz.)
211. *Sperrer, Franz*, Mvhely, mérnöki, Bécs, 1876. (Uo. 7965. sz.)
212. *Szabó Péter*, Mvhely, bölcs. Berlin, 1876, Párizs, 1894. (Uo. 8274. sz.)
213. *Szakáts József*, Mvhely, orvosi, Bécs, 1868. (Uo. 8281. sz.)
214. *Szathmári Kálmán*, Mvhely, jog., Bécs, 1899. (Uo. 8294. sz.)
215. *Szádeczky Ludwig*, Mvhely, jog., München, 1906. (Uo. 8302. sz.)
216. *Szántó Julius*, Mvhely, jog., Berlin, 1909. (Uo. 8308. sz.)
217. *Szentkirályi Géza*, Mvhely, bölcs., Zürich, 1869. (Uo. 8344. sz.)
218. *Szilágyi Alex*, Mvhely, rk. h., Bécs, 1860. (Uo. 8386. sz.)
219. *Szilágyi Alexander*, Mvhely, orvosi, Graz, 1884. (Uo. 8387. sz.)
220. *Szilvássy Aladár*, Mvhely, jog., Bécs, 1873. (Uo. 8398. sz.)
221. *Thimár Alexander*, Mvhely, hadmér. akad., Bécs, 1914. (Uo. 8637. sz.)
222. *Tischler, Julius*, Mvhely, orvosi, Bécs, 1872. (Uo. 8677. sz.)
223. *Trombitás, Analiás*, Mvhely, orvosi, Bécs, 1859. (Uo. 8781. sz.)
224. *Ugron Gábor*, Mvhely, jog., Lipcse, 1897. (Uo. 8811. sz.)
225. *Urban, Ferdinand*, Mvhely, hadmér. akad., Bécs, 1882. (Uo. 8839. sz.)
226. *Urban, Johann*, Mvhely, jog., Bécs, 1880. (Uo. 8841. sz.)
227. *Urr, Georgius*, Mvhely, bölcs., Marburg, 1857. (Uo. 8848. sz.)
228. *Vajda Dániel*, Mvhely, orvosi, Bécs, 1878. (Uo. 8862. sz.)

229. *Vargyassy Franz*, Mvhely, teol., Bécs, 1858. (Uo. 8899. sz.)
230. *Vályi Julius*, Mvhely, bölcs., Berlin, 1878. (Uo. 8910. sz.)
231. *Veress Kasimir*, Mvhely, hadmér. akad., Bécs, 1916. (Uo. 8949. sz.)
232. *Vilmann, Georgius*, Mvhely, teol., Bécs, 1871. (Uo. 8983. sz.)
233. *Wachner, Heinrich Joseph Friedrich*, teol., Mvhely, Berlin, 1896. (Uo. 9038. sz.)
234. *Wagner, Alfred*, Mvhely, hadmér. akad., Bécs, 1869. (Uo. 9052. sz.)
235. *Wagner, Georg*, Mvhely, hadmér. akad., Bécs, 1870. (Uo. 9061. sz.)
236. *Wagner, Oskar*, Mvhely, orvosi, Berlin, 1911. (Uo. 9083. sz.)
237. *Wass Thomas*, Mvhely, teol., Tübingen, 1865. (Uo. 9121. sz.)
238. *Wolfgang Damian*, Mvhely, rk. h., Bécs, 1864. (Uo. 9384. sz.)
239. *Warrel, Johann*, Mvhely, teol., Bécs, 1851. (Uo. 9395. sz.)
240. *Zaka, Eugen*, Mvhely, kat. akad., Bécsújhely, 1907. (Uo. 9416. sz.)
241. *Zombori Gedeon*, Mvhely, teol., Marburg, 1859. (Uo. 9549. sz.)

A névsorban használt rövidítések jegyzéke

akad. = akadémia

államig. = államigazgatási kar

art. lib. (artium liberalium) = szabad művészetek

bacc. (baccalaureus) = borostyánkoszorús hallgató

bölcs. = bölcséleti

elektromér. = elektromérnöki

épít. mér. = építészmérnöki kar

fest. = festészeti szak

gépmér. = gépészmérnöki

gyógyszer. = gyógyszerészeti

hadmér. = hadmérnöki

jog. = jogtudományi kar

kat. akad. = katonai akadémia

keresk. = kereskedelmi

képzőműv. = képzőművészeti akadémia

közgazd. = közgazdasági kar

mezgazd. = mezőgazdasági kar

műegy. = műegyetem

MTA = Magyar Tudományos Akadémia

Mvhely = Marosvásárhely

philos. (philosophus) = bölcsészhallgató

rk. h. = rendkívüli hallgató

szül. = született

term. tud. = természettudományi kar

teol. = teológia kar

Trans. (*Transilvanus*) = erdélyi

Ung. (*Ungarus*) = magyar, magyarországi

vegymér. = vegyész-mérnöki kar

zeneakad. = zeneakadémia

A *törzsanyag* tanulmányozása hozzásegít ahhoz, hogy bemutassuk a Maros menti székely-magyar népességű város hozzájárulását az erdélyi értelmiségi elit formálódásához, ismertessük a helységből kikerült egyháziak és világiak tanulmányainak célegyetemeit, és elindítsuk a hazai társadalomba való beilleszkedésük és hazai életpályájuk felderítési folyamatát.

Mai ismereteink szerint kimondhatjuk, Marosvásárhely elég későn, 1389-től vett részt az egyházi és világi értelmiségi elit formálásában, a külföldön egyetemet jártak támogatásában. A jelenség okait talán a székely társadalom sajátosságaiban kell keresnünk. Az értelmiségi életpálya bizonyára nem képezett még olyan társadalmi felemelkedési távlatot, amely vonzotta volna a szabad székelyeket, a mezővárosi székely polgárokat.

A külföldi egyetemet járt székelyvásárhelyi értelmiségiek mindenekelőtt egyházi pályára készültek, és hittudományi tanulmányokat végeztek. A *katolikus és református korban* név szerint azonosított székelyvásárhelyiek száma mindössze 20, és ezekből csupán 12 esetében sikerült kideríteni tanulmányaik tárgyát. Ezek közül 6 *szabad művészeteket* (*artium liberalium*), 5 hittudományokat és 1 jogtudományokat tanult. A szabad művészeteket és hittudományokat hallgatók egyaránt egyházi pályán olvadnak bele az erdélyi társadalomba.

A felvilágosodás korában változások észlelhetők a marosvásárhelyiek külföldi egyetemjárásában is. A vásárhelyiek külföldi egyetemjárásának alapvető sajátossága e korban a világi szakmák (orvosi, mérnöki, hadmérnöki, jogi stb.) tanulmányok felkarolása, bár az egyházi pálya (papi, tanári stb.) továbbra is közkedvelt célnak számított. 1700 és 1848 között az ismert, külföldön tanult 64 vásárhelyi közül 28 végzett hittudományi tanulmányokat és 8 bölcséletet, vagyis készült egyházi pályára. Ugyanakkor orvostudományokat tanult 18, mérnöki és hadmérnöki tanulmányokat 6, jogtudományokat 2, kereskedelmi és hajózási tanulmányokat 1 stb.¹³ Az orvostudományokat (sebészetet és katonai orvost is beleértve) tanulmányozók számának növekedése a külföldön tanulók között mintegy előrevetíti a város későbbi fontos szerepét az orvosképzésben.

Az 1848/1849 utáni rövid, de sajátosságokban gazdag polgári fejlődési szakasz új elemekkel gyarapította a marosvásárhelyiek külföldi egyetemjárását is. E kor-

¹³ Lásd a közölt diáknévsort.

ban megváltoztak a közlekedési viszonyok. A marosvásárhelyiek is hónapok helyett mindössze néhány nap alatt eljutottak a célegyetemekhez. Megszaporodtak az egyetemi karok és műszaki egyetemek, illetve a főiskolák, a tanulmányozható szakterületek és ezzel a peregrinusok szakosodásának lehetőségei. Az erdélyi, illetve magyarországi társadalom polgári fejlődése a marosvásárhelyiek számára is növelte a világi értelmiségek iránti keresletet. A műszaki szakmák (általános mérnöki, villamosmérnöki, építésmérnöki, hadmérnöki) mellett közgazdasági, kereskedelmi és hajózási, államigazgatási, katonai, jogi, orvosi, gyógyszerészeti stb. tudományok, sőt, zeneművészet és képzőművészet jelent meg a társadalom keresleti és kínálati piacán.

Az 1848 utáni bő háromnegyed század alatt a 157 marosvásárhelyi származású, külföldön tanuló diák közül 46 végzett orvosi és gyógyszerészeti tanulmányokat, 30 jogtudományokat, 27 mérnöki és hadmérnöki tanulmányokat, 9 katonai akadémiát, 4 kereskedelmet és közgazdaságot, 4 zeneművészetet, 3 képzőművészetet, 1 mezőgazdaságot, 1 államigazgatást stb. Ezzel szemben mindössze 19 „peregrinus” vállalta az egyházi értelmiségi elit életútját. Igaz, további 10 peregrinus bölcséleti tanulmányokat végezve, nagy valószínűséggel az egyházi pályára kötelezte el magát. Azért nem lehetünk biztosak ebben, mert e korban egyre kiterjedtebb lett az állami iskolák sora és az egyházi iskolák világivá válása.¹⁴ Végeredményben leszögezhetjük, hogy Marosvásárhelyen is egyre jellemzőbb az értelmiségi elit, illetve a *peregrinatio academica* elvilágiasodása. Igaz, ez nem zárta ki az egyházak patrónusi szerepének fennmaradását, sőt erősödését.

Az egyetemjárás adatai és tényei időhöz és helyhez kötöttek, és ez a megállapítás a marosvásárhelyiek esetében is érvényes. Az 1848/1849-es forradalom utáni évtizedekben az azonosíthatatlanok, rendkívüli hallgatók, vendéghallgatók stb. száma alacsony ugyan (mindössze 5,7%), de hasznos lenne róluk is többet tudni – esetükben azonban csak további feltáró, személyekig, családokig lehatoló, elmélyült kutatás hozhat újabb áttörést. Ha az ismert „szellemi óriások” mellett bővíteni kívánjuk a szellemi kiválóságok névsorát olyanokkal, mint az MTA tagjaként és történészként ismert Szádeczky Lajos, Vályi Gyula matematikus, a Budapesten gyakorló orvosként ismert Kovács Gyula, a Kolozsváron mezőgazdasági gépgyárat alapító Rajka Péter mérnök, Petri Elek tanár és püspök, országgyűlési képviselő, Zeyk József országgyűlési képviselő, Csiki Viktor kolozsvári egyetemi tanár, az ötödik magyar nyelvemlék marosvásárhelyi felfedezője, Farczady Elek tanár és könyvtáros, Hosszú László szamosújvári gr. kat. püspök, Mátyus István tisztiorvos stb.,¹⁵ ezt közel sem tekinthetjük áttörésnek, hiszen többek között ismeretlenek maradnak a következő területeken eredményeket elérő marosvásárhelyi diákok: a mesterséges takarmánynövények

¹⁴ Uo.

¹⁵ Lásd a diáknévsorokat Tonk Sándor, Szabó Miklós, Szögi László és Simon Zsolt köteteiben illetve kéziratában.

(száraz lóhere) készítése, a határhasználat, a trágyázás korszerűsítése, az erdővédelem, kopárok fásítása, lakáskultúra, építkezési kultúra stb.

Marosvásárhely közepes nagyságú mezővárosként, 1616-tól szabad királyi városként vett részt a külföldi egyetemjárásban. Az egyetemjárás kutatásában bekövetkezett szemléleti áttörés érdekében a marosvásárhelyiek külföldi egyetemjárásában is tanulmányozni kellett a peregrináció irányait, a célegyetemek látogatottságát, gyarapodását, a peregrinusok etnikai összetételét, és tárgítani kellett annak lehetőségét is, hogy tanulmányaik motivációját felderítsük, illetve felvázolhassuk hazai életpályájuk alapvető vonásait, akkor is, ha mindez az azonosítottak egy hányadánál csak részleges eredményekhez vezethetett.

A Maros menti város részvétele a külföldi egyetemjárásban nem élvonalbeli, de nem is lebecsülendő. Ahhoz mindenképpen elegendő, hogy növekedő mértékű folytonosságot biztosítson az értelmiségi elit formálásában. A hazatért akadémiták lelkesként, tanárként, ítélőbíróként, ügyvédként, mérnökként, hadmérnökként, orvosként, gyógyszerészként, sebészként stb. magukkal hozták a Nyugat/Közép-Európa képviselte szellemi és anyagi értékek ismeretét. Azok szellemében épültek bele az erdélyi társadalomba, és erősítették az Európához tartozást, növelték a felzárkózás lehetőségét.

Az életpályájuk elején tartó fiatal történészekre hárul a kutatások folytatása, a személyi szintre való kiterjesztése. A *bujdosás* felvállalásának igazi okai csak így válhatnak ismertekké, elfogadhatóvá, az *akadémista* jelző pedig megtisztelővé a szélesebb olvasóközönség előtt is Marosvásárhelyen

A RÉGI MAROSVÁSÁRHELY PIACSZERVEZŐ ERŐTERE

A város

Erdélyországnak rövid földleírásában – 1847-ben – Papp József a város és a falu közötti különbséget imígyen magyarázta magyar, német és román ajkú diákjainak: „városnak olyan helyet nevezünk, hol sok szép, nagy épületek vannak; városban laknak a fejedelmek, kormányzók, törvénytevő tisztviselő urak. Városokban laknak sok kereskedők, sokféle mesteremberek; a városokban vannak könyvnyomtató intézetek; városokban esnek nagy vásárok; városon pénzért mindent lehet kapni”. Hozzáfűzte még, hogy „falun nem”. Ott „szalmás házacskákból laknak”, és „földesurat szolgálnak” az emberek.¹

Ha a rendiség kori erdélyi városok – Brassó, Nagyszeben, Segesvár, Kolozsvár stb. – lényegéről nem is sokat, a látványról és a városról alkotott hiedelmekből érzékeltetett annyit Papp József, amennyi a gőzgép hódításával nyitó ipari forradalomtól százévnyi távolságra egy marosszéki diák fantáziáját megmozgatta, ha a szék 127 – többségükben aprócska – falujának valamelyikéből Marosvásárhelyre tévedett. Eredetileg Székely-, majd Marosvásárhely sem genezisében, sem fénykorának jellemzőiben nem vetekedhetett az angol, a francia, a német, az itáliai, de még a rendiség idején korábban privilegizált magyar és erdélyi városokkal sem. Nemcsak azért, mert szabad királyi városi privilégiumát elég későn, 1616. április 29-én kapta Bethlen Gábor fejedelemtől,² s ekkor változott a neve is Marosvásárhelyre. Inkább azért, mert lekéste a magyar történelemnek azt a periódusát, ami a középkori városainknak hírnevet és a külkereskedelem révén lakóinak viszonylagos gazdagságot szerzett. Ha igazak a késői visszaemlékezések, Vásárhely első privilégiuma Nagy Lajosig nyúlik vissza, aki négyszeri itt tartózkodása mellett kiváltságlevélben hatalmazta fel a

¹ PAPP József: *Erdélyországnak rövid földleírása: kezdő gyermekek felfogásához alkalmazva kérdések és feleletekben*. Kolozsvár, 1847, 6–7.

² A Bethlen Gábor adományozta privilégiumlevelet közli: SZABÓ Miklós: Marosvásárhely szabad királyi várossá alakulása. In: *Marosvásárhely történetéből*. I. Szerk. PÁL-ANTAL Sándor – SZABÓ Miklós. Marosvásárhely, 1999, 38–42.

szűcsceh mestereit, hogy a tímárok elől felvásárolhassák a nyersbőrt.³ Az eddigi kutatások szerint ő használta először 1349-ben a Székelyvásárhely (*Scekulwasarhel*) megnevezést.⁴ 1409-ben feltűnik a „*civitas Vasarhel*” formula is, de Zsigmond oklevelét eddig nem találták meg a kutatók.⁵ Először Albert király hívta ide össze 1439. március 1-jére az erdélyi közgyűlést, amelyet a középkorban többek is követtek; a Fejedelemség korában 26 alkalommal tartottak országgyűlést.⁶ 1451-ben a székelyek tartották itt Vízaknai Miklós alkormányzó és Vingárti Geréb János görgényi várparancsnok „elől ülése alatt” az első kronológiailag datálható nemzeti gyűlésüket. Ekkor állapodtak meg a székely örökösödési szabályokról, s ezt a végzést 1592-ben megerősítette Báthory Zsigmond, majd ítélmestere által 1628-ban hiteles másolatban publikussá tette Bethlen Gábor fejedelem.⁷

A hely kitüntetett voltára enged következtetni, hogy Mátyás király 1482-ben mezővárosi ranggal és évenként három sokadalom – Szent Antal-nap (jan. 17.), virágvasárnap utáni csütörtök és Szent Márton-nap (november 11.) – tartásának jogával ruházta fel.⁸ Egy Budán dátumozott oklevelében pedig 1486. január 6-án „mindennemű vámfizetéstől mentesítette” Székelyvásárhely lakóit.⁹

A város múltját a hagyomány a székelyek megtelepedéséig vezeti vissza. A mondák szerint Marosvásárhely a Maros folyó mentén szállást foglaló székelyek naturális árucserére, a harci zsákmány árverezésére, elosztására kiválasztott helye volt. Ezt bizonyítja névalkotó elméletével és etimológiai fejtegetéseivel a nyelvtudomány is. A Vásárhely körüli síkon – folytatódik a legenda – nemcsak lovaiknak találtak elegendő legelőt és jó itatóhelyet, hanem a kötelmeik szerint később a királynak járó adó kiválogatása és megpecsételése céljából felhajtott ökrök is megfértek itt.¹⁰ A harci zsák-

³ ORBÁN Balázs: *A Székelyföld leírása. IV. Marosszék*. Pest, 1870, 107. (A továbbiakban: ORBÁN 1870). Hasonló privilégiumot biztosított a vásárhelyi szűcsöknek Bethlen Gábor 1618-ban az örményekkel szemben. PÁL-ANTAL Sándor: *A Székelyföld és városai*. Marosvásárhely, 2003, 43. (A továbbiakban PÁL-ANTAL 2003)

⁴ PÁL-ANTAL Sándor: *Marosvásárhely története I. A kezdetektől 1848-ig*. Marosvásárhely, 2009, 17. (A továbbiakban: PÁL-ANTAL 2009)

⁵ PÁL-ANTAL 2003, 11.

⁶ *Székely Oklevéltár I.*, 139. (A továbbiakban: SzOkl.) SIMON Zsolt: Országgyűlések Marosvásárhelyen. In: *Marosvásárhely történetéből. [II.] Új- és legújabbkori tanulmányok*. Összeállította és s. a. r. PÁL-ANTAL Sándor – NOVÁK Zoltán Csaba. Marosvásárhely, 2007, 39–48.

⁷ KÁLLAY Ferenc: *Históriai értekezések a nemes székely nemzet eredetéről*. Nagyenyed, 1829. (Reprint kiadása 2010.), 181.

⁸ ORBÁN 1870, 107.

⁹ SzOkl. I., 255–256.

¹⁰ A vásárral egybekötött „ökörsütést” Bod Péter leírása (*Siculia Huno Dacica*) alapján ORBÁN Balázs (IV., 106.) is említi. A számokkal felületesen bánó középkori szerzők és a dicsőséget túlozva felragyogtató reneszánsz auktorok állítása szerint olykor 60 000, máskor „csak” 10 000 ökörré sütötték rá a király bélyegét.

mány árverezése, az életmódjukhoz nélkülözhetetlen lovak adásvétele, a királyi ökör-adót válogatók és bélyegzők sürgés-forgása, az ilyenkor szokásos cserebere, vétel és eladás is öregbítette az itt való gyülekezés hírért. Eljöttek a kalmárok is a gyeponkón túlról hozott fegyverekkel, bársonnyal, selyemmel, bizánci, arab és török árukkal. Jöttek ökröket, sőröket, tinókat, zsákmányul szerzett foglyokat vásárolni is. A *vásár* név így ragadt volna a településre.

Ha szükséges okon összegyűlt annyi szabad ember, közös dolgaikról tanácskoztak, és a közösség jelenlétében „igazságot is tehettek” a fontosabb pereikben.

A privilégium-levelek – a Mátyástól származottak – nem feltétlenül szavalták a vásárok és kiváltságok fennmaradását. A zavaros történelmi idők szétzilálták Nyárádszeredának a korai (és a Bocskaitól kapott) kiváltságait, vásártartási jogát is elenyésztették.¹¹ Szereda hanyatlása azonban még jobban megnövelte Székelyvásárhely gazdasági fontosságát és szerepkörét. A város legtöbb főbírája és esküdttsárai is fáradoztak azon, hogy kiváltságaikat megtartsák és gyarapítsák. Kérésükre 1491-ben Báthory István országbíró, erdélyi vajda és székely ispán intette a görgényi várnagyot és Marosszék tisztjeit, hogy Székelyvásárhely lakóit „szabadságaikban háborgatni és károsítani ne merészeljék”.¹² 1493-ban Losonczy László erdélyi vajda írt a görgényi vár porkolábjainak, hogy Vásárhely és Szereda kiváltságait tartsák és tartassák tiszteletben.¹³ 1498. február 2-án II. Ulászló erősítette meg a Mátyástól 1486-ban kapott kiváltságokat.¹⁴ 1557. május 6-án Izabella parancsolta meg Erdély lakóinak, hogy a régi szokás értelmében – 1470-ből ismerjük az első erre vonatkozó adatot – „a székelyvásárhelyiek ellen indított pereiket ne a saját, hanem a vásárhelyi előljárással előtt folytassák le”. Ő mentesítette a török szultánnak fizetendő adón és a nagyváradi vár erősítésére megszavazott hozzájáruláson kívül mindenféle adófizetés alól a mezőváros lakóit. A székely nemzetgyűlés 1507. évi határozatát is megerősítette, mely szerint Székelyvásárhely örökösödési ügyekben nincs alávetve Marosszék hatóságainak és rendelkezéseinek.¹⁵ A Mátyástól és Izabellától kapott kiváltságokat megerősítették és gyarapították – szabad bíraskodás, idegen bor beviteli tilalma, nemesi köztelherviselés, az utódok nélkül elhaltak utáni öröklés, a kisebb királyi haszonvételek birtoklása – János Zsigmonddal, Báthory Istvánnal és Báthory Zsigmonddal.¹⁶

¹¹ ORBÁN 1870, 69.

¹² SzOkl. I., 235.

¹³ Uo. 147–153.

¹⁴ Uo. 289–290.

¹⁵ SzOkl. VIII., 290–291, V., 40; SIMON Zsolt: Privilegiile inedite ale oraşului Târgu Mureş. *Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane „Gheorghe Şincai” Târgu Mureş* 2 (1999) 243–244.

¹⁶ Ezekről részletesen PÁL-ANTAL Sándor: *Székely önkormányzat-történet*. Marosvásárhely, 2002, 249–254. (A továbbiakban: PÁL-ANTAL 2002); PÁL-ANTAL 2003, 11–13.

A kiváltságok megerősítése és gyarapítása nemcsak a jogi mozgásterét bővítették a városnak, hanem gazdaságilag is gyarapították, a társadalmi tagozódást és foglalkozási struktúrát is szélesítették. A város kiváltságai vonzották az iparosokat. Jellemző példa erre, hogy Erdélyből és azon belül a Székelyföldről 1635-ben özvegy Balog Mihályné György nevű fia Böződről, Miklós *Deák* Hódosról, *Sáfár* István Harasztkerékről, *Kovács* Mihály Csabáról költözött a városba.¹⁷

Növelte a mezőváros hírnevét, központi szerepkörét, hogy 1557-től itt kezdte meg működését a honoráciorokat is képző *Schola Particula*, a későbbi református kollégium. A Báthory Zsófia által Sárospatakról elkergetett akadémistákból is itt találtak menedékre félszáznyan. Emelte a város tekintélyét, növelte ismertségét, és ifjakat, honoráciorokat vonzott ide a jezsuiták és a ferencesek oktatási tevékenysége is.

A szabadságjogok bővülése kedvezett a céhek szerveződésének és anyagi gyarapodásának. A város és lakóinak vagyonosodását jelzi, hogy a tizenöt éves háború utolsó éveiben, Basta generális zsoldosainak és szegődött hajdúinak dülását és fosztogatását követően – saját erejükből – felvállalták egy hétbástyás vár építését. A bástyákból ötöt a céhszervezetek építettek és védtek. Hadmentes időkben azonban a bástyák, az iskolákkal és vásárterekkel, céhes műhelyekkel, boltokkal tápláltak annyi reményt az eke szarvát mesterségre vagy kalmárkodásra cserélőkben, hogy megsokasodjanak Marosvásárhelyen.

Ahhoz azonban, hogy Marosvásárhely a Székelyföld gazdasági életében a szokásaival, természet-, gazdaság- és közlekedés-földrajzi helyzetével harmonizáló szerepkört tölthessen be, szükség volt az erdélyi társadalom lokális stabilitására, a nagymértékű vándorlások, a lakhely-változtatások megszűnésére. E téren a nyugalom nehezen érkezett meg. Marosvásárhely igazán nem is tudta mindenben felvenni a versenyt Erdélynek a gazdagabb hagyományokkal, több joggal, fényesebb palotákkal, több polgárral, céhes mesterrel rendelkező és nem utolsósorban a német, cseh, osztrák, spanyol zsoldosoktól és magyarországi hajdúktól jobban kímélt száz városaival.

A 18. század második felében a határőrség szervezését követelték a székelyektől. Mire lecsendesedtek volna, II. József abszolutizmusa forgatta ki őket szokásaikból és rendi jogaikból. Közvetve hatással volt ez Marosvásárhely gazdasági életére éppúgy, mint a Katalin cárnővel szövetségben a törökök ellen indított háború kapcsán követelt adó vagy a só árának rendeleti úton történő felemelése, a papírpénz elértéktelenedése a napóleoni háborúk idején.

A szabad királyi város jogilag független volt a székely székektől. Lakói legfeljebb vérségi, rokoni kapcsolatban voltak velük, de kölcsönösen nem tartoztak egymás joghatósága alá. 1616-tól Vásárhely közvetlen felettese a mindenkori erdélyi fejedelem, illetve nagyfejedelem volt. Élhettek az autonómiájukkal, de így is belegyökereztek a

¹⁷ *Székely Oklevéltár*. Új sorozat, V. Bevezetéssel és jegyzetekkel közléstesi DEMÉNY Lajos. Kolozsvár, 1999, 283, 421, 444, 474.

székely hagyományokba. Az apró székely falvak nemcsak tájféldrajzi sajátosságaikkal ölelték körbe a várost, hanem a fiaik is itt szívták magukba a társadalomról alkotott új ismereteket. A Székelyföld leendő honorációi az itteni iskolába érkezésükkel be is hozták a városba a székely népiség hagyományait. Egyébként is, a gazdasági életet illetően nehéz lenne eldönteni, hogy a városnak volt-e nagyobb szüksége a székelysége vagy a székelyeknek Vásárhelyre. Felcserélhetetlen szimbiózisban élt egymással Marosvásárhely és a székelység.

A Vásárhelyről szóló történeti kutatás fölött szemlét tartó Pál-Antal Sándor tisztázta, hogy a „székely városépítés módszerét” követve, mikor és milyen településeket, határrészeket vásárolt vagy olvasztott magába a „székelyek fővárosa”.¹⁸ Az ősök ilyen jellegű gondoskodása is hozzájárul ahhoz, hogy a mezőváros „átléphesse a királyi várossá emelkedés kritikus mértékét”. Ezt az igyekezetet sokszorozta meg Borsos Tamás, aki felismerve a Bethlen Gábor iparpártoló politikájában rejlő lehetőséget, a szabad királyi városi cím megszerzése mellett szorgalmazta a céhkváltások megerősítését is.¹⁹ Az ipari forradalmat megelőzően Marosvásárhely egy tipikusan őstermeléssel foglalkozó régió – a Székelyföld – gazdasági központja maradt. Hozzávetőlegesen azt a szerepet töltötte be a Székelyföldön, mint Debrecen az Alföld északkeleti peremvidékein.

Azt tekinthetjük a história szeszélyes játékának is, hogy Marosvásárhely Basta generális csapatainak kétszeri dúlása után, 1616-ban, Debrecen pedig a Caraffa generális kieroszakolta 480 000 forintos hadisarca előtt három esztendővel, 1683-ban kapott szabad királyi városi rangot.²⁰ A két város gazdaságföldrajzi, társadalmi és kulturális szerepköre azonban hasonlóan determinált volt. Még abban sem különböztek, hogy mindkét városban Mária Terézia erősítette meg a katolikus egyház befolyását. Vásárhelyen azonban ez kevesebb konfliktussal járt, mint a hitbeli másságot türelmetlenebbül viselő kálvinista Rómában. Ennek ellenére Marosvásárhely szellemiségének, urbanizáló szerepének mását, a falvak sorát agrártechnikai eszközökkel és tartós fo-

¹⁸ Benkő József, Borosnyai, Orbán Balázs, Kiss Pál, Popa Traian és mások (BENKŐ József: *Transsilvania specialis. Erdély földje és népe*. Fordította, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közléteszi SZABÓ György. I–II., Bukarest–Kolozsvár, 1999, 268; BOROSNYAI LUKÁTS János: *Régi és Új Vásárhely. Elődal*. Marosvásárhely, 1836, 24–25; ORBÁN 1870, 109; KISS Pál: *Marosvásárhely története*. Budapest, 1942; POPA, Traian: *Monografia oraşului Târgu Mureş*, Târgu Mureş, 1932, 17.) kutatásainak eredményeit a levéltári forrásokkal összevetve, PÁL-ANTAL Sándor 2003, 31–35. megnyugtatóan tisztázta ezt a területi növekedéssel, falubeolvadással kapcsolatos határ- és népességgyarapító folyamatot.

¹⁹ Uo. 43.

²⁰ 1686. február elején Caraffa generális Debrecenről 480 ezer forint sarcot követelt, de sokkal többet szedtetett be. A behajtás során a generális által eltűrt erőszak mértékét jellemzi, hogy a városban lévő 3000 házból 2000 gazdátlan maradt, 15 000 lakosból 10 000 elhagyta Debrecen.

gyasztási cikkekkel ellátó kereskedelmi szerepkörét a nyakasabb kálvinizmusa mellett is a Hortobágy-melléki városban találjuk meg. Vásárhelynek a székelyek körében betöltött szerepe történelmileg és társadalmilag elemezhető rokonságot mutat azzal, amit Debrecen töltött be a Nyírség, a Hajdúság, a Hortobágy, az Érmellék, a Biharisíkság és részben a Nagykunság térségeiben a tájat megülő feltűnően sok armális nemes és kollektív szabadsággal rendelkező között.

Marosvásárhely központi szerepkörének a jellemzői

Marosszék a Székelyföld északnyugati részén helyezkedett el. Legbővebb vízü folyója a Maros volt. Nevét is tőle kölcsönözte. A szék területébe – majdnem centrális helyen – volt bekebelezve Marosvásárhely szabad királyi város.²¹ A település Bethlen Gábor jóvoltából 1616-ban jogilag végleg „kidolgozta magát” a székely jog hatálya alól. Vérségileg és lélekben azonban a rendiség korában erősebb bástyájává, nemesebb gyöngyszemévé kristályosodott a székelységnek, mint bármelyik székely település. A várost érintő úthálózat nemcsak Székelyföld nagyobb településeit, taksás és mezővárosait, hanem haszonszerző vásározás okán Erdély nagyobb városait is – a magyarországiaknál sokkal járhatóbb utakon – elérhetővé tette. Az áruszállítást illetően előnyére volt, hogy Csík-, Gyergyó- és Kászsónszékből Erdély legnagyobb folyója, a Szegednél a Tiszába ömlő Maros a tutajon kihordott erdei termékeknek megálló-, áruelosztó és pihenőhelye volt. A helyi vállalkozó szellemű emberek haszonnal kecsegtető közvetítő szerepet vállalhattak a vízen ideérkező áruk terítésében. Másrészt a város kézművesei olcsón juthattak nyersanyaghoz (szurok, gyanta, viasz, kátrány, terpentín, deszka, léc, gerenda, zsindely), háztartási energiához (tűzifa) és egyéb erdei haszonvételekből (gyógyfűvek, gombák, vadgyümölcsből erjesztett ecet, dió, mogoró, tűzgyújtáshoz szükséges tapló, vadak prémje stb.).

A gazdasági élet szempontjából sem volt lényegtelen, hogy a Marosszék központjában elhelyezkedő település a 16. század közepéig a királyi adó begyűjtésének (az ökörsütésnek) helyszíne volt. Ide századokon át minden székely gazda „királyi válogatás céljából” felhajtotta szarvasmarháját. Ehhez társult a hajdani harcosok zsákmányosztó, árverező, csereberélő tevékenysége, ami ugyancsak vonzotta a székelyeket is, az adni-venni szándékozó kereskedőket is. Az úthálózat, a közlekedő infrastruktúra eleve úgy formálódott – s ebben túl nem becsülhető szerepe volt a *Maroson vert hídnak* –, hogy a székely székek és a vármegyei lakosok is könnyen megközelíthessék előbb Székely-, majd 1616-tól Marosvásárhelyt. Az így formálódó fő útvonalakra csatlakoztak rá azok a leágazások, amelyek a környező vármegyék

²¹ *Erdély és a Részek térképe és Helységnévtára*. Készült LIPSZKY János 1806-ban megjelent műve alapján. Szerk. HERNER János. Szeged, 1987, XXVII. tábla, UV 74.

Székelyföld felé eső peremvidékeiről csábították az egy-két napos szekerezés árán hasznot remélő lakókat, akár a zsákmányolással vagy gyűjtögetéssel, akár a termelő szorgalmukkal birtokukba kerülő javak pénzzé tételére.

Csábító volt természetesen a céhek és az állandóan árusító boltok kínálata is. Marosszék 127 települése közül 1820-ban még csak Marosvásárhelyen voltak boltok. Itt alakultak ki a térség legtagoltabb, legnagyobb vásár- és piacterei is. A viszonylag nagyszámú diákság, a Királyi Ítéltáblán folyó perekben tevékenykedő jogászok, az itt gyakorló, ügyvédbojtárkodó jurátusok, egyéb foglalkozású honoráciorok, perben álló felek, a 19. század elejére 800 körüli lakosra duzzadó iparforgalmú lakosság,²² a növekvő számú napszámból, kézi munkából, fuvarozásból élő zsellérség nemcsak a kézműipari nyersanyagot, a háztartási energiát igényelte, hanem a mindennapi éltetéshez szükséges konyhára valókat is. Erről vallottak Marosszék lakói az 1785-ben és 1820-ban – a mindkét alkalommal kudarcba fulladt – úrbérrendezési munkálatok előkészítése során.²³

1820-ból nincsen sem a városból, sem a falvakból pontos népességi adatunk. De az 1786-os népszámlálás és az 1831. évi adónyilvántartások alapján²⁴ vásározás szempontjából Marosszékot és Marosvásárhelyt illetően 13–14 000 családdal, illetve 65–70 000 lélekkel számolhatunk. Ehhez feltehetően társult még a Marosszékot határoló vármegyékből és székekből – főleg Küküllő és Kolozs vármegyékből – 2–3000 család 10–15 000 lakosa. Feltétlenül hangsúlyoznunk kell azonban, hogy a korabeli vásározások csak ritkábban individuális, inkább családi szükségletet elégítettek ki. Szerszámot, konyhai felszerelést, lakberendezést, háztartási energiaforrást, konyhára valókat, igavonó állatot, sőt a családnak és a családi gazdaság részére vásároltak az emberek.

A kézműipar és kereskedelem élénkülésével, a honoráciori lét térhódításával, a nemzedékváltásokkal párhuzamosan forgácsolódó székely örökség zsugorodásával – presztízssokokból is, a megélhetés alapját biztosító foglalkozás igényelte idő szorítása miatt is, a művelhető föld hiánya miatt is – egyre több család kényszerült piacról biztosítani az éltetéséhez szükséges javakat. Marosvásárhelyen fokozatosan csökkent

²² Céhmasterokról van szó. MISKOLCZY Ambrus: Erdély a reformkorban (1830–1848). In: *Erdély története*. II. Budapest, 1986, 1249–1250.

²³ A számba jöhető 127 település lakóinak szöveges vallomásai 1785-ből 122, 1820-ban 121 faluból maradtak fenn. Lásd: Magyar Országos Levéltár (A továbbiakban MOL), Budapest, Mikrofilmár 25.000–25.003. tekercsek és a *Marosszék parasztvallomásai 1820-ból*. A-B. Források Erdély Történetéhez 5. A forrásokat sajtó alá rendezte és kiadja TAKÁCS Péter, Debrecen, 2001. (A továbbiakban FET 2 A-B) kötetekben. A vásározási szokásairól – egy-két kivételtől eltekintve – 1785-ben is, 1820-ban is a Haszonvételek harmadik pontjában vallottak a lakosok.

²⁴ A konkrét adatokat lásd: TAKÁCS Péter: *A marosszéki falvak lakói a mezővárosi és falusi vásárokon 1820-ban*. Kézirat kiadás előtt.

az állattartás. 1770-ben még 548 igásállatot, 274 tehenet és borjút, 100 juhot, 460 disznót és 45 méhcsaládot vettek számba a városban. Ez a számsor 1810-re így alakult: 417 igásállatot, 264 tehént, 91 borjút, 44 juh és kecskét, 141 sertést és 30 méhcsaládot. 1828-ban 176 lovat, 354 szarvasmarhát és 33 kecskét vettek adóalajstromba. 1842-ben az adótabellákban 244 igazható barom, 101 tehen, 23 borjú és 8 sertés szerepelt.²⁵ Az 1850-es népszámlálók az 1379 házban lévő 2179 lakásban élő 9127 tényleges lakosnak az 5144 katasztrális holdas határ műveléséhez, a teherszállításhoz, a tej- és tejtermék-szükségletének a biztosításához összesen 156 szarvasmarhát és 69 lovat írtak össze.²⁶ Nem kell tehát meglepődni, hogy a város körüli falvak lakói 1785-ben is, 1820-ban is egybehangzóan vallották, hogy szántással, trágyahordással, kézi munkával, mesterek fuvarozásával Marosvásárhelyen pénzt kereshetnek.

A város 5144 holdas határából 1828-ban 1513 holdat szántóműveléssel hasznosíthattak; hasonló nagyságú volt az ugarterület, 827 $\frac{3}{4}$ hold volt a szénatermő rét, és 414 nyolcad hold (kapás) volt a szőlő. Volt pár holdnyi nádasuk és 1374 hold erdejük is.²⁷

A már vázolt demográfiai jellemzők mellett a rendelkezésre álló technológiával és határhasználati hagyománnyal ez a mezőgazdasági háttér sem a város lakóinak élelmezését, sem az itt tevékenykedő iparosokat nyersanyaggal nem volt képes ellátni. Ezek többségét vásárokon, piacokon kellett beszerezni. A gyalogmunkát végző kétkézi zsellérek, iparforgalmú lakosság és honorációri réteg szaporodásával egyre több élelem behozatalára szorult a város. A konyhára valók iránti igény növekedésével függött össze, hogy az erdélyi Gubernium a csütörtöki hetivásárok mellé már 1754-ben engedélyezte a hétfői piacnap tartását is.

60–70 000 ember, 13–14 000 családi gazdaság kevés zavarral működő egymásra utaltságára volt itt szükség ahhoz, hogy a város is, Marosszék falvai is biztosíthassák elfogadható „működésüket.” A fonalak, szövetek, vásznak, ruházati cikkek, lábbelik, szerszámok, bőráruk, ipari nyersanyagok, vaseszközök, edények, háztartási és konyhai berendezések, világítóeszközök, igavonó állatok forgalmazása, a lakos-

²⁵ PÁL-ANTAL 2009, 147, 241.

²⁶ DÁVID Zoltán: Az 1850. évi erdélyi népszámlálás. KSH Levéltára (Szolgálati használatra 750-630-1983. Készült 30 példányban), 217. (A továbbiakban: DÁVID 1983.) A történészek jól ismerik az adóösszeírások valóságot torzító természetrajzát, és senkivel nem akarják elhitetni, hogy a város határa az itt feltüntetett állatlétszámot tartotta el. Azt is tudják azonban, hogy az 1770–1850 közötti számsorok valós tendenciát tükröznek, s a pontos állatszámot lehetetlen megmondani. Ez esetben is inkább a csökkenő tendencia a lényeges, mint a pontos számadat. Arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy 1850-ben a forradalom és szabadságharc után vagyunk, amikor Erdélyben a polgárháborús helyzet és a hadak járása miatt mindenütt jelentős állatlétszám-csökkenéssel kell számolnunk.

²⁷ BENDA Gyula: *Statistikai adatok a magyar mezőgazdaság történetéhez 1767–1867. Számok és történelem*. I. KSH. Budapest, 1973, 199, 208; Lásd még PÁL-ANTAL 2009, 143–148; 236–243.

ság sóval, gabonával, főzelékfélékkel, tűzi- és épületfával, hússal, borral, dohánnyal, gyümölcsrel és kerti zöldségfélékkel való ellátása bonyolódott le ezeken a piac- és vásártereken. Itt történt a külföldre szánt áruk felvásárlása és a külföldről hozott áruk forgalmazása is. Ez azonban csak kiegészítő része, haszonorientált melléklete volt a belföldi kereskedelem főáramának. A látványos különbség a kettő között annyiban volt megragadható, hogy a külpiaccal kapcsolatos forgalom pénzben bonyolódott, a belső forgalomban azonban jelentős szerepe volt a naturális árucserének.

Az eladásra kínált áruknak külön-külön árusító helyet kellett kijelölni.²⁸ Az értékesítésre kínált áruk fajtája és mennyisége évtizedek múlva – a gyáripari termékek megjelenésével – tovább növekedett.²⁹

Az országos vásárok és hetipiacok környékén, a város főterén nyitottak boltot a kalmárok, akik egy-egy fontosabb árucikk forgalmazására szakosodtak: szövet, vászon, csipke, selyem, gyolcs és egyéb, az emberek ünnepi, alkalmi és köznapi ruházódásával kapcsolatos cikkekre. Mások a bőrárura, ahol magánosok, kontárok és céhes iparosok vásárolták a kézműipari alapanyagokat. Ezekhez hasonló látogatottságnak örvendtek a vasáru-üzletek, ahol nyersvasat és szerszámot is lehetett venni. A szaktereskedések mellett szaporodtak a kisebb értékű cikket árusító szatócsboltok. Az egyes áruféleségekre specializálódott nagykereskedők éppolyan gonddal ügyeltek az egyedárusítási kiváltságaikra, mint ahogyan a céhesek védték mesterségüket a kontárokkal szemben. Pál-Antal Sándor ismerteti a négy Ternovai Görög családnevű³⁰ (András, István, József és Márton) kalmár alkotta vásárhelyi kompánia fellépését a jezsuita szerzetesek által a városba fogadott Medgyesi Farkas örmény kereskedő ellen, akit nem csekély áldozatok árán toloncoltattak ki a városból. A 800 forintért megvásárolt házának az árát a városnak ajándékozták azzal a feltétellel, hogy a tanács Medgyesi Farkast eltiltja a városon belüli kereskedéstől, és borárusítási jogbérletét két esztendőre a város átengedi az általuk alkotott kompániának.³¹ A ráfordítás megérte. Ternovai Görög András az egyedárusítási jogokat „bérelgetve” a leggazdagabb vásárhelyi polgár lett. 1745-ben az adózó 551 vásárhelyi polgár közül a legmagasabb összeggel, 100 forint felett rovatolták a vagyonát és jövedelmét.³²

A hús- és italmérés jogát, a bolti forgalmazást, városon belül a kalmárkodás jogát is megválthatta egy-egy kompánia, de bérelhette egyetlen kereskedő is. A heti vásárokon és országos sokadalmakon azonban legfeljebb a hús- és bormérést monopó-

²⁸ A piachelyek zsúfoltságáról, az árus bódék, kalmárszínek, sátrak és boltocskák bérlésének problémáiról, a kereskedelmi monopóliumokról és a görög kalmárok kompániájáról lásd PÁL-ANTAL 2009, 148–158.

²⁹ KERESZTES Gyula: *Vásárhelyen vásár tartatik*. Bukarest, 1996, 39–52; Újabbán: PÁL-ANTAL 2009, 148–158.

³⁰ Arad megyéből Marosvásárhelyre származott balkáni kereskedők leszármazottai.

³¹ PÁL-ANTAL 2009, 151–152.

³² Uo. 152.

lizálhatta, de olyan kalmár talán egész Erdélyben nem akadt, aki egy-egy marosvásárhelyi sokadalomra összegyűlt embert itallal, marha- és sertéssülttel, pecsenyével elláthatott volna. Ezért a tanács a saját jobbágynak megengedte, hogy a vásárban húst mérjenek. Kezdetben vámmentesen, de 1820-ban a szarvasmarha, sertés, kecske és bárány beviteléért, akár élőként adták el, akár fontonként mérték ki, fél vámot kellett fizetniük.³³

A sokszereplős piac és a társadalmi munkamegosztás lassú térhódítása egyre nehezkesebbé tette a természetes árucserét. A város vezetői felismerték, hogy a forgalomban lévő pénz mennyiségét növelni, a forgását gyorsítani csak „a pénzből élő” kereskedők, a jómódú vásárolók, a kézművesek és a honoráciorok képesek. Ez a felismerés köszön vissza a város 1764-es statútumaiból, amikor a tanácsos urak a manufaktúrák hiányáról, a kereskedelem pangásáról, a kereskedők számának elégtelenségéről, a pénz szűkös voltáról panaszkodtak. Érvek hangzottak el az egyedáruság fenntartása és a kereskedők etnikai alapon történő kitiltása ellen. A kereskedők számának gyarapodásától remélték a forgalom növekedését, a pénz forgásának gyorsulását. Ezzel a piac drágulását is szerették volna megakadályozni. Meg is fogalmazták az egyedárusítás felszámolására és a konkurencia növelésére irányuló szándékukat: „Kereskedő embereket többet béhozni nem leszen haszontalan”.³⁴

A Mária Terézia uralkodását jellemző társadalmi nyugalom közepette megpezsdült Vásárhely kereskedelmi élete is. A jurátusok és diákok mellett nyüzsgtek a városban a kézművesek. Szabók, szűcsök, takácsok, kalaposok, tímárok, csizmadiák, suszterek vagy vargák, ötvösök, asztalosok, festők, üvegesek, borbélyok, kéményseprők, fazekasok, mészárosok, ácsok, kőművesek, kovácsok, lakatosok, kerekések, szíjgyártók, kötélverők, serfőzők, pékek, zsemlések sátrai, vásáros bódéi, mesterjelvényes műhelyei csábították a vásárlókat, megrendelőket. A boltok száma azonban vontatottan szaporodott. 1750-ben a már említett négy kalmár mellett a kereskedelemből élt még a városban 12 szatócs. 1836-ra a kalmárok és boltosok száma 22-re szaporodott.³⁵ Arany János mértékével ez három emberöltőnyi idő. Ez semmiképpen sem olyan ütemű növekedés, ami átrendezte volna az emberek viszonyát a kereskedelemhez.

A kézműipar Vásárhelyen és Marosszéken

A városok népe – privilegizált szabadságjogai, szélesebb körű alfabetikus kultúrája, idegen divatot könnyebben befogadó, innovatívabb gazdasági tevékenysége, csiszoltabb viselkedési modora, higiénikusabb lakáskultúrája, tömegesen tanult

³³ Lásd Marosbárdos vallomását: FET 2. A, 164.

³⁴ Idézi PÁL-ANTAL 2009, 155.

³⁵ Uo. 246.

szakmai ismeretei miatt, egy szűk csoport jogi, közigazgatási, teológiai és pedagógiai, esetleg földmérési, mérnöki műveltsége, a fizikai munkától való eltávolodása miatt is – messze a falvak lakói fölé helyezte társadalmi presztízsét. Hozzájárult ehhez Erdélyben is a városi polgárság többségének etnikai elkülönülése és autonómiája az őstermelők tömegét alkotó magyaroktól, székelyektől és románoktól. Ez a fensőbbiség-tudat Marosvásárhelyen – az ősi szabadság emlékéét lelkük mélyén forgácsolatlanul őrző, identitásuk mellett kitartó, az életüket könnyen kockára vető székelyek környezetében – nem hatalmasodott el annyira, mint a szász városokban. Marosvásárhelynek nemcsak a lakó- és zsellér rétege, a polgárságának és honoráciorainak a többsége is vérségi, genetikai rokonságban volt a környező székelyföldi falulakókkal. Egy-egy hadjárás, éhínség vagy járvány után jórészt közülük pótolta demográfiai állományát.

A székelyek ezermester hajlama, az erdőléssel kapcsolatban az elődöktől, tapasztalati úton szerzett „faműves készsége” vetekedett a városi kádárok, kerékgyártók, ácsok felkészültségével. A tapasztalati úton elsajátított gyékényszövés, nádkötés, szén- és mészegetés, pálinkafőzés, fazekasság, malomkőfaragás, az asszonyok, lányok konyhai tudása, a konzerválás, tartósítás „mestersége” sem maradt el a városi minőségétől. Az özvegyasszonyok félárván maradt családjukat eltartó kenyérkereső ügyesség szintjéig értéktek a fonáshoz, a szövéshez, a hímzés, varrás és köntöskészítés „mesterségéhez”. Nem volt ismeretlen számukra a majorsági aprójószágok, a vete-ményeskertek gondozása sem.

Marosvásárhely – történelmi hagyományai és centrális földrajzi helyzete miatt – városi léte a középkortól determinált és Marosszéktől elválaszthatatlan volt. Ha igaz, már Nagy Lajos uralkodása alatt a megrögzött szertartásokat követő céhes szűcsmesterek királyi engedéllyel monopolizálták a nyersbőr felvásárlását. A városi rangot azért is adták, és azzal is mérték, hogy egy-egy településen hány céhbe szerveződtek a kézművesek. Veress Endre szerint a 16. században Marosvásárhelyt már a legtöbb céhszervezetet a város gyepűjén belül tudó erdélyi poliszok középmezőnyében tartották számon.³⁶ Az akkor még székely jog alatt élő mezőváros nemigen gyarapodhatott szász, balkáni vagy olasz kereskedők és mesterek bevándorlásából. A székely könnyűlovas harcosok életmódjával, szükségleteivel – mészáros, kovács, nyerges, szíjgyártó, tímár, szűcs, csiszár, kötélverő, harisnyakészítő, csizmadia stb. – szimbiózisban élő mesterekre volt a városban szükség. Olyan szakmákra, amilyeneket egy-két kivétellel tapasztalati úton gyerekkortól elsajátítottak a székelyek. A 18. század második évtizedének végén éppen három ilyen feleslegessé vált szakmát – nyerges, csiszár, hüvely- és tokkészítő – készültek átadni a feledésnek.³⁷ Egyébként a rendiség korában – az aranyművesnek is titulált ötvösöket kivéve – mindvégig olyan szakmák

³⁶ VERESS Endre: *Az erdélyi ipari céhek élete*. Iparos Könyvtár 1. Kolozsvár, 1929, 10–11.

³⁷ PÁL-ANTAL 2009, 138–139.

művelői uralták a város kézműiparát és céhes szervezeteit, akiknek a készítményeire a székely őstermelő társadalom középrétegének volt szüksége.

A városon belül divatozó kézműipari szakmák száma a 18. században már meghaladta a harmincat, az iparosoké az 5–600-at, a céhek száma pedig húsz körül – hol eggyel-kettővel több, hol kevesebb – volt. Hozzávetőlegesen pontos számot mindig csak az aktuális összeírás rögzített, mert az élet törvénye – baleset, tűzvész, halálozás, betegség, elköltözés, városba fogadás, céh bomlása, új szerveződése – akárha hónapoként is változást eredményezhetett.

Pál-Antal Sándor kutatásaiból tudjuk, hogy 1657-ben Marosvásárhelyen 362 adót fizető mester közül 297 céhes keretek között dolgozott. A működő 18 céh közül ekkor legtöbbször a vargák (39), a szűcsök (32), a csizmadia (29), a szabók (25), a csi-szárok (24) és a mészárosok (23) céhének voltak a tagjai.³⁸ A szabad királyi városi jogot biztosító privilégiumtól felívelő városfejlődés azonban 1658-ban megtorpant. II. Rákóczi György áhítozása a lengyel koronára siralomba, martalócok dúlásába, tatár rabságába és mély nyomorúságba temette Erdély és az emelkedő Marosvásárhely aranykorát. Ezt követően sem volt zavarmentes a város lakóinak az élete. 1704-ben a kurucok, majd később a labancok sarcolták. 1722-ben 27 szakmában már csak 293, 1750-ben pedig 283 mestert írtak össze az adózókat számba vevő *conscriptorok*.³⁹ A 18. század második fele törekedett valamit pótolni a 17. századi és 18. század eleji veszteségeiből. 1786-ban 559, 1835-ben 624 kézműves adózott a városban.⁴⁰ 1759-ben 16, 1762-ben 20, 1816-ban 21 céh⁴¹ kézművesei kínálták mesterségbeli szorgalmuk műveit a vásárokon és műhelyeikben.

A 18. század végén, a 19. század elején az itt-ott meggyökeresedő, a népi mesterségből kinövő falusi ipar teremthetett volna konkurenciát a vásárhelyi céheknek. Ez 1811–1818 között az egész Erdélyt sanyargató éhínség miatt torpant meg. A bírók *falusi mesterek fölött tartott szemléléséből* tudjuk, hogy 1820-ban a szék 121 településén 86 kovács, 58 szabó, 52 csizmadia, 35 kádár, 15 asztalos, 14 szűcs, kilenc haris-nya- és két köntöscsináló, négy fazekas, egy kőműves, 105 ácsmester és megszámlálhatatlan zsindegyhasogató dolgozott. A faragók között többen művészi színvonalon dolgoztak.⁴²

A szántóvető őstermelés velejárója volt, hogy ahol elég megrendelést tudtak adni a vasművesnek, ott tartott a *communitas* egy kovácsot, számos esetben úgy, hogy házat építettek a számukra. A vasat éppúgy, mint az azzal bánni tudó mestereket meg-

³⁸ Uo. 86.

³⁹ Uo. 138–139.

⁴⁰ Uo. 228–229.

⁴¹ Uo. 141–142, 231.

⁴² TAKÁCS Péter: *Adalékok a maroszéki népi mesterségek és kézműipar állapotához 1820-ban*. Kézirat.

becsülés övezte a Székelyföldön. Marosvásárhelyen a dohány mellett egyetlen áru a vas volt, aminek a forgalmát nem korlátozták.

A vásározások 1785-ben és 1820-ban

Azokról az árukról nem készültek listák, mennyiségüket sem rögzítették, amiket a hetipiacokra, országos vásárokbá felvittek az őstermelők. Az emberi szükségletekből, a termelési kultúrák, a természetföldrajzi adottságok és a demográfiai viszonyok összevetéséből kalkulálhatjuk egy-egy régió belül az áruféleségek mozgását és mennyiségét. Az utóbbi évtizedekben e téren módszertanilag is jelentős eredmények születtek,⁴³ bár még a történeti források ebből a szempontból föltöbb kiaknázatlanok.

Erdélyben azonban a fantáziával felmérhetőnél is bonyolultabb volt a gazdasági élet. A „három szabad nemzet” és a negyedik – már-már a populáció többségi határait feszegető – etnikum nemcsak a szabadságaival, jogilag meghatározott kötelmeivel és életmódjával, hanem foglalkozásával, hitvilágával, lakóhelyének természetföldrajzi sajátosságaival, iskolai műveltséghez fűződő viszonyaival és nyelvében is elkülönült egymástól. Ehhez a többszörös elkülönüléshez szorosan „társultak” a hagyományaik is. A Nagyfejedelemség külkereskedelmét is bonyolító szász, görög és örmény kalmárok egy-egy régióban a vásári, piaci és bolti kereskedelmet, legalább annak egyik-másik ágát is igyekeztek monopolizálni. A görögök a Balkánról érkező és az oda, illetve az Oszmán Birodalomba irányuló árucserében, a szászok a Velencével és Észak-Itáliával bonyolított forgalomban, az örmények a marhakereskedelemben, a bőrfeldolgozásban és a mezővárosi bolti forgalom kiépítésében jeleskedtek.⁴⁴ Ez utóbbiak éppen a Székelyföldön és annak peremvidékein törekedtek az előnyök megszerzésére. Ez a szándékuk azonban rendre beleütközött a székelyek gazdasági szabadságának korlátozhatatlan gyakorlásába. A 19. század elején új versenytársuk is támadt a minden kereskedő hajlamú etnikumnál szórtabban és sokkal többen megtelepedő, egymással vallási és életmódbeli szolidaritásban élő zsidókban. Ezek közül az egymástól, főleg azonban

⁴³ Magyarországon Bácskai Vera teremtett iskolát a városkutatásban. A modellt utánzó tengernyi tanulmány szerzői közül azonban kevesen mélyülnek el a lokális források elemzésébe. A belkereskedelem forrásainak feltárására ösztönző monográfiák közül néhány várostörténeti munkán kívül BÁCSKAI Vera – NAGY Lajos: *Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban* (Budapest, 1984) című monográfiájára érdemes és szükséges mindenképpen figyelni.

⁴⁴ SZONGOTT Kristóf: A magyarországi örmények ethnographiája. 1700-1900. In: Uő: *Szamosújvár szabad királyi város monográfiája*. IV. Szamosújvár, 1903; GAZDOVITS Miklós: *Az erdélyi örmények története*. Kolozsvár, 2006; POZSONY Ferenc: *Erdély népei. Szászok, örmények, székely szombatosok, cigányok*. Kolozsvár, 2009, 109–133.

a székelyektől elkülönülő vallási és etnikai identitású kereskedők, mellékesen kézműiparosok közül mindegyikből gyökeret vert néhány háznép Marosvásárhelyen.

Ez a tarka kereskedelmi szorgalom a Székelyföldön és Erdélyben Mária Terézia és II. József uralkodása alatt bontogatta a szárnyait. A lassú konszolidációval párosuló társadalmi emelkedés a Horea–Cloșca-féle felkelés következtében elbizonytalanodott. II. Józsefnek a törökök ellen vívott háborúja, azt követően a napóleoni háborúk és az éhínség következtében a felfelé ívelő folyamat megtorpant. Hátrányosan érintette a folyamatot a só árának többszöri emelése a napóleoni háborúk alatt, és a gyorsuló infláció miatt az ezüst- és aranypénz eltűnése a kereskedelmi forgalomból. Utolsó csapást az elértéktelenedett papírpénz 1811–1812-es devalvációja mérte Marosvásárhely kereskedelmére is. Részben a válságjelenségeknek ezek a kuszaságai akadályozták meg 1785-ben is, 1820-ban is a nagy reménnyel indított és rengeteg adminisztrációs munkával előkészített úrbérrendezési munkálatok befejezését.

Az immár lassan két évszázadnál hosszabb ideje porosodó előkészületi iratok minden korábbi forrásnál mélyebb betekintést engednek Erdély, azon belül a Székelyföld lakóinak hétköznapi életébe. A falvanként nyomon követhető vásárolási, piacozási szokások felméréséhez és elemzéséhez is ezek a források szolgáltatják a legfontosabb információkat. Az előkészületi munkálatok során – hasonlóan a Magyar Királyságban Mária Terézia által 1767–1775 között végrehajtott úrbérrendezéskor alkalmazott eljáráshoz – 1785-ben is, 1820-ban is a szabad királyi és taksás városok kivételével megvallattak Erdélyben minden olyan települést – falut, mezővárost, lakott pusztát, telepet, földesúri üvegcsúrt, manufaktúrát –, ahol földesúri szolgálónépek éltek. A *faluvallatással* párhuzamosan táblázatba rögzítették a szolgálónépek (külön-külön minden jobbágy és zsellér) által használt szántót, fűtermő kaszálót, szőlőt, gyümölcsös-, zöldséges-, káposztás- és dohányoskertet, a faluközösség használatára átengedett erdőket, legelőket, halászóvizeket, vadászati lehetőségeket, egyéb haszonvételeket. Tulajdonképpen mindent, ami révén önmaguk megélhetésén túl a piacon felkínálható alaphoz juthattak egy-egy falu lakói. A feleletre váró kilenc főkérdésből a negyedik a háznépek haszonvételeiről és károsodásairól érdekelt. Ennek megválaszolása során 19 vagy 21 alpontban rögzítették a lakosság által termeléssel, állattartással, vadászattal, halászattal és gyűjtögetéssel bárki által megszerezhető javakat. Hét pontban rögzítették a jövedelmet csökkentő károsodásokat. Ezek sorrendjében a háznépek által használt szántóföldek hozadéka, az állatok teletetésére nyerhető kaszálók fűtermése után harmadik jövedelemszerző lehetőségként a falulakók által megközelíthető vásárokra, piacozóhelyekre, pénzszerzési lehetőségekre kérdeztek rá. A lelkiismeretesebb *conscriptorok* feljegyezték a pénzért értékesíthető vagy cserélhető javakat is: a fölös terméket, az értékesíthető állatokat, a kerti veteményeket, bort, gyümölcsöt, a majorsági aprójószágot, a háziipari készítményeket. Az áruba bocsátható tűzi- és épületfát, faragványokat, a zsákmányolható (halászat, vadászat) és gyűjtögethető (erdei szelíd- és vadgyümölcs,

gyanta, viasz, szurok, kátrány, gomba, tapló stb.) javakat. A vásározóhely megnevezése mellett kíváncsiak voltak arra is, hogy mennyi idő alatt járhatják meg a vásárt szekérrel vagy gyalog, milyenek az odavezető utak. Arra is, hogy mit tudnak pénzért értékesíteni vagy mesterségbeli, esetleg naturális javakra cserélni. Van-e közelükben olyan szőlő, bánya, manufaktúra, hámor, mész- vagy szénégető hely, szekerezési vagy másféle alkalom, ahol kézi munkával vagy fuvarozással pénzt kereshetnek.

Piacozás, vásározás 1785-ben és 1820-ban Marosvásárhelyen

Marosvásárhelynek 1785-ben és 1820-ban is négy élő országos sokadalma volt.⁴⁵ Ehhez társul a csütörtöki és hétfői hetivásár. Ezek közül árukínálatában, látogatottságában, forgalmát tekintve is a határ, az erdő és a kertek betakarítása, az újbor kiforrása és a havasokról való levonulás után tartott Márton-napi országos sokadalom volt a legjelentősebb és legnépesebb. Ekkorra kiderült, kinek mennyi gabonafeleslege termett, hány jószágot tud a tél folyamán szénával tartani, mennyitől kell azok lesoványodása előtt megválnia. Utolsó alkalom volt a szükséges téli ruházat és lábbeli beszerzésére, a télidő hasznosításához szükséges szerszámok pótlására, a festett, kártolt, kallózott posztók, vásznak, szövetek, gyolcsok, pokrócok, takarók értékesítésére, a gyapjú, len- és kenderszösz eladására, a télen megfogni szándékozott meny-nyiség beszerzésére. A városiak és a káposztát nem termelő falvak háznépei ekkor szerezheték be az otthoni savanyításhoz a téli vitaminszükségletet biztosító káposztát, a még friss almát, téli körtét, az ételek ízesítéséhez szükséges tormát, sáfrányt, kerti zöldségfélét, a gomba- és gyümölcsaszalványokat, férfiak a télidőben vagy a következő év novemberéig kitartó dohányt, a pipaszárat és a törékeny cseréppipa mellé a pótlást. Már kínálták az utazószánt a lovak, a tűzifa és a télen esedékes terhet szállítót az ökrök után. Havasalji, erdősegi falvakból ekkor szekereztek a legtöbb fát a városba, s aki pénz dolgában megszorult, ekkor vitte fel a „szénatérre” a nyári vagy az ugarszénát.

Az olvasni tudók ekkor szerezték be a kalendáriumot a következő esztendőre. Felserdült fiaiknak, eladóvá növekedett lányaiknak a Márton-napi vásároknak vehették meg a reformátusok a templomi énekeskönyvet, az új családot alapítóknak a Bibliát. A katolikusok a réz-, kő- és fametszéssel készült szentképek, a hitüket erősítő kegy-

⁴⁵ A negyedik országos vásár tartásának jogát 1749-ben kapta meg a város, január 20-ára, amelynek időpontját Mária Terézia 1754-ben áthelyezte január 17-ére. Ezt követően 1825-ben kapott egy újabb, július 1-re engedélyezett országos vásárt. Ezt hirdették a körlevelek országos lóvásárként, de igazán ez sem virágzott fel. Nagy sikere lett azonban az 1845-ben szeptember 4-re engedélyezett Rozália-napi gyümölcs- és dinnyevásárnak. Ezekről lásd PÁL-ANTAL 2009, 148, 245; SIMON: *I. m.* 253–259.

tárgyak, a görögkeletiek a templomba szánt gyertyák, a szobájuk falára aggatható ikonok között válogathattak. A reformátusoknak is kínálták a *corpus* nélküli feszületet. A szemüket olvasással, levélírással, jelentések körmölésével rontó honoráciorok, a legényeiket sötétedés után is dolgoztató mesterek, és mindenki, aki valamicske fényt akart varázsolni a november elejétől meghosszabbodott esték és éjszakák sötétjébe, kellő mennyiségű gyertyát, viaszt vagy faggyút, a szegényebbek a mécsesbe repceolajt vásárolhattak. Természetesen tűzcsiholó eszközöket, kovát, acélt és taplót is, ha nem akartak folyton a szomszédba vagy az óhitű templomok örökmécseseihez lángért szaladgálni. A sót is ekkor vásárolhatta meg ki-ki a káposzta savanyításához, a makkon hízott sertés szalonnájának, húsnak sózásához, a túró készítéséhez, ételének ízesítéséhez, állatainak egészségben tartásához. Az aktuális esztendőben ekkor válogathatott nagyobb mennyiségben és többféle minőségben utoljára mestersége nyersanyagai között a céhes mester is. A szűcs a szőrmék, irhák között, a csizmadia és varga a bőrok között, az asztalos a deszkák között, a takács a kender-, len- és gyapjúfonalak, a kötélverő a kenderszösz, a szabó a szövetek, vásznak, posztók között. A gyertyaöntő is, a kereskedő is bécsi mázsaszámra vehette a marha- és juhfaggyút, a méhviaszt, a szitakötő kapható mennyiségben a lószőrt, és a finom szemcséjű dróthálót a rostakészítő.

Vételre kínáltak itt szekeret, kereket, nyersbőrt, mindenféle állatot. Szekérszámra a szénát, tűzifát, számolhatatlanul a majorsági apróállatot, s a legtöbb háztartási, valamint tartós fogyasztási cikket: cserépedényt, vaslábast, rézüstöt, bekecsét, ködmönt, csizmát, nadrágszíjat és dohányra is cserélhető gabona- és főzelékféléket, búzát, rozsot és kétszeres életet, hajdinát, borsót, lencsét és babot. Jó termésű évben végiggondolni is napokat kívánó bőség csiklandozta az emberi fantáziát és a szemeket a marosvásárhelyi Márton-napi vásárokon, s a három-négy napig tartó sokadalmon ott tolongott, vásárolzott, vett és eladott Marosszék családfőinek talán a fele vagy még annál is több ember.

Ne részletezzük tovább. Ki-ki szüksége és pénze, cserélhető áruja szerint válogathatott a bőségben a marosvásárhelyi Márton-napi vásáron. Áldomást is ihatott rá. Ha nagyobb értékű áru – tehén, ló, ökör, jelesebb bútor, anyakoca, nagyobb szekér széna, tölgyfadeszkából összeszerelhető hombár – gazdát cserélt, illetl is áldomással megszentelni a vásárt.

A Székelyföldön a legforgalmasabb vásárokat és hetipiacokat a 18–19. század fordulóján Marosvásárhely szabad királyi városban tartották. A város szerencsés földrajzi fekvésének köszönhetően nagy vonzáskörzettel rendelkezett. Az erdélyi Mezőség, a Felső-Marosvölgy és a Nyárádmente településeinek Vásárhely volt a természetes árucseré- és pénzforgalmi központja. Vonzása kiterjedt Gyergyóra, Torda,⁴⁶ Küküllő vármegyék falvaira, Kolozs és Alsó-Fehér településeire is.

⁴⁶ Torda megyéből 1785-ben csak Marosvásárhelyre jártak vásárolni Peteléről; első helyen említik a következő helységeket: Erdőcsinád, Erdőszengyel, Felsőköhér, Gernyeszeg,

A Gyergyóújfalutól lefelé bárhol a „Marosra szálló” tutajosok sűrűn megjelenő, de alkalmi látogatói voltak Marosvásárhelynek. Nem feltétlenül vásárolás, inkább pihenés, tutajigazítás céljából kötöttek ki valamelyik folyóágon. Amennyiben egy város lakó kellő ajánlattal állt elő, megvehette az egész tutajt, vagy csak a mellékesen hozott, de Szászrégenben el nem adott vagy eleve megrendelésre szállított erdei termékeket: faragványokat, taplót, gyantát, terpentint, fenyővizet, ecetet, friss erdei gyümölcsöket, gyógynövényt, aszalványokat, szárított gombát, erdei vadak bőrét, prémjét stb. Ha nem akadt vevő, úsztak tovább Marosludas, Nagyenyed, Gyulafehérvár felé. Többen lementek Szegedig, ahol a legrágábbban szabadulhattak meg az épületfáktól, deszkáktól, lécektől, zsindelytől, faragványoktól.

A székely fővárosban vásárolók több csoportba sorolhatók. Legtávolabbról a céhes mesterek, manufaktúratulajdonosok vagy -bérlők, az adóztatás címén első, legfeljebb a második jövedelmi kategóriába sorolt kereskedők vagy bizományosaik jöttek áruikat kínálni a marosvásárhelyi országos sokadalmakba. Beszterce, Dés, Kolozsvár, Torda, Nagyenyed, Gyulafehérvár, Balázsfalva, Medgyes, Erzsébetváros, Segesvár, Székelyudvarhely és Gyergyószentmiklós zárta körbe azt a hatvan–hetven–nyolcvan, elvétve száz kilométeres sugarú kört, ahonnan még haszon reményében érdemes volt Marosvásárhelyre szekerezni. A mesteri készítmények (csizma, cipő, kalap, irhabunda, üvegáru, vaslábas, ekevas, kasza, sarló, kés, rézüst, kalapács), a kézműipari nyersanyagok (fonal, színes cérna, szövet, selyem, gyolcs, kikészített bőr, nyersvas, rézlemez, szurok, terpentín, gyanta, szóda, hamuzsír, méhviasz stb.), a nyomdaipari termékek (kalendárium, biblia, széphistória) haszonnal voltak eladhatók.

Kisikland, Kisillye, Kisszederjes, Magyardellő, Magyarpéterlaka, Marosdátos, Marosjárá, Maroslekence, Marosorbó, Marossárpatak, Marostelek, Meződomb, Mezőgerebenes, Mezőrűcs, Mezőújfalu, Nagyikland, Oláhdellő, Petele, Póka, Pókakeresztúr, Sáromberke, Toldalag, Tuson, Várhegy, Vajdaszentiván, Velkér; második helyen szerepel: Alsóidecs, Bala, Báld, Hétbükk, Görgényhodák, Görgényoroszfalu, Görgénysóakna, Görgényszentimre, Idecspataka, Kásva, Keménytelke, Körtvélyfája Kissármás, Libánfalva, Majos, Mezőbödön, Mezőkapus, Mezőkirályfalva, Mezőméhes, Mezősályi, Mezőszakál, Mezőszenygyörgy, Mezőszilvás, Mezőzáh, Nagysármás, Oroszidecs, Pagocsa, Sősszentmárton, Unoka; harmadik helyen: Csehtelke, Kisnyulas, Marosbogát, Magyarfráta, Mezőszenygyörgy, Septer; negyedik helyen: Bátos, Mezőörményes, Tancs; ötödik helyen: Faragó, Nagycse, Nagynyulas, Nagyölyves, Szászakna, Szokoly; hatodik helyen: Kozmatelke.

Küküllő megyéből 1785-ben csak Marosvásárhelyt vallotta vásároló helyének Borzas; az alábbi településeken első helyen említették: Bábahalma, Balavásár, Bernád, Bonyha, Felsőkápolna, Héderfája, Kiscserged, Kiskend, Kóród, Kóródszentmárton, Küküllőszéplak, Mikefalva, Nagykend, Nagyteremi, Oláhszentlászló, Szászszentlászló, Teremiújfalu, Vajdakuta, Vámosudvarhely; második helyen: Egrestő, Gógán, Gógánváralja, Kisszöllős; harmadik helyen: Fületelke, Kund, Szászvevesszős, Zágó; negyedik helyen: Szászánadas, Szászörményes, Szászszentivány esetében.

A fűrészáruval (deszka, lécs), épületfával (gerenda, szarufa, zsindely), gabonafélékkel (búza, rozs, elegybúza, törökbúza vagy tengeri, tönköly), háziipari készítményekkel (fonal, házi szőttes, pokróc, faragvány, gyékény-, vessző- és nádszövet, ványolt és kallózott gyapjúáru, gyapjú, len- és kenderszösz), élvezeti cikkek (bor, fenyővíz, gabonapálinka, dohány, méz), igavonó, hízott és heverő lábas jószágokkal, lovakkal, szarvasmarhákkal, azok szaporulatával 15–30–50 kilométeres körzetből, 2,5–6 mérföldnyi távolságról keresték fel Marosvásárhely országos sokadalmait. Ebből a körből egyszerre mentek adni és venni, fölöslegeiket értékesíteni, a szükségüket beszerezni a háznépek. 20–30 kilométeres távolságról, 2,5–4 mérföldes távolságú körzetből ritkábban bár, de épület- és tűzifával, háziipari termékekkel (cserépedény, vas- és üvegáru), kézműipari nyersanyaggal (gyapjú, bőr, szurok, gyanta, tapló, zsurlófű, gyógynövények), lábasjószágokkal (ló, ökör, tehén, borjú, csikó) a hetivásárokat is látogatták a megszorulók, a kupecsek, a haszonnal kereskedők. A távolság növekedése természetesen ritkította a látogatók számát, és a vásározások gyakoriságát is, és valahol 6 mérföldnyi (48–49 kilométer) távolság volt a határ, amin túlról már csak elvétve hoztak állatot, agrárterméket, háziipari készítményt eladni, s ugyanebből a körzetből toborzódtak a vásárlók is.

10–15 kilométeres körzet lehetett az a messzeség, ahonnan már heti rendszerességgel egy-két forintnyi vagy ennél is kisebb értékű haszonért bejártak gyalog és szekérrel adni-venni a kofák, háziasszonyok, szekerező kupecsek a városba. Ilyen távolságról hordták fel a krajcáros holmikat, a mindennapi szükségletet, konyhára valókat, az erdei és vízi zsákmányt, aprójószágokat (házi szárnyasok, nyúl, galamb), zöldség- és főzelékféléket, tejtermékeket, halakat, rákokat, csíkokat, tojásokat, gyümölcsöket, ritkábban mesterségbeli nyersanyagokat, egyéb cikkeket.

Természetesen marosszéki településekről látogatták a város sokadalmait legtöbben. Némi túlzással azt is mondhatjuk, hogy ekkor még majdnem az egyetlen vásározó helye volt a szék lakóinak a királyi város. A II. József uralkodása alatt megvallatott 122 marosszéki faluból csak két településen nem neveztek vásározási helyet. 120 faluban vallották, hogy látogatják Marosvásárhely piacait, sokadalmait. 89 településen bizonygatták, hogy egyedüli vásározó helyük Vásárhely. Csak 31 falu lakói említették, hogy egyénél több vásárral élnek.

A vallomások hangulata, tartalma azt sugallja, hogy 1785-ben még lanyha volt a szék lakosságának a vásárló kedve. A sót a parajdi aknáknál ki-ki magának szerezte be. Ruházatát, köntösét, gúnyáit, ciháját ki-ki háznépének csinálta. A havasalji falvakból esetleg a hegyek hágóival, veszélyes útjaival is kínlódva, szükségből tűzifát szekereztek Marosvásárhelyre, s azt pénz helyett inkább gabonára cserélték. A nyárádmenti falvakból zöldségfélékkel, konyhára valókkal kofálgodtak a szorgalmasabb fehérnépek. Pálinkát a székelyek szabadon főztek. Kapósabb árucikk a bor, s talán még kapósabb a dohány volt. A Marosra és a Nyárádra hajló déli domboldalakon gyümölcsösök, szőlő- és zöldségeskertek nevelték a piacra szánt árut. A

Küküllő-völgy napsugár alá fekvő hajlatai a törvényhatóság határain túl is kíváncsot borral híresítették a termőhelyüket. A mezősegi falvak gabonát, dohányt kínáltak a náluk hiányzó épület- és tűzfáért, erdei termékekért, cserépedényért. A kovácsok faszénért adtak forintokat, a háziasszonyok cserépedényért, szakajtókosárért, gyékényszőnyegért, konyhai eszközökért járták a piacokat, fonalat és vásznat is kínálva eladásra.

A marosvásárhelyi, backamadarasi, erdőszentgyörgyi, harasztkereki, nyárádszeredai, káli és környékbeli szőlőskertekben végzett napszámmunkáért szerzett krajcárokat és dénárokat adóba és sóért kellett odaadni. Nagyobb összegekre a vásárokon is csak azok tehettek szert, akik egy-két hízott tinót, járomhoz szoktatott ökröt, hámba vagy nyereg alá idomított lovat adhattak el, bár a lótartó kedv – a marosszéki összeírások tanúsága szerint –, ha nem is apadt el teljesen, de nagyon megcsappant a szék falvainak többségében a 17. század folyamán.⁴⁷

Az 1820-ban „megismételt vallomásoknak” a korábbihoz képest jelentősen megváltozott a hangulata. 1785-ben csak 31 település nevezett Marosvásárhelyen kívül más vásározási helyet. Csak elvétve fordult elő, hogy valahonnan három vásározó helyet felkerestek, 1820-ban Márkod volt az egyetlen falu, ahol csak három vásárt tartottak nyilván. Az éhínséget feledtető 1819-es és 1820-as év mintha kicserélte volna Marosszék lakóit. Négy vásárt neveztek *Köszvényesen, Iszlón, Nyárádselyén és Nyárádmagyaróson*. Száztizenöt településen öttől tizenkettőig sorolták a látogatni szokott vásározó helyeket, *Marosszentkirály* lakói pedig bejárták egész Erdélyt, húsznál több vásárt és várost neveztek meg.

A marosszékiek továbbra is Vásárhelyt tekintették legfontosabb árucseré- és pénzszerző helyüknek. Kevés fölöslegükért itt kaptak leggyakrabban pénzt, amiből – elkerülendő a katonai beszállásolást – adót törleszthettek, sőt vásárolhattak.

Kiderül a vallomásokból az is, hogy a haszonelvűség 1820-ban is csak a sor végén játszott szerepet. Kevés volt azoknak a száma, akik a kereskedelemből éltek.⁴⁸ A vásározás, az adásvétel vagy természetes árucseré olyan mellőzhetetlen része volt a gazdasági tevékenységnek, mint a szénacsinálás, az aratás vagy a vetés.

Még 1820-ban is a természetes árucseré dominált. Nemcsak a szekerező kereskedelembe, a piaci, a vásári alkuk során is termelő állt termelővel szemben. Lassan azonban hódított a pénzgazdálkodás. Pénzért inkább a boltosoktól, kocsmárosoktól, kofáktól, nyereszkező kupecsektől vásároltak az emberek. Értékesebb ígás barmokat, fejős teheneket, hámba vagy nyereg alá való lovakat csak pénzért lehetett ven-

⁴⁷ 1722-ben már csak 1307 lovat írtak össze a szék falvaiban, miközben a szarvasmarhák száma meghaladta a 14 352-t. Lásd: *Székelly székek a 18. században. I. Marosszék 1701–1722 között*. S. a. r. PÁL-ANTAL Sándor. Marosvásárhely, 2007, 489–507.

⁴⁸ Állandó bolt a szék területén 1820-ban csak Marosvásárhelyen volt. Itt viszont 12 jelentős kereskedést és kéttucatnyi apróbb boltot emlegettek a vásározók.

ni. Pénzért árulták a céhes kézművesek a lakberendezési tárgyakat, bútorokat, a fém-szerszámokat, a divatos ruházati cikkeket, a lábbelit. Ezekre a falu népének ritkábban volt szüksége, még ritkábban volt pénze. A szántóvető, az állattartó szívesen cserélte természetbeni javait olyan mesterségbeli készítményekre, amikre szüksége volt: csizmára, bundára, pálinkafőző üstre, vaslábasra, kaszára, baltára, cserépfazéokra, ekevasarra. Fizetett gabonával, tűzifával, makkon hizlalt sertéssel stb. Ilyesfélétet vásároltak volna egyébként pénzért is mindkét részről. A természetes cseréknek külön haszna volt, hogy elvben megfelezhették egymás között a kereskedők nyereségét, s talán időt takarítottak meg.

A Marosközén kívüli települések lakóit 1785-ben, mint 1820-ban is, inkább a három országos sokadalom vonzotta Vásárhelyre. A környező vármegyékből és városokból nemcsak az ilyenkor ideseregő kézművesek, hanem a külföldről hozott árukat, luxuscikkeket árusító kalmárok a föld népe mellett az udvarházak, kastélyok paloták lakóit is „kicsalták” a vásárterekre. Jöttek bárók, birodalmi grófok, néhány közülük emelkedett székelő előkelő hintókon, kocsikon, elkerülve a gabona-, tűzifa-, széna-, zöldségpiacot, és a hazai kézművesek árusító sátrait is. Ők inkább a külföldi kalmárok által kínált áruk között válogattak, és a lóvásárban néztek szét. Divatos bútorokat, francia selymet, angol szövetet, német fegyvereket, török szőnyeget, ékszereket kerestek és vásároltak.

Ahol a geológiai, meteorológiai és tájféldrajzi viszonyok engedték, az 1820-as évekig a szabad székelők megtermelték, örökségükön felnevelték a háznépük élelmét. Majdnem mindannyian előteremtették a ruházatkodáshoz szükséges nyersanyagot is. A téli napok pedig arra valók voltak, hogy fonjanak, szőjenek az asszonyok, a bárány irháját, a vadak prémjét, a község vagy az utcasor részére vágott marha, a kimúlt lovak sintér által megnyúzott bőrét kikészítsék és feldolgozzák, a kupafából pedig kifaragják a szükséges eszközöket a férfiak.

A hetipiacra a módosabb nemesek és székelők legfeljebb kíváncsiságból néztek ki. Oda a kertjeik termését, a ház körüli majorság aprójószágait, a dohányt, a konyhára valókat és a háziipari termékeket eladásra kínáló falusiak, vásárolni az iparosok feleségei az inasoktól, ritkábban a segédőtől kísérve, a honoráciorok feleségei a minden cselédlány társaságában jártak, meg a megélhetésüket a napszámbérből tengető zsellérek házastársai, a magukat és gyermekeiket fonásból, szövésből, kofálkodásból tengető özvegyasszonyok. Csak akkor változott a hetipiac látogatónak összetétele, ha azt állatvásárral kötötték össze.

A hetivásárok „lábra állásához” bányászok, sóvágók, üveghutások, papírmalmosok, diákok, jurátusok, honoráciorok és erdőélők (mész- és szénégetők) kellenek, az őstermeléstől egyre távolabb kerülő városi kézműiparosok, kereskedők, gyors ütemben szaporodó zsellérjogú lakosok, napról napra élő városi szegények, napszámosok szükségeltettek.

1820-ból nincs pontos adatunk a régi Marosvásárhely háznépeinek, lakóinak számáról. 1786-ban 1159 családban 5934 tényleges lakója volt a városnak.⁴⁹ A lakosok közül – a segédekkel, inasokkal együtt – nyolcszáznyi volt a kézművesek száma. Húsz-huszonötre becsülték a visszaemlékezők az állandó boltok, borbélyműhelyek és patikák számát. Volt vagy tizenöt-húsz honorácior háznép is: professzor, rektor, kántor, ügyvéd, doktor,⁵⁰ aktív vagy veterán katonatiszt, jegyző stb. Váltakozó számú diák tanult a református kollégiumban és a katolikus gimnáziumban.⁵¹

Némileg érzékelteti a piacok, városok, boltok és iparosok forgalmának növekedését, a város gazdasági szerepének módosulását, hogy 1786 és 1850 között 5934-ről 7855-re (az itt tartózkodó katonasággal és idegenekkel együtt 9127-re) növekedett a lakosság száma. Etnikai összetételük 1850-ben a következőképpen alakult: a magyar ajkúak 6484-en, a románok 472-en, a szászok 140-en, a németek 101-en, a cigányok 285-en, a zsidók 202-n, az örmények 87-en s a közelebről meg nem határozható identitásúak 80-an voltak. A népességből 4893-an reformátusok, 2051-en római, 432-en görög katolikusok, 202-n izraeliták, 175-en evangélikusok és 64-en unitáriusok, 38-an ortodox görögkeletiek voltak.⁵²

Marosvásárhely lakossága – mint Erdély egésze – a rendiség korában bármely európai országgal összehasonlítható nyelvi és vallási türelemről tanúskodott. 1764-től, az egyedárusítási jogok és monopóliumok fenntartásának a városi tanács által történt megkérdőjelezésétől ilyen türelem jellemezte a kereskedelem légkörét is. Legfeljebb a pénzforgalom és árucseréje folyamát pillanatokra megzavaró tolvajokkal, zsebmetszőkkel, csalókkal és szélhámosokkal szemben gerjedt harag a vásárolókban és a város vezetőiben.

A Marosvásárhelyen piacozók

Maroszáéken 1820-ban az ismert 121 faluvallató jegyzőkönyvből négy településen – Szováta, Iszló, Köszvényes és Márkod – nem vallották vásároló helyüknek Marosvásárhelyt, azonban némaságuktól függetlenül felkereshették. Ha a megelőző éhínséges évek miatt mellőzték volna, akkor is 117 településen tartották számon a vásárait, a sorrendet tekintve 97 faluban első helyen.⁵³ A megkérdőjeleztek

⁴⁹ DANYI Dezső – DÁVID Zoltán: *Az első Magyarországi népszámlálás*. Budapest, 1960, 368.

⁵⁰ Marosvásárhely első ismert orvosai Mátyus István és Zágoni Gábor voltak. Lásd: PÁL-ANTAL 2009, 183.

⁵¹ TRÓCSÁNYI Zsolt: Felvilágosodás és ferenci reakció (1771–1830). In: *Erdély története*. II. Budapest, 1986, 1086–1889; MISKOLCZY Ambrus: *I. m.* 1231–1256.

⁵² DÁVID 1983, 217.

⁵³ FET 2 A-B.

Erdőszentgyörgy bírójával és hites társaival vallották, hogy számukra Marosvásárhely „minden kereskedésre nézve fő vásáros város”,⁵⁴ mert ebben a „városban, ami eladó portékáik vagynak, pénzért jól eladhatták, és amire szükségünk vagyon, vásárolhatnak is”.⁵⁵ Legalább ennyire lényeges volt, hogy itt „jó áron” kelt el minden, és „pénzt szerezhettek” javaikért.⁵⁶ A konyhára valókat nem is kellett mindig a piacra vinni. A meggyesfalviak szerint „ezen városba járni szoktunk bé majd minden nap, mint-hogy ottan ami eladni valóknak vagyon, mindenfélét jól eladhatunk, pénzt szerezhetünk, és amire szükségünk vagyon, vásárolhatunk is mindenfélét”.⁵⁷ Egerszegről is „minden napon” hozták a konyhára valókat.⁵⁸ Bárdos lakói „a [...] piacon – hetivásárokb[an] és sokadalmak idején – mészáros[sággal] is”, némelyikük „mézzel is” kereskedett. Ők sem híd-, sem vásárvámost nem fizettek,⁵⁹ „hanem a mészárosok” – mikor húst vág-tak – „fél vámost” adtak. „Most, mintegy fél esztendő[re] fogva – panasztartak – mar-ha-, juh-, bárány-, kecskebőrökből fél vámost vétetik rajtunk”.⁶⁰ A mezősámsondiak sze-rint itt „mesteremberek annyian [vannak], hogy számát” se tudták. Előnyükre volt, hogy hetivásárról jövet könnyen hazavihették a tutajokról vásárolt épületfát, desz-kát, egyebet.⁶¹ Marosagárd lakói „fával, [...] dohánnyal, gyümölc[s]szel” keresked-tek Vásárhelyen, de „szekerességből is pénzt” kaptak.⁶² Az országos vásárokat tartó Székelykálról is jártak ide dolgozni, mert „aki reá szorul[t] ekével, szekere[s]séggel pénzt kaphat[ott], úgy kaszálassal, kapálással is”.⁶³ Többen azzal indokolták a város vonzását, hogy itt mindig kaptak napszámmunkát. Az étkezés mellett napi 20 krajcárt kereshettek. Szénát felében is takarhattak. A bárdosiak – többen a civitas jobbágysai és zsellérei voltak – télen is, és mások előtt kaptak munkát. A marosszentgyörgyiek is „pénzt csinálhattak” itt „ekével, szeké[r]rel [...] Porondot és követ a Marusból flasterezni” hordtak, és „pénzért eladták”. Kupeckedtek is a városban. „A havas nem lévén messze, onnan olcsó fát vehetünk, s M[aros]vássárhelyt pénz[z]é tehetjük. Fűvünket is sokszor bevittük és visszük [...], és abból is hamar pénzt szerezhetünk. Dohány igen jó teremvén helységünkben, abból is pénzt kapunk”.⁶⁴

Voltak, akik az idevaló mestereket fuvarozták a két-háromnapnyi járóföldre lévő országos vásárokb[an]. Még többen vállaltak szántást, szénahordást. Az igával nem ren-

⁵⁴ FET 2 B. 337.

⁵⁵ FET 2 A. 44. Ákosfalva.

⁵⁶ Uo. 79. Káposztásszentmiklós.

⁵⁷ Uo. 92. Meggyesfalva.

⁵⁸ Uo. 123. Lásd még Kisfalud vallomását.

⁵⁹ A város jobbágyaiként kereskedtek és jártak be Marosvásárhelyre.

⁶⁰ Uo. 164.

⁶¹ Uo. 212–213.

⁶² Uo. 242.

⁶³ Uo. 274.

⁶⁴ Uo. 292.

delkezők a város szőlőhegyén keresték megélhetésüket. A földdel, kerttel is rendelkező mesterek, a honoráciorok szükségből vagy presztízszokokból napszámossal műveltették a földjeiket, szőlőiket. Napszámosok rakodták ki a Maroson érkező tutajokat. Belső cselédek végezték az úri házaknál a mosást, takarítást, főzést, sütést, favágást, a kertek gondozását. Munka volt bőven, munkát vállaló ember kevesebb.

A város vásárait és hetipiacaikat 1820-ban az alábbi falvakban sorolták első helyre: *Ákosfalva, Bazéd, Backamadaras, Bede, Csejd, Cserefalva, Csiba, Csittszentiván, Csókfalva, Egerszeg, Erdőszentgyörgy, Fintaháza, Folyfalva, Galambod, Geges, Göcs, Gyulakuta, Hagymásbodon, Harasztkerék, Harcó, Havad, Havadtő, Hídvég, Ikland, Ilencfalva, Jedd, Jobbágyfalva, Káposztásszentmiklós, Kebele, Kebeleszentivány, Kelementelke, Kibéd, Kisgörgény, Kislekence, Kisszentlőrinc, Koronka, Lőrincfalva, Lukafalva, Makfalva, Marosagárd, Marosbárdos, Maroskeresztúr, Maroskislalud, Marosszentanna, Marosszentgyörgy, Marosszentkirály, Meggyesfalva, Mezőbánd, Mezőbergenye, Mezőcsávás, Mezőfele, Mezőkölpény, Mezőmadaras, Mezőménes, Mezőpanit, Mezősámsond, Mezőszabad, Nagyernye, Názánfalva, Nyáradandrásfalva, Nyárádbálintfalva, Nyárádgálfalva, Nyárádkarácson, Nyárádselye, Nyárádszereda, Nyárádszentbenedek, Nyárádszentlászló, Nyárádtő, Nyomát, Remeteszeg, Somosd, Sóvárad, Szabéd, Száltelek, Székelybere, Székelybós, Székelybő, Székelycsóka, Székelykakasd, Székelykál, Székelykövesd, Székelymoson, Székelysárd, Székelysópatak, Székelyszentistván, Székelytompá, Székelyuraly, Székelyvaja, Székes, Szentgerice, Szentháromság, Szövérd, Tófalva, Udvarfalva, Vadasd, Vece.*

Második helyre sehol sem sorolták Marosvásárhelyt, harmadikra egyetlen településen: *Vadadon*. Negyedik helyre sorolták *Berekeresztúr, Deményháza, Kendő, Mikháza, Nyárádmagyarós, Nyárádremete, Rigmány* és *Székelyhodos* vásározoí. Ötödikre *Kisadorjánban, Nagyadorjánban, Süketfalván* és *Nyárádszentmártonban*. Hatodikra *Csíkfalván, Demeterfalván, Nyárádszentannán, Nyárádszentsimonban, Nyárádszentimrén, Sepródön* és *Torboszlón*. Végül hetedikre *Búzaházán*.

A vásározást gátló tényezők

Az adásvétel a megélhetés okán is szükséges volt, de különösebben nem lelkesedhetek a vásárokért *Nyárádbálintfalva* és *Szováta* lakói. Nem is említettek vásározó helyet. Inkább arról panaszkodtak, hogy bármerre induljanak adni-venni, mindenféle rossz utak, nehezen járható hegyek, állatokat kínzó sarak, emelkedők hátráltatják járásukat.

A nehezen járható utak, a híd- és vásárvámok több település lakóinak rontották a vásározó kedvét. A sárra, a „közbe vetett hegyekre” általános volt a panasz. *Backamadarasról* „esős időben [...] sáros és alkalmatlan” volt az út. *Bedén* a „Nyárád és egy hegy” ejtette gondolkozóba a vásározni indulókat. *Demeterfalván* is panasz-

kodtak: „az uttya nem éppen jó, mert hegy vagyon közbe”. *Ehedről* „három hegyeknek közbe vetése miatt” volt nehéz Vásárhelyre eljutni, *Kendőről* „öt hegynek közbevetése mián”. *Kisgörgényből* az „útja jó volna, ha procurálnák”, de azt nem teszik, „így esős üdőben olyan sárak vadnak, hogy két ökörnek terhit négy ökör is alig tudja vinni, s négy ökörét 6, de sokszor, mikor a hely erősen eleped, még az ökör is beledől a sárba”. Hegyek állták útját azoknak is, akik *Folyfalváról*, *Gyulakutáról* igyekeztek Vásárhelyre. „Egy hegynek közbe vetése” mellett „az forrásos helyek mián” volt „alkalmatlan” *Iszlórol* Vásárhelyre szekerezni. *Makfalváról* a rossz utak miatt jártak inkább Erzsébetvárosra. *Seprődről* annyira alkalmatlan volt az út, hogy „akinek gyakorta járni kell, kéntelenségből ki kell fogyni a marhájából, mert sáros az uttya, hegyen is kell általjárni, és uttyain által [...] etető helyet nem talál az oda menő marhájának”. A *mezőkölpenyieknek* „a nagy hegyeknél” is jobban rontotta a kedvüket, hogy a „Maros hídján” is, a városban is vámot kellett fizetniük. A hídon „gyalog embertől 1 pénzt, marhától 1 krajcárt, a piacon 1 csirkéért és tojásért 1 krajcárt húztak” rajtuk.

A *mezőcsávásiak* is „mind a hídon, mind benn a városba[n] keményen vámolattak”. *Mezőpanitról* „alkalmas úton” szekerezhettek, és „alkalmas árán eladhatták, ha mi eladó” volt, de a Maroson való átkelésért vámot kellett fizetniük.⁶⁵ Vámoltattak a vásárban is. Minden szekértől két krajcárt, a lovas embertől egy krajcárt, minden mázsá dohánytól⁶⁶ három krajcárt kellett fizetni. „Vám nélkül a hídon által nem mehettek” *Mezőszabad* lakói sem.

Mezősámsondról nagybőjt idején halat is vittek a katolikusoknak és az ortodox görögkeletieknek. Odamenet és visszajövet is „két nagy hegyen” kellett átvergődniük, s a piacon „nagy vámmal erősen terheltettek”. *Mezőkölpényről* „a sok meredek hegyek miatt” volt „igen bajos” a városba menni. Annyira, „hogy négy s hat vonó marhával is nem igen nagy terhet vihettek”. Ott pedig erősen vámolattak. Úgyannyira, „hogy egy csirke és néhány tojás árának felét a vámosok elszedték”. „Kétökrű szekértől [...] 2 krajcárt, négyökrű szekértől egy garast”⁶⁷ fizettettek velük. „Messzecsokról, [...] hágós úton” jártak Vásárhelyre *Bazédrol* is, és „mind a hídon – keseregtek –, amelyen a Maroson által kell járnunk, mind nevezetesen a városban annyira vámolattunk, hogy kényszerítettünk így is inkább Régenbe menni, hogysen Vásárhelyre”. „Vám nélkül [...] bé nem mehettek” a vásárba *Remeteszeg* és *Udvarfalva* lakói sem. „Kiszabott dénárt, karcárt” kellene fizetniük a náznánfalviaknak, de nekik a javaikat „nem igen szükséges” piacra „vinniük, mert [...] helyben is akármit eladhatnak, mind

⁶⁵ A krajcár a rénes forint hatvanad-, a dénárnak megfelelő „pénz” pedig a forint századrésze volt.

⁶⁶ Bécsi mázsát értettek alatta, ami a tizedes rendszerű etalon szerint mintegy 56 kilogrammnak felelt meg.

⁶⁷ A garas három krajcár értékének megfelelő váltópénz volt. Nevezték húszasnak is, mert a forint 1/20-ad részét érte.

a sidóknak, mind az úton járóknak, [...] nagy ország úttyában lévén helyységük”. A forgalmas országutak megkímélték a vásározás kellemetlenségeitől *Backamadaras* és *Egerszeg* lakóit is. *Demeterfalván* keserűséggel vallották: „Nekünk nincs mit vin-nünk. Fánk, gyümölcsünk nincsen, ha mi eladó gabonája találtatik valakiknek, azt itt, helyben is eladhattya a gyergyaiaknak.”⁶⁸ A legnagyobb akadály az volt, ha nem volt mit eladni. A *csíkfalviak* tudták, hogy „ha vihetnének naturálékot, elkelne”, de ennek hiányában „inkább venni, mintsem eladni” jártak Marosvásárhelyre. *Göcsről*, *Csókáról* is mentek volna, „ha volna, hogy mit vihetnőnk”.

Voltak, akik a távolság miatt ritkították a vásárba vivő útjaikat. *Berekeresztúron* panasztartották, hogy „valamivel két mérföldnél tovább esik” Vásárhely, s „az úttya nehezecke, mert sáros falukon, úgymint Berén, Nyáradandrásfalván és Jedden kelle-tik általjárniunk, s a szentlőrinci híd is közbeesik”. Két mérföldet kellett *Búzaházáról* is szekerezni Vásárhelyig azoknak, akik ott akartak piacozni, s az „úttya alkalmatlanocska, három hegyeknek közben fekvések mián”. *Csíkfalván* sem volt könnyű el-dönteni, hogy „vámon keresztül” Szászrégenbe, vagy a tőlük „egyenesebb, de két hegyek és sebhedékek mián alkalmatlanabb úton, másfél mérföldnyire” Marosvásárhely felé fordítsák-e a szekertük rúdját.

Két mérföldről a hetipiacra már csak ritkán indultak, legfeljebb, ha gyümölcsöt, épület- és tűzifát vittek, mint *Gegesről*, *Nyárádselyéről* és *Havadról*. 1785-ben még három mérföldnyi volt a távolság, ahonnan szükségből el-elszekereztek a piacozók Vásárhelyre. Messzebbre már akkor sem érte meg.

*

Vásározni nem passzióból, nem is kíváncsiságból – bármennyire vonzották a sokadalmakba ezek a motívumok is az embereket –, inkább megélhetési kényszerből volt szükséges. A növényeket termelhetővé nemesítő, az állatokat domesztikáló ember nem boldogult kereskedelem nélkül (még Henri Pirenne kedvéért sem), legkevésbé a hegyvidéken élők. Legfeljebb annyit állíthatunk, hogy a kényszer diktálta árucserére nem illik a haszonelvű minősítés. A rendi korszak emberei – többségükben – azonban nem vagyont gyűjteni, csak megélni akartak. Ez a szándék és parancs mozdította a marosvásárhelyi sokadalmak, vásár- és piacterek felé a marosszéki szé-kelyeket és szolgálonépeket is.

⁶⁸ MOL, Mikrofilmtár 25.000–25.003. tekercs. 1820-ban pénzszerzési lehetőségeikről a következőket mondták: „Pénzkeresés módja helységünk lakosainak a felnevelt marhákkal való kereskedés, Marosvásárhelyen a napszámosságért való napi fizetség.” FET 2. B. 380.

Tamási Zsolt

A MAROSVÁSÁRHELYI FELSŐVÁROSI ÁLLAMI ELEMI ISKOLÁK ELSŐ ÉVTIZEDEI

Az állami elemi oktatás kezdetei Marosvásárhelyen

A magyarországi modern polgári közoktatási rendszert az 1868. évi 38. törvény-cikk alapozta meg azáltal, hogy a felekezeti oktatást és iskolarendszert tiszteletben tartva lehetőséget teremtett a felekezet nélküli *községi*, később állami népiskolák megszervezésére. Ennek eredményeként 1870–1910 között Magyarországon korszakos változás történik, szinte 3000-rel szaporodik a községi elemi iskolák száma, s ezzel arányosan a tanítók száma is. Az egy iskolára jutó tanítók aránya 1,2-ről majdnem 2-re nőtt, s az egy tanítóra eső tanköteles gyerekek száma 91-ről 74-re csökkent. 1893–94-ben a magyar kormány tervet dolgozott ki a népiskolák építésére. Wlassics Gyula miniszter 1898-as beszédében az építendő népiskolák elhelyezésével kapcsolatban a következőket mondta: „A tervbe vett ezer új iskola elhelyezésénél elsősorban figyelemmel leszek azon községekre, a melyekben a magyar elem kisebbségben van, s ezek számára nincs a községben magyar tannyelvű jó népiskola. Ezen rendszel párhuzamosan a leggondosabb figyelembe veszem azon tiszta magyar lakosságú községeket, a melyek önerejükből kedvezőtlen anyagi helyzetük miatt nem képesek virágzó népiskolákat biztosítani, végre figyelemmel vagyok az állami elemi iskolák elhelyezésénél azon tisztán nemzeti községekre is, a melyek maguk kéri az elemi iskolát.” A meghirdetett program befejezése 1902-ben történt meg, mikor már 1858 állami népiskola kezdte a tanévet Magyarországon. A korabeli sajtó lelkesedése figyelmen kívül hagyta azt a tényt, hogy az új iskolák nagy részét bérelt épületekben helyezték el, s a minisztérium csak később adott ki rendeletet, melyben megszabta az iskolai épületekkel kapcsolatos követelményeket.¹

Az állami iskolák a leglátványosabban a századforduló környékén gyarapodtak.² Ehhez a látványos, az iskolák, de a beiskolázottak és a tanerők számában is mérhe-

¹ KÖTE Sándor: A közoktatáspolitikai alakulása a dualizmus időszakában. In: *100 éves a kötelező népoktatás. Tanulmányok*. Szerk. ARATÓ Ferenc. Budapest, 1968, 9–47.

² KELEMEN Elemér: A kisiskolák története Magyarországon. In: „*Én iskolám köszönöm most neked*”. Iskolatörténeti adattár 1. Szerk. SZÉKELYNÉ KÖRÖSI Ilona – SZEPES Lajos. Kecskemét, 1997, 10–16.

tő fejlődéshez köthető a marosvásárhelyi állami iskolák hálózatának kiépítése Dr. Bernády György polgármestersége alatt. A marosvásárhelyi községi/állami iskola-építési programot Hartly János tanító és iskolaigazgató készíti elő. Az iskolaépítési programot azzal támasztják alá, hogy a marosvásárhelyi „községi iskolák évek óta oly egészségtelen sötét, részben nedves, gombás bérhelyiségekben vannak összezúfolva, hogy annak iskolai célokra való használata – minden paedagógiai szemponttól eltekintve – már tisztán közegészségügyi szempontból is régen el lett volna tiltandó.”³ Hartly János mint állami elemi iskolai igazgató 1897-ben,⁴ miután meglátogatta a dicsőszentmártoni állami elemi és polgári iskolát, annak mintaszerű besorozását véve alapul, beterjeszti a Régi Baromvásár (ma Márton Áron) utcai iskola épületének tervrajzát a polgármesteri hivatalhoz.⁵ Párhuzamosan külön költségvetést nyújt be a Jókai (ma Eminescu) utcába építendő iskolára is.⁶ A tervek szerint itt „az elemi iskolán és a polgári iskolán kívül még a kereskedő és iparos tanoncok is itt fognak taníttatni, és ezeknek a tanórájuk rendszeren este 7–8 óra után végződik”.⁷ Ennek megfelelően az iskola épületében helyeznék el az igazgatói lakást,⁸ az elemi iskolai igazgatói lakást,⁹ illetve a szolgálai lakást is.¹⁰ A műszaki leírás adatai szerint a kétszintesre tervezett iskolaépület földszintjén négy tanterem,¹¹ egy szertár, egy tanácsterem és egy szolgálakás kapna helyet. Az emeleten öt tanterem, rajzterem és szertár lenne az igazgatói iroda és a tanácsterem mellett. A termek magassága 4,10 méter, csupán a rajzterem magassága lenne 4,50 méter.¹² Az így benyújtott tervet kéri a polgármesterségen kiegészíteni egy „igazgatói bentlakással és egy polgári isk[olai] igazgatói lakással és igazgatói irodával, s csak ennek megtörténte után építse fel”.¹³

1897-ben, amikor első kérését beterjeszti Hartly János, a város 17 000 lakosából 19%, pontosabban 3228 a tanköteles korú diák, amelyből a 6–12 éves 1941 iskolakötelesből 258, míg a 13–15 éves 1287 gyerekből 403 nem járt iskolába.¹⁴ Ezen cselek-

³ Román Nemzeti Levéltár Maros Megyei Hivatala, Marosvásárhely város levéltára (a továbbiakban: Mvhely város lt.), Műszaki iratok, 44. sz. ügyiratcsomó, 256–259.

⁴ Megismétli 1901-ben is.

⁵ Mvhely város lt. Műszaki iratok, 44. sz. ügyiratcsomó, 80.

⁶ Uo. 115.

⁷ Uo. 247.

⁸ 3 szoba, konyha és kamra – összesen 116 m².

⁹ 2 szoba, konyha és kamra – összesen 87 m².

¹⁰ 1 szoba, konyha és kamra – összesen 55 m². Mvhely város lt., Műszaki iratok, 44. sz. ügyiratcsomó, 249.

¹¹ Mindenik nagyjából 70 m².

¹² Mvhely város lt., Műszaki iratok, 44. sz. ügyiratcsomó, 308.

¹³ Uo. 255.

¹⁴ Uo. 276–278.

vésre kényszerítő tényállás ellenére a tervezett iskolák felépítése elmarad. 1900-ra a statisztikai adatok hasonló képet mutattak: „Marosvásárhely területe 34 km², népessége 19 522, népsűrűsége 54,42. Népeességéből vallás szerint 5532 (28,3%) róm[ai] kath[olikus], 1382 (6,9%) gör[ög] kath[olikus], 8915 (45,7%) ref[ormátus], 56 (2,9%) ág[ostai] hel[elvét] hitv[allású] ev[angélikus], 1033 (5,3%) gör[ög] kel[eleti], 470 (2,4%) unitárius, 1685 (8,5%) izr[aelita] stb., anyanyelv szerint pedig 16 705 (84,7%) magyar, 686 (3,5%) német, 1864 (9,5%) oláh stb. A magyarság aránya a polgári népességben 1890-től 1900-ig 88,6%-ról 90,70%-ra, a magyarul beszélő nem magyar ajkúaké 80,3%-ról 84,7%-ra s a hat évnél idősebbek közül az írni és olvasni tudóké 64,8%-ról 74,00%-ra emelkedett. Óvodaköteles korú (3–5 éves) volt 1900-ban 1046, mindennapi tanköteles (6–11 éves) 1984 és ismétlő tanköteles (12–14 éves) 1439 gyermek.”¹⁵ Az iskolaépítési kérést ugyanolyan nyomatékkal 1901-ben újra meg is ismétli Hartly János, s így 1902-ben, dr. Bernády György polgármesterségének kezdetén végül sor kerülhetett legalább a Régi Baromvásár utcai iskola épületének elkészítésére.¹⁶ Annak ellenére, hogy a többi községi/állami iskola felépítésére még várni kell, az állami elemi iskolai oktatás folytonosságát ki lehet mutatni. 1903-ban Hartly János igazgató jelentést küld be a polgármesteri hivatalhoz az általa vezetett iskolák leltáráról. Ezek között található a marosvásárhelyi községi elemi leányiskola, az alsóvárosi községi elemi fiúiskola és a felsővárosi községi elemi fiúiskola leltára. Csak a marosvásárhelyi községi polgári fiúiskola leltárát jegyzi más igazgató, Nagy Lajos aláírásával.¹⁷ A községi elemi leányiskola leltárában felsorolt tárgyak esetében a beszerzési évnél a legkorábban előforduló dátum 1886.¹⁸ Az iskolai felszerelés ezt követően 1887–89-ben¹⁹ és 1894–95-ben²⁰ bővül a leglátványosabban, elsősorban szemléltetőeszközökkel. A nemzeti lobogó beszerzésére csak 1899-ben került sor. 1901-ben

¹⁵ Marosvásárhely. In: KÖRÖSI Henrik – SZABÓ László: *Az elemi népoktatás enciklopédiája*. II. I–Ö., Budapest, 1912, 310–311.

¹⁶ Mvhely város lt., Műszaki iratok, 45. sz. ügyiratcsomó, 9.

¹⁷ Uo. 57–70.

¹⁸ Ebből az évből a következő iskolai felszerelések származnak: 7 üléses iskolai pad, fali fogas, álló fogas, fekete asztal, asztal alá való állvány, festett szék, kétajtós szekrény, orosz számológép, Gönczi-féle fali olvasótábla, olvasó falitábla.

¹⁹ 3 üléses iskolapadok nagy számban, köpöcsésze, falióra, vaskályha.

²⁰ Fekete asztal, festett szék, kétajtós szekrények, gyászlobogó, vizes kanna, fekete táblaállványok, tintatartó, Magyarország térkép, Osztrák–Magyar Monarchia térkép, Riegel-féle rajzminták, szív, tüdő, szem papírgyurma, Bopp-méterrendszer, Gönczi-métermértékek, állat-tan falitáblák (cserebogár, béka, méh), lenfeldolgozáshoz szükséges eszközök (szövőszék, motolla, tiló, guzsaly, orsó, csörlő), konyhasó, timsó, sziksó, szalmiáksó, rézgálic, vasgálic, glambersó, fehémárvány, alabástrom, kvarc, ametiszt, jáspis, porcelán, mozgatható kártyabetűk, mulasztási napló, osztálykönyv, fali kiscsengő.

már csak egy szekrény, egy vászonfüggöny és egy törülközőkendő beszerzését jelzi a jegyzőkönyv.

1904-ben a fenntartási gondok miatt a városi alaptól épített iskolák működtetését átveszi az állam, s ettől kezdve a megnevezésük már nem *községi*, hanem *állami* iskola. A vallás és közoktatási miniszter így fogalmaz 1903. évi januári levelében: „Tekintettel Marosvásárhely város nehéz anyagi viszonyaira, hajlandó vagyok – a mennyiben a törvényhozás a szükséges fedezetet rendelkezésemre bocsátandja, az 1904. évi szeptembertől kezdődőleg a marosvásárhelyi községi elemi népiskolákat – a felekezeti népiskolák érintetlenül hagyása mellett állami kezelésbe átvenni és a szükséges tanerőkkel fejleszteni azon esetre, ha a város hajlandó lesz magát szabályszerű határozatban arra kötelezni, hogy az áll[almi] el[emi] népiskolák mindenkor elhelyezéséről az épületek, tanítói lakások, mellékhelyiségek, kutak, kerítések stb. állandó jó karban tartásáról tűzkár elleni biztosításáról az iskolai helyiségek fűtéséről, világításáról az összes épületek évenként egyszer a nagy szünetidőben való tisztogatásáról és a napi tisztogatásáról sajátjából gondoskodni fog.”²¹

A fentiek jelzik, hogy Marosvásárhelyen a községi elemi iskolai oktatás 1886-ban kezdetét vette, s Hartly János igazgató arra irányuló tevékenységét, hogy az iskolaépítések révén normális tanulási lehetőségeket biztosítson a községi (1904-től immár állami) elemi iskolákba járóknak. Szándékai kivitelezésére viszont gyakorlatilag csak dr. Bernády György polgármester nagyszabású építkezési tervei segítségével kerülhetett sor. Így 1905-ben megkötik a szerződést a Jókai Mór utcába építendő kétszintes elemi fiúiskola építését vállaló kivitelezővel.²² Ebből az évből származnak a Jókai utcai állami fiúiskolai tervek mellett a Szent György (ma Köztársaság) térre építendő leányiskola, és a Sándor János (ma Dózsa György) utcai állami elemi leányiskola tervei is.²³ Eddig ugyanis az alsó- és felsővárosban külön fiúiskola működött, miközben állami elemi leányiskolából csak egy volt. Az iskolaépítési program megvalósításával viszont sikerült mindkét városrésznek úgy fiú-, mint leányiskolát is átadni 1906-ra. Mindez jelzi, hogy az állami oktatásban résztvevő gyerekeket két nagy iskolai körzetre osztják: az alsó- és a felsővárosi iskolakörzetre. A felsővárosi gyerekek számára épül tehát a minket érdeklő fiúiskola a Jókai Mór utcába és a leányiskola a Szent György térre.

²¹ Mvhely város lt., Műszaki iratok, 45. sz. ügyiratcsomó, 38.

²² Uo. 85–88.

²³ Uo. 85–342.

A felsővárosi állami elemi iskolák 1906–1919 között

Az 1907/08-as év statisztikai adatai szerint Maros-Torda vármegyében 24 állami iskola működött,²⁴ amelyből Marosvásárhelyen öt volt található. Az országos statisztikai összesítés szerint a törvényhatósági város összes tanulója (1953 gyerek) közül 1188²⁵ járt az öt állami iskolába,²⁶ amelyből kettő volt fiú-, kettő leány- és egy vegyes iskola. Ezek az állami iskolák teljesen osztottak voltak, három iskola négy tanítóval, két iskola pedig ennél több tanítóval működött. Négyosztályos volt három iskola, két iskola pedig öt- vagy hatosztályos. A tanítási nyelv mindenik állami elemi iskolában kizárólag magyar. Az itt tevékenykedő 24 tanító mind rendes oklevéllel rendelkező tanerő, 17 közülük férfi, 7 nő.

A nem magyar anyanyelvű diákok esetében még az 1868-as törvény kimondta, hogy a népiskola minden tanulója anyanyelven nyerje az oktatást. Mivel Marosvásárhely esetében az állami iskolák, a város etnikai összetételének megfelelően magyar anyanyelvűek, az oda beiratkozott más nemzetiségű gyerekek esetében külön osztályozták a magyar nyelv elsajátítását. Az erre szolgáló rubrikában, a naplóban a következő olvasható: „a nem magyar anyanyelvű és a beíratás alkalmával magyarul beszélni nem tudó tanuló, a tanév végéig magyarul beszélni megtanult-e és pedig folyékonyan beszélni, vagy csak töredevezve?”²⁷

Az 1906/07–1918/19-es tanévek között a tanév három évharmadból állt. A tanügyi rendelkezéseket csak részben sikerült teljesíteni, így többek között a törvény által előírt 6 évfolyamos állami elemi iskolára való áttérés²⁸ itt nem valósult meg. Az iskolai tananyag nem változik e korszak alatt. A gyenge előmenetelt mutató tanulókat esetenként kiegészítő iskolába küldik. A tanügyi rendelkezések szerint gyöngye tehetségű az a gyerek, „aki a főbb tantárgyakból (olvasás, beszéd és ért. gyakorlat, számolás) elégtelen eredményt mutat fel.” A tanító az iskolaigazgatóval együtt jelöli ki ezeket a gyerekeket, megvizsgálva az okokat is, ami miatt nem nyújtottak megfelelő teljesítményt (öröklött és családi viszonyok, testi, lelki fejlődés).²⁹ Az 1913/14-es tanévben³⁰

²⁴ Maros-Torda vármegye. In: KÖRÖSI-SZABÓ: *I. m.* 308.

²⁵ 685 fiú és 503 leány.

²⁶ A többi tanköteles korú tanuló a városban működő két római katolikus, két református, egy evangélikus szász, egy izraelita, egy társulati és egy magániskola közül választhatott még.

²⁷ Marosvásárhelyi 7. sz. Általános Iskola levéltára (továbbiakban Mv7ÁIsk), Fond 7. számú általános iskola (továbbiakban F7), 1. sz. ügyiratsomó. A marosvásárhelyi szentgyörgytéri állami leányiskola I. osztályának 1906–7. tanévi előmeneteli és mulasztási naplója.

²⁸ Magyarország népoktatása az 1910. évben. In: KÖRÖSI-SZABÓ: *I. m.* 303–306.

²⁹ Mv7ÁIsk, F7, 29. sz. ügyiratsomó. A marosvásárhelyi szentgyörgytéri állami leányiskola I. osztályának 1913–14. tanévi előmeneteli és mulasztási naplója.

³⁰ Ez a tanév egyébként eléggé nehéz volt az iskolának, hiszen járvány miatt az első évharmadban végig zárva volt. Mv7ÁIsk, F7, 30. sz. ügyiratsomó. A marosvásárhelyi

például két gyereket is kisegítő iskolába küld Hartly János, ami jelzi a rendelkezés gyakorlati alkalmazását.

Az elérhető dokumentumok elsősorban a felsővárosi, akkori nevén szentgyörgytéri állami elemi iskoláról tartalmaznak részletes adatokat. Ennek az iskolának a telkét³¹ Bürger Albert sörgyárostól vásárolja meg a város 24 000 koronáért.³² Az építési munkálatok befejeztével, az 1906/07-es tanévvel elkezd működését, Hartly János igazgató irányítása alatt.³³ Első évben 143 leány járt ide. Az első tanítók Lőrinczi Zsigmond, Földes Ferenc, Horváth Irén, Staibl Júlia voltak. Tekintve, hogy a szentgyörgytéri állami elemi leányiskola az egykori községi elemi leányiskola diáklányait megörökölte,³⁴ nem kell meglepjen bennünket, hogy az 1906/07-es előmeneteli és mulasztási naplókban a II–III–IV. osztályos tanulóknál az a bejegyzés szerepel, hogy a „tavaly ide jártak”. Ez az *ide* csak azt jelzi, hogy a volt községi elemi leányiskola tanulói voltak. 1906/07 mindenképp új kezdet, egy év, amikor újonnan épített iskolaépületben, pontosan behatárolt iskolakörzethől érkező lányok elkezdhetik tanítóik irányítása mellett az iskolai évet. Az első osztályt két párhuzamos osztályban 74 leány kezdte el, a II. osztályt 37-en, a III. és IV. osztályt összevont csoportban 69 leány alkotta. Ez utóbbi csoportból csupán 6 leány van, aki a következő tanévben már nem szerepel a IV. osztályos tanulók között, tehát valószínűleg ez utóbbi, összevont osztályban 63 III-os és 6 IV-es tanuló lehetett.

szentgyörgytéri állami leányiskola II. osztályának 1913–14. tanévi előmeneteli és mulasztási naplója.

³¹ „Fişa bunului imobil: Tg-Mureş, P-ţa Republicii 38, şcoală elementară clădit în anul 1905/906, suprafaţa clădită 570 mp. suprafaţa a terenului 2879 mp. Nr. cărţii funduare 3374/a Nr. topografic 2329/1/2, 2340, 2308/2, 2343/2. Vecinatăţile: Füzesi Ioan, Neagoe Emil, Nagy Martin, Tolan Vasile, Hacsek Ákos. Modul de dobândire: naţionalizare. Fundaţie: beton. Planşouri: fier şi cărămidă, grosime 0,50 m. Pereţi: cărămidă. Grosime: 0,70 m. Uşi: brad.” Mv7ÁIsk, F7, 45/1950. sz. ügyiratcsomó, 536.

³² „A város közössége törvényhatósági bizottsága folyó évi Július 22-én tartott közgyűlésében 91/5277 közgyűlési szám alatt kelt határozatával Szentgyörgy téren építendő állami népiszkola céljaira, a Bürger Albert tulajdonát képező a maros-vásárhelyi 1382 sz. telekkönyvben a 1. rend és 2332, 2333, 2338, 2340, 2341, 2342, 2346, 2347 és 2348 helyírási szám alatt felvett belső ingatlanát 24000 korona vételárért megvásárolni és a kiállított szerződést elfogadási záradékkal ellátni meghatározta.” 1905. VII. 31. Mvhely város lt. Műszaki iratok, 43. sz. ügyiratcsomó, 1.

³³ Mv7ÁIsk, F7, 393/1967. sz. ügyiratcsomó, 261.

³⁴ Egy előkerült jelentés szerint az iskola 1872-től rendelkezik saját irattárral. Mv7ÁIsk, F7, 281. sz. ügyiratcsomó. 110/1960. sz.

Tanügyi változások 1919–1940 között

Az impériumváltást követő román államhatalom iskolapolitikája a korszakban folyamatos tanügyi változásokat eredményezett. Az 1918-as gyulafehérvári határozatot³⁵ követő napon már ülésezett az a román tanárokból és tanítókból álló első értekeztetés (később 1919. január 20-án is Nagyszebenben), amely a közoktatás átszervezését vitatta meg, s az itt megállapított elveket a későbbiekben alkalmazni is fogják.³⁶ 1918/19-ben a Romániához csatolt területeken a *Desbaterile Senatului No. 85/1925* adatai alapján volt 1497 állami elemi magyar népiskola, román egy sem, illetve 305 magyar, 96 román, 26 német és 80 más községi elemi népiskola. A fenti adatok szerint az átcsatolt területeken a népiskoláknak csak 28%-a volt állami (s ez kizárólag

³⁵ Ennek szövege szerint „minden egyes nemzet saját fiai által, saját nyelvén intézi az oktatást”.

³⁶ Consiliul Dirigent pentru Transilvania, Bănat și Părțile Ungurene locuite de români. Resortul Cultelor și Instrucțiunii Publice, 13869/1919. sz. rendelet. (Decret privitor la reorganizarea învățământului primar. Sibiu, 1919.): „În ceea ce privește unificarea diferitelor tipuri de școală Resortul cultelor are în vedere chiar de pe acum un tip nou de școală, superior celor de până acum, - un tip care, respectând pe de o parte tot ce a fost bun în școala confesională, în cea comunală și în cea de stat [...]”.

Capitol II.

6. § Școala astfel înființată poartă numele „Școala primară națională”

7. § Localul școlar cu tot ce-i aparține, constituie avere publică națională, al cărei administrator legal este șeful școlar local din orice timp[...].

15. § Fără a interveni direct în chestiunile privitoare la educație, instrucție sau învățător, șeful școlar poate comunica în scris dorințele și excepțiile sale revizorului școlar, care ia măsuri în consecință.

16. § Biserica, prin autoritatea sa supremă, stabilește planul învățământului religios, editează manualele religioase, numește cetihetii și se îngrijește, prin organele sale de controlul și îndrumarea pedagogică a educației religioase.

17. § Statul e dator să direcționeze prin organele de specialitate, să creeze literatura didactică, să formeze corpul didactic și să acorde sprijinul material necesar la întreținerea școalelor și învățătorilor.

26. § Toate școlile primare comunale și de stat din comunele românești se transformă încă în cursul anului 1919/20 în școale primare naționale.

Capitol III.

Educația și instrucția elementului românesc din localități cu majoritate etnică de altă naționalitate, intră în prevederile unor dispozițiuni speciale ale Resortului de culte și instrucție publică.

Capitolul IV.

În localitățile unde populația românească a fost desnaționalizată în cursul timpului, grija de educația și instrucția populară aparține, până la alte dispoziții, sferei de drept exclusiv a statului.”

magyar), míg 72%-a községi és felekezeti.³⁷ Ugyanakkor az összes népiskola 48,4%-a volt magyar tanítási nyelvű, a többiekben a magyart csak mint tantárgyat oktatták.³⁸ Balogh Júlia adatai szerint az Erdélyben élő román anyanyelvű tankötelesek lélekszáma 455 397 volt, s ebből 60,8% járt iskolába.³⁹

A Kormányzó Tanács, amely 1918 decemberétől 1920-ig gyakorolta a hatalmat, első rendelkezéseivel már a megváltozott hatalmi helyzetnek megfelelő lépéseket sürget. 1918 decemberétől a Kormányzó Tanács biztosai megjelennek az iskolákban, kérik, hogy mindenki őrizkedjen az új román impérium kompromittálásától, a magyar nemzeti érzésnek tüntető kinyilvánításától. A román tanulókat fel kell menteni a magyar nyelv kötelező tanulása alól, a magyar nemzet története, Magyarország földrajza és alkotmánya helyett már ebben a tanévben át kell térni Románia történelmére, földrajzára, alkotmányára. Kérik, hogy hagyják el a március 15-i ünneplést, helyette május 10-ét kötelező megünnepelni minden állami iskolában.⁴⁰

A bukaresti központi kormány 1920. április 8-ával beszüntette a Kormányzó Tanács működését, és a kolozsvári Közoktatásügyi Főtitkárságra (Secretariat General) bízta az egységes, ókiráltsági nemzeti oktatás mielőbbi bevezetését.⁴¹ A változások kísérőjelenségei közt ott találjuk minden történelmi fordulópontonál a hivatalos ünnepeknek mint a nemzetnevelés fontos tényezőjének a szabályozását. Ekkor a hivatalos ünnepek sorában ott találjuk természetesen december 1-jét mint nemzeti ünnepet, miniszteri rendelet következtében.⁴² Ugyancsak nemzeti ünnepként szerepel február 6. (ónaptár szerint január 14), vagyis Munténia és Moldva egyesülése, illetve május 23. (ónaptár szerint május 10.), a román királyság megalakulásának, I. Károly király koronázásának az emléknapja. A tanfelügyelőség 459/1921. számú rendelete szerint a magyar tannyelvű iskolák a keleti rítusú egyházi ünnepeket nem kell megtartsák, hanem csak azon felekezetek ünnepeit, amelyhez a növendékek többsége tartozik. Hartly János, a szentgyörgytéri iskolaigazgató Áldozócsütörtököt és Pünkösdt

³⁷ Román statisztikai adatok szerint Erdélyben volt 5631 népiskola, amelyből 2436 volt román tannyelvű. BALOGH Júlia: *Az erdélyi hatalmváltás és a magyar közoktatás. 1918–1928.* Budapest, 1996, 38.

³⁸ BARABÁS Endre: *A magyar iskolaügy helyzete Romániában 1918–1940/1941.* Kecskemét, 1944, 6.

³⁹ BALOGH: *I. m.* 178.

⁴⁰ Uo. 8.

⁴¹ Uo. 11.

⁴² 1921-ben nem tartják meg, mert ez a rendelet hatályát veszítette, ugyanis a kormány az összes nemzeti ünnepet egyesítette május 10-re. Mv7ÁIsk, F7, 689. sz. ügyiratsomó. (Registru pentru procesele verbale ale corpului didactic și pentru inspecțiile școlare de la șc. n. 4. 1922. I. 4.)

azonnal megjelöli mint ünnepnapot.⁴³ A szentgyörgytéri iskolában a tanulók többsége református, ezért a Reformáció Napja szintén hivatalos szünnap lesz. Ugyanakkor hivatalos szünnap november 1., Mindenszentek ünnepe, mert a tanulók többi része nagyjából katolikus, akárcsak a tantestületnek is a fele.⁴⁴ Az igazgatói határozott és gyors reagálás viszont csak rövid ideig volt érvényben, mert a központosítás eredményeként maga a kormány határozza majd meg ezt is. A Oktatási Minisztérium 8652/1923. számú rendelete szerint „az államvallás (görög keleti) ünnepeit és ünnepelési szokásait kell alapul venni. Más felekezetek ünnepi alkalmával csak azon esetben engedélyezhető szünet, ha a tanulók többsége ünnepel és pedig: Karácsony, Húsvét és Pünkösd 2–2 napja.”⁴⁵

Az érvényben lévő kisebbségi szerződés kizárta azt, hogy az állam bármely ismeret tanítására vonatkozóan az államnyelv-használat kötelezővé tételével nyomást gyakoroljon. Ez kitűnik abból is, hogy a román államnak a román nyelv tanításához való jogát külön fejezi ki (kisebbségi szerződés, 10. cikk 2. tétel). A saját anyanyelven való tanulás a kisebbségi állampolgárokat az állami iskolákban azzal a korlátozással illette meg, hogy az állam csak az elemi iskolákban kötelezte magát a kisebbségek saját anyanyelvén való tanulásának biztosítására, kifejezetten fenntartva magának azt a jogot, hogy ezekben az iskolákban is kötelezővé tehesse a román nyelvnek mint tantárgynak a tanítását.⁴⁶ Az 1923-as nemzetiségi oktatást is érintő törvény szerint kisebbségi tannyelvű iskola csak ott állítható, ahol az illető kisebbség kiteszi a lakosság 20%-át. Marosvásárhely esetében így a magyar tannyelvű állami oktatás nem szakad egyelőre meg, tekintve a város népességi adatait.⁴⁷ Az 1923–24. tanéven kezdve⁴⁸ a magyar tannyelvű állami iskolákban a román nyelv, történelem, földrajz, alkotmánytan, számtan és francia nyelv román nyelven tanítandó.⁴⁹ A tanerőktől elvárják a román nyelv ismeretét. A kolozsvári Köznevelési Főigazgatóság (*Directoratul*

⁴³ Uo. 1921. V. 3. (Registru pentru procesele verbale ale corpului didactic și pentru inspecțiile școlare de la șc. n. 4.)

⁴⁴ Uo. 1921. XI. 9.

⁴⁵ Uo. 1923. VII. 2.

⁴⁶ Kisebbségi Szerződés 10. cikk I. bekezdés: „Olyan városokban és kerületekben, ahol nem román nyelvű román állampolgárok jelentékeny arányban laknak, a román Kormány a köznevelési ügy terén megfelelő könnyítéseket fog engedélyezni avégből, hogy ily román állampolgárok gyermekeit elemi iskolákban saját anyanyelvükön tanítsák.” NAGY Lajos: *A kisebbségek alkotmányjogi helyzete Nagyromániában*. Kolozsvár, 1944. (Reprint 1994.) 119–134.

⁴⁷ Balogh Júlia adatai alapján a város lakosságának 75%-a magyar, 12%-a román, 10,5%-a zsidó, 2,5%-a egyéb nemzetiségű. BALOGH: *I. m.* 178.

⁴⁸ Ekkor Maros-Torda vármegye 38 455 tanköteles gyerekeiből 28 275 járt állami iskolába. Uo. 44.

⁴⁹ BARABÁS: *I. m.* 15.

General al Instrucțiunii din Cluj) 9000/1922. számú rendelete szerint azok, akik nem román nyelvű iskolánál működnek, akik diplomájukat 1919. július 1. előtt szerezték, s akik részt vettek ugyan tanfolyamokon, de a bizonyítványaikból nem állapítható meg, hogy a „román nyelv és irodalomtörténet, történelem, földrajz és alkotmánytanból legalább elégséges érdemjegyet nyertek, e tárgyakból kötelesek f[olyó] é[v] szept[ember] 15 – okt[óber] 31-ig vizsgálatra, vagy dec[ember] hó folyamán javító vizsgálatra állani”.⁵⁰ A minisztériumi 26609/1923. számú rendelet közelebbi határidőt szab meg: július 15. – augusztus 31. közé helyezve a vizsga időpontját, újra pontosítva, hogy az érintett tanerők földrajzból, Románia történelméből, román nyelv és irodalomból, valamint alkotmánytanból *román nyelven tartandó vizsgálatra köteleztetnek*. Kivételt képeznek azok, akiknek szolgálati ideje több mint 30 év, vagy betöltötték a 60 életévet. Másokat, ha nem vizsgáznak sikeresen, elbocsátanak.⁵¹ A vizsgákat Kolozsváron tartották, a tanerők névsorában megfigyelhető változások jelzik ennek eredményét is. A tanítók névsorában jelentkező gyakori változások összefüggésben vannak a kultúrzóna-kérdéssel is, hiszen az 50%-os fizetés-kiegészítés, előrehaladási előnyök és telepítési telkek elősegítik az egyébként akár kiváló, de a kisebbségek nyelvét nem beszélő tanítók katedrára kerülését.

1923-tól a kisebbségi iskola hivatalos megnevezése: *școala primară de stat cu limba de propunere maghiară* (Állami elemi magyar oktatási nyelvű iskola),⁵² de rövidesen a következő rendelkezés az iskoláknak számmal való ellátását kéri. Így lett a Jókai utcai iskolának a neve *Școala primară de stat No 2*, míg a szentgyörgyteri iskolának a neve *Școala primară de stat No 4*-re módosult.⁵³ A rendelkezések gyorsan követik egymást. A vallásórákat ettől kezdve a papoknak ingyen kell tartaniuk. El is vállalták. Ha nem tették volna, akkor a vallásórákat is az osztályfőnököknek kellett volna tartaniuk. Érdekes helyzet lett volna, tekintve, hogy a tanulók osztályonként négy-öt felekezethez tartoznak.⁵⁴ A tanerők neveit ettől kezdve csak román fordításban írják. A 2076-os rendelet szerint e tanévtől a hivatali ügyintézés kizárólagos nyelve a román. Az ókirálási analitikus tervek fokozatos bevezetése is elkezdődik,⁵⁵ az I–II. osztá-

⁵⁰ Mv7ÁIsk, F7, 689. sz. ügyiratcsomó. 1923. III. 7. (Registru pentru procesele verbale ale corpului didactic și pentru inspecțiile școlare de la șc. n. 4.)

⁵¹ Uo. 1923. IV. 24.

⁵² Uo. 1923. X. 2.

⁵³ 1925-től a Minisztérium 142005/925. számú rendelete szerint az iskolát az utcáról kell megnevezni. Így lesz a 2-es iskola neve „Mihai Eminescu”, illetve a 4-es iskola neve „Constantin Romanu”.

⁵⁴ Mv7ÁIsk, F7, 689. sz. ügyiratcsomó. 1923. XII. 1. (Registru pentru procesele verbale ale corpului didactic și pentru inspecțiile școlare de la șc. n. 4.)

⁵⁵ Pl. történelemből a következő témaköröket tanulták a két világháború közti korszakban a III. osztályos tanulók: „Întemeierea Romei. Romanii și dacii. Traian și Decebal. Nașterea poporului român. Năvălirea barbarilor. Venirea ungurilor. Întemeierea Munteniei. Întemeierea

lyokban teljesen, a III–IV. osztályokban a lehetőség függvényében. A román nyelvet I–II-ban heti egy órával, III–IV-ben heti két órával kell tanítani.

Ezt követően az 1924-es tanügyi törvény alapvetően megváltoztatta az oktatás esetében elsősorban a nemzeti kisebbségek oktatásügyi helyzetét. A törvény indoklása jelzi céljait: *államunk egységes, s ez okból a kötelező elemi oktatásnak is egységesnek kell lennie*. A törvény szerint az elemi iskola célja megadni a gyermekeknek azt az elemi műveltséget, amelyre minden polgárnak nélkülözhetetlen szüksége van, és azokat a gyakorlati ismereteket, melyek a helyi viszonyoknak, a lakosok foglalkozásának és a gyermekek hajlamainak megfelelnek. Az osztályozásban bevezetik a 10-ig történő értékelést, szemben az eddigi gyakorlattal, amely a tanulmányi előmenetelnél a *kitűnő, jeles, jó, elégséges, elégtelen* minősítéseket, a magaviseletnél pedig a *dicséretes, jó, tűrhető* jelzőket használta. Az elemi iskola a törvény értelmében hétéosztályú, és minden osztálya egyéves. Az első négy osztály alapja az oktatás többi fokozatának. Az elemi iskola négy alsó osztályában a törvény még megengedi az anyanyelven való tanítást (kizárva ezen iskolákból az azonos anyanyelvű zsidókat, akik minden fokozaton kizárólag csakis román nyelven taníthatók),⁵⁶ azonban az elemi iskola felső három osztályában a tanítás nyelve kizárólag csak román lehet. A törvény szerint azok a román eredetű állampolgárok, akik „*anyanyelvüket elveszítették*”, kötelesek gyermekeiket román tannyelvű köz- vagy magániskolában taníttatni. Ez módot adott arra, hogy az iskolai hatóságok ellenőrizték a gyermekek származását. A törvény súlyos pénzbüntetéssel büntette azokat a szülőket, akik gyermekeiket nem járatják iskolába.⁵⁷ 1924/25-ben a tanfelügyelőség⁵⁸ 3020/924. számú rendelete szerint a tanulók neveit is a román helyesírás szabályai szerint kell írni. Az iskolára ki kell tenni a román nyelvű táblát: *Școala primară de stat*. A felső három osztályban a tanítók beosztása lehet osztály szerinti, de lehet szak szerinti is. A mi esetünkben,

Moldovei. Mircea cel Bătrân. Alexandru cel Bun. Ioan Corvin și Mateiu Corvin. Vlad Țepeș. Ștefan cel Mare. Luptele lui Ștefan cu [...] și cu polonii. Petru Rareș. Mănăstirea Argeș. Mihaiu Viteazul. Mihaiu Viteazul ocupă Ardealul și Moldova. Mateiu Basarab și Vasile Lupu. Sobieschi și plăieșii. Fanarioții. Liuntirea Moldovei. Tudor Vladimirescu. Avram Iancu. Revoluția dela 1848 a moldovenilor și a muntenilor. Alexandru I. Cuza. Carol I. Războiul pentru independență. Ferdinand I. Războiul pentru unirea tuturor românilor. Întregirea neamului.” Mv7ÁIsk, F7, 136–148/1925–1937. sz. ügyiratcsomó, 141/1928. sz.

⁵⁶ Az izraelita tanulókat nem vehetik fel, a görög katolikusokat pedig a II–IV. osztályba csak a kerületi tanfelügyelőség engedélyével. 1923 folyamán újra jön a figyelmeztetés, hogy a zsidó gyerekek csak román iskolába járhatnak. A 4-es iskola igazgatóját felszólítják, hogy, ha lenne zsidó gyerek az iskolában, azonnal küldjék át a 2-esbe. Mv7ÁIsk, F7, 689. sz. ügyiratcsomó 1923. XII. 1. (Proceseale verbale ale corpului didactic și pentru inspecțiile școlare de la șc. n. 4.)

⁵⁷ NAGY: I. m. 119–134.

⁵⁸ Revizoratul școlar.

úgy a Jókai utcai 2-es iskolában, mint a szentgyörgytéri 4-es iskolában, osztály szerinti beosztásra került sor. A tanítók kötelező heti óraszám 30.⁵⁹

Az 1924-es rendelkezések után az iskolai törvénykezés tekintetében II. Károly király visszatérte hozott újabb, jelentősebb változásokat. Az 1938-as alkotmány után az elemi oktatás is átalakul. 1939. május 27-én a *Hivatalos Lap* 121. számában megjelent az *állami elemi iskolai oktatásról, valamint a tanítóképzésről szóló törvény*. A törvény az elemi iskolát kifejezetten a nemzeti nevelés szolgálatára állítja be. Az oktatás nyelve a román. Azokban a községekben, ahol a lakosság nyelve más, mint a román nyelv, a miniszter kisebbségi tannyelvű iskolákat állíthat fel. Ezekben az iskolákban a román nyelv tanítása mellett Románia földrajzának és történelmének, valamint az állampolgári ismereteknek román nyelven való tanítása kötelező. A vallás tanításának nyelvéről ugyan nem rendelkezett a törvény, de a nemzetnevelési miniszter 67.654/1939. számú rendelete az elemi iskolák VII. osztályos magyar növendékeit a református és római katolikus vallásból román nyelven kötelezi vizsgáztatni. A rendeletet később a minisztérium visszavonta.⁶⁰

Az ismertetett törvények természetesen nagyon jelentős változásokat hoztak a marosvásárhelyi állami elemi iskolák életében is. A felsővárosi külön fiú- és külön leányiskola helyett, az azonos iskolakörzeten belül, a már meglévő két iskolaépületbe megosztották a tanköteles gyerekeket. Az 1919/20-as tanévvel kezdődően a szentgyörgytéri iskola épületébe a leányosztályok mellé átköltözik a Jókai utcai fiúiskola egy része. A Jókai utcában ekkor a beinduló román tagozat mellett marad egy magyar tagozat, fiú és leány tanulókkal. Az 1920/21-es tanévben a három első osztályból egy tevődik össze magyar gyerekekből, magyar tanítóval, a két másodikból és a két harmadikból is az egyik magyar tannyelvű. A negyedikesek többségben román anyanyelvűek, viszont az V–VI. osztály kizárólagosan magyar gyerekekből áll.⁶¹ 1923/24-től beindul a román tannyelvű izraelita tagozat is. 1926/27-től két tagozatra csökkent az iskola, a román tagozat mellett a *román állampolgárok* tagozat indult ettől a tanévtől. Ez gyakorlatilag a román tannyelvű zsidó tagozatot vitte tovább, amelybe beolvasztódott az addig külön működő magyar tagozat. 1927/28-tól már ezt a megmaradó két tagozatot sem különböztetik meg hivatalosan, a tanulókat csak román nyelven oktatják a Jókai/Eminescu utcai iskolában.

Az iskolák esetében mindenképpen megfigyelhető, hogy az osztályok kialakításában igyekeznek alkalmazni azt az elvet, hogy ahol van lehetőség párhuzamos osztályok indítására, ott lehetőleg nem indítanak nemek szempontjából vegyes osztá-

⁵⁹ BARABÁS: *I. m.* 13–51.

⁶⁰ NAGY: *I. m.* 119–134.

⁶¹ Mv7ÁIsk, Fond 6 (következőkben: F6) 1–9. sz. ügyiratcsomók. (Registre de absențe și clasificări, 1920/21, Előmeneteli és mulasztási naplók 1920/21.)

lyokat.⁶² Tekintve, hogy a két iskola azonos iskolakörzet területén működik, a két iskola között esetenként tanulók cseréjére is sor kerülhet. Ez inkább azt jelentette, hogy a szentgyörgytéri iskola az, amely tanulókat ad át. Az 1919/20-es tanévben a szentgyörgytéri iskola előmeneteli naplójának a címlapján a következő bejegyzés olvasható: „1919. december hó 16-án a III. oszt. növendékek két csoportra osztattak. Az A) a Jókai utcai iskolába ment, a B) csoport itt maradt, s innen a folyó szám változásai.” Az A) csoportban 48 tanuló volt.⁶³ 1921/22-ben 57 tanulót ad át a szentgyörgytéri iskola a Jókai utcai iskolának. Ugyanis az 1921/22-es osztálylétszámok „meghagyása esetén ebben (4-es) az iskolában 8 osztályt kellett volna beállítani, holott ugyanakkor a Jókai Mór utcai iskola III–IV–V–VI osztálya alig félig lett volna benépesítve. Hogy három tanerő kiadása megtakarítható legyen, a tanfelügyelő rendeletére a III. o-ból 11, a IV. o-ból 20, és az összes V–VI. o. tanulót áthelyezte a Jókai Mór utcai iskolába.”⁶⁴ Fordított irányú tanuló-átcsoportosításról csak mint javaslatról maradt fenn dokumentum. E szerint a 2. számú állami iskolába magyar szekcióra beírt tanulók az 1924/25-ös tanévben olyan kevesen vannak, hogy nem tudnak külön osztályokat alkotni. Javasolják, hogy őket helyezték át a 4. számú iskolába.⁶⁵ Az osztálynévsorok szerint ebben a tanévben valóban csak a IV. és V. osztályban találunk magyar tagozatot a 2. számú iskolában, viszont ebben az esetben az is fontos adat, hogy az előző tanévben is csak a III. osztálytól felfelé volt magyar tagozat, s a következő tanévben már csak az V. és VI. osztályban, míg végül 1926/27-re már összevonják a zsidó és magyar tagozatot. Mindez arra utal, hogy ezek a tanuló-átcsoportosítások célja az azonos iskolakörzetben levő két iskola tanköteleseinek beiskolázásánál jelentkező bizonytalanságok elkerülése mellett elsősorban az volt, hogy az impériumváltás után árva-házi, zsidó és a névelemzés alapján román anyanyelvét elvesztettnek minősített diákok átcsoportosításával stabil létszámú, először csak részben, majd teljesen román tagozattal működő iskolává alakítsák a Jókai utcai intézményt, s a sorvasztott felsővárosi magyar tannyelvű fiú- és leányiskolákat egy intézménnyé szűkítsék. A vizsgált beiskolázási adatok alá is támasztják, hogy a 2-es iskolába jelentkezettek ettől kezdve a román és zsidó gyerekek, míg a magyarok a 4-es iskolába.

A felső tagozat esetében már nem volt túl jelentős, hogy mely iskolába jelentkeznek a gyerekek, hiszen az országszerte érvényben levő törvény szerint V. osztálytól a

⁶² Például 1926/27-ben, tekintve a nyugdíjazásokat, 3 osztály marad tanító nélkül a 4-es iskolában. A kérdést a tanulók kis létszáma miatt is lehetséges összevonással oldják meg: a fiú- és leányosztályokat vonják össze. 1927/28-ra újra kibővül a tantestület, így már nem szükséges tovább a veyesítés.

⁶³ Mv7ÁIsk, F7, 56. sz. ügyiratcsomó. (A Marosvásárhelyi Szentgyörgy-téri Állami Elemi Népiskola III. osztályának 1919–20 tanévi előmeneteli és mulasztási naplója.)

⁶⁴ Mv7ÁIsk, F7, 689. sz. ügyiratcsomó. 1921. X. 6. (Registru pentru procesele verbale ale corpului didactic și pentru inspecțiile școlare de la șc. n. 4.)

⁶⁵ Uo. 1924. IX. 22.

tanítás nyelve kizárólagosan a román volt. A szentgyörgytéri iskolában a felső tagozat elég nehézkesen indul be. Itt az 1927/28-as tanévtől találunk folyamatosan adatokat a felső tagozatról, de az első két tanévben mindig szembesülünk azzal a megjegyzéssel, hogy tekintve, milyen kevesen jelentkeznek az V. osztály megkezdésére, az 5. számú általános iskola tanulóival tudnak csak egy osztálycsoportot alkotni, ami természetesen a tanító fizetését, alkalmazását is bonyolultabbá tette. A 2-es iskolában 1920/21-től kezdve folyamatosan működik felső tagozat.

Az iskolák belső életével kapcsolatosan fontos rámutatni, hogy az itt tevékenkedő tanerők munkája – Hartly János igazgató szavait idézve – „nehezebb [...] mint másnál, mert ide a legszegényebb, legelhagyottabb gyermekek járnak”. A megjegyzés úgy a 2-es, mint a 4-es iskola esetében nagyon is találó. Az 1903-ban épült első menhely gyerekei kezdetektől a felsővárosi iskolák egyikébe jelentkeztek, nemüknek megfelelően.⁶⁶ Az állami menhely gyerekei ingyen tanszert is kaptak, ennek ellenére a helyzetük nehezedni fog. 1922-től a menhelyi tanulókkal kapcsolatos támogatási kérést Bukarestbe kell küldeni, románul. Ezt meg is teszi a vezetőség, de választ nem fog kapni. A tantestületi gyűlés jegyzőkönyve szerint nem hivatalosan az a hír terjedt, hogy a magyar iskolába járó menhelyi gyerekek nem kapnak semmi támogatást.⁶⁷ Ez magyarázhatja, hogy a menhelyi gyerekek miért kerülnek nagyobb számban a román tannyelvű 2-es iskolába. 1923/24-ben például a 2-es iskolában a tanulók közül 53 árvaházi és 16 menhelyi.⁶⁸

A visszarendeződés évei. 1940–1944

A második bécsi döntés (1940. augusztus 30.) értelmében Észak-Erdély s ezen belül Marosvásárhely magyar közigazgatás alá kerül a Magyarországhoz történő visszacsatolás következtében. A szovjet segítséggel történő „felszabadítással” Marosvásárhely 1944. szeptember 28-ától kerül újra Romániához. Az oktatás helyzete ennek megfelelően ebben az időintervallumban változik, a magyarországi oktatási törvények érvényesülése következtében.

1940-ben a katonai események miatt a tanévkezdés október 15-én történik csak meg.⁶⁹ Ez még nem a tényleges tanítás elkezdése, mert október 17-én került sor a magyar himnusz betanítására. Ezen a napon tanultak a gyerekek a magyar hadseregről

⁶⁶ Román Nemzeti Levéltár Maros Megyei Hivatala, Maros megye levéltára, Alispáni iratok, 13263/1905. sz.

⁶⁷ Mv7ÁIsk, F7, 689. sz. ügyiratsomó. 1922. XI. 21. (Registru pentru procesele verbale ale corpului didactic și pentru inspecțiile școlare de la șc. n. 4.)

⁶⁸ Mv7ÁIsk, F6, 1923/24. évi I. anyakönyv.

⁶⁹ Mv7ÁIsk, F7, 281. sz. ügyiratsomó. (A Szentgyörgy-téri 4. sz. Állami Elemi Népiskola haladási naplója 1940/41.)

és az ország kormányzójáról. Másnap a magyar Hiszekegy szövege és dallama mellett a tananyagban a magyar címer ismertetése szerepelt. A tanítás tényleges elkezdése ezért október 21-én történt.⁷⁰ A következő években szeptember 8–9-én már el fogják kezdeni a tanítást.⁷¹ A tanítás délután, 13–18 óra közt történik. Több alkalommal is tanítási szünnapot rendelnek el, amelyeket elsősorban a megváltozott nemzeti ünnepek alkalmával tartottak meg. A tárgyalt korszakban iskolai szünnapnak számít szeptember 8–10. (a magyar honvédség erdélyi bevonulásának emlékünnepe), szeptember 26. (Széchényi-évforduló), október 31. (reformáció ünnepe), november 1–3. (Mindszentek, Halottak napja), december 6. (a kormányzó névünnepe), december 20. (karácsonyfa-ünnep az iskolában), március 15.⁷²

Az osztályok esetében külön fiú- és leányosztályokkal találkozunk, csak az V–VI. osztály összevonásáról találhatunk adatot az iskola levéltárában. Ez arra utal, hogy az impériumváltás nem jelentette a teljes visszarendeződést az 1919 előtti állapotokhoz; nem vezetik vissza a külön fiú- és leányiskolák rendszerét, sőt még az osztályok vegyesítésének kialakult rendszerét is részben érintetlenül hagyják. Míg a szentgyörgytéri iskolában részben megmaradtak az iratok,⁷³ a Jókai utcai 2-es iskolának erre a négy évre vonatkozó dokumentációjából semmit sem sikerült a kutatás során előkeríteni. Így kénytelenek vagyunk különböző utalások segítségével rekonstruálni ennek a korszaknak a történetét. Annál a feltevésnél maradva, hogy a magyar uralom visszatérte nem jelentette az iskolaszervezet megváltoztatását, feltételezhetjük, hogy a 2-es, Jókai utcai iskola megmaradt – legalább részben – román tagozatú iskolának. Az egyik ilyen visszautalás 1945-ből származik, amikor az október 23-i ünnepélyen a 4-es iskola tanítói, miután eléneklik a nemzeti himnuszt, egy színdarabot adnak elő a gyerekek Cioloboc Eliza tanítónő vezetésével. Ezek a gyerekek azok, akik korábban a 2-es iskolában románul tanultak, „és jelenleg a város összes iskolájába szétszóródtak”.⁷⁴ A másik dokumentum arra utal, hogy 1945-ben Cioloboc Ion

⁷⁰ Uo.

⁷¹ Mv7ÁIsk, F7, 282. sz. ügyiratcsomó. (Haladási napló 1941/42.); 105/1942–43. (Haladási napló. IV. vegyes osztály.)

⁷² Uo. Mv7ÁIsk, F7, 281–282. sz. ügyiratcsomó.

⁷³ 1943/44-es adatokkal kapcsolatosan érdekes bejegyzés található az iskola levéltárában: „Jelen Pótanyakönyvet azért kellett kiállítani, mert az 1943–44 évi Anyakönyv 1944 év szeptember havában a háború következtében elveszett. A pótanyakönyv adatai részben a tanulók tanú vallomása alapján lettek bejegyezve. Aláírja Pethő János igazgató.” Utána kiegészítés: „Az 1943/44 évi eredeti Anyakönyvet a Tanfelügyelőség 1947. október 15-én iskolánkunknak leküldte. Jelen pótanyakönyv semmis.” Aláírja Kocsis Vilmos igazgató, 1947. október 15-én. Mv7ÁIsk, F7, 104/1943. sz. ügyiratcsomó. (Pót-tanyakönyv 1943/44-ről.)

⁷⁴ „Cari frecventează cursurile în anul școlar 1944–45 dela Șc. Primară Nr. 2. azi răspândiți la toate școalele din oraș.” Mv7ÁIsk, F7, 113/1945–46. sz. ügyiratcsomó. (Registru de procese verbale și îndrumări pedagogice. 1945. XII. 28.)

igazgató már 4 tanerővel⁷⁵ működik, szemben azzal, hogy állomáshelyének elfoglalásakor csak két tanerővel rendelkezett az iskola. Az állomáshely elfoglalásának időpontját nem sikerült egészen pontosan meghatározni. Csak annyit tudunk biztosan, hogy az 1942/43-as tanévben a 2-es iskolában tevékenykedik. Ugyanakkor az 1973-as levéltári rendezés kapcsán az akkor már 6-os iskola igazgatója jelenti, hogy az 1940–44 közti időszak dokumentumai teljesen hiányoznak, amikor is az iskola kizárólag román tannyelvű intézményként működött. Információi szerint ennek az időszaknak a dokumentációja a 4-es számú általános iskola levéltárában található. Ennek átkérésére nem tett lépéseket.⁷⁶

A szovjet hatalom árnyékában. 1944–1948

A tényleges kommunista berendezkedést megelőző évek során a világháborút követő demokratizáló átrendeződés folyamán az oktatás helyzetét két fontos tényező befolyásolta: követni kellett a szovjet internacionalista modellt, emellett a visszatérő román adminisztráció a saját szempontjait érvényesítette. „Egy új világ születését éljük, s ebbe a boldogabb jövőt építő munkába az egész nevelői karnak cselekvőleg kell bekapcsolódnia. A hamis jelszavaknak, az embert az ember ellen uszító, gyűlöletet terjesztő elkopott szólásoknak el kell tűnniük. Ezek helyett a krisztusi elveken alapuló örök emberi eszményeket kell hirdetniük, s azok szerint kell élniük” – jelzi a tanfelügyelőség körrendelete Észak-Erdély visszafoglalása után.⁷⁷ A kényszerű szovjet-barátság, illetve a szovjet kormány által képviselt internacionális nemzetpolitika következtében kifejezik, hogy 1944/45-ben egyelőre a múlt évi tankönyvek használhatóak ugyan, de azokból az esetleges szovjetellenes kitételeket vagy olvasmányokat ki kell hagyni. El kell távolítani az összes olyan tankönyvet, amelyeken nincs a Nemzetnevelési Minisztérium 1945. évi engedélyezési száma. Hasonlóan a magyar kiadású térképek és történelmi szemléltető képek közül azokat, amelyek a román nép nemzeti érzését sérthetik, vagy pedig demokrácia-ellenesek.⁷⁸ Az új tankönyvek megjelenéséig átmeneti megoldásként rögtönzött cenzúrázásra kerül sor. Egy iktató nélküli lapon a következő felsorolás olvasható, a leragasztandó tankönyv-részekről: „A IV. o[sztály] tankönyvében a 132. oldal (Erdély József: *Julis néni tücske*), a 92. oldal (Herceg Ferenc: *A Szentírás*). A földrajzi részből kihagyandó: *Európa államai* a 270.

⁷⁵ Cioloboc Ion, Pupăză Elena, Moldovan Magdalena, Pop Otilia.

⁷⁶ Mv7ÁIsk, F6, Inventar arhiva. Anexa 1. Situația fondurilor de arhivă. 1973.

⁷⁷ Mv7ÁIsk, F7, 160–167. sz. ügyiratcsomó. 1944/45. (A tanfelügyelőség 30/1944. november 15. sz. körrendelete.)

⁷⁸ Uo. 167–169. sz. ügyiratcsomó. 1946. (Leiratok. 1679/1946. A tanfelügyelőség 48. számú körrendelete, 1946. április 24.)

oldaltól a 298. oldalig. Az olvasmányok közül a 29. oldal (*A román fejedelemségek megalapítása*), a 48. oldal (*A borzesti tölgy*), a 81. oldal (*Hogyan ültették trónra az új fejedelmet?*), a 113. oldal (*Bornemissza Anna*). A III. o[sztály]: Számtani példatár. Feladatok a földrajz köréből. A II. o[sztály]: Herceg Ferenc: *Buksi boci*. Kivágandó a történelmi rész a 128. oldaltól a 143-ig.” A kiegészítő megjegyzés szerint az összes könyv címlapja, fedőlapja levágandó.⁷⁹ Bukarestből új szemléltetőeszközök rendelhetők meg, mint például: az uralkodó arcképe, himnusz-tábla, könyvtári könyvek.⁸⁰ Ezt a listát később kiegészítik a használható képek jegyzékével: „Vasilichi, Parhon, dr. Groza, országcímer, Teohari Georgescu, Vasile Luca, Gh. Dej, Ana Pauker, Marx, Engels, Lenin, Sztálin.”⁸¹ Iskolai ünnepélyeken és kulturális eseményeken azokat az orosz hanglemezeket kell használni, amelyeken a nép-, tánc- és klasszikus zenét a Szovjetunióban vettek fel. Ezek ára természetesen le van szállítva.⁸² Párhuzamosan megvételre javasolják a marosvásárhelyi Kommunista Párt székházában beszerezhető, következő szemléltető történelmi képsorozatot: Horea, Cloșca, Crișan, Martinovics, Dózsa György, Budai Nagy Antal.⁸³ Egy tanfelügyelőségi körlevél viszont rámutat, hogy a szemléltetőeszközök beszerzésénél az elmélet és a gyakorlat közt elég nagy eltérés mutatkozik, ugyanis a szemléltetőeszközöket Bukarestből lehet igényelni, román nyelvű, 200 lejes okmánybélyeggel ellátott kérésben. A magyar tanfelügyelő, Péterfy Lajos román nyelvű mintát is küld a rendeléshez, miközben jelzi, hogy sok remény nincs ilyen eszközök beszerzésére, de azért meg kell próbálni.⁸⁴ A román zászló beszerzését csak 1947-ben rendelik el kötelező erővel.⁸⁵

A nemzetiségi feszültségek megakadályozása miatt a vármegyei prefektúra 1229/1946 számú rendelete következtében az iskolákban le kell venni a magyar tör-

⁷⁹ Mv7ÁIsk, F7, 167–169/1946. sz. ügyiratcsomó. (Körrendeletek iktatószám nélkül.)

⁸⁰ Uo. Leiratok. 1546/1946. (A tanfelügyelőség 44. számú körrendelete.)

⁸¹ Mv7ÁIsk, F7, 1/1948. sz. ügyiratcsomó. (411/1948. Tanfelügyelőségi körlevél.); 1946-ban már tényleges oktatási segédletek megrendelésére is lesz végre felhívás: mértani testeket (hasábok, gúlkák, kúpok, gömb), köbcentimétert, méterrudat is lehet rendelni. Mv7ÁIsk, F7, 167–169/1946. sz. ügyiratcsomó. (Leiratok. 4098/1946. A tanfelügyelőség 137. számú körrendelete.)

⁸² Mv7ÁIsk, F7, 167–169/1946. sz. ügyiratcsomó. (Leiratok. 3215/1946. A tanfelügyelőség körrendelete, 1946. július 29.)

⁸³ Uo. (Leiratok. 3976/1946. A tanfelügyelőség 127. számú körrendelete.)

⁸⁴ Mv7ÁIsk, F7, 172–173/1947. sz. ügyiratcsomó. (Leiratok. 318/1947. Maros-Torda, Küküllő és Alsófehér vármegye magyar tanfelügyelősége.)

⁸⁵ Uo. (Leiratok. 1371/1947. Maros-Torda, Küküllő és Alsófehér vármegye magyar tanfelügyelősége. 54. számú körrendelet. Ennek ellenére 1953 végén sincs még RNK-térkép, 1954 elején is még csak kéri az iskola részéről a kiutalását.)

ténelmi és a régi feudális uralomra emlékeztető képeket.⁸⁶ Ugyanakkor „tilos bármilyen párt-politikai vagy demokrata-ellenes tüntetéseken részt venni mind az iskolában, mind az iskolán kívül. Ugyancsak tilos bármilyen jelszónak a kifüggesztése és bármilyen jelvény viselése,⁸⁷ mely egyes párt-politikai vagy demokrata-ellenes tüntetésre emlékeztet, vagy ezek jelképévé vált.”⁸⁸ A tanítóknak feltétlenül kerülni kell az Észak-Erdélyben élő nemzetiségek elleni gyűlölet szítását. A történelmi és honvédelmi ismeretek tanítását egyelőre éppen ezért el kell hagyni.⁸⁹ Az Észak-Erdély román inspektorával történt megállapodás értelmében a magyar tannyelvű iskolákban és a román tannyelvű iskolák magyar tagozatán a román nyelvet (írás, olvasás, beszélgetés) az V–VIII. osztályokban heti 2 órában kell tartani, mint ahogy a román nyelvű iskolákban is ugyanilyen mértékben kötelező a magyar nyelv oktatása. Minden más tantárgy tanítása anyanyelven történik.⁹⁰ A nemzeti egyetértést igyekszik sugallni az a meghívó is, amely dr. Groza Péter marosvásárhelyi, 1946. október 20-án sorra kerülő látogatását jelenti be: „széles népi tömegek felvonulnak előtte, hogy megünnepeljék a kialakulóban levő türelmesebb, nyugodtabb, emberibb korszak eljövetelét: a békét, amely új arcú világot hozott. Valamennyien tudjuk, hogy Groza miniszterelnök úr a magyarság legőszintébb és legnagyobb barátja.”⁹¹ A tanfelügyelőség a *moszkvai kultuszminisztérium kiküldöttjétől* azt az utasítást kapta, hogy *a gyermekek anyanyelven oktatandók*.⁹² A tanítási nyelv kizárólag anyanyelvű tehát. Magyar gyerekeket csak magyar, román gyerekeket csak román tanító taníthat.⁹³ Ezért azok a magyar tanítók,

⁸⁶ Mv7ÁIsk, F7, 167–169/1946. sz. ügyiratcsomó. (Leiratok. 633/1946. A tanfelügyelőség 17. számú körrendelete, 1946. február 14.)

⁸⁷ 1945 februárjában az Orosz Katonai Parancsnokság, a Nemzeti Demokrata Arcvonal Maros megyei Szervezete, a Tanügyi Tanács és a helybeli rendőrkapitányság közös utasítására tilos a nemzetiségi jelvények viselete. Mv7ÁIsk, F7, 160–167/1944/45. sz. ügyiratcsomó. (Leiratok. 893/1. 1945. A tanfelügyelőség körrendelete, 1945. február 7.); 1946 decemberében a Minisztérium 348.362/946 sz. rendeletével hivatalosan megtiltotta a Bocskai, „hortista” sapkák viselését. *Să nu mai folosească șapcile „hortiste Bocskay”*. Mv7ÁIsk, F7, 167–169/1946. sz. ügyiratcsomó. (Körrendeletek. 6111/1946. 1946. december 5.)

⁸⁸ Mv7ÁIsk, F7, 167–169. 1946. sz. ügyiratcsomó. (Leiratok. 2192/1946. A tanfelügyelőség 77. számú körrendelete, 1946. május 27.)

⁸⁹ Mv7ÁIsk, F7, 160–167/1944/45. sz. ügyiratcsomó. (Leiratok. 30/1944. A tanfelügyelőség körrendelete, 1944. november 15.)

⁹⁰ Uo. (Leiratok. 30/1945. A tanfelügyelőség 22. számú körrendelete, 1945. március 22.)

⁹¹ Mv7ÁIsk, F7, 167–169/1946. sz. ügyiratcsomó. (Leiratok. 4185/1946. A tanfelügyelőség 157. számú körrendelete.)

⁹² Mv7ÁIsk, F7, 160–167/1944/45. sz. ügyiratcsomó. (Leiratok. 1/1944. 1. számú körrendelete a tanfelügyelőségnek. 1944. október 2.)

⁹³ Ugyanakkor az iskolai ellenőrzéseket a román iskolákban a román, a magyar iskolákban pedig a magyar tanfelügyelőség fogja tartani. Mv7ÁIsk, F7, 172–173/1947. (Leiratok. 904/1947. Maros-Torda, Küküllő és Alsófehér vármegye magyar tanfelügyelősége. 31. szá-

akik eddig román községben tanítottak, magyar tannyelvű iskolához kapnak beosztást. A Nemzetnevelési Miniszter 39.326/946 számú rendelete értelmében a magyar tannyelvű iskolákban minden tantárgyat magyarul kell tanítani, beleértve az ország történelmét, földrajzát és alkotmányát is. A román nyelvet a népiskolák III. osztályától kell elkezdni tanítani.⁹⁴ Az 1848-as forradalom centenáriumát a magyar–román barátság jegyében ünneplik meg. A cél biztosítása érdekében a Magyar–Román Társaság teljes műsortervet küld, kész ünnepi beszéddel együtt. A beszéd után *politikailag nem kifogásolható* művészi szám is előadható a szavalatok, népi táncok és énekek mellett. A népi táncoknál, *ha lehetséges, román népi táncokat is kérnek* előadni,⁹⁵ s az énekeknél pedig tilos „a demokráciára bántó szövegű dalok, vagyis félreérthető és a nemzetiségi érzést tudatosan (soviniszta módon) hangsúlyozó szövegek” használata.⁹⁶ A román nyelv jobb elsajátítása érdekében a magyar ifjúság számára kiadják a román irodalmi műveket román–magyar szöszedettel és magyar nyelvű magyarázatokkal, életrajzi és tartalmi ismertetőkkal ellátva.⁹⁷

Az internacionalista utasítások az abszolváló vizsgák megállapításában is jól tetten érhetők. A VII. osztályosok abszolváló vizsgája 1945-ben magyar bizottság előtt, magyarul történik, a román mint tantárgy szerepel. Románból a vizsgán csak tollbamondás szerepelhet, a szóbelin pedig csupán egyszerű beszélgetés. Ettől kezdve az abszolváló vizsgakor írásbeli számonkérés van magyar és román nyelvből, illetve számtanból. Szóbeli vizsgát tesznek ezt követően a végzősök minden tantárgyból.⁹⁸

mű körrendelet.) Ennek elrendelése azért is fontos, mert volt precedens a két tanfelügyelőség közötti átfedésre. Ilyen volt a román tanfelügyelőség felhívása a magyar iskolák irányában, 1946-ból, amellyel kapcsolatosan a magyar tanfelügyelőség kifejti a következőket: „A kolozsvári román tanker. felügyelőség 1946. október 1-én 29.618/1946 sz. alatt az isk. szövetkezetek azonnali megszervezésére hívja fel a nép- és középiskolák igazgatóit (...) az intézkedés illetéktelen helyről jó (...) Iskoláink az illetéktelen hatóságoktól érkező megkereséseket eredetiben terjesszék be főtanfelügyelő úrhoz.” Mv7ÁIsk, F7, 167–169/1946. sz. ügyiratcsomó. (Körrendeletek. 5671/1946. 187. számú körrendelet, 1946. november 12.)

⁹⁴ Mv7ÁIsk, F7, 167–169/1946. (Leiratok. 1226/1946. A tanfelügyelőség 46. számú körrendelete, 1946. április 12.)

⁹⁵ 1951/52-ben az együttélés jegyében a magyar gyerekek román szavalatokat, énekeket, táncokat tanultak és adtak elő.

⁹⁶ Mv7ÁIsk, F7, 175–176/1948. sz. ügyiratcsomó. (Leiratok. 1.25/1947–48. Maros-Torda, Küküllő és Alsófehér vármegye magyar tanfelügyelősége. 68. sz. körrendelet.)

⁹⁷ Uo. (Leiratok. 729/1948. Maros-Torda, Küküllő és Alsófehér vármegye magyar tanfelügyelősége. 50. sz. körrendelet.)

⁹⁸ Mv7ÁIsk, F7, 160–167/1944/45. sz. ügyiratcsomó. (Leiratok. 4298/1945. A tanfelügyelőség 47. számú körrendelete, 1945. július 5. A jogi alapja jelen rendelkezésnek az 1926-os állami iskolai törvény 99 §-a.)

Ehhez járul még a gyakorlati vizsga énekből, rajzból, kézimunkából és tornából.⁹⁹ A IV. osztályosok abszolváló vizsgája során írásbeli van román és magyar nyelvből, illetve számtanból, szóbeli román és magyar nyelvből, számtanból, történelemből és földrajzból.¹⁰⁰ 1948-tól ugyanakkor új tanterv lép életbe az oktatási reformot követően.¹⁰¹ 1948 novemberében változik egy kicsit ez a tanterv, a román órák száma csökken az anyanyelvi órák javára: I. és IV-ben heti 2 órával, II–III-ban heti 1 órával.¹⁰² Az 1948-as kiegészítő rendelkezések szerint az év végi vizsga a vegyes lakosságú helységekből a tanulók anyanyelvén történik, a magyar gyerekek magyar nyelvből is írásbeliznek.¹⁰³

A gyakorlatban megfigyelhető azonban, hogy a szovjet, erőteljes internacionalista hatás ellenére az intézményi térnyerésben a visszatérő román hatalom hatása erőteljesebb volt. Az egykori Jókai utcai felsővárosi állami elemi fiúiskola, amely időközben a 2-es számot kapta, az 1945/46-os tanévtől csak román tannyelvű iskolaként működik tovább, a volt szentgyörgytéri állami elemi lányiskola, amely a fentiekben már jelzett változások során magyar tannyelvű vegyes iskolává alakult, 4-es számmal,¹⁰⁴ ekkor még megőrzi önálló státusát, viszont az azonos iskolaépületben, ugyanazzal az iskolaszámmal egy külön román iskola is megkezdte a működését.

A tantestületi jegyzőkönyveket a 2-es számú román tannyelvű iskola 1945. március 21-től kezdi vezetni. Az 1945. áprilisi tanfelügyelőségi ellenőrzés jegyzőkönyve szerint az iskola Cioloboc Ion igazgató érkezésekor két tanerővel, a tanfelügyelőségi ellenőrzés időpontjában már 4 tanerővel¹⁰⁵ működik, 3 osztályteremben. Az iskolaépületből ezen kívül használnak egy irodát is, a többi tantermet a tanítóképző foglalja el. Ekkor már 152 tanuló van.¹⁰⁶ A III. és IV. osztály alternatívan, kéthetente egymást váltva jár hol délelőtt, hol pedig délután iskolába. A tantestület ezt a kérdést úgy szabályozza, hogy az I., III., IV. leányosztályok három tantermet¹⁰⁷ használva járjanak

⁹⁹ Mv7ÁIsk, F7, 167–169. 1946. sz. ügyiratcsomó. (Leiratok. 1888/1946. A tanfelügyelőség 67. számú körrendelete.)

¹⁰⁰ Uo. (Leiratok. 2575/1946. A tanfelügyelőség 84. számú körrendelete.)

¹⁰¹ Mv7ÁIsk, F7, 1/1948. sz. ügyiratcsomó. (4788/1948. sz. tanfelügyelőségi körlevél.)

¹⁰² 1949/50-re leküldött órabeosztás sajátossága, hogy az I–II. osztályosok heti 15–15 órában tanulnak anyanyelvet (magyar), s nincs románóra, viszont III-tól nincs anyanyelvi óra előírva, hanem a III–IV-nek heti 5 óra román, az V–VII-nek pedig heti 4 óra. Mv7ÁIsk, F7, 20/1949. sz. ügyiratcsomó. (A Minisztérium 160.154/1949. számú rendelete.)

¹⁰³ Mv7ÁIsk, F7, 175–176/1948. sz. ügyiratcsomó. (Leiratok. 2028/1948. Maros-Torda, Küküllő és Alsófehér vármegye magyar tanfelügyelősége. 129. sz. körrendelet.)

¹⁰⁴ A 2-es iskola a 6-os számot, a 4-es iskola a 7-es számot fogja majd kapni 1954-ben, s ezzel a megnevezéssel működnek majd 2004-ig, a két intézmény összevonásáig.

¹⁰⁵ Cioloboc Ion, Pupăză Elena, Moldovan Magdalena, Pop Otilia.

¹⁰⁶ Mv7ÁIsk, F6, 38/1945. sz. ügyiratcsomó. (Procese verbale de inspecție. 1945. IV. 10.)

¹⁰⁷ Az egyik tanterem az emeleti tanulóterem lesz.

délelőtt, két hét múlva pedig délelőtt a II. vegyes osztály, illetve a IV. fiú- és leányosztályok jöjjenek iskolába.¹⁰⁸ 1948-tól, miután a körzetben a 4-es számú román iskola megszűntével egyedüli román iskola marad, a tanfelügyelőségi rendelet értelmében az írástudatlanokat a 2-es iskola tanerői fogják az esti oktatásban tanítani. Így a 4-es iskola körzetében lakókat Fătilă Letiția és Negară Maria, a Papiu Líceum körzetében levő írástudatlanokat Pașcanu Aurelia és Agura Maria, és a 2-es iskola körzetéhez tartozókat Pop Otilia és Moisoiu Nădejdea tanítónők.¹⁰⁹ Az iskolához bentlakás is tartozik, azok számára, akik nem a város lakói.¹¹⁰ Az iskola a Jókai/Eminescu utcai épületből 6 osztálytermet használ. A 6 tantermen kívül az iskolához tartozik egy terem az óvodáskorúak számára, egy termet használ Rădulescu Teodor, és szintén egy termet Cociș Eugen altiszt. 3 teremben kap helyet az iskola titkársága, a tanári szoba és az orvosi rendelő.¹¹¹

A 4-es számú román és magyar iskola egy épületben, külön intézményként működött ekkortól. A román iskola hivatalos megnevezése a címzéseken, illetve a pecséteken is a következő: *Școala primară de stat „Constantin Romanu” Nr. 4*,¹¹² míg a magyar iskola a 4-es számú állami elemi iskola megnevezéssel van számon tartva. A különállás a külön használt helyiségekben is megmutatkozik, ugyanakkor a két tagozat külön tartja tantestületi gyűléseit, illetve külön vezeti jegyzőkönyveit, külön iktatja hivatalos iratait. A 4-es iskolába, a Köztársaság tér 38. szám alá helyezett román tagozat vezetésége a tanfelügyelőség kifejezett parancsára a békés együttműködés módzatait taglalja első tantestületi gyűlésein. A jegyzőkönyvbe vett elhangzottak jelzik, hogy az esetleges konfliktusokra számítanak, minek leküzdése érdekében a tanulókat javasolják párhuzamosan felügyelni egy-egy román és magyar tanerő részéről.¹¹³ Faliboga Ioan, a román iskola igazgatója szeretné rendszeresíteni a közös gyűléseket. 1946. decemberi közös gyűlésen javasolja egészségügyi csoportok

¹⁰⁸ Mv7ÁIsk, F6, 93/1945. sz. ügyiratcsomó. (Registre de prezență. 21. III. 1945. 14. IV. 1945. Procese verbale ale comitetului pedagogic pentru predare. 1946. I. 18.)

¹⁰⁹ Uo.

¹¹⁰ Ennek napi programja a következő: 8–14: iskola, 14–16: szünet, 16–18,30: tanulás, 18,30–19,30: vacsora, 19,30–20,30: tanulás, majd alvás. Mv7ÁIsk, F6, 138/1954. sz. ügyiratcsomó. (Registru procese verbale ale comitetului pedagogic. 1954. IX. 27.)

¹¹¹ Mv7ÁIsk, F6, 133/1954. sz. ügyiratcsomó, 18.) (Planuri de muncă din anul școlar 1954/55.)

¹¹² Mv7ÁIsk, F7, 6. sz. ügyiratcsomó. (Cotoare și certificate de absolvire.)

¹¹³ „La ordinul categoric ale domnului inspector școlar șef al județului, se va căuta pe toate căile de a se strânge raporturile de prietenie între colegi români și maghiari. Sântem în țara noastră și la noi acasă. Ne vom comporta ca atare. Și noi le vom întinde mâna prietenoasă, invitându-i în cancelaria noastră și întorcându-le vizita, pentru cunoaștere reciprocă și pentru o conlucrare armonică [...] pentru a evita eventualele ciocniri, elevii vor fi supravegheați de către una din doamnele colege, de serviciu cu rândul, dela școala românească și una sau unul dintre colegii dela școala cu limba de predare maghiară” –

és iskolai étkezde¹¹⁴ megszervezését. Az ismertetése román nyelven hangzik el, amit Pethő János, a magyar iskola igazgatójának a magyar nyelvű ismertetője követett. Mindketten javasolták a 45 perces órák bevezetését. Erre majd sor is került. Viszont a román iskola vissza fog térni az 50 perces órákra¹¹⁵ 1946 tavaszán, a magyar marad a 45 perccel. Az egyszerre eső szünetek alatti felügyeletet felváltva szervezik meg a román és magyar tanerőkből. Az 1945/46-os tanévben az iskola épületében¹¹⁶ a 4. sz. román és magyar iskola mellett a 2. sz. román és magyar óvoda is helyett kapott. Az épületben így összesen 500 tanuló és 21 tanerő tevékenykedik. Ebből a román iskolában 5 tanerő,¹¹⁷ a magyar iskolában 12 tanerő, a román és magyar óvodákban 2–2 tanerő. Az épületnek így formában történő megosztását hivatalosítják 1946. március 21-én. Ekkor a Nemzetvédelmi Minisztérium 256.653/1945. számú határozatával alakított iskolahelyiség-elosztó bizottság Silviu Bot tanfelügyelő vezetésével eldönti, hogy melyik épületekben mely iskolák fognak működni. A bizottság tagjai közt találjuk a román és magyar tanfelügyelőség¹¹⁸ képviselőit, illetve a marosvásárhelyi népiskolák és kisdédóvodák román és magyar igazgatóit. A 4-es számú állami népiskola épületében továbbra is két népiskola és két kisdédóvó kap helyet: a román népiskola 2 tantermet¹¹⁹ és 1 irodahelyiséget, a magyar népiskola pedig 3 tantermet és 1 iroda-

Mv7ÁIsk, F7, 113/1945–46. sz. ügyiratsomó. (Registru de procese verbale și îndrumări pedagogice. 1945. XI. 12.)

¹¹⁴ Egy különálló lapon a kantinnal kapcsolatosan feljegyezték, hogy, mivel nincs lehetőség meleg étel felszolgáltatására, helyette hideg étel (kenyér, víz, gyümölcs), és ha lehetséges, tej biztosítandó.

¹¹⁵ Ezzel kapcsolatosan később panaszok vannak, ugyanis a szakköröket is beszámítva minden napra van 6 óra, s így a tanítás 14-ig tart, s nem marad idő a takarításra, szellőztetésre. Az elhasznált levegőben hamarabb ellankad a *délutáni oktatásra kárhozott I–IV. osztályos tanuló*. – Mv7ÁIsk, F7, 2/1948–58. sz. ügyiratsomó. 1954. XI. 11. (Raport de activitate. 1948–58.)

¹¹⁶ A beltér folyósókkal együtt 3757 m³, a külső méretek alapján az iskola összesen 4200 m³.

¹¹⁷ A román iskola tanítónőinek a heti óraszámja 38. Ebből 20 a gyerekekkel való foglalkozás, 4 a tanítói kórus-próba, 3 az egészségügyi csoport, 3 a családlátogatás és analfabéta-oktatás, 2 a tantestületi gyűlés és 6 az órákra való készülődés. Az óvónőknél a heti óraszám 44. Napi 3 óra a direkt, napi 1 az indirekt foglalkozás a gyerekekkel, heti 3 óra az egészségügyi csoport, 4 óra a kórus és 1 óra az anyák tanácsában való tevékenység. Mv7ÁIsk, F7, 113/1945–46. sz. ügyiratsomó. 1946. I. 18. (Registru de procese verbale și îndrumări pedagogice.)

¹¹⁸ A Brassói Tankerületi Főfelügyelőség 1946-ban vette át a körzetébe tartozó (Brassó, Csík, Fogaras, Háromszék, Kisküküllő, Maros-Torda, Nagyöküllő, Szeben, Udvarhely vármegyék és az *ókírdályság* összes magyar tantervű iskolái) magyar iskolák igazgatását. Mv7ÁIsk, F7, 167–169/1946. sz. ügyiratsomó. (Leiratok. 1601/1946. A tanfelügyelőség 47. számú körrendelete, 1946. április 17.)

¹¹⁹ A 4 román osztály is ezért délelőtt és délután is jár. 1945-ben például délelőtt jár az I–II., délután a III–IV. Hetente váltják egymást. Néhány tantárgyat nem külön az osztályoknak,

helyiséget használhat. Ez utóbbiak megegyeznek azokkal a termekkel, amelyeket a folyó 1945/46-os tanévben is használnak. Hasonlóan a román és magyar kisdudóvoda ugyanabban a tanteremben fog maradni, amelyet ekkor használ. Változás történik viszont az igazgató-óvónői lakással kapcsolatosan. A magyar igazgató-óvónő, Kovács Júlia helyett a következő tanévtől ezt a lakást a román igazgató-óvónő, Șara Melinda fogja megkapni.¹²⁰ Ezenkívül a tisztí és altiszt lakások is továbbra is helyet kapnak az iskolaépületben. Úgy a román, mint a magyar iskola felszerelése hiányos. Az 1946. október 7-én felvett iskolagondnoksági gyűlésen a legsürgősebben beszerzendő eszközökként a következőket sorolták fel: egy egész térképsorozat, egy egész történelmi képsorozat, egy egész szemléltető képsorozat, egy román és egy magyar iskolai könyvtár, egy teljes fizikai felszerelés, egy teljes mérték-felszerelés, 2 orosz számológép, egy vetítógép vagy mozigép, különböző bútorok (székek, asztalok), harmónium és egy román zászló.¹²¹ 1947 szeptemberében, a román 4-es iskola tantestülete jelzi, hogy sok román gyerek a 2-es iskolába iratkozott be, akárcsak a múlt években is. Így viszont a 4-esben a létszám csökken. Az átiratkozást azzal magyarázzák, hogy a 2-es csak román iskola. A 2-es a jó anyagi helyzettel rendelkező családok gyerekeit elszívja, s ugyanakkor a 4-es iskola körzetében található.¹²² Ez is jelzi, hogy a második világháborút követő rendelkezés, amely minden állami elemi iskolába román tagozat elhelyezését írta elő, valójában egészségtelen versengést eredményezett az azonos iskolakörzeten belüli román iskolák, tagozatok között. Ezért is következik be, hogy a 2-es iskola megmarad román iskolának, a magyar elemi iskolák mellé létesí-

hanem a felváltva érkező I–II. és III–IV-nek közösen oktatják. Így heti 2 órában a vallást, a kézimunkát külön a fiúknak és leányoknak, a zenét szerdán és szombaton, a rajzot pénteken (irodában), a szépírást csak a III–IV-eknek csütörtökön, a háztartást pedig a szolgálatos tanulóknak, az iskola kázinjában és konyhájában. Mv7ÁIsk, F7, 113/1945–46. sz. ügyirat-csomó, 1945. XI. 17. (Registru de procese verbale și îndrumări pedagogice.)

¹²⁰ A rendelkezés oka az, hogy a Șara család az 1945/46-os tanév kezdetétől a 2. számú állami népiskola egyik tantermében lakik, 2 gyerekkel, míg Kovács Júlia hajadon. A nagyobb családi szükségletre való hivatkozás a bizottság részéről tényleges eljárási módszert jelentett. Az akkori 7. számú állami iskolában ugyanerre hivatkozva magyar tanerő kapja meg az igazgatói lakást. A bizottság rendelkezése szerint tehát 1946. május 1-ig Kovács Júlia ki kell, hogy ürtse a lakást, amelynek egy részét a magyar tanfelügyelőség által kinevezett egyik altiszt használja ekkor. Ezt a részt is fel kell tehát szabadítani, annál is inkább, mert az altiszteknek a népiskolák helyiségében egyáltalán nem jár lakás, nemhogy az igazgatói lakásban. Mv7ÁIsk, F7, 167–169/1946. sz. ügyiratcsomó. (Körrendeletek. 1440/1946. A marosvásárhelyi állami iskolai épületek elosztása.)

¹²¹ Mv7ÁIsk, F7, 167–169/1946. sz. ügyiratcsomó. (Körrendeletek. A tanfelügyelőségre küldött jegyzőkönyve a IV. sz. áll. iskolának, 14/1946.)

¹²² Mv7ÁIsk, F7, 113/1945–46. sz. ügyiratcsomó. 1947. IX. 28. (Registru de procese verbale și îndrumări pedagogice.)

tett román tagozatokat pedig megszüntetik. Ez 1948-ban, a tanügyi reformmal párhuzamosan meg is történik.

A tanítási idő behatárolásában az átmenet évei alatt természetszerűen következtek be változások. Először a folytonosság figyelhető meg. Az 1939. évi népoktatási törvény elvei alapján, az oktatás ezekben az években is elméletileg szeptember 1-én kezdődik, és június 8-ig tart. A három évharmad a következőképpen oszlik meg: az első az év elejétől karácsonyig tart, a második húsvétig, a harmadik a tanév végéig. Minden évharmad egy, az elvégzett munkáról való áttekinthető és összefoglaló dolgozattal fejeződik be. Ezek tárgya: román, illetve magyar nyelv és számtan. A dolgozatokat az iskola szekrényében meg kell őrizni. Év végén kézimunka-kiállítást és általános iskolai ünnepélyt kell tartani.¹²³ 1944/45-ben azonban a tanév megkezdését a katonai események befolyásolták.¹²⁴ A tantermek fertőtlenítéséig a tanítást nem lehetett elkezdni. A fertőtlenítés a polgármesteri hivatal terhelte.¹²⁵ A tanítás megkezdésére ebben a tanévben november 20-án kerül sor.¹²⁶ A karácsonyi szünidő december 23–27. között volt.¹²⁷ A tanév során a kiütéses tifuszbajrány miatt a polgármester 4 napos szünetet kénytelen engedélyezni március 16–20. között. Ezalatt történik meg a tantermek fertőtlenítése. Március 20-án a tanítók a védőnővérekkel közösen ellenőrzik egyenként a gyermekeket. Aki tetves, azt hazaküldik, címét jelentve a városi tisztifőorvosnak.¹²⁸ A húsvéti szünet ettől függetlenül, március 26. – április 3. között nem maradt el.¹²⁹ A tanítás központi rendelkezés szerint délelőtt van. A tanítás – szól a rendelet – délelőtt 8–13 közt történjen, „még ott is, ahol a terem délután szabad, mint az osztatlan egy tanerős iskolánál. Valamelyik tárgyból több órát felvenni csak úgy lehet, ha az plusz óráként az előírt 24, illetve 30 órán felül szerepel, és a beosztott időn túlra vagy délutánra vagy más időre van beállítva. Az egyes tárgyaknak és óráknak a hét különböző napjaira való beosztásánál nagy körültekintéssel kell eljárni. Nem lehet az egyik napra mind nehéz és a másik napra mind könnyű tárgyakat tenni. Nem lehet a hét első felében mind számtan, aztán egész héten több számtan nincs. Olyan órarend is jött be osztatlan iskolától, amelyikben hétfőre mind számtan volt téve, és egész héten több számtan nem szerepelt [...] lehetetlen [...], hogy egyik nap egymás után folytatólag van 4 gazdaságtan, vagy 4 kézimunka. De az is lehetetlen, hogy fél-

¹²³ Mv7ÁIsk, F7, 167–169/1946. sz. ügyiratcsomó. (Leiratok. 1889/1946. A tanfelügyelőség 59. számú körrendelete.)

¹²⁴ Mv7ÁIsk, F7, 160–167 /1944/45. sz. ügyiratcsomó. (Leiratok. 5888/1944. 92. számú körrendelet.)

¹²⁵ Uo. (Leiratok. 12/1944. Királyi tanfelügyelő rendelete. 1944. október 14.)

¹²⁶ Uo. (Leiratok. 30/1944. A tanfelügyelőség körrendelete, 1944. november 15.)

¹²⁷ Uo. (Leiratok. 89/1944. A tanfelügyelőség körrendelete, 1944. december 15.)

¹²⁸ Uo. (Leiratok. 1781/1945. A tanfelügyelőség körrendelete, 1945. március 13.)

¹²⁹ Uo. (Leiratok. 1826/1945. A tanfelügyelőség körrendelete, 1945. március 20.)

órás beosztással szét legyen szórva minden napra [...]. A román, magyar és számtan óraszámát némileg lehet emelni a gyakorlati tárgyak terhére.”¹³⁰

1946/47-ben a karácsonyi szünetet a nagy hideg miatt meghosszabbítják, ugyanis sok gyereknek gond a cipő beszerzése, emellett az iskola fűtése szempontjából is fontos takarékoskodni a tűzifával.¹³¹ A tanév szerkezete az 1947/48-as tanévtől módosul. A beiratkozás szeptember 1–10. között történik, s a tanév megkezdéséről csak egy későbbi rendelet fog rendelkezni. Karácsonyi vakáció december 20-tól január 8-ig tart.¹³² A tanévzárás az I–VI. osztályoknak június 10-e. A VII. osztályosok már június 1-én befejezik a tanévet, az abszolváló vizsga miatt. A tanév során különböző alkalmakkal szünnapokat is elrendelnek. Az átmenet éveiben megmaradnak egyelőre a vallásos ünnepekkor szokásban levő szünnapok. 1945. május 31-én, csütörtökön, az úrnapi körmenet miatt például még iskolai szünet volt.¹³³ 1946. október 31-én, a Reformáció ünnepén a református tanulók fél 10-re a Gecse utcai templomba mentek istentiszteletre, testületileg.¹³⁴ Ugyanakkor 1946. november 8-án Mihály király névnapja miatt volt tanítási szünet,¹³⁵ majd pedig november 18–19. között a választások miatt szünetelt a tanítás.¹³⁶ Az 1946/47-es tanévből származó felsorolás szerint szünnap van a következő alkalmakkal: január 1. (újév), január 6. (vízkereszt), január 24. (Fejedelemségek Egyesülése), március 25-től 4 napos szünet (Szűz Mária örömhírvétele/húsvét), április 23. (Szent György-nap), május 1. (Munkások Napja), május 9. (Győzelem Napja), május 10. (A Függetlenség és a Királyság Kikiáltásának Napja, az Úr mennybemenetele, Hősök Napja), augusztus 23., november 8. (a király névnapja), december 24–26. (karácsony).¹³⁷ A 127-es körrendelet az állami ünnepek mellett felsorolja a felekezeti ünnepeket is. Az állami iskolákban azokat kell megtartani, amelyhez a tanulók többsége tartozik. Ha a tanulók fele-fele tartozik két felekezethez, akkor mindkettő ünnepei megtarthatók. A jegyzékben felsorolt római katolikus ünnepek: november 1. (mindszentek), december 8. (szeplőtelen fogantatás), áldozócsütörtök,

¹³⁰ Mv7ÁIsk, F7, 167–169/1946. sz. ügyiratcsomó. (Körrendeletek. 5407/1946. 172. sz. körrendelet.)

¹³¹ Mv7ÁIsk, F7, 172–173/1947. sz. ügyiratcsomó. (Leiratok. 195/1947. Maros-Torda, Küküllő és Alsófehér vármegye magyar tanfelügyelősége.)

¹³² Uo. (Leiratok. 6359/1947. Maros-Torda, Küküllő és Alsófehér vármegye magyar tanfelügyelősége. 184. számú körrendelet.)

¹³³ Mv7ÁIsk, F7, 160–167/1944/45. sz. ügyiratcsomó. (Leiratok. 3363/1945. A tanfelügyelőség körrendelete, 1945. május 29.)

¹³⁴ Mv7ÁIsk, F7, 167–169/1946. sz. ügyiratcsomó. (Leiratok. 5227/1946. A tanfelügyelőség körrendelete, 1946. szeptember 29.)

¹³⁵ Uo. (Körrendeletek. 5514/1946.)

¹³⁶ Uo. (Leiratok. 5713/1946. A tanfelügyelőség körrendelete.)

¹³⁷ Mv7ÁIsk, F7, 172–173/1947. sz. ügyiratcsomó. (Leiratok. 257/1947. Maros-Torda, Küküllő és Alsófehér vármegye magyar tanfelügyelősége. 10. sz. körrendelet.)

pünkösöd másodnapja. A református és evangélikus ünnepek: október 31. (Reformáció napja), áldozócsütörtök, pünkösöd másodnapja, az ortodox és görög katolikus ünnepek pedig: október 26. (Szent Demeter), november 8. (Szent Mihály és Gábor arkangyalok), november 21. (Szűz Mária templomba vezetése), december 6. (Szent Miklós), február 2. (Jézus találkozása Simeonnal), március 25. (Szűz Mária örömhírvétele), április 23. (Szent György), áldozócsütörtök, május 21. (Szent Konstantin császár és anyja, a szentéletű Heléna), pünkösöd másodnapja. A listán szerepelnek az izraelita ünnepek is: újév másodnapja, jom kippur első napja, snecoth negyedik napja, húsvét negyedik napja, pünkösöd másodnapja. Más napokon csak a Minisztérium külön engedélyével szabad szüneteltetni a tanítást.¹³⁸ 1947-ben elrendelik, hogy minden iskolában ünnepeljék meg december 1-ét, kidomborítva a szovjet hadsereg Észak-Erdély felszabadításáért nyújtott segítségét és Románia függetlenségét.¹³⁹ Ekkor a téli ünnepségek neve még a karácsonyfa-ünnep nevet viseli, amelyet az iskolán belül tartanak meg, ugyanis a városhelyen a tifuszveszély miatt tilos volt megrendezni.¹⁴⁰

Az ideológia változása miatt a Nemzetnevelésügyi Minisztérium 134.754/1945. és 126.782/1945. számú rendelete értelmében elkezdik a népiskolákban működő tanítók felülvizsgálását. A tanfelügyelőség felkér mindenkit, akinek információja van a tanerők által *elkövetett fasiszta, elnyomó (sanyargató) vagy bűnügyi súlyos kilengésről, írásban nyilatkozzon*, eljuttatva nyilatkozatát a Maros tankerületi főigazgatósághoz, az új vármegyeház 43-as szobájába.¹⁴¹ Az 1921. november 1. előtt és 1940. szeptember 1. – 1945. november 1. között szerzett oklevelek nosztrifikálását a Minisztérium 22423/949. számú határozata rendeli el.

A szabadságok kérdését több rendelet is szabályozza. Tekintve a tantestület nemi megoszlását, jelentős szerepe volt annak a rendeletnek, amely a szülési szabadságot szabályozta. Egy hónapot szülés előtt, egyet utána engedélyeznek. Indokolt esetben engedélyezhető még egy hónap, de ebben az esetben a helyettesítő fizetését a sza-

¹³⁸ Uo. (Leiratok. 4701/1947. Maros-Torda, Küküllő és Alsófehér vármegye magyar tanfelügyelősége. 127. számú körrendelet.)

¹³⁹ Uo. (Leiratok. 6069/1947. Maros-Torda, Küküllő és Alsófehér vármegye magyar tanfelügyelősége.)

¹⁴⁰ Uo. (Leiratok. 6343/1947. Maros-Torda, Küküllő és Alsófehér vármegye magyar tanfelügyelősége. 183. sz. körrendelet.)

¹⁴¹ Mv7ÁIsk, F7, 160–167/1944/45. sz. ügyiratcsomó. (Leiratok. 4028/1945. A tanfelügyelőség 42. számú körrendelete, 1945. június 25.) 1948-ban újabb purifikációs eljárásra kerül sor. A tanerők politikai tisztaságának ellenőrzéséért önéletrajzokat kér be a tanfelügyelőség, amelyben szerepelnie kell, hogy milyen pártnak volt tagja 1944-ig, illetve milyen pártnak tagja jelenleg; tagja-e az MNSZ-nek, s ha igen, azon belül milyen munkakörben. Mv7ÁIsk, F7, 175–176/1948. sz. ügyiratcsomó. (Leiratok. 1049/1948. Maros-Torda, Küküllő és Alsófehér vármegye magyar tanfelügyelősége. 70. sz. körrendelet.)

badságon levő tanerő fizetéséből vonták le.¹⁴² A tanító és adminisztratív személyzet a brassói tankerületi főigazgatóság 6403/1946. számú rendelete értelmében évi 30 nap nyári szabadságra jogosult.¹⁴³ Betegszabadságot 10 napig a tanfelügyelőségtől lehetett igényelni, 30 napig a brassói magyar tankerületi főtanfelügyelőségtől, ha ennél többre volt szükség, akkor román nyelvű kérvénnyel a Minisztériumhoz volt szükséges fordulni.¹⁴⁴ A nyugdíjkorhatárt (57 év) elért magyar tanszemélyzet nem maradhatott a rendelet szerint tovább katedrán.¹⁴⁵ A 307632/946-os határozat közli, hogy hatályon kívül került az a rendelet, amely engedélyezte az 1946. szeptember 1. dátummal nyugdíjba helyezett tanítók szolgálatban tartását.¹⁴⁶

Az elemi iskolai törvény szerint minden tantestületi tagnak kötelessége az iskolán kívüli népnevelés.¹⁴⁷ Ennek egyik fontos területe az analfabéták oktatása, a tanfolyamra este 17–22 óra közt került sor az iskolákban.¹⁴⁸ Az 1947. januári leiratában a Magyar Népi Szövetség az analfabétizmus felszámolásában hangsúlyozza a számtan, mértan, fogalmazás és helyesírás fontosságát. Kiemelik a helyes történelemszemlélet kialakításának a fontosságát. Erre azonban a hetente sorra kerülő 20–25 perces népnevelő előadásokon kerülhet sor, amelyek után rövid előadás is szervezhető, ügyelve arra, hogy ne legyen belőle szórakoztató est.¹⁴⁹ A *Hivatalos Közlöny* 1947. február 15-i rendelete értelmében az analfabéta-tanfolyam anyagi háttérét (fűtés, világítás, takarítás) és az adminisztratív teendőket az iskolaigazgatónak kell biztosítani, hasonlóan a tankönyvek, tanszerek, füzetek beszerzését is. Az így vásárolt tankönyvek az iskola tulajdonában maradnak. Észak-Erdélyben, tekintve, hogy kevés a tanító, minden értelmiséginek részt kell vennie ebben a munkában.¹⁵⁰ 1948-ban az Országos Statisztikai Hivatal általános összeírást rendez az analfabéták számának pontos meg-

¹⁴² Mv7ÁIsk, F7, 167–169/1946. sz. ügyiratcsomó. (Leiratok. 785/1946. A tanfelügyelőség 24. sz. körrendelete.)

¹⁴³ Uo. (Leiratok. 3141/1946. A tanfelügyelőség 100. sz. körrendelete.)

¹⁴⁴ Mv7ÁIsk, F7, 172–173/1947. sz. ügyiratcsomó. (Leiratok. 182/1947. Maros-Torda, Küküllő és Alsófehér vármegye magyar tanfelügyelősége.)

¹⁴⁵ Uo. (Leiratok. 329/1947. Maros-Torda, Küküllő és Alsófehér vármegye magyar tanfelügyelősége. 15. sz. körrendelet.)

¹⁴⁶ Uo. (Leiratok. 338/1947. Maros-Torda, Küküllő és Alsófehér vármegye magyar tanfelügyelősége. 17. sz. körrendelet. 1947. I. 25.)

¹⁴⁷ Mv7ÁIsk, F7, 167–169 /1946. sz. ügyiratcsomó. (Leiratok. 3697/1946. A tanfelügyelőség 122. sz. körrendelete.)

¹⁴⁸ Mv7ÁIsk, F7, 45/1950. sz. ügyiratcsomó. 1950. I. 26. (Dosar cu tabel nominal.)

¹⁴⁹ Mv7ÁIsk, F7, 172–173/1947. sz. ügyiratcsomó. 1947. I. 18. (Leiratok. 207/1947. MNSZ utasítása a népműveléssel kapcsolatosan.)

¹⁵⁰ Uo. (326/15. II. 1947. Buletinul Inspectoratului Școlar al județului Mureș, Anul II. Nr. 18.)

ismerése érdekében.¹⁵¹ 1948-tól, amennyiben az iskolában nem működik esti alfabetizációs tanfolyam, azt azonnal be kell indítani.¹⁵²

A tankerületi főtanfelügyelőség 8565/50/946. számú rendelete szerint 1946/47-ben kötelező módon be kell indítani az iskolaszövetkezeteket.¹⁵³ Egy újabb körlevél sürgeti ezek létrehozását. Ahol nincs, december 1-ig jelenteni kell, hogy miért nem hozták létre. Ahol van, ott előnyt jelent a véglegesítő vizsgán és a fokozati vizsgánál.¹⁵⁴ Az iskolaszövetkezet üzletész formájában tőkét gyűjt az iskola összes tanulójától. Egy üzletész értéke 200 lej,¹⁵⁵ de egy tanulónak lehet akár 10 üzletésze is. Ha van 20 üzletészes tanuló, megalakítható az iskolaszövetkezet. Erre ünnepélyes közgyűlésen kell sort keríteni, meghívva arra a szülőket, az iskola barátait, a tantestület tagjait. A közgyűlésen csak az üzletészes tanulóknak van szavazati joga. Az alakuló közgyűlés miközben kimondja az iskolaszövetkezet megalakulását, egyúttal nevet is ad annak. Erre ajánlják a *Transsylvania* nevet.¹⁵⁶ Az üzletészekből begyűlt összegből az iskolaszövetkezet szerezz be a szükséges tanszereket, és kezdje meg működését.¹⁵⁷ E tanévben elrendelik, hogy minden iskola október végéig köteles megszervezni az iskolanapot. Ennek anyagi oldala mellett hangsúlyozott az erkölcsi értéke. Az ünnepélyre a szülőket is meg kell hívni. A bevételről jegyzőkönyvet kötelező készíteni. A jövedelem 80%-a a tanügyi alapé (ezt be is kell küldeni a tanfelügyelőségre), 20%-a viszont az iskolaszövetkezeté.

Az iskolai nyomtatványok szabályozásai is jól jelzik a politikai változásokat. 1944/45-ben a háborúban elpusztult iskolai anyakönyvek helyett a rendelkezésre álló értesítő könyvek, felvételi naplók, mulasztási naplók, névsorok alapján pótananyakönyveket kérnek összeállítani. Ha az érdemjegyek megvannak, kiállíthatók a bizonyítványmásolatok, ellenkező esetben csak pótbizonyítványok kiállítását irányozzák elő.¹⁵⁸ Az eddigi gyakorlatnak megfelelően az érdemjegyeket 1-től 5-ig kell hasz-

¹⁵¹ Mv7ÁIsk, F7, 175–176/1948. sz. ügyiratcsomó. (Leiratok. 802/1948. Maros-Torda, Küküllő és Alsófehér vármegye magyar tanfelügyelősége. 51. sz. körrendelet.)

¹⁵² Uo. (Leiratok. 862/1948. Maros-Torda, Küküllő és Alsófehér vármegye magyar tanfelügyelősége. 71. sz. körrendelet.)

¹⁵³ Mv7ÁIsk, F7, 167–169/1946. sz. ügyiratcsomó. (Leiratok. 4001/1946. A tanfelügyelőség 129. sz. körrendelete.)

¹⁵⁴ Mv7ÁIsk, F7, 167–169/1946. sz. ügyiratcsomó. (Leiratok. 4115/1946. A tanfelügyelőség 141. sz. körrendelete, 1946. szeptember 20.)

¹⁵⁵ Uo. (Leiratok. 4001/1946. A tanfelügyelőség 129. sz. körrendelete, 1946. szeptember 16.)

¹⁵⁶ Uo. (Leiratok. 4366/1946. A tanfelügyelőség 146. sz. körrendelete, 1946. szeptember 30.)

¹⁵⁷ Uo. (Leiratok. 9574/1946. A Brassói Magyar Tankerületi Főtanfelügyelőség körlevele, 1946. szeptember 16.)

¹⁵⁸ Mv7ÁIsk, F7, 160–167/1944/45. sz. ügyiratcsomó. (Leiratok. 1514/1945. A tanfelügyelőség körrendelete.)

nálni. Egyelőre a régi értesítő könyvek használhatók.¹⁵⁹ 1946-ban elrendelik, hogy be kell vezetni a kétnyelvű nyomtatványokat. Ezek megrendelhetők a kolozsvári Minerva Kiadótól.¹⁶⁰ Viszont a Minisztérium 175.715/946. számú rendelete szerint az 1946/47-es tanévben nem kerülnek kinyomtatásra az új naplók és anyakönyvek. A tanulók ezért nem osztályozhatók jeggyel. A Minisztérium megígéri, hogy majd idejében fog küldeni naplókat, személyi lapokat és utasításokat a tanulók komoly figyelemmel kísérése érdekében. Külön tanfolyamon kiképzett tanfelügyelők és tanítók fogják útba igazítani a tanítókat az új rendszert illetően.¹⁶¹ A Minisztérium újabb, 194.777/946. számú rendelete konkrétan jelzi, hogy a használatban levő népiskolai anyakönyvek és naplók a következő iskolai évre ki lesznek cserélve,¹⁶² illetve hogy az új óratervben szereplő minden tantárgyból kell osztályozni. A tanév a rendelet szerint három évharmadból áll majd.¹⁶³ Az év végi általános jegyet az évharmadok középarányosából és az abszolváló vizsga középarányosából számítják ki.) Amiből nincs év végi vizsga, ott az általánoshoz csak az évharmadok középarányosát kell beírni.¹⁶⁴ A 267.559/947. számú miniszteri rendelet az új elemi iskolai nyomtatványokkal kapcsolatosan elrendeli, hogy a korábban bevezetett *Caiet de observație* és *Fișa școlară* használata megszűnt. Az új nyomtatványokat kell ettől kezdve használni, viszont az 1946/47. évi anyakönyveket a megszüntetett *Fișák* helyettesítik. Bevezetik a *Jelentési és munkanaplót* (*Registru de prezentă și de activitate*). Iskolákként elég egy ebből, még akkor is, ha az iskola 7 tanerős. A régi jelenléti naplót helyettesíti. Az első három statisztikai oldalt csak az iskolai év végén kell kitölteni. Ide kerülnek a statisztikai adatok az iskolaépületről, iskolaföldről, tantestületről, iskola népességéről és a munkaidőről. A negyedik oldal az órarendé. A *tananyag* rovatot az óra megkezdése előtt kell kitölteni. Az *Anyakönyv* (*Matricul*) egy nagy íve 4 tanulónak elegendő. Az anyakönyvi szám megegyezik az oldalszámmal. A tanulók bevezetését a legfelső osztályokkal kell kezdeni. A tantárgyakra adott jegyeket a III. évharmad végén kell bevezetni. A IV–VII. osztály számára külön rovat van az év végi vizsgáknak. Minősítést kell adni a *közjavak megbecsülése, egészségügyi oktatásra*, ugyanúgy, mint a *magaviselésre*. Ezekből ugyanis nincs külön óra. Az osztályozás 1-es és 10-es között történik. Külön rovat jut az *óralátogatásnak*. Ezt is csak év végén, tehát a III. évharmad végén kell kitölteni. 10-est kap, akinek nem volt hiányzása, 1–10 igazolatlan mulasztásért 9-es minősítés jár, 11–20-ért 8-as, 21–30-ért 7-es, 31–40-ért 6-os, 41–50-ért 5-ös,

¹⁵⁹ Uo. (Leiratok. 1879/1945. A tanfelügyelőség körrendelete, 1945. március 22.)

¹⁶⁰ Mv7ÁIsk, F7, 167–169/1946. sz. ügyiratcsomó. (Leiratok. 746/1-1946. A tanfelügyelőség körrendelete.)

¹⁶¹ Uo. (Leiratok. 3621/1946. A tanfelügyelőség 117. számú körrendelete, 1946. szeptember 2.)

¹⁶² Uo. (Leiratok. 3060/1946. A tanfelügyelőség körrendelete, 1946. július 15.)

¹⁶³ Uo. (Leiratok. 746/1946. A tanfelügyelőség 19. sz. körrendelete, 1946. február 22.)

¹⁶⁴ Uo. (Leiratok. 2575/1946. A tanfelügyelőség 84. sz. körrendelete.)

51–60-ért 4-es, 60-nál több mulasztásért pedig 3-as. Az évi átlagmédia kiszámítása úgy történik, hogy a három évharmad médiáját le- vagy felkerekítik, egész számmá alakítva, tizedes értékek nélkül. A kerekítés a tanító belátására van bízva, függetlenül a tizedes nagyságától. Az összes tantárgy médiaja adja az *általános osztályzatot*, itt viszont már a tizedes értékkel kell számolni, kerekítés nélkül. Ismétlőnek bizonyul, aki négy tantárgyból 4-es médiával zár, vagy egy tantárgyból 3-assal. Ugyanez történik, ha a magaviseleti média kisebb, mint 6-os, vagy az óralátogatás 4-es alatt van, illetve, ha az általános média 5-nél kisebb. Az év végi helyzetet minősítéssel is jelölni kell: *haladó (promovat)*, *ismétlő (repetent)*, *átköltözött (mutat)*, *kimaradt (retras)*, *meghalt (decedat)*. Az anyakönyv arról is kell adatokat tartalmazzon, hogy hogyan gondozzák a gyermeket a családban. Ebben az esetben a következő minősítésekből lehet választanai: *kielégítően, megfelelően, elhanyagolják, közömbösen, nagyon jól, nagyon rosszul*. A tanuló *táplálkozása* szintén saját rovatot kap. A minősítés lehet *nagyon jó, megfelelő, rossz, nagyon rossz*. A *testmérés* rovatot a szeptemberi és májusi mérés alapján kell kitölteni. Ennek megfelelően minősítésre kerül a testi fejlődés képe: *nagyon jó, megfelelő, gyenge, nagyon gyenge*. A *lélektani jellemképet* megfigyelés alapján kell kitölteni. A táblázat több szempontból is kéri a tanító minősítését. A minta példát is ad a jellegzetességek minősítésére, lehetőséget adva egyéb szembe-tűnő és jellemző lelki funkció értékelésére.

Minden tanerő számára egy *Mulasztási és előmeneteli napló (Catalog)* kitöltése is kötelező. Az ebbe beírandó adatok azonosak az anyakönyvivel, az érdemjegyeket csak évharmad végén kell bevezetni. A szülők részére *Értesítő* könyvecske is megjelenik, amelyet ugyancsak évharmad végén tölt ki a tanító. A felsorolt nyomtatványok kétnyelvűek (román és magyar), ezért két nyelven is kéri azokat kitölteni. Kivételt képez az *Értesítő*, amelyet elegendő csak a tanuló anyanyelvén kitölteni.¹⁶⁵ Egy újabb miniszteri rendelet értelmében az *anyakönyv* és az *előmeneteli-mulasztási napló* helyett minden tanuló – saját költségére – kap egy *Megfigyelési és értékelési füzetet* és egy *Iskolai lapot*, amelybe mulasztási és érdemjegyei mellett bekerül lelki tulajdonságainak jellemzése is. A nyomtatvány ebben az esetben is kétnyelvű.¹⁶⁶ Egy másik rendelet felhívja a figyelmet, hogy ahol az új anyakönyvi nyomtatványt még nem lehetett beszerezni, ott használható átmenetileg a *régi román rendszerű* anyakönyv, de semmi esetre sem a *magyar időből visszamaradt* nyomtatvány.¹⁶⁷ A pontosítás annál is inkább szükséges volt, mivel előfordult, hogy egyes iskoláknál az iskolai bizonyítványt

¹⁶⁵ Mv7ÁIsk, F7, 172–173/1947. sz. ügyiratcsomó. (Leiratok. Maros-Torda, Küküllő és Alsófehér vármegye magyar tanfelügyelősége.)

¹⁶⁶ Uo. (Leiratok. 38/1947. Maros-Torda, Küküllő és Alsófehér vármegye magyar tanfelügyelősége. 1947. II. 4.)

¹⁶⁷ Uo. (Leiratok. 2524/1947. Maros-Torda, Küküllő és Alsófehér vármegye magyar tanfelügyelősége.)

olyan régi magyar nyomtatványon állították ki, amelyen még szerepelt a magyar címer is.¹⁶⁸ A nyomtatványok beszerzése könnyebbé válik, mikor a kultúrpalota üzlet-helyiségében az A. R. L. U. S. könyv- és papírkereskedést nyit Cartea Rusă [Orosz Könyv] néven, ahol a *haladó szellemű társadalmi könyvek*, iskolai felszerelések és a hivatalosan jóváhagyott iskolai nyomtatványok szerezhetőek be.¹⁶⁹

A marosvásárhelyi állami elemi iskolák első évtizedeinek története a kor ideológiai és politikai változásainak tükörképe. A 19. század végén az Osztrák–Magyar Monarchia kormánya által kidolgozott programot alkalmazva kiterjesztik az állami iskolarendszert. Városunk elemi iskolái saját épületbe költöznek 1906 körül a dr. Bernády György polgármester iskolaépítő törekvéseinek köszönhetően. Az impériumváltás után a felsővárosi állami elemi fiúiskola épületében román iskolát létesítenek, a magyar fiú- és lányiskolát pedig egyetlen intézménnyé egyesítik, és a bevezetett oktatási reformok következtében tevékenységük jelentősen megnehezedik. A bécsi döntés ideiglenes és részleges visszarendeződést hoz, ám a második világháború után visszatérnek a háború előtti intézményi viszonyok. Az 1948-as kommunista hatalomváltásból következő ideológiai váltás nyomán az intézmények alapjaikban átalakulnak.

¹⁶⁸ Uo. (Leiratok. 1371/1947. Maros-Torda, Küküllő és Alsófehér vármegye magyar tanfelügyelősége. 54. számú körrendelet.)

¹⁶⁹ Mv7ÁIsk, F7, 175–176/1948. sz. ügyiratcsomó. (Leiratok. 710/1948. Maros-Torda, Küküllő és Alsófehér vármegye magyar tanfelügyelősége. 48. sz. körrendelet.)

Zepeczaner Jenő

MAROSVÁSÁRHELYIEK A SZÉKELY FÜRDŐKÖN

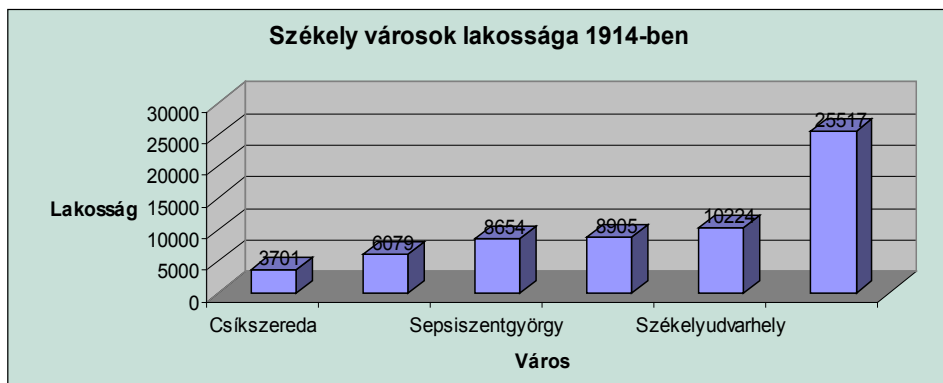
Nyilvánvaló, hogy Marosvásárhely volt a Székelyföld legfejlettebb városa. Korábbi privilégiumai mellett fejlődésében nagy előrelépést jelentett a szabad királyi városi státusz elérése 1616-ban. Kihasználta előnyös földrajzi helyzetét, megszerzett privilégiumait, és így a régió legfejlettebb, legnépesebb városa volt a századok folyamán. A polgárosodást és a civilizációs felzárkózást a dualizmus hozta el a város számára. A céhek térvesztése, majd felszámolása után (1872) létrejött kedvező légkörben az ipari vállalatok vették át szerepüket a város gazdasági életében. „Marosvásárhelyen városi villanytelep, téglagyár és a gázgyár mellett találunk sörgyárat, cukor és kenyérgyárat, 7 építési vállalatot, bútorgyárat, kőolaj-finomítót, vasöntödét és gépgyárat is.”¹ Bürger Albert sör- és vegyipari gyára (1886-ban vette át Kraft Károlytól) 170 munkást foglalkoztatott, tulajdonosa a város egyik leggazdagabb polgára volt. A város villamosítása és a földgáz bevezetése kedvezően befolyásolta az átalakulásokat. Átépítették a hidakat, korszerű vágóhíd épült, rendezték a köztereket, parkokat. A ’48-as forradalom előtt még joggal csúfolhatták: „Vásárhely csinos kis város, csak kár, hogy fölötte sáros.” A következő századfordulón megváltozott a városközpont arculata, a 18–19. századi „paloták” mellett Kultúrpalota és városháza épült a kor kedvelt szecessziós stílusában. 1863-ban távírdát kapott. Sűrűsödött a postakocsi-forgalom, és az 1871. november 25-én megindult vasúti forgalom magasabb szintre emelte nyugati irányba a teher- és személyszállítást. 1893-ban engedélyezték a telefonhálózat kiépítését, és még a század vége előtt, 1899. október 30–31-én kigyúlt a villanyfény.

A városban számos megyei és városi tisztviselő élt a vidékről beköltözött arisztokrata családok, értelmiségi foglalkozásúak és a régi „iparosok”, valójában kézművesek mellett. Viszonylag népes honorácior-réteg vallotta magát vásárhelyinek. Az 1857. évi népszámlálás adatai szerint a város lakosainak száma 11 710 volt. Ebből 27 pap, 222 hivatalnok, 91 katona, 74 „tudományosak”, 20 ügyvéd, 65 orvos és egészségügyi, 90 földbirtokos, 274 ház- és jövedelembirtokos, 928 iparos és mesterember, 78 kereskedő, 7 halász, 68 szolga, 642 üzletek melletti segéd, 61 kereskedőlegény és

¹ PÁL Judit: Modernizáció a Székelyföldön a 19. században. Az állam és a helyi autonómiák viszonya. In: *Erdélyi várostörténeti tanulmányok*. Szerk. PÁL Judit – FLEISZ János. Csík-szereda, 2001, 183.

inas, 279 különféle szolgálta, 316 napszámos, 2447 idegen.² 1870-ben a 12 678 lakost számláló városban 271 földbirtokos, 1245 önálló iparos, 247 kereskedő, 771 értelmiségi és 237 hivatalnok élt. Lakossága fél évszázad alatt megduplázódott.

1. grafikon. A székelyföldi városok lakossága 1914-ben

1. Csíkszereda 3.701, Kézdivásárhely 6.079, Sepsiszentgyörgy 8.654, Gyergyószentmiklós 8.905, Székelyudvarhely 10.224, Marosvásárhely 25.517]

1914-ben a székelyföldi városok között a legnépesebb volt: Csíkszereda 3701, Kézdivásárhely 6079, Sepsiszentgyörgy 8654, Gyergyószentmiklós 8905, Székelyudvarhely 10 224 lakosával szemben 25 517-en vallották magukat vásárhelyi polgárnak.³ A lakosságnak csak egy kisebb hányada rendelkezett annyi szabadidővel és jövedelemmel, hogy fürdőre utazhasson. A gazdag birtokos nemesek, a biztos jövedelemmel rendelkező hivatalnokok (alispán, főjegyző, országgyűlési képviselő, állami hivatalnokok), vállalkozók, földbirtokosok, iparosok, kereskedők, tanárok és családtagjaik látogatták a fürdőket. A lakosság foglalkozási és vagyoni helyzetét figyelembe véve arra következtethetünk, hogy a városi polgárok (családtagokkal együtt) 20%-a utazhatott közelebbi vagy távolabbi fürdőhelyre (becsült adat!).

Szállodák, vendéglők, bálterem szolgálták a lakosság és az átutazók szórakozását. 1865-ben nyílt meg a főtéri Transsylvania szálloda. Az épületben posta, földszintjén kávéház és étterem működött. 1915 júliusában Ady Endre és Boncza Berta is itt szállt meg. A város fiákerén utazva meglátogatták Szovátát.

² BENKŐ Károly: *Marosvásárhely szabad királyi város leírása 1862-ben*. Szerk., a bevezető tanulmányt írta és jegyzetekkel ellátta PÁL-ANTAL Sándor. Marosvásárhely, 2001, 18.

³ *Székelyország*, 1914. június 7.

Az Aranykereszt, Hungária Hotel és Vendéglő, a Royal Szálloda és Nagykávéház, a Korso Kávéház, a Súrlott Grádics a Klastrom utcában, az Oroszlán vendéglő és a Domokos-szálló, a Ritz-pince, a Bürger-sörkert a Kossuth Lajos utcában, a Maros-parton a Ritz-fürdő, -vendéglő nyújtott lehetőséget a szórakozni óhajtóknak. Ezekben jellegzetes vásárhelyi különlegességeket: báránylekcent, herántokányt,⁴ hétvezér-tokányt, szaftos virslit, vargabélest szolgáltak fel olcsón. Több cukrászda is állt a közönség szolgálatára. Ha az utazó körbejárja városaink tágas főterét (az egykori vásárteret), az innen kiinduló nagyobb utcákat, megnézi a barokk templomokat, az egykori vármegyeházát, a régi iskolákat, a pályaudvart és a kórházat, úgy érezheti, hogy otthon van a Kárpát-medencében, az Osztrák–Magyar Monarchiában. Megtanulták a kávézás, a kávéházi élet szokását. A két főváros mellett vidéken is szaporodtak a kávéházak és a kávéházak. Cigányzenekarok, népszerű cigányprímások, mint Rózsa Béla, Rózsa Dezső, Muszka Sanyi, Salamon Kálmán, Salamon Jocó, Harkó Feri, Harkó Béla, Antal Bandi és mások operett-dalokkal, magyar nótákkal, (magyar) tánczenével szórakoztatták a vendégeket. A nyári szezonban a cigányzenészek, „kik olykor derűre, olykor búra hatnak”, a fürdőhelyekre szerződtek. A helyőrség katonazenekara rendszeresen térzenével (német zenével) szórakoztatta a sétálókat. A bálók voltak a város életének kiemelt eseményei. Az 1820-ban a Teleki Sámuel által építtetett Apolló volt a mulatságok és a színházi előadások helye a báli szezonban.

Marosvásárhely területén, a Maros mellett az Elba-sziget, hol vendéglő, sörkert és nyári színház volt, a város területének legmagasabb pontján a Nagyerdő, majd a Somostető szolgálták a felüdülést, voltak a mulatságok, majálisok színhelyei. Elba szigete, az akkori város peremén, a franciából magyarrá lett Houchard József tervéből született, aki 1814. augusztus 14-én kérvényezte a városi tanácstól, „*hogy a város malma alatt lévő helyet, azt mulató kertnek készítené adná el örök áron*”. A Tanács a kérését nem teljesítette, nem akarta a telket végleg elidegeníteni, de tekintettel „*jóra törekvő szándékát a kérelmesnek*”, azt az ajánlatot tette, „*hogy költsége, fáradsága jutalmául*” 15 évre átadja a telket. Ennek lejártá után 1830-ban a mulató- és sétálókertet Vargyasi Daniel Elek táblabíró vette át, „Fürdő ház”, kuglipálya és egy *gloriett* (magaslaton álló kilátó, kirándulólhely) építését tervezi.⁵

Sajnos, a fürdőzésre kevés korai adatunk van. Marosszentkirályról említik: „Volt gyanyuja, ha Vizikorság is volna rajta, mert az ellen is orvosolta magát, Feredezett Sos

⁴ Örmény eredetű, borssal, majoránnával, mustárral és fehérborral ízesített, borjúhúsból készült tokányféle.

⁵ PÁL-ANTAL Sándor: *Marosvásárhely története. I. A kezdetektől 1848-ig*. Marosvásárhely, 2009, 267–268.

víz(ben)” [1752]; vagy „találtuk [...] Idősb Ugron Ferencz Uramot [...] Homorod nevezetű helljen az Feredőn” [1764].⁶

Az erdélyi városok közelében a 18–19. században fürdő- és üdülőhelyek alakultak ki, ezek könnyen elérhető mulató-, kiránduló- és pihenőhelyei voltak a közösségnek. Ilyen volt Dévának Boholc, Kolozsvárnak Nádas-fürdő, Kolozs és a távolabbi Torda, Szamosújvárnak Kérő, Tordának a sós fürdő, Nagyszebennek a kincstár tulajdonában lévő Vízakna, Brassónak Zajzon, Sepsiszentgyörgynek Sugás, Székelyudvarhely mellett a Szejke-fürdő, vagy Csíkszereda mellett Zsögöd-fürdő. Marosvásárhely szomszédságában volt Marosszentgyörgy, melynek sós vizeit használták. Maros-Torda megye megalakulása (1876) után a Szászrégen melletti Alsóidecs és a Görgény völgyében Görgénysóakna, vagy, ahogy emlegették, Zsábonica került a Marosvásárhely központú megyébe. Korábban Marosszéknek nem volt gyógyfürdője.

A városoktól való távolságtól függetlenül kedvező természeti adottságú helyeken nagyobb vonzáskörzetű fürdőhelyek alakultak ki már a 18. század utolsó évtizedeiben, melyek a 19. században országos jelentőségű fürdőhelyekké fejlődtek. Ilyen volt Előpatak, Tusnád és Borszék, melyekhez később – a századfordulón – Szováta is csatlakozott. A Székelyföldön ezek mellett, területéhez viszonyítva sok kisebb-nagyobb fürdőhely alakult ki, amit a sós vizek és a felfakadó ásványvízforrások nagy száma tett lehetővé: az ásványvízforrások számát több mint 2000-re becsülik, a kis fürdők száma a százat is meghaladta. Erdélyben 41 fürdő kínálta szolgáltatásait, és tizenhatféle borvizet forgalmaztak.

A fürdőre járás már több volt, mint nyugatról betörő divat. Meghonosodott, szükségletté és általánossá vált. A 18. század második felében már igény volt a betegségek kezelésében új módszerek bevezetésére. Korábban is használták a gyógyvizeket, de ekkor alakultak ki a gyógyfürdők, és ezek látogatása ekkor vált egyre nagyobb méretűvé. Szabadidejét, szabadságát egyre több ember töltötte fürdőkön és üdülőhelyeken, már nemcsak a gyógyulást kereső betegek, de a pihenésre és szórakozásra vágyók is felkeresték.

A marosvásárhelyi polgári kultúráról adott hírt 2005-ben Bónis Johanna (1950–2006) „Az élet napos oldala. Társasági élet Marosvásárhelyen a boldog békeidőkben” című kiállítása a Kultúrpalotában, melyen a fürdőkultúra is teret kapott. Kül- és belföldi fürdőemlékek tették színesebbé a kiállítást, és képet alkothattunk az 1900 körüli évekről. Karlsbadi fürdőpohár és Marienbadban, Gasteinben, Kreutzburban, Semmeringben, a Balatonnál vagy a Magas-Tátrában postázott képeslapok jelölik ki azt a kört, ahova eljutottak a város polgárai. Borszéki és buziási fürdőpohár, borszé-

⁶ *Feredezik, feredő* címszavak az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tárból*. Szerk. SZABÓ T. Attila. IV, Bukarest, 1984, 57–58.

ki, szovátai, korondi, zsögödi, kovásznai, báznai, vízaknai, tusnádi képeslapok a hazai nyaralások emlékei.⁷

Marosvásárhely közvetlen közelében sós források és ezek mellett kis, helyi érdekű, könnyen megközelíthető fürdők voltak a Maros völgyében. Távolabb, de még az 50 km-es távolságon belül és 100 km-es nagyságrendű távolságban két országos jelentőségű fürdőhely található, Szováta a sós vizeivel és az ásványvizes forrásaival Borszék. 7–800 km-re helyezkednek el a Balaton-parti üdülők és fürdőhelyek. 1000 km nagyságrendű távolságban vannak a látogatott osztrák, cseh és Adria-parti, közép-kelet-európai jelentőségű fürdők. A dualista Monarchiában nagy kínálat volt fürdőhelyekben, ami éles konkurenciaharchoz vezetett. A székelyföldi fürdők még a sikeresebb években is összesen csak 6%-ban részesültek a magyarországi fürdők vendégforgalmából.⁸

Marosszentgyörgyről írták 1914-ben: „Ismét egy új fürdő Erdélyben! Sőt a Székelyföldön! Hisz eddig is igen sok volt. Nem tudtak megélni egymástól. [...] Nem a fürdőhely igen sok, hanem igen kevés az igazán ok- és célszerűen, körültekintő gazdálkodással és hozzáértéssel vezetett fürdő”.⁹ A város mellett, egy kiadós sétára, vagy néhány percnyi autótútt közelségében lévő faluban megtalálható volt a jó sós fürdő. A sós gyógyvizet 1902-ben fedezte fel családi birtokán a Csete család, de már korábban is létezett egy kis parasztfürdő. Vizét 1900-ban kedvezően véleményezte Hankó Vilmos. 1912 óta mélyfúrásból feltörő gyógyvíz is gazdagította a kínálatot. „Az érdeklődők és kíváncsiak nagy számban rándulnak ki [...]”¹⁰ Egy 1932-ben kiadott fürdőkalauz szerint a várostól öt kilométerre, pormentes, árnyas parkban épült a hideg és meleg fürdő és a vendéglő. A három nagy medence körül zárt deszkekabinok vannak külön a nők és férfiak részére.¹¹

Az alsóidecsi helyi érdekű fürdő a Maros bal partján, Szászrégentől 5 km-re északra fekszik. Látogatói is többnyire a szászrégeni szászok voltak. Berendezése nem felelt meg a kor kívánalmainak, nem történtek nagyobb beruházások. A századforduló éveiben látogatottsága javult, de a nagyobb beruházások továbbra is elmaradtak. A Görgény völgye vadászatairól és a vizén leszállított „ezernyi” tutajjáról volt ismert. A görgénysóaknai helyi érdekű fürdő szabad ég alatt volt, elkülönített részekkel a nők és férfiak számára, amit kiegészített egy vendéglő és több ven-

⁷ Az élet napos oldala. Társasági élet Marosvásárhelyen a századfordulón. Kiállítási katalógus. Marosvásárhely, é. n.

⁸ ZEPECZANER Jenő: A székelyföldi fürdők látogatottsága. In: *Areopolis. Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok*. VII. Szerk. HERMANN Gusztáv Mihály – KOLUMBÁN Zsuzsánna – RÓTH András Lajos. Székelyudvarhely, 2007, 141.

⁹ B. H.: A marosszentgyörgyi fürdő. *Erdély*, 1914. 4., 59.

¹⁰ Marosvásárhely új fürdője. A szentgyörgyi csodakút. *Székely Napló*, 1913. június 28.

¹¹ KARDOS Géza – STURZA Marius: *Erdélyi Fürdőkalauz*. Arad, [1932], 148–150.

dégszoba. „Inkább vidékiek, a szászrégeniek és marosvásárhelyiek látogatják.”¹² „Fürdőnek keresztelt sóstó, körül építve kis faházaival” – így jellemezte 1880-ban a *Maros-Vidék* levelezője az egykori sóaknák mellé települt kis fürdőt.¹³ A Maros-Torda megyében lévő fürdőhelyek között 1889-ben még Görgénysóaknát tartották a „legismertebb és felkaroltabb”-nak a megyében, melyet elsősorban a szászrégeniek használtak. Mellette Szovátát még úgy jellemzik, mint amelyik csak „az újabb időben örvendhet nagyobb lendületnek.”¹⁴ Neugeboren Dániel haszonbérlo vette ki hosszabb időre a kincstári tulajdonban lévő fürdőt, amely „[...] maros-vásárhelyiek, de főként szászrégeniek által szokott látogatgatni. 1892-ben 175 család látogatta meg. Ugyanakkor tulajdonosváltás történt, Grün Izsák, görgényi birtokos és marosvásárhelyi kereskedő vásárolta meg. Az új tulajdonos megkezdte az uszoda kitakarítását, karbantartását. Új meleg-fürdő, egy hét szobás ház épült. A század utolsó évtizedében egy vendéglőt is emeltek és rendszeresítették a társas-kocsi közlekedést, amely a radnótfáji vasútállomással kötötte össze a fürdőt.”¹⁵

Görgény vidéke a Rudolf trónörökös vadászatai alkalmával megélnékvült, „mint egykor nemzeti fejedelmek, s később báró Bornemissza József idejében”. „Rezső trónörökös Őfensége” érkezése alkalmából 1881. szeptember 28-án fényes fogadást rendezett Marosvásárhely. A királyi vadászathoz nagy reményeket fűzött a város és a megye vezetősége.¹⁶

Az utazást a távolabbi Borszékra és más fürdőhelyekre a helyi vállalkozók szervezték. 1881-ben Beregszászy Gusztáv vállalkozó fiákere 40 Ft-ért, oda-vissza 70 Ft-ért volt bérelhető. Ugyanakkor Szovátára és Korondra is indított bérkocsikat.¹⁷ 1884-ben ifj. Miklós Kristóf, Szentkirályi József, Péter János, Nagy István és Kovács József bérkocsi-tulajdonosok szerződtek az utaztatás megszervezésére. Az útvonalon egy éjszaki megállást is beiktattak Maroshévízen. „Gyorskocsi utas-díj Marosvásárhelytől Borszékra vagy vissza: egy 4 tagból álló család részére 30 frt. Külön személyenként 1 hátsó ülőhely 10 frt, szembeülésen 8 frt, cseléd-díj a kocsis mellett 4 frt a beíratáskor előre fizetendő. Személyenként 20 klgrm. podgyász díjmentesen vihető, azon kívül kilógrammonként 10 kr fizetendő a felvételi irodahelységben. Felvételi iroda: Marosvásárhelyen, a főtéren a TRANSYLVANIA Szálloda mellett, a Beregszászy fűszer és csemege üzletében, Borszáken a Mélik-féle szállodában, a honnan a gyorskocsik is indulnak.”¹⁸ Az ajánlat a fürdőidény alatt volt érvényes, július 1.

¹² Egyesült Maros-Tordamegye 1878-diki Állapotáról s Tett Közigazgatási Intézkedésekről Évi Jelentése a Vármegye Alispánja Szentiványi Kálmánnak. Marosvásárhely, 1879, 25.

¹³ G. L.: Fürdői rajz. (Szász-Régentől – Zsábonyiczáig). *Maros-Vidék*, 1880. július 1.

¹⁴ Uo.

¹⁵ A székellyföldi fürdők. *Erdély*, 1896. 9., 118.

¹⁶ KERÉKES Sámuel: A királyi görgényi medvevadászata. *Maros-Vidék*, 1881. augusztus 11.

¹⁷ *Ellenzék*, 1881. június 22.

¹⁸ *Maros-Vidék*, 1884. június 29.

– szeptember 20. között. A bérkocsikat működtető vállalkozások sem voltak kockázatmentesek, 1881-ben Miklós Kristóf Szászrégen – Borszék távon működő fürdőutazási vállalata bebukott. Marosvásárhelyen „a borszéki fürdőre csoportosan sereglenek a vendégek, Marosvásárhelyről is sokan lesznek ott július végére”.

1886. január 16-án Szászrégen lett a vasútvonal végállomása. Ezután innen indultak a bérkocsik. A távolság rövidülésével arányosan csökkent a menetidő. A reggel 5 órakor Régenből – a vonat érkezése után – induló, váltott lovakkal közlekedő kocsi este 8-kor érkezett Borszékra. Az utazási díjak is jelentősen csökkentek: egy család 20 Ft-ot fizetett, egy hátsó hely 8 Ft, szembe-ülés 7 Ft volt, „cselédekért bakkon 3 frt fizetendő”.¹⁹ Útközben „Palota-Ilva megállási hely, hol ebédelni is lehet”. A gyorskocsi személyszállítás a „Borszéki fürdő és üzlet,” mely a fürdőt is üzemeltette, tulajdonában volt és pályázatot, „árlejtést” hirdetett a vállalkozók számára. Egyes járatok Ratosnyán tartottak pihenőt, vagy itt éjszakáztak egy fogadóban. A rövid nyári szezonban a bérkocsik állandóan úton voltak. 1892. július 20-án 21 kocsi volt úton Régen és Borszék között.²⁰

Lassan tovább nyúlt a vasút keleti irányba, 1905-ben már Dédáig ért el, majd 1909-ben bezárult a „székely körvasút”. Akár nyugatról, akár délről, Brassó irányából vonattal megközelíthetővé vált Maroshévíz, Borszék vasúti állomása. Innen továbbra is csak kocsival, szekérrel lehetett a hegyekre kapaszkodó kanyargós úton eljutni Borszékra. Ez a helyzet napjainkig fennmaradt, közben a lovas kocsikat felváltották a motoros járművek. 1906-ban a közlekedés javítására „automobil” járatot indítottak Déda és Borszék között. Kényelmetlen volt az utazás gyorskocsival, és az maradt vonaton is, de azért hatalmas ugrást jelentett, és a távolságok is „összezsugorodtak”.²¹

A marosvásárhelyi polgárok a székelyföldi fürdők közül legtöbbet Borszákon, Szováton és Korondon nyaraltak. 1853-ban a korondi fürdő „vendégei vidékiek valának, többen kolozsváriak, legszámosabban M. Vásárhelyről,”²² dr. Csíki fürdőorvos is Marosvásárhelyről érkezett. „Naponként láthatni nagy társzekereket és felcsomagolt úti kocsikat, melyek a szélrózsa minden irányába szállítják a fürdő-közönséget. Városunk központja a borszéki, radna-szentgyörgyi, zsábonyciai, szováti és korondi fürdő közönségnek.”²³ A fürdőkre nemcsak vendégek érkeztek a szezon kezdetével. A megye fürdőbiztost nevezett ki. Fürdőorvos és fürdőlelkész volt szerződtetve. Posta nyílt, ahova megérkeztek a levelek, képeslapok és újságok, elvitték a küldeményeket. Az első vendégekkel rendfenntartók is érkeztek. Fényképész-műterem

¹⁹ *Maros-Vidék*, 1886. július 4.

²⁰ *Maros-Vidék*, 1892. július 24.

²¹ Keskeny nyomtávú vasút épült Maroshévíz–Borszék között, amely 1952–1991 között működött. Személyszállításra nem használták.

²² *Hetilap*, 1853. szeptember 7.

²³ *Maros-Vidék*, 1881. július 7.

és üzletek nyíltak, bazár-sorban árulták az emléktárgyakat, képeslapokat. Évente több vásárhelyi kereskedő nyitott vagy bérelt időszakos bazárt.

A korabeli újságokban évente több írás jelent meg, melyekben az előkelő, vagyis a pénzös közönséget korholták, hazafiatlansággal vádolták, mert külföldi fürdőkre, nyugatra jártak. „Most is sok helyről halljuk az előkészületeket, s nem egy van, aki budai, balatoni, vagy tátrafüredi, karlsbadi vagy gleichenbergi gyógyvizeket keresi fel inkább.”²⁴ László Gyula, a marosvásárhelyi kereskedelmi- és iparkamara titkára 1903-ban megállapította, hogy az elmaradó regáti tehetős vendégeket nem pótolják a hazaiak. „Fürdőink régóta várják a forgalom fellendülését, mert ma nem részesülnek méltó felkarolásban. Pár évtizeddel ezelőtt Románia úri társasága népesítette be nyaranként a határszéli székely fürdőket. Románia azonban újabban maga teremtetett gyógy- és üdülőhelyeket, olyanokat, melyek külső fény és kényelem tekintetében túlszárnyalták a mieinket, [...] az uralkodó családtagjai, hercegek, előkelő bojár családok, miniszterek, tábornokok építkeznek és nyaralnak román fürdőkben. A mi részünkön levőkön a közélet előkelőségei nem láthatók. Nemhogy uralkodóházbeli vendégek, de magyar miniszter sem méltatta bár megtekintésre a székely fürdőket. Dúsgazdag magyar magnásaink, főpapjaink egyike sem nyaral soha székely földön.”²⁵ Viszont 1912-ben a román királyi pár Borszéken augusztus hónapra villát bérelt. A távolabbi fürdőhelyekre utazók esetében a külföldi utazásvágyat is figyelembe kell venni. Ezekben az évtizedekben tűnt fel nálunk a világcsavargó típusa. Sokan nem elégedtek meg a közeli úti célokkal, és ha pénztárcájuk is engedte, távolabbi országokat választottak. Az utazással együtt járt a megismerés vágyának kielégítése.

1882-ben a vendégek a következő helységekből érkeztek Borszékra (az első hét helyezett):

Marosvásárhely	122 személy
Gyergyószentmiklós	76
Kolozsvár	42
Szászrégen	31
Brassó	28
Budapest	26
Kézdivásárhely	23
Összesen	719 vendég, ebből belföldi 656.

A 656 belföldi vendégből tehát a legtöbb, az összes vendég 18,6%-a Marosvásárhelyről érkezett. Az újságokban megtalálható vendégnévsorok alapján Bürger Albertné, Knöpfler Elek, Mandelbaum Áron főrabbi, Petelei István, Csurgai Béla távírófőnök, Barabási Ferenc hivatalnok, Regenbogen Salamon kereskedő, Lendvay ezredesné, Blumenfeld Adolf szeszgyáros, Reichartzberg Józsefné

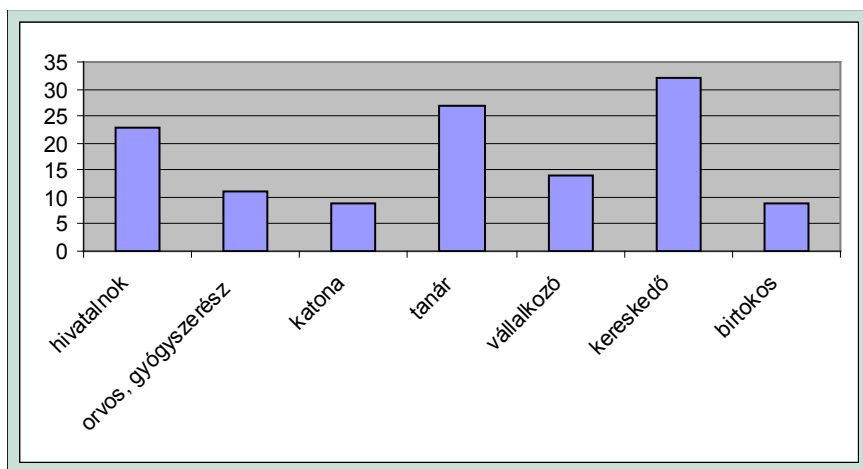
²⁴ Szerkesztő: A mi fürdőink. *Maros-Vidék*, 1880. április 29.

²⁵ LÁSZLÓ Gyula: A székely fürdők érdekében. *Gyergyó*, 1903. május 24.

kereskedőné, Barabás Ferenc megyei főjegyző, Patrubány Gergelyné földbirtokosné, dr. Mika Sándor tanár, Vidder Antal aranyműves, Gáll József cipész, Schwartz Herman kereskedő, Kuti Albert ügyvéd és lapszerkesztő, Csapó Ferenc városi könyvvezető járt itt Marosvásárhelyről.

Vásárhely város rendőrsége, hogy nyugodtabbá, gondtalanná tegye a nyaralást, bejelentette, az üresen maradt házakra fokozottabban fog ügyelni, hogy megelőzze a rablásokat. Sőt, azt is megígérte, ha a kapukulcsot elutazáskor leadják, az udvarokat is felügyelik.²⁶

2. grafikon. A marosvásárhelyi vendégek foglalkozás szerint Borszéken, 1882-ben

Moldován Gergely statisztikája szerint a vendégek foglalkozások szerinti megoszlása 1882-ben a következő volt: kereskedő 91, kisiparos 20, tanügyi káder 47, igazságügyben dolgozó 14, kataszteri hivatalban dolgozó 3, mérnök 2, utazó ügynök 4, megyei és városi közigazgatásban dolgozó 8, egyházi személy 15, közjegyző 2, miniszteri hivatalnok 3, színművésznő 1, magánzó 20, orvos 16, vendéglős és pincér 16, ügyvéd 18, pénzügyi tisztviselő 6, földbirtokos 54, konzul 1, hadseregben szolgáló 11. „Ezek közt volt 1 herceg, 1 hercegisasszony, 14 gróf és báró, 1 tábornok, 2 ezredes, több egyetemi tanár, országgyűlési képviselő. Volt pedig ezeken kívül a kimutatott számoknál még több szépasszony és igen szép leány, akiket, az emancipációt még el nem ismerő korban, állásukra nézve külön osztályozni nem lehetett.

²⁶ Székely Napló, 1911. augusztus 5.

Borszéken mindig nagyobb a női, mint a férfi közönség.”²⁷ A villatulajdonosok rendszerint az utószezonban érkeztek, mert a főszezonban kiadták szobáikat. A hivatalos jelentés szerint „Az ez évi (1882) idény alatt meg jelent fürdő vendégek száma volt 345 család, ebből férfi 290, nő 209, gyermek 44 férfi és 51 nő, cseléd férfi 31, nő 94. Összesen 719 személy. A vendégek névsora kinyomtatása és a vendégek közötti szétosztása a legnagyobb meglepéddel fogadtatott, s ezen eljárásáért a tulajdonosoknak a vendégek által elösmérés nyilvánított.”²⁸ A nagyobb fürdőkön szokásos névsorok kinyomtatása csak ekkor kezdődött, de nem vált általánossá, és a nyomtatványokat, de még a fürdők iratait sem őrizték meg. 1891-ben a helyi lap beszámolója szerint „főleg Borszékra készül nagyobb számú közönség, hol a főbb vendéglőket is mind marosvásárhelyi vendéglősök bérelték ki. (...) Szováta, Korond, Homoród, Tusnád, Előpatak fürdőire is többen készülnek, míg az osztrák-tartományok fürdői helyeire már többen elutaztak városunk és megyénk családjai közül”.²⁹ A nagyvendéglőt a Transylvánia tulajdonosa, Lorbeer Sándor bérelte.

1894-ben csökkent Borszék látogatottsága, „mert már nem szívesen járnak a vasúttól távol eső Borszékbe, hanem inkább azokat a fürdőket keresik föl, ahová kényelmesen, gyorsan és olcsón eljuthatnak. Ártott a fürdőnek a román Memorandum-per is, mely éppen a fürdőidény kezdetén folyt le Kolozsvárt. E miatt a romániai vendégek teljesen visszamaradtak a fürdőtől”.³⁰ A látogatottság nagyon változó volt, és több tényező befolyásolta, melyek között az időjárás is szerepet kapott.

Nyáron a fürdőkre utazó, nagyobb számban város lakó polgárok magukkal vitték urbánus igényeiket és szokásaikat. A híres, sokat reklámozott nyugati fürdők ezeket maradéktalanul ki is elégítették. Az erdélyi fürdőtelepek azonban nem hasonlítottak az otthon adó városokra. Nem szakadtak el a természettől a tájba simuló, svájci stílusban épült villák, melyeknek udvarát nem zárta le kerítés, vagy csak jelképesen jelölték a telekhatárokat. A pázsitos udvar akadálytalanul folytatódott a környező erdőkben. A villák kizárólag a bőven rendelkezésre álló fenyőfából épültek, és áttört díszítményekkel, faragott, oszlopos verandákkal ékeskedtek. Ennek a stílusnak jellegzetes példája a Bellevue-villa. A fürdőhelyek köteleességszerűen reklámozták a vad, érintetlen természeti környezetet, a hazai tájat, a tájba simuló épületeket, melyek nem bontották meg az összhangot. Ez nem akadályozta meg a fürdő működtetőit, hogy hosszú sétányokat építsenek ki, és a magasabb pontokon kilátókat emeljenek. Minden fürdőismertetőben röviden leírták a telep történetét is.

²⁷ MOLDOVÁN Gergely: *Egy fürdőidény Borszéken*. Kolozsvár, 1883, 124.

²⁸ Román Nemzeti Levéltár Hargita Megyei Hivatala, Borszéki Közbirtokosság iratai (4. fond.), IV/99. sz. (A továbbiakban HMNL Borszéki Közbirt.)

²⁹ *Maros-Vásárhely*, 1891. június 2.

³⁰ *A Marosvásárhelyi Kereskedelmi és Iparkamara Jelentése Kerületének Közgazdasági Viszonyairól az 1894-ik Évben*. Marosvásárhely, 1895, 183.

Az első borszéki fürdőépületekről a Scheint Daniel fürdőorvos könyvének mellékleteként közölt térkép tájékoztat.³¹ 1825-ben nyári lakóépületek az 1. székely gyalogezred, báró Kemény Simon, szászhegyi gróf Lázár Zsigmond, Zacharias István és Lajos gyergyószentmiklósi örmények, Lázár Kristóf gyergyószentmiklósi örmény, szászhegyi gróf Lázár József, gróf Haller József, Petrihyoviek Horváth Dániel, gyergyószentmiklósi Déér Félix bérlő, gyergyószentmiklósi örmény Vártán István, csíkszentdomokosi Sándor István, csíkszentdomokosi Sándor Miklós, Kapdebó Antal örmény, Lázár Antal, Schön Tóbiás katonai ügyész, Czárán örmény, szászhegyi gróf Lázár László tulajdonában voltak. Érdekeltsége volt Borszéken három arisztokrata családnak, a gyergyói örmény családoknak és a csíki előkelő Sándor családnak. A 19. század első évtizedeiben már kávé, cukrot, dohányt lehetett vásárolni. Legközelebbi postaállomás Gyergyószentmiklóson volt. 1779-ben már fogadó is volt a telepen. „Az erdélyi fürdők annak idején a vagyonosabb és intelligensebb osztályok találkozó helyei voltak. Az illetők családostól, háztartásostól jöttek fürdőzni. A fürdőélet csendes, patriarchális volt, és hasonlított a vidéki kisvárosok farsangi életéhez, midőn a nemesség és a birtokosság bejön szórakozni. Oláh- és Moldvaországból igen számos bojár bejárt. Ezeknek is, a mi belföldi vendégeinknek is, egyik legfőbb foglalkozása a kocsizás, egymás látogatása és a kártyázás volt.”³² 1883-ban a vendégek szórakozása ennél sokkal színesebb volt. „Van színháza, rendesen valamelyik jobb vidéki társulat. Van kitűnő cigányzenekara, mely a sétányokon naponta 4 órát játszik. Van több mint ezer kötet könyvet tartalmazó válogatott könyvtára, továbbá olvasóterme, telve hazai és külföldi lapokkal. Táncterme, melyben minduntalan rendeztetnek bálók, hangversenyek, bazárok, stb. Van játszó-terme [kártya és biliárd] tekepályája, lawn-tennis pályája, zongora terme. Végül, a ki vadászat, vagy pisztráng halászáttal szeret foglalkozni, rendelkezésére áll 3000 hold erdő és a patak” – írja Moldován Gergely.³³

Fontos volt a borvíz-kutakhoz vezető sétányok kiépítése, ezeken korzóztak, sétáltak a kezelés részét képező ivókúra alatt a vendégek. Fontosságát jelzi az is, hogy Szovátnak annak ellenére, hogy nem volt ivókúra, volt korzó, és voltak sétányok. Borszéken a Kossuth-kútnál 1875-ben épült fedett sétálólhely, mellette vendéglő és kávéház 1883-ban, hogy esős időben is használható legyen. 1876-ban „műkertészi állomásra” hirdettek pályázatot, ezzel javítva a zöldterületek karbantartását. Délután, este ezeken folyt a korzózás, amin rangjától, társadalmi helyzetétől függetlenül minden vendég részt vehetett. Az ivókúra közbeni séta, a közös fürdés a medencében, a korzózás, a kirándulások fellazították a társadalmi rangbeli különbsége-

³¹ *Die Heilquelle von Borszék, nach eigenen Erfahrungen in Stürze beschrieben von einen practischen Arzte.* Pest, 1825, 49–51. *Situations-Plan des berühmten Sauerbrunnens Borszék.* Szerzője LALLOSSEWICH főhadnagy.

³² *Erdély nevesebb fürdői 1902-ben.* S. a. r. RIEGLER Gusztáv. Budapest, 1903, 239.

³³ MOLDOVÁN: I. m. 11.

ket. Dr. Szilvássy János fürdőorvos 1892. május 2-án írt jelentésében javasolja, hogy a sétányokon több padot helyezzenek el. „Utcákon, sétányokon nem illik másoknak útjába állongani, többekkel egy sorban az utat elfogni, toladodni, pajkoskodni, danolni, fütölni, lármázni, nagy hangon beszélni, nevetközni, mutogatni, bottal, kézzel hadarászni, pipázni, ebet magával hordani, kacérkodni, szegleteken az elmenőket szemléltetni, az úton sokszor keresztül-kasul járkálni, másoknak láb alatt ténferegni, valakivel hosszas beszédbe megállani. A szembejövőknek idejében ki kell térni. Illetlen az út közepére köpködni, orrát oda fűjni, gyümölcshéjat, papirost, s egyebet oda hányni” – írták elő az illemtankönyvek. 1863. március 5-én a fürdő-bizottmány a marhákat és más háziállatokat az utcákról és sétányokról kitiltotta. Borszék-fürdő 1890-ben készült szabályzata (tervezet) is tiltja a nyugalom zavarását a sétatereken és általában a fürdőtelepen, a házárdjátékot és a prostitúciót. Továbbá:

„18. Sebes hajtás az utakon tilos. [...]

19. Kutyákat a sétányokon vinni csak járszalagon lehet. Vendéglőkbe, kaszinóba, fürdőbe, stb. egyáltalán nincs megengedve. [...]

21. Éjjeli 10 órán túl minden nagyobb zaj a fürdőben kerülendő.

22. A vendéglőkben zene estélyek alkalmával a zenélés éjjeli 12 órán túl, semmi szín alatt nem engedtetik meg.

23. Éjjeli zeneadás, úgyszintén magán nyaralókban az éjjeli zenélés és zajosabb multság 11 órán túl nincs megengedve.

24. A fürdőben és nyilvános helyeken, vendéglők- és kávézóknál a házárd játékok minden neme tilos.

25. Gyanús viselkedésű nőszemélyeknek, kivált a kiszolgáló személyzet köréhez tartozóknak, esti 10 órán túl a sétányokon és köztereken kóborlása nincs megengedve. [...]

29. Bujakorosoknak talált nők rögtön illetőségű helyükre, illetve kórházba szállítandók.”³⁴

A fürdő igazgatósága olvasnivalóról is gondoskodott. Napilapokat és folyóiratokat rendelt a szezon idejére, melyeket szabadon lehetett olvasni. 1886. március 2-án kijelölték a *Nemzet*, *Egyetértés*, *Budapesti Hírlap*, *Közegészségügyi Közlöny*, *Orvosi Hetilap*, *Magyar Polgár*, *Ellenzék*, *Maros-Vidék* című újságokat és „egy magyar érzelmű német lapot”, a *Pester Lloyd*-ot, hogy „hirdetményeket” helyezzenek el.³⁵ Az orvosi szaklapok kivételével ezek országos budapesti és kolozsvári regionális ellenzéki lapok voltak, amelyekhez egy marosvásárhelyi sajtótermék csatlakozott. Ez a választás jelzi azokat a területeket, ahonnan vendégeket vártak. Feltehető, hogy ezeket a lapokat a nyári szezonra meg is rendelték. Fennmaradt a könyvtár 1880. november 11-

³⁴ HMNL Borszéki Közbirt, VIII/220.

³⁵ HMNL Borszéki Közbirt, VI/153.

én készített leltára.³⁶ A fürdőbizottság jegyzője és a gazdatiszt által aláírt jegyzőkönyv 50 nyomtatványcímet tartalmazott, 120 példányban. A sorrendet a magyar történelmet bemutató könyvek vezették, mint Horváth Mihály: *Magyarok története*. 2. kiadás. Pest, 1860–1863; Uő: *Huszonöt év Magyarországi történelméből 1823-tól 1848-ig*. Genf, 1864; Uő: *Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben*. I–III. Genf, 1865; Kőváry László: *Erdély történelme*. I–VI. Kolozsvár, 1859–1866. Orbán Balázs a Székelyföldet leíró hatkötetes művének két kötete a hatodik sorszám alatt volt beletárolva. Ezt követi Vámbéry Ármin három könyve. Olvasható volt Zichy Antal Anglia történelméről írott két könyve és John Stuart Mill értekezése a képvisleti kormányról. A magyar irodalmat Jósika Miklós (15 címmel magyar és német nyelven), Eötvös József, Dózsa Dániel és Jókai Mór, a világirodalmat Dickens és Cervantes képviselték. Borszék történetéről Cseh Károly és Horváth Károly könyvei voltak olvashatók. A *Budapesti Szemle* 36 évfolyamát ajándékozták a könyvtárnak a folyóirat itt nyaraló szerkesztői, Csengery Antal és Lónyay Menyhért. A könyvtárba volt beletárolva a Panaszkönyv, a Vendég-émlékkönyv, a Főorvosi észleletek, a Fürdőbiztosi jegyzőkönyv, a Leltári jegyzőkönyv és a gazdatiszt naplója. A kis könyvtár elsősorban adományokból gazdagodott. 1892. évi jelentésében a fürdőorvos megemlíti, hogy javaslatára már négy éve elhatározta a közös képviselő testület évi 100 Ft kiutalását könyvvásárlásra, de ez „nem lett foganatosítva.” □

A marosvásárhelyiek által is nagy számban látogatott két fürdőhelyen – Borszákon és Szovátn – a dualizmus éveiben létrejöttek az európai fürdőéletre jellemző épületek, mint a színházi előadásokra is alkalmas termek, hideg és meleg fürdők, svájci stílusban épült villák, a zenepavilon, a cukrászdák és kávéházak. A szórakoztató programokat, a bálakat, amatőr színjátszók előadásait, a kirándulásokat, a tombolát a fürdővezetőség támogatásával vállalkozó kedvű vendégek, a vendégek által választott „vigalmi bizottságok” szervezték. A vendégek szórakozásában fontos szerepe volt a zenének. A szezonra városi cigány muzsikásokat szerződtettek. A zenekarok a csárdás mellett polkát, keringőt, műdalokat, indulókat, operanyitányokat, népszerű egyvelegeket, operett-részleteket játszottak. Népszerűek voltak a műdalok. A cigányzenét „magyar” zenének tudták, ami az abszolutizmus éveiben lett különösen népszerű. A zenélés leggyakoribb formája a „magyar nóta” éneklése volt, melynek „éjszakai változatát” az éjjelizenét és a hangos mulatságot eredménytelenül tiltották a fürdőorvosok és a helyi hatóság. A népdaloknak nevezett, játszott, énekelt nóták fellelhetők voltak a nagy számban megjelent daloskönyvben.³⁷

³⁶ Leltári kimutatás a borszáki olvasó teremben található könyvekről 1880. évi November 11-én történt átadásakor. HMNL Borszáki Közbirt, III/81.

³⁷ Stein János kolozsvári könyvkiadó 1882-ben megjelentetett „33 eredeti magyar népdalt Lányi Ernőtől” – ilyen dalcímekkel: Megtagadtad hű szerelmed; Szép vagy angyalom; Ne sírj

Borszékre főleg a kolozsvári Salamon János cigányzenekarát szerződtették. „Salamon János, kitűnő jelességű hegedűs, zeneszerző és zenészfőnök Kolozsvárott, ki 1854 májusában Buda-Pesten is hallatá magát.”³⁸ A Salamon-zenekaron kívül marosvásárhelyi és nagyenyedi zenészeket is alkalmaztak. 1887. június 19-én Puskás Lajos, a fürdőbizottmány elnöke levélben tudatja „Salamon János zenekarvezető urat”, hogy ajánlkozását elfogadták, kezdje meg működését. A zenészeknek nem minden évben volt jövedelmező a munkájuk. 1886. augusztus 25-én, a szezon végén, Salamon János a társai nevében is panaszkodik, hogy „e fürdőszezon alatt nem volt semmi keresményem, és így mind én, mind társaim adósságba keveredtünk”. 1878-ban a Bámbó testvérek vásárhelyi „nép-zenekara” koncertkörúton tért haza. Székelyudvarhelyen, Csíkszeredán, Kézdivásárhelyen, Sepsiszentgyörgyön, Brassóban, Segesváron, Medgyesen, Nagyszebenben és Nagyenyeden kívántak fellépni. Így remélték kiegészíteni jövedelmüket a gyenge nyári szezon után. „A hazarészi fürdők legnagyobb felének az idei szezon nem kedvezett. Különösen a székely fürdőkön a sok esőzés miatt a közönség igen sok kellemetlenségnek volt kitéve. Borszék, Homoród, Korond és Szováta egyaránt panaszkodhatnak az időjárás ellen. Korondon e mellett a diphteria [torokgyík] ijesztő képe is mutatkozott.”³⁹ Borszáken 1890-ben és más években is az új nagyvendéglőt a marosvásárhelyi Transsylvania bérlője, Lorbeer Sándor működtette, és Salamon János és Vilmos híres cigányzenekara szerződött a nyári idényre.⁴⁰

A kettős Monarchiában megszülettek a fürdőhelyek által ihletett zeneszámok. Közismert Pazeller Jakab (1869–1967) osztrák származású magyar katonazenész emblemikus fürdői zeneműve, a *Herkulesfürdői emlék*. Székelyföldi példa Kelemen Lajosné Zathureczky Berta: *Szováta búcsúdala énekhangra zongora kísérettel* című műve.

A szezon fontos eseményei voltak július végén az Anna-bálok és az augusztus 20-án rendezett ünnepségek. Ilyenkor a vendégek meglegedésére rendszerint tűzijátékot is bemutattak. Vischer Nándor „Szent István Király évfordulója előestéjén Augusztus hó 19-én, Borszáken rendezett Tűzijáték” műsora a következő volt: „1. Három röppentyű, 2. Tűzkerék változatokkal, 3. Három röppentyű, 4. Nagy nap cikázatokkal, 5. Három röppentyű, 6. Kereszt, 7. Röppentyű, 8. Napfeljövétel, 9. Három röppentyű, 10. Szökőkút, 11. Röppentyű, 12. Nagyszerű allegóriai tűzszéplet.”⁴¹

kis leány; Édes kedves Pistukám stb. *A Magyar Dal-Album* című egyetemes magyar népdalgyűjteményben 1884-ben, Győrben jelent meg az ezredik dal.

³⁸ MÁTRAY Gábor: Magyar zene, és a magyar cigányok zenéje. In: *Magyar és Erdélyország képekben*. IV. Szerk. KUBINYI Ferenc – VAHOT Imre. Pest, 1854, 124.

³⁹ *Maros-Vidék*, 1878. augusztus 22.

⁴⁰ Fürdő idény. *Maros-Vidék*, 1890. június 22.

⁴¹ HMNL Borszéki Közbirt, VI. 160. sz. 19.

A fürdőélet azonban az erdélyi fürdők „aranykorában” sem volt árnyaktól mentes. Halálesetek is előfordultak. A korondi fürdőn 1875-ben szívinfarktusban 18 éves korában halt meg Teleki Anna, gr. Teleki Domokos leánya. A túlzásba vitt fürdőhasználat, a fürdőorvosok ajánlatainak be nem tartása eredményezte Jeney József, Marosvásárhely város országgyűlési képviselőjének halálát 1880-ban 59 éves korában. „Csak nemrégiben tért vissza Redegundból, hol túlhaltott fürdés következtében kelevénye támadt, mely végzetessé vált.”⁴²

A társadalmi egyenlőtlenségek a fürdők demokratikus légkörében sem tűntek el teljesen. „A rendi elzárkózást, gőgöt 1842-ben már Kossuth Lajos bírálta híres fürdőlevelében. Füred – kezdi gondolatmenetét – az ország leglátogatottabb gyógyfürdői közé tartozik, „erényei és bűnei” a többivel rokonítják. A vendégek – születési és vagyoni helyzet szerint – két nagy és számos kisebb csoportra bomlanak. A különböző érdekcsoportok tagjai lenézik egymást; az alsóbb osztálybeliek a felsőbb osztálybeliekhez dörgölőznek. „A társalgási hangulat feszes, gőgös, különbözgető [...] a csömörletig.” Az osztálykülönbség csak a kávéházi kártyacsatákban oldódik fel – egyetértés pedig csak az idegenek megvetésében mutatkozik meg. Nem másról van itt szó, mint a feudális mentalitásról, mely „politikai institutioinkból” eredő „socialis viszonyainkat” áthatja.”⁴³ Hasonló jelenség Erdélyben is volt, de sokkal enyhébb formában. „Sz...d” fürdői levélíró 1878-ban kiemeli: „Mindenek előtt hangsúlyozom, hogy Korond az ősi patriarchalis családiasság jellegét hordja magán. Nincs fürdő, hol a természetes egyszerűség, családias bizalmasság, kedélyesség olyannyira culmináljon mint itt.”⁴⁴ Réthi Lajos is megemlíti korondi tárcacikkében a fürdő „társadalmi előnyét”. A kezdetleges ellátás mellett „... egynemű életmódra van szorítva mindenki. A kinek sok pénze van, a sem költhet sokat, mert nincs mire. E különbség nagyon elősegíti, hogy a fürdővendégek között bizonyos családias viszony fejlődjék ki. Mindenki ösmeri egymást”.⁴⁵ Borszékről 1873-ban kapunk hírt, hogy itt vette kezdetét a „cím-írtó szövetség, melynek tagjai 1) senkitől sem fogadnak el főnhéjazó címeteket, s maguk sem adnak másoknak, 2) kötelezve vannak még legalább két tagot szerezni a szövetségbe”.⁴⁶

Az erdélyi fürdőket 1902-ben vizsgáló Országos Közegészségi Egyesület Kolozsvár vidéki osztályának egyetemi tanárokból álló bizottsága úgy találta, hogy a fürdőélet egysíkú, és a szórakozási lehetőségek nem kielégítőek, megfigyelhető az egyes társadalmi csoportok elkülönülése. Borszékről mondta egy vendég: „[...] szórakozást találtak részint az egymás közötti társalgásban, részint gyakori társas össze-

⁴² *Vasárnapi Újság*, 1880. augusztus 22.

⁴³ SZABÓ H. Lajos: *Kossuth emlékek Veszprém megyében*. Pápa, 1997, 25–26.

⁴⁴ Sz...d: Fürdői élet. *Magyar Polgár*, 1878. július 2.

⁴⁵ RÉTHI Lajos: Fürdői képek Korondról. *Korunk*, 1866. szeptember 2.

⁴⁶ *Vasárnapi Újság*, 1873. augusztus 24.

jövedelemben, és a fürdő körül lévő erdőkben való sétálásban. [...] Az urak egy része kártyázással töltötte idejét. [...] Zene volt az egész idény alatt, mely néha szeptember végéig is eltartott.”⁴⁷

⁴⁷ RIEGLER: *I. m.* 241.

A TANULMÁNYKÖTET SZERZŐI

BEREKMÉRI ÁRPÁD-RÓBERT egyházi levéltáros, Marosvásárhely

FODOR JÁNOS történész, Marosvásárhely

PÁL-ANTAL SÁNDOR ny. levéltáros, akadémikus, Marosvásárhely

RÜSZ-FOGARASI ENIKŐ egyetemi docens, Kolozsvár

SEBESTYÉN MIHÁLY (Spielmann Mihály írói neve), ny. könyvtáros, történész, író,
Marosvásárhely

SIMON ZSOLT történész, tudományos főkutató, Marosvásárhely

SZABÓ MIKLÓS ny. tudományos főkutató, Marosvásárhely

TAKÁCS PÉTER ny. egyetemi docens, Nyíregyháza

TAMÁSI ZSOLT történelemtanár, Marosvásárhely

ZEPECZANER JENŐ ny. muzeológus-történész, Székelyudvarhely

A KÖTET KÉPEINEK ÉS GRAFIKONJAINAK JEGYZÉKE

Képek

1. A Gábor Áron utcai szivattyúház épülete 1908-ból. Fényképezte Nicolae Tomulețiu
2. A víztelep egykori irodaháza 1908-ból. (Víztelep utca 50. sz.) Fényképezte Nicolae Tomulețiu
3. A Nyár utcai kisebbik víztározó 1908-ból. Fényképezte Nicolae Tomulețiu
4. A Maros alatti vezeték átkötő műszaki alagút lejárati-épülete a Maros-híd bal partján. Épült 1908-ban. Fényképezte Nicolae Tomulețiu
- 5–6. A víztelep és környékén 1908-ban épült vízgyűjtő kutak. Fényképezte Nicolae Tomulețiu
7. A város térképe 1899-ből. Fotó a város levéltárából. Fényképezte Pál-Antal Sándor
8. A felsővárosi leányiskola
9. A felsővárosi fiúiskola
10. Korond, Árcsói borvízforrás. 1905. augusztus 16-án Korondon lepecsételt f.f. lap. Gáspár Gyula kiadása reklámszöveggel. Magántulajdon
11. Csónakázás a Medve-tavon. Szovátai fényképész kiadása. 1909. augusztus 12-én Nagyváradon lepecsételt f.f. képeslap. A Maros megyei Múzeum tulajdona. Leltári száma 9593 A 93.
12. Görgény völgye. *Magyarország és a Nagyvilág*, 1881. július 30.
13. Géra-fürdő régi típusú medencéje. Szovátai Alsótelep. Szőke András felvétele
14. Idecs sósfürdő. 10956 jelzetű kiadás. 1908. június 28-án Idecsfürdőn lepecsételve. A Maros Megyei Múzeum tulajdona. Leltári száma 9593 D 2.
15. A *Szovátai búcsúdal* kottájának címlapja. Budapest–Lipce, Lökner Ede kiadása, é. n.
16. Szováta, Alsótelep a Veress-féle fürdővel. Hönig Bernát kiadása. Postatiszta, f.f. képeslap a szerző tulajdonában

Grafikonok

1. A székelyföldi városok lakossága 1914-ben (Készítette a tanulmány szerzője)
2. A marosvásárhelyi vendégek foglalkozás szerint Borszéken, 1882-ben (Készítette a tanulmány szerzője)

REZUMATE

Berekméri Árpád Róbert

Istoria spitalului din Târgu-Mureș în timpul Principatului transilvan (1629–1702)

Până în prezent, din preocupările cercetătorilor a lipsit o abordare monografică a spitalului aflate sub patronajul bisericii și reprezentând o componentă importantă în viața urbei. Deși există un bogat material arhivistic în legătură cu problema instituției de asistență socială, cercetările la nivelul Transilvaniei au fost demarate numai în urmă cu câțiva ani. Lucrarea de față prezintă istoria acestei instituții din Târgu-Mureș, din secolul al 17-lea.

Tema lucrării este grupată în patru capitole care abordează organizarea instituției în perioada medievală, reînnoirea și dezvoltarea sa după Reformă, modul de funcționare, viața și activitatea celor care deserveau instituția (inspectori, curatori, preoți) și a acelor care se adresau acestora (săraci, cerșetori).

Fodor János

Dr. Bernády György, a doua oară primar târgumureșean

Dr. Bernády György a fost ales pentru a doua oară primarul orașului Târgu-Mureș, între anii 1926-1929. După instaurarea administrației române din oraș, a devenit aproape imposibil pentru cineva cu naționalitatea maghiară să fie ales ca primar, datorită faptului că această funcție depindea de guvern, primarul fiind o persoană de încredere a acestuia. Bernády, reales în 1926 ca deputat în Parlamentul României, a purtat negocieri în numele Partidului Maghiar cu Partidul Național Liberal. Cu toate că nu a reușit obținerea unui pact pentru alegerile parlamentare, a rămas adept al partidului lui Brătianu. Devenind omul de încredere al partidului liberal, i s-a oferit funcția de primar, pe care a și obținut-o cu ocazia alegerilor locale din 1926. Reinstalat în funcție, a continuat modernizarea orașului prin renovarea Palatului Culturii, dezvoltarea rețelei de furnizare a energiei electrice, construirea școlilor și a unui spital. În ciuda atacurilor venite din partea fostului primar, Emil Dandea, și a anturajului său, Bernády a rămas în funcție până în februarie 1929. El a fost singurul primar maghiar al Târgu-Mureșului interbelic.

Pál-Antal Sándor

Modernizarea alimentării cu apă a Târgu/Mureșului la începutul secolului al 20-lea

Una dintre cele mai arzătoare probleme ale orașului în plină dezvoltare la începutul secolului al 20-lea, era asigurarea populației cu apă potabilă. Până la începutul secolului al 20-lea au fost folosite ca surse de apă potabilă izvoarele și fântânile publice ori particulare. Dar acestea, la sfârșitul secolului al 19-lea, au devenit insuficiente, iar conducerea orașului a fost nevoită să găsească soluții viabile pentru rezolvarea problemei.

Studiul este consacrat prezentării acțiunilor întreprinse de conducerea orașului în vederea rezolvării problemei alimentării cu apă a populației prin construirea unei uzine de apă și transportul apei către consumatori prin apeducte. Aflăm din acesta că primele măsuri luate în acest sens au fost luate în anii 1891–1895, când s-au efectuat unele cercetări pentru găsirea unor rezerve de apă de cantitate și calitate corespunzătoare, urmate de studii și recomandări întocmite. Din lipsa mijloacelor financiare însă primele măsuri au fost întrerupte și n-au fost reluate decât în anul 1906. Planurile uzinei de apă, al liniilor de aducere a apei cât și al săpării fântânilor au fost terminate în decembrie 1907, iar execuția a fost finalizată în toamna anului 1908. Din cauza așezării dezavantajoase a orașului din punct de vedere al izvoarelor de apă potabilă și al distribuirii acesteia (pompare în amonte), lucrările au devenit deosebit de scumpe, iar cheltuielile au fost acoperite prin împrumuturi substanțiale.

Rüsz-Fogarasi Enikő

Sucesiunea averilor în Târgu-Mureșul epocii Principatului

Cercetările istorice în derulare au arătat că în Secuime succesiunea averilor s-a realizat după o legislație unitară. Orașele și târgurile din Secuime se abat de aceste reguli odată cu evoluția lor urbană, odată ce își elaborează propriile lor statute urbane. În această tendință Târgu-Mureșul a avut un rol de purtător de stindard. În acest caz odată cu obținerea rangului de oraș liber regal se fac observații și în regulile de succesiune. Noul statut formulat asupra succesiunii împarte localitatea în oraș liber regal și târg. În târg rămân valabile vechile legi în vederea succesiunii, în orașul liber averea se putea transmite asupra băieților și fetelor în egală măsură. O altă modalitate a succesiunii se reflectă în testamente. Pentru perioada Principatului numărul testamentelor nu este foarte mare, dar fiecare dintre aceste acte reflectă o poveste interesantă de viață. Deoarece am în vedere publicarea și analiza în contextul microistoriei a fiecărui testament, de data aceasta voi arăta doar câteva exemple mai semnificative.

Sebestyén Mihály

La Orientul Târgu-Mureșului. Matricola lojei francmasonice „Bethlen Gábor” din Tg. Mureș

Autorul, printr-o împrejurare fericită, cu ani în urmă, a descoperit pe rafturile Bibliotecii Teleki-Bolyai din Tg. Mureș matricola lojei francmasonice de rit simbolic intitulată Bethlen Gábor din Tg. Mureș. Ascunsă în timpul dictaturii carliste, aceasta a fost inventariată în 1952, fără ca bibliotecarul să-și dea seama de unicitatea manuscrisului.

Loja numită a activat sub acoperire între anii 1905–1918, 1926–1936, încetându-și activitatea în urma atacurilor extremei drepte din întreaga țară. Organizarea frăției masonice a fost inițiată la Budapesta, iar membrii ei fondatori au fost primiți inițial în alte loje mai vechi din Cluj, Budapesta, Oradea sau Brașov. Cei 99 membri, luați în evidență în ordinea primirii lor în lojă, fac parte din diferite categorii sociale, începând cu funcționari publici și privați, continuând cu persoane eclesiastice, profesori, bancheri, întreprinzători, adică „crema societății”, scriitori, artiști, cei care au contribuit la formarea opiniei publice din această comunitate urbană. În afară de localnici, făceau parte din lojă și persoane din satele limitrofe, precum și din Reghin, Miercurea Ciuc, Gheorgheni etc. Compoziția etnico-religioasă era pestriță, alături de maghiar-secu (reformați, catolici, unitarieni) erau sași (luterani), șvabi, evrei, chiar și câțiva români (greco-catolici). Primul mare maestru era Bernády György, primarul de mai târziu al orașului Tg. Mureș. Însă după intrarea în vigoare a tratatului de la Trianon el a părăsit rândurile frăției, din considerente politice.

Pe baza matricolei ne dăm seama de viața internă a lojei Bethlen Gábor, mișcarea membrilor, datele biografice, de profesia lor, vârsta lor, de progresul lor în cadrul lojei, funcțiile purtate, precum și data, și uneori motivul părăsirii organizației secrete. Informațiile culese din matricolă (reprodusă integral) sunt coroborate cu date culese din revista francmasonică clujeană „Testvériség–*Humanitas*” apărută între 1933–1936.

Simon Zsolt

Raza pieței Târgu-Mureșului în Evul Mediu târziu

Date directe referitoare la raza pieței Târgu-Mureșului în Evul Mediu s-au păstrat doar accidental. Din această cauză autorul a folosit o metodă indirectă de a afla raza pieței, și anume pornind de la inelul format de către târgurile din jurul orașelor mai importante, care se credea că în linii mari cu hotarele raza pieței. Rezultatele acestei cercetări arată că raza pieței Târgu-Mureșului a fost marcată de către Dumbrăvioara (14 km), Miercurea Nirajului (27 km), Bălăușeri (24 km), Bahnea (32 km), Iernut (29 km), Miheșu de Câmpie (36 km) și Glodeni (16 km). Pe de altă parte se poate observa că Târgu-Mureșul s-a situat la o distanță mult mai mare de la cele mai importante orașe transilvănene decât 50–70 km, limita generală a celei de-a doua raze de piață: distanța de la Cluj-Napoca este de 108 km, de la Bistrița 95 km, de la Sibiu 111

km, iar de la Braşov 173 km. Acest fapt a făcut posibilă formarea unei zone proprii cu caracter comercial, fără impedimente economice majore. Autorul consideră că pe lângă alţi factori (situarea la intersecţia unor drumuri comerciale, existenţa unui centru meşteşugăresc) în epoca premodernă această realitate economico-geografică a trebuit să fi fost una din bazele dezvoltării economice a localităţii.

Szabó Miklós

Tineri târgumureşeni la universităţi din străinătate de-a lungul veacurilor

Studiul abordează o temă mai puţin cunoscută, şi anume: prezenţa tinerilor studioşi din Târgu-Mureş în universităţile europene de-a lungul veacurilor trecute, respectiv participarea tinerilor mureşeni la *peregrinaţia academică*.

Tema este prezentă în atenţia istoricilor încă din veacul al 16-lea, dar abordarea ei modernă, ştiinţifică aparţine istoricului Tonk Sándor, care prin volumul *Universitari transilvăneni din evul mediu* (Bucureşti, 1979) a reînnoit orientarea şi metodologia disciplinei în cauză. Studiarea prezenţei tinerilor mureşeni la peregrinaţia academică constituie o nouă încercare de aprofundare a iniţiativei întreprinse de Tonk Sándor.

Tinerii târgumureşeni sunt prezenţi la universităţi din străinătate din 1389, prin *Dominicus Oculus, Egidus de Forro Siculorum*, care în 1391 a obţinut titlul de *baccalaureus*, fiind student filosof la universitatea din Viena.

Din acest an, numărul peregrinilor mureşeni va cunoaşte o sporire lentă, dar permanentă. Numărul tinerilor mureşeni prezenţi la universităţile din Europa până în 1918 – aşa cum rezultă din lista cuprinsă în studiu – este de 241, oraşul de pe malul Mureşului ocupând locul al zecelea pe lista tinerilor peregrini după Braşov, Sibiu, Cluj, Timişoara, Sighişoara, Mediaş, Bistriţa, Arad şi Sebeş.

Autorul prezintă numele şi prenumele studioşilor, specialitatea studiată, universitatea frecventată şi anul de înscriere la universitate. Pe lângă datele prezentate, studiul acordă atenţie şi anumitor date generale la nivelul provinciei, Transilvania, cum ar fi direcţia peregrinaţiei, dinamica frecventării universităţilor, ritmul anual spontan, prezenţa femeilor la peregrinaţie etc.

Takács Péter

Puterea de organizare de spaţiu comercial al oraşului Târgu Mureş de odinioară

Se ştie din tradiţie, dar şi potrivit numelui său, că oraşul a fost de la aşezarea secuilor aici un loc de târg, loc de piaţă. Aşezarea sa geografică şi interferenţa căilor de comunicaţie au înlesnit transformarea oraşelului de odinioară într-unul dintre centrele economice ale spaţiului sud-estic al Transilvaniei. Secuii care mânau spre târg vitele lor au găsit aici apă potabilă şi păşuni bune pentru întreţinerea acestora. Locul era punct de interferenţă între zonele de munte şi de câmpie şi primul port important de pe Mureş al plutaşilor din Giurgeu.

În 1482 regele Matia a donat târgului numit atunci Târgul Secuilor dreptul de a ține târguri anuale. Locuitorii săi care trăiau din meșteșuguri, pentru combaterea concurenței și pentru garantarea calității produselor de îmbrăcăminte, alimentare și altele (fierari, lăcătuși, măcelari, cizmari, cojocari, tăbăcari) s-au organizat în bresle.

Principele Bocskay a lărgit privilegiile orașului, iar Gabriel Bethlen i-a acordat statut de oraș liber regesc. Și acestea au contribuit la devenirea lui pe la mijlocul secolului al 18-lea ca cea mai însemnată așezare a Secuimii. Ca oraș a fost nevoit la un import substanțial de alimente. Prin urmare, s-au și creat în jurul orașului – lângă Mureș, în văile Nirajului și a Târnavei Mici – zone cultivatoare de legume și de fructe. Astfel, pentru asigurarea necesarului de alimente și de materie primă pentru industria manufacturieră s-a format într-o zonă cercuală de 35–40 km, din care era nu numai necesară, dar și avantajoasă frecventarea piețelor săptămânale și a târgurilor anuale ale orașului. Dintre cele 127 de localități ale scaunului Mureș locuitorii a 117 localități au declarat ca loc de târg Târgu-Mureșul, și dintre acestea locuitorii din 80 de sate veneau aici pentru a vinde și cumpăra. În 1820, când locuitorii scaunului sus-menționat vizitau anual, pe lângă Târgu-Mureș și 5–6 târguri, 97 de localități au declarat că cel mai important loc comercial este acest oraș, capitala de odinioară a secuimii.

Tamási Zsolt

Primele decenii ale școlilor primare de stat din „orașul de sus” al Târgu-Mureșului

Primele decenii din istoria școlilor elementare de stat din Târgu-Mureș reflectă schimbările ideologice și politice ale epocii. La sfârșitul secolului al 19-lea are loc extinderea sistemului școlar de stat conform programului conceput de conducerea Monarhiei Austro-Ungare. Școlile elementare din acest oraș primesc lăcașuri proprii în jurul anului 1906, în urma acțiunilor de edificare de școli inițiate de primarul dr. Bernády György. După tratatul de la Trianon, în clădirea școlilor elementare de stat de băieți din „orașul de sus” este înființată o școală cu limba de predare română, iar școlile de băieți și de fete cu limba de predare maghiară ajung să fie comasate într-o singură instituție școlară, în condiții tot mai precare în urma reformelor școlare introduse. După Dictatul de la Viena are loc o restructurare temporală și parțială, însă după al doilea război mondial are loc revenirea la structurile interbelice. Dar în urma impactului cu schimbările ideologice ale puterii comuniste în anul 1948 suferă transformări temeinice.

Zepeczaner Jenő

Cultura balneară a târgumureșenilor

În secolul al 19-lea în Transilvania pe lângă orașe existau mici stațiuni balneare, destinate petrecerilor și serbărilor câmpenești. Aceste mici stațiuni s-au format – în majoritatea cazurilor – lângă izvoare de apă minerale sau ape sărate. În valea superioară a Mureșului și în Secuime Târgu Mureșul era orașul cel mai dezvoltat, cu o populație de 12 678 locuitori în 1872, care număr în patru decenii s-a dublat ajungând la data izbucnirii războiului mondial la 25 517 oameni.

Ca rezultat al dezvoltării economice și a îmburghezirii, tot mai mulți aveau pretenția ca în timpul liber să petreacă o vacanță mai lungă în stațiuni balneare din țară sau – cei care puteau să-și permită – în băile internaționale din Austria și Cehia. Pentru locuitorii orașului cea mai accesibilă era vizitarea stațiunilor mici existente în apropierea orașului: Sângeorgiu de Mureș, Ideciul de Jos și Jabețița. La o distanță de 50–100 de km se aflau stațiunile Corund, Homorod și Sovata. Iar mai departe, la o distanță de peste 100 de km, dar tot în sfera de influență a orașului, se afla stațiunea Borsec, cu izvoare de apă minerală vestite, ascunsă în păduri de brazi. Deplasarea la stațiuni se făcea în căruțe sau în diligență. După construirea căilor ferate, condițiile au devenit mai confortabile. Cum calea ferată nu a ajuns niciodată la Borsec, acesta a fost mult frânat în dezvoltarea sa ca stațiune.

De-a lungul anilor în aceste stațiuni s-au format o infrastructură cu vile construite în stil elvețian, case de băi, restaurante, cafenele, cofetării, bazare de suveniruri și vederi. Este de remarcat și cultura, modul de viață specific al acestor băi, pe care le putem observa, în relațiile sociale dintre diferitele grupuri formate, atât după starea materială și rangul ocupat în societate, cât și în modul de viață diferită de cea a locurilor folosite ca domiciliu.

ABSTRACTS

Árpád Róbert Berekméri

The History of the Marosvásárhely (Tg. Mureș) social institute in 1629–1702

In the past, researchers failed to accomplish a monographic description of the hospital under the patronage of the church and having an important role in the life of the town. In spite of the abundance of archival sources concerning social care, research in Transylvania was only started in the recent years. This study presents the 17th century history of the Marosvásárhely almshouse.

The presentation is organized into four chapters: organizing the institution in the Middle Ages, its renewal and development following Reformation, the way it worked, the life and activity of the inspectors, wardens, priests as well as of the ones who benefited from this activity.

János Fodor

Dr. György Bernády's second term as Mayor of Marosvásárhely (Tg. Mureș)

Dr. György Bernády's second term as Mayor of Marosvásárhely was between the years 1926 and 1929. As an iconic figure of the Hungarian minority in Romania, he managed to continue the process of modernization of the city. After the Trianon Treaty on 4th June 1920, Transylvania became part of Romania and cities with a majority of Hungarian population like Marosvásárhely had to allow the new Romanian administration system to apply the changes, which were often discriminatory to minorities. Therefore, in the first years, the citizens of Marosvásárhely couldn't even dream of having as Mayor someone Hungarian. György Bernády decided to adapt to the new political atmosphere and made friends in the Romanian high political governing elite. As a liberal, he collaborated with the Romanian National Liberal Party, and succeeded in negotiating the position of Mayor in Marosvásárhely. He was the first and only Hungarian mayor of the city between the two World Wars. His efforts were often attacked by the Romanian opposition and in 1927 he entered in conflict with the elite of the Hungarian Party (Országos Magyar Párt), resulting in him leaving the Party, which marked the first step of the downfall of his career as a mayor. In late 1928, the City Council voted against Bernády by dissolving the Council, which was later confirmed by the Minister of Interior, marking the end of Bernády as mayor.

Sándor Pál-Antal

Modernizing the water supply system of Marosvásárhely (Tg. Mureș) in the early 20th century

One of the most urgent necessities of the emerging city was the supply of drinking water. Up to the 20th century, the water of public or private wells and springs was used for drinking and household needs. However, by the end of the 19th century, they proved insufficient and the town administration was forced to look for viable solutions to solve the problem.

This study presents the measures the town administration took to solve the problem of water supply by building a water plant and a water supply network to serve the population. The first steps were made in 1891–1895, when research was done in order to find water reserves of an adequate quality as well as quantity, followed by making up the methodology of the works. For lack of funds, however, the first steps were followed by a break, to be continued only in 1906. The plans for a water plant, the route of the water conducts as well as the water wells were only finished in December 1907, execution finalizing in the autumn of 1908. Due to the disadvantageous placement of the town regarding water supplies as well as their distribution (the town is mostly built on slopes, which makes pumping the water up to the residential areas difficult), the costs of the works rose to unexpected heights, and the town administration was forced to make substantial loans.

Enikő Rűsz-Fogarasi

The mechanism of inherity in early modern Marosvásárhely (Tg. Mureș)

The results of the research show that, as far as inherity is concerned, in Székely townships citizens followed the rules of inherity characteristic to the *szék* until the town community gained an identity of its own resulting in a pretension to enforce and impose a rule according to its own interests. In this process, Marosvásárhely was the leader of the trend, becoming a free royal town in the time of the Principality of Transylvania. In fact, Marosvásárhely is a very good example for the opportunities the towns in Székelyland had, which were probably most desirable for all of them. Marosvásárhely is also an evidence that rules and measures independent of the county had been made up for a long period of time, and, as a rule, towns first obtained their privileges and imposed their rules and, by the time they obtained their status of free royal towns, they met every condition necessary for such a status. Or, to put it another way, as formulated long ago, the privilege of becoming a free royal town merely acknowledged an already existing state. According to the newly formulated rules of inherity in Marosvásárhely, in the downtown, wealth was passed on both from son to son and from daughter to daughter, divided equally.

Another inherity mechanism was writing a will. As it can be discovered in various statutes and resolutions of town councils, rules of inherity of Marosvásárhely allow

for a will to be written and they even describe in detail the conditions in which such a legal action should be taken. In spite of this, people seldom chose this inheritance mechanism, for only two dozen wills from the time of the Principality have been preserved. Every testament tells us a very interesting early modern life story.

Mihály Sebestyén

At the Orient of Marosvásárhely. The Register of the Gabriel Bethlen Masonic Lodge

Many years ago, the author of this paper discovered a rare manuscript – the Register of the Gabriel Bethlen Masonic Lodge at Marosvásárhely (Tg. Mureș) – at the Teleki–Bolyai Library of the same town. Most probably, it had been hidden for fear the royal and communist dictatorship as well as WW II would be too dangerous times for freemasons' names to come into the open. Former librarians didn't realize the importance of such a unique manuscript.

The Masonic lodge was undercover but legally it was active between 1905–1918 and also between 1926–1936. It stopped working under the attacks of right extremists flourishing in the Romanian political life at that time. The initiation of brotherhood in Marosvásárhely came from Budapest, the members of the Democratia Lodge blazed the light of freemasonry in 1905. The first brothers had been admitted initially to other lodges like the ones in Nagyvárad (Oradea), Kolozsvár (Cluj), Brassó (Brașov), Budapest, Szeged etc.

The 99 persons written in the Register – in order of admittance – are from various social categories (public servants and employees of private offices and firms, landlords and bankers, manufacturers, teachers, medical doctors, lawyers, priests, artists, writers). Most of them were influential personalities. Beside townsfolk there were also noblemen coming from villages or little neighbouring towns among them. Also, ethnic and denominational diversity were characteristic to the Gabriel Bethlen Lodge: [? the members, there were Hungarian-Székely (Protestants and Catholics), Saxons and native Germans, many Jews and even a few Rumanians too. The first Grand Maître (Grand Master) was Mayor György Bernády, but he left the brotherhood after the change of the state authority over Tg. Mureș (1920) for various political reasons.

A wholly reproduced Register shows the inner life of the lodge, a very vivid movement (entrances, retirements, suspensions, those who seek for the light – i.e. candidates) and the members' occupation in everyday life, their age, responsibilities and advancements at masonic degrees. In some cases we can find the reasons why some of them left the lodge.

Further data about Masonic life were gathered by the author also from a Masonic monthly (*Testvériség–Humanizmus*) published at Kolozsvár (Cluj) in the early thirties of the last century.

Zsolt Simon

The catchment area of the Marosvásárhely (Tg. Mureș) markets in the late Middle Ages

Direct data concerning to the catchment area of Marosvásárhely in the Middle Ages have but accidentally been preserved. For this reason, the author used an indirect method to find out the catchment area of the market, starting out from the ring formed by the markets surrounding the important towns, which, he thinks, by large was identical with the borders of the catchment area. The result of the research shows that the catchment area of Marosvásárhely was marked by Sáromberke (Dumbrăvioara, 14 km), Nyárádszereda (Miercurea Nirajului, 27 km), Balavásár (Bălăușeri, 24 km), Bonyha (Bahnea, 32 km), Radnót (Iernut, 29 km), Mezőméhes (Miheșu de Câmpie, 36 km) and Sárpaták (Glodeni, 16 km). On the other hand, Marosvásárhely was situated at a far larger distance from the most important Transylvanian cities than 50–70 km, the borders of the second catchment area of the market: the distance from Kolozsvár (Cluj-Napoca) is of 108 km, from Beszterce (Bistrița) 95 km, from Szeben (Sibiu) is of 111 km and from Brassó (Brașov) 173 km. This fact enabled the town to form its own trade catchment area without major economic impediments. The author considers that, beside other factors (being situated on the intersection of commercial routes, the existence of a strata of tradesmen), in the premodern era this economic and geographical reality was one of the main motors of the economic growth of the town.

Miklós Szabó

Marosvásárhely (Tg. Mureș) youth at foreign universities throughout the ages

The study delves into a poorly researched area: the presence of Marosvásárhely youth at European universities throughout the ages.

Historians have been interested in the subject since as early as the 16th century; its modern, scientific treatment, however, starts with Sándor Tonk who, with his book *Erdélyiek egyetemjárása a középkorban* (Bucharest, 1979) renewed the methodology and orientation of this research. In narrowing our research to Marosvásárhely youth we follow Tonk's method.

Marosvásárhely youth has been present at foreign universities since 1389 through *Dominicus Oculus*, *Egidus de Forro Siculorum*, who, in 1391, was awarded the bachelor's degree as a student of philosophy at the Vienna University.

From this year on, the number of the students from Marosvásárhely slowly but steadily grows. Up to 1918, 241 students are present at European universities, our town being situated on the 10th place in this respect after Brassó (Brașov), Szeben (Sibiu), Kolozsvár (Cluj), Temesvár (Timișoara), Segesvár (Sighișoara), Medgyes (Mediș), Beszterce (Bistrița), Arad and Szászsebes (Sebeș).

The author presents the students' names, the subjects studied, the universities they attended as well as the year they enrolled. Beside the presented data, the study also focuses on overall Transylvanian data like the direction of the peregrination, the annual rhythm, the presence of women at universities etc.

Péter Takács

Old Marosvásárhely (Tg. Mureș) as the commercial centre of the area

Tradition as well as the name itself tells us that Marosvásárhely has been a marketplace since the settlement of the Székelys. Both its geographic position and the roads interfering here favoured the development of the small town into one of the economic centres of South-Eastern Transylvania. Székelys herding their cattle to market found drinking water and good pastures here. The place was a point of interference between mountains and plain as well as the first important port on the Maros river for the Görgény (Gurghiu) rafters.

In 1482, King Matthias granted the marketplace called Székelyvásárhely (Székelys' Marketplace) the right to organize yearly fairs. Marosvásárhely tradesmen (smiths, butchers, shoemakers, tanners and locksmiths) joined into guilds to defend their privileges and guarantee the quality of the products.

Prince Bocskai gave the town further privileges while Gábor Bethlen granted the town the status of free royal borough. This fact largely contributed to its becoming the most important Székely settlement by the 18th century. The town needed a substantial food import. Therefore, vegetable and fruit growing areas flourished all around, in the valleys of the Maros, Nyárád and Kis-Küküllő rivers. The food and raw material demand of the town and its industry created an area with a radius of 35–40 km, whose population frequented the annual fairs of the town. Out of the 127 Marosszék settlements, the inhabitants of 117 declared Marosvásárhely as their marketplace and the inhabitants of 80 villages came here to buy and sell. In 1820, when the inhabitants of Marosszék frequented 5–6 fairs other than Marosvásárhely, 97 settlements declared our town, former capital of the Székelys, was their most important marketplace.

Zsolt Tamási

The first decades of the “upper town” state elementary schools

The first decades of the Marosvásárhely “upper town” state elementary schools (the town was for a long time divided into two main districts: “upper town” versus “lower town”) reflects the restructuring of the political borders as well as ideological changes.

The state elementary schools start working at the end of the 19th century as a result of the school policy of the Austrian–Hungarian Monarchy; however, it is not until Bernády György's term as Mayor that they receive buildings of their own mostly in 1906. Following the Trianon Dictate, in the buildings of the boy's and girl's schools,

beside Hungarian classes, Romanian classes are started as well for Israelite students. Hungarian education is forced to move back into the building of the former girl's school by Education Minister Angelescu's Act of Education. After the 2nd Vienna Dictate, there is a temporary restoration of the former structure, but the end of WW II mean the recurring of the 1920–1940 state. After the communist takeover in 1948, however, the whole society and school system drastically changes.

Jenő Zepezaner

Spa culture in Marosvásárhely (Tg. Mureș)

In the 19th century, in Transylvania bath resorts were situated near small towns designed as locations for parties and rustic festivities. These small settlements were formed, in most cases, near mineral springs with salted water. In the upper valley of the Maros river, as well as in Székelyland, Marosvásárhely was the most developed city, with the largest population, in 1872, of 12,678 inhabitants. In four decades, this number doubled until the start of the World War, when the town already had 25,517 inhabitants. As a result of the economic well-being as well as of the emerging of a middle class, more and more people started spending lengthy periods of time in Hungarian spas or, those who could afford it, in the international resorts of Austria and Bohemia. For city people, the most affordable was visiting small resorts near the city: Marosszentgyörgy (Sîngeorgiu de Mureș), Alsóidecs (Ideciu de Jos) and Sósút (Jabenița). At a distance of 50–100 km there were several resorts like Korond (Corund), Homoródfürdő (Homorod) and Szovátafürdő (Sovata). And further, at a distance of over 100 km, but also in the sphere of influence of the city, the resort called Borszék (Borsec), most famous for its mineral water springs, hidden in a pine forest. Travelling was very uncomfortable those days, with horse and carts or coach. After the appearance of the railway, it became more comfortable. The railway never reached Borszék, which hampered the development of the resorts. Over the years, these resorts became an infrastructure of Swiss-style villas, spas, restaurants, cafes, pastry shops, souvenir and postcard bazaars. Very interesting is the culture and life-style of these resorts. We can see this fact in the social relations between the different groups based on wealth, social status as well as the health-conscious life conduct of people, which was different from the way they lived in their places of origin.

